

PIRET ÕUNAPUU

Eesti Rahva Muuseumi loomine ja
väljakujunemine

Tartu Ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituut, Tartu, Eesti

Kaitsmisele lubatud Tartu Ülikooli filosoofiateaduskonna ajaloo ja arheoloogia instituudi nõukogu otsusega 1. juulist 2011. a

Juhendaja: prof Tiit Rosenberg

Oponent: prof dr dr h c Seppo Zetterberg (Jyväskylä ülikool)

Doktoritöö kaitsmine toimub 30. augustil 2011. a kell 16.15 Tartu Ülikooli nõukogu saalis Tartus, Ülikooli 18

ISSN 1406-443X

ISBN 978-9949-19-822-1 (trükis)

ISBN 978-9949-19-823-8 (PDF)

Autoriõigus Piret Õunapuu, 2011

Tartu Ülikooli Kirjastus

www.tyk.ee

Tellimuse nr 491

SISUKORD

1. SISSEJUHATUS.....	7
1.1. Historiograafiline lähtekoht	10
1.2. Probleemiasetus	19
1.3. Allikad.....	21
1.3.1. Käsikirjalised ja esemelised allikad.....	21
1.3.2. Publitseeritud allikad	25
2. MUUSEUMI SISU JA VORMI ARENGULOOST	28
2.1. Muuseumide areng naabritel.....	32
3. EESTI MUUSEUMI IDEE	42
3.1. Protomuuseumid	46
3.1.1. Õpetatud Eesti Selts.....	46
3.1.2. Eesti Üliõpilaste Selts.....	52
3.1.3. Eesti Museum Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi kaitse all.....	57
3.2. Kokkuvõtteks	60
4. MÕTE SAI TEOKS	62
4.1. Muuseum Jakob Hurda mälestuseks	64
4.2. Esimene põhikirjakohane koosolek.....	69
5. ALGUSAASTAD	72
5.1. Vanavara	72
5.1.1. Kogumistöö algus.....	72
5.1.2. Vanavarakorjajad ja suurokogumine 1911–1914	82
5.1.3. Millistena nägid maainimesed vanavarakorjajaid ja Eesti Rahva Muuseumi?	86
5.1.4. Selgitustöö kohtadel	89
5.1.5. Vanavaranäitused	93
5.1.6. Vanavara korjamine linnades	94
5.1.7. Kokkuvõtted suurokogumisest	95
5.2. Teised muuseumi kogud	100
5.2.1. Raamatukogu	101
5.2.2. Pildikogu	105
5.2.3. Kunstikogu.....	107
6. SISEMINE KORRALDUS JA INIMESED.....	110
6.1. Oskar Kallas.....	111
6.2. Kristjan Raud	114
6.3. Karl Eduard Sööt.....	117
6.4. Palgaline töäjõud.....	118
6.4.1. Gustav Matto.....	119
6.4.2. Edgar Eisenschmidt.....	121
6.4.3. Helmi Reiman (1916 Neggo)	123
6.4.4. Jakob Muide	130

7. MUUSEUM AVALIKKUSELE	131
7.1. Tegelaskond	131
7.1.1. Eesti Kirjanduse Selts ja Eesti Rahva Muuseum.....	138
7.2. Muuseumipeod.....	144
7.3. Näitusetevendus	147
7.4. Kirjastus ja kihutuskõned.....	153
7.5. Eesti Rahva Muuseumi Tallinna osakond.....	157
8. TEOSTAMATA SOOVID	165
8.1. Vabaõhumuuseum.....	165
8.2. Põllutöömuseum.....	167
8.3. Loodusosakond	169
8.4. Muinasteadusline osakond	170
8.5. Sõjaosakond	171
8.6. Kodutööstuse osakond (toimkond)	173
8.7. Võõraste rahvaste osakond.....	174
8.8. Korteriküsimus.....	174
KOKKUVÕTE.....	184
LISAD	188
ALLIKAD	198
PUBLITSEERITUD ALLIKAD	202
KIRJANDUS.....	203
PERIOODIKA.....	211
SUMMARY. Foundation and Evolution of the Estonian National Museum	213
CURRICULUM VITAE	223
Doktoriväitekirjaga seotud publikatsioonid	227
Additional publications, related to the PhD thesis	227

I. SISSEJUHATUS

Meie rahvuslise kultura võimalus seisab otsekoheses ühenduses muuseumi mõtte teokstegemisega.¹

Muuseumi fenomen on teinud läbi ajaloo palju muutusi, kuid põhiolemus – kogudes, uurides ja näidates oma sõnumit nii endale kui teistele teadvustada – on jäänud muutumatuks. Kaasajal on üle maailma tarvitusel rahvusvahelise muuseuminõukogu ICOMi (*International Council of Museums*) laiapõhjaline muuseumidefinitsioon 2007. aastast: „Muuseum on ühiskonna ja selle arengu teenistuses olev ning üldsusele avatud mittetulunduslik püsiinstitutsioon, mis teaduslikel, hariduslikel ja meelelahutuslikel eesmärkidel omandab, säilitab, uurib, vahendab ning eksponeerib inimeste ja inimkeskkonnaga seotud materiaalselt ja vaimset pärandit.”² Nii on sätestatud esmatähtsaks muuseumide seotus ühiskonnaga ja nende suhe avalikkusega.

20. sajandi lõpust on hakatud suuremaid muuseume koos arhiivide ja raamatukogudega nimetama mäluasutusteks. See paneb muuseumidele suure vastutuse. Mälu on alati peetud hindamatuks väärtuseks. Kaasaja muutustes on mälu see, mis tagab turvatunnet nii ühiskonna kui üksikindiviidi tasandil. Muuseumist kui mälu hoidjast on saanud järjest kiiremini lendava aja ning aina paisuva infotulva rahulik pelgupaik. 21. sajandi alguses ennustati saabuvat muuseumibuumi. Suures osas maailmas see toimuski ja muuseumid ei pea enam tõestama, et nende õlul lasub suur osa kultuuripärandi raskusest. Inimestel on vaja kindlustunnet, et mitte kõik siin ilmas ei sõltu ainult hetkepoliitikast ega ole pelgalt palagan. Muuseumid võivad olla tänapäeval nii interaktiivselt innovaatilised kui ka konservatiivselt vanamoodsad, kuid kõigilt neid eeldatakse ühte põhiprintsiipi – muuseum ei valeta. Muuseum hoiab meie mälu.

Ometi ei ole kõik nii lihtne. Muuseum ei ole ega saagi mingil moel olla midagi ainult iseeneses. Ta on alati seotud ühiskonnaga, temas peegelduvad kõik oma aja arusaamad. Mida ja millal me tahame mäletada või siis hoopis unustada? Kes tahab ja miks?

Eelkõige tekib see probleem otseselt maa ja rahva (rahvuse) ajalugu käsitlevate muuseumide arengulugu jälgides. Ühiskonna mälusüsteemid on tihedalt seotud kodukoha ja kodumaaga. Praegusel Eesti territooriumil on elatud juba 11 000 aastat. Eesti ala elanikest kujunes 19. sajandi teiseks pooleks rahvus. Eric Hobsbawm³ kasutab etnilise grupi rahvuseks kujunemist vaadeldes mõistet protorahvuslus. Eestlaste näitel räägib ta sellest, et rahvusliku ärkamise

¹ **Kristjan Raud.** Eesti Rahva Muuseum. Ainelise vanavara korjamisest. I. – *Postimees* 10. juuni 1909, nr 126.

² <http://icom.museum/statutes.html>, viimati külastatud 19.2.2010.

³ **Eric J. Hobsbawm.** *Nations and Nationalism since 1970*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990. Lk 46–49.

algfaasis ei tunnetata end rahvusena – etnilis-keelelise kooslusena, vaid ühtekuuluvus tuleneb pigem muudest faktoritest. Enne 1860ndaid kasutasid eestlased enda kohta mõistet ‘maarahvas’. Tollaseid eestlasi (maarahvast) ühendas viha ‘sakste’ vastu, keda vastavalt nimetades ei mõeldud esmalt mitte nende rahvusele – sakslased, vaid võimupositsioonile ühiskonnas.

David Milleri⁴ sõnul tuleb rahvusest rääkides silmas pidada viit tunnust. Rahvus on olemas siis, kui selle liikmed tunnetavad teatud omavahelist ühtsust, samuti ajaloolist järjepidevust, neid ühendavad koostegutsemine, geograafiline asukoht ning teatavad ühisjooned, mis eristavad neid teistest rahvustest. Selliste joonte väljatoomine rahvuse puhul, kui mõelda näiteks eestlastele, on muidugi mõnevõrra tinglik.

Anthony D. Smithi⁵ sõnul on rahvuslus modernistlik ideoloogiline liikumine, kuid ka erinevate sotsiaalsete gruppide püüdlus luua, kaitsta või säilitada oma rahvust – eesmärgiks saavutada autonoomia, ühtsus ja identiteet. Üks aspekt, mis toidab rahvuslikku ühtsust, on ühise mütoloogilise mineviku, st ühiste etniliste päritolumüütide olemasolu. Smith vaatleb selliste müütide rolli grupi-identiteedi kujundajana ja ühistegevuste käivitamisel. Iga rahvusliku liikumise päritolumüüdid on ainulaadsed. Kui olemasolevad müüdid, mälestused vms on negatiivsed või puuduvad üldse, siis on rahvusliku identiteedi loomine raskem, sellisel uuel etnilisel identiteedil puuduvad selged piirid ja see peab võistlema tugevajuursete identiteetidega, millel on olemas positiivse tunnetusega päritolumüüdid. Sajandite taha ulatuvaks meie maarahvale omaseks kultuurivormiks on regivärsiline rahvalaul. Rahvalaul kannab endas ajalugu, teadmisi, vaimset tunnetust ja sellisena võib seda samastada Smithi poolt kirjeldatud positiivse rahvusliku müüdiga.

Eesti rahvusluse ajalugu on jõudnud ka juhtivate teoreetikute diskussioonidesse. Nii toob Ernest Gellner⁶ tõendamaks oma väidet, et rahvused on modernistlik konstruktsioon, välja eesti rahvuse kujunemise. Ta kinnitab, et kui kasvõi üksainus rahvus on kujunenud rahvuseks modernismiajal, on modernism olemas. Seda, milline rahvusgrupp ennast rahvusena tõestab ja milline mitte, ei ole väliste tunnuste põhjal võimalik ennustada. Rahvuseks kujunemisel on mõistagi olemas teatud eeldused, näiteks etnilise rühma suurus, jätkusuutlikkus, oluliste sümbolite olemasolu, kuid eestlased löid rahvusluse 19. sajandil *ex nihilo*.

Gellneri seisukohaga eestlaste küsimuses ei ole võimalik nõustuda. Eeldused rahvuse kujunemiseks kasvasid välja sajanditepikkusest vaimse ja materiaalse kultuuri arengust ja paikkondlikust identiteedist.

⁴ **David Miller.** Rahvusluse kaitseks. – Eva Piirimäe (koost). *Rahvuslus ja patriotism. Valik kaasaegseid filosoofilisi võtmetekste.* Tartu: Tartu Ülikooli eetikakeskus, 2009. Lk 205–207.

⁵ **Anthony D. Smith.** *Myth and Memories of the Nation.* Oxford: Oxford University Press, 1999. Lk 18, 49, 58, 69.

⁶ **Ernest Gellner.** <http://gellnerpage.tripod.com/SmithLec.html>

Analoogselt eesti rahvuse kujunemisega toimus ka läti rahvuse kujunemine, kuid mõlemad erinesid järsult Leedu kuulsusrikkast minevikust – sajandeid suurvürstiriiki.

19. sajandi keskpaiku alanud kiired poliitilised ja kultuurilised muutused töid sajandi lõpuks kaasa paradigmapuutuse, mille käigus oli sündinud eesti rahvus.

Ajalugu on näidanud, et kui rahvusteadvust viidi laiadesse massidesse (rahvuslikud ärkamised) või kui tekkis uus riik, asuti kohe looma ka rahvusmuuseumi.

Eestlastest ja Eesti Rahva Muuseumist kõneles Anthony D. Smith oma õpetaja Ernst Gellneri mälestuskõnes. ... *ja ta tõi näiteks eestlased. Nende kohta ütles ta järgmist: 19. sajandi algul polnud neil enda kohta isegi nime. Neid nimetati inimesteks, kes elasid maal, erinevalt saksa või rootsi linnakodanikest ja aristokraatidest või Vene administraatoritest. Neil puudus oma etnonüüm. Nad olid lihtsalt kategooria ilma vähimagi etnilise eneseteadvusega. Hiljem osutusid nad oma ehjõulise kultuuri loomisel väga edukaks. Elujõud ilmneb väga selgelt Tartu Etnograafia Muuseumis⁷, mille kollektsioonis on 100 000 etnograafilist eset, üks kümme eestlase kohta. See kinnitab, et muuseum on loodud modernismiprotsessist ning see genereerib rahvuslust ja rahvuskultuuri ideed.*⁸

Tänaseks päevaks on olukord muutunud. Rahvusmuuseum on peetud 21. sajandi globaliseerivas maailmas isegi tagurlikeks ja vanamoodsateks, ajale jalgu jäänud kohatu rahvusliku eneseteadvuse upitajateks.⁹

Muuseumid oma ajalooa on suurepärane peegel nn suurele ajaloole. Neis kajastuvad ajastu poliitilised, moraalsed ja esteetilised tõekspidamised, mis väljenduvad nii valikutes kogude komplekteerimisel kui väljapanekutes. Kahjuks on vaatenurk käsitleda ajalugu läbi mäluasutuse ajaloo saanud vähest tähelepanu. Selline reflekteeritud narratiiv on kõnekas mitmel tasandil. Olles mingi ajahetke laps, on muuseumil ometi missioon kanda suurt ajaloolist mälu. Seda olukorda ei ole ilmselt võimalik analüüsida reaalselt. Hinnanguid saab anda ainult teatud aja möödudes, kui mitmed põhjused ja tagajärjed seosed on settinud ning selgemalt nähtavad.

Muuseumi fenomen ärkava rahvusteadvuse kontekstis oma kultuuri väärtustajana on leidnud seni vähe tähelepanu.¹⁰ Ometi on see hea võimalus uurida

⁷ Praegune Eesti Rahva Muuseum.

⁸ **Anthony D. Smith**. <http://gellnerpage.tripod.com/SmithLec.html>

⁹ Sellekohane diskussioon toimus 2006. aastal ICOFOMi (*The International Committee for Museology*) rahvusvahelisel sümposiumil *Museology and History* Córdoba ülikoolis Argentinast. Esinesin seal ettekandega, mis toetas ja väärtustas rahvusmuuseumi väikerahvaste identiteedi hoidjate ja säilitajate. (**Piret Õunapuu**. National museum as memory bank. – *Museology – a Field of Knowledge. Museology and History. Annual Conference of the International Committee for Museology/ICOFOM (28). Alta Gracia / Córdoba [Argentina]. October 5–11, 2006.* ICOFOM Study Series 35. Munich: ICOM, 2006. Lk 410–414.)

mitmel tasandil ühiskonnas valitsevaid suundumusi. Mõte eesti rahvakultuuri väärtustamisest ja selle tarbeks muuseumi rajamisest arenes paralleelselt eesti ajalookirjutusega. Saanud alguse baltisaksa valgustatud peadest, kulges see samu organisatsioonide ja isikuid pidi kui muuseumimõtte areng. Primaarse tähtsusega oli ajalookäsitluse areng, aga koos moodustasid nad siiski ühise ajaloo-narratiivi. Soov oma ajaloo peremeesteks saada oli sihipärane.

Eesti Rahva Muuseumi (ERM) mõtte areng ja teoks saamine peegeldab eesti rahva rahvuseks küpsemise lugu. Selle tee algus oli vaevaline, sest raske oli leida rahvuslikku eneseväärikust vanades riides ja riistades, pigem võisid nad piinlikkust tekitada. Muuseum sündis üksikute innustunud edumeelsete rahvuslaste südameasjast ja läks kaua aega, enne kui rahvas sai aru, et Eesti Rahva Muuseum ongi eesti rahva muuseum.

I.1. Historiograafiline lähtekoht

Muuseumi ajalugu konkreetse muuseumi tasandil on käsitletud suhteliselt vähe. See valdkond on jäänud nii ajaloolaste kui museoloogide huvide piirialale. Põhiliselt on muuseumi ajaloo seotud probleemistikke uuritud üldisemas kontekstis.

Vähe on ilmunud raamatutena ka uurimusi suurtest ja kuulsatest muuseumidest. Soomlased on palju ja tõsiselt uurinud oma muuseumide ajalugu ja museoloogiat laiemalt, kuid Soome rahvusmuuseumi ajaloo ülevaade neil puudub. *Kansallismuseo*'t käsitletakse vaid paljudes eraldi artiklites¹¹ ning ainuke raamat tutvustab põhiliselt muuseumihoone ehituslugu¹². Rootslased on oma rahvusmuuseumi *Nordiska Museet*'i 125. aastapäevaks koostanud põhjaliku, rohkem kui 500-leheküljelise muuseumi ajaloo.¹³ Raamat annab järjepideva ülevaate muuseumi tegevusvaldkondade kaupa ja on varustatud paljude illustatsioonide ning registritega. Idanaabrite suurejooneline Vene Etnograafia-

¹⁰ Eesti ajaloo üldkäsitlused lähevad Eesti Rahva Muuseumi asutamisest tavaliselt mööda või märgivad muuseumi tegevust vaid parimal juhul paari lausega. Nt **Ea Jansen**. Kultuuriline murrang. – *Eesti ajalugu V. Pärissorjuse kaotamisest Vabadussõjani*. Tartu: Ilmamaa, 2010. Lk 387 – üks ülevaatlik lõik ja foto; **Seppo Zetterberg**. *Eesti ajalugu* 2009. Lk 363. Ka ERMis töötanud Ilmar Talve ligi 700-leheküljeline *Eesti kultuurilugu* (2004) pühendab muuseumile ühe kolmelauselise lõigu (lk 557). Eesti haritlaskonna kujunemist ja rahvusluse ideid käsitlenud Toomas Karjahärm eirab muuseumi mõtte olulisust eestlase enesehinnangu kasvatamisel ja ERMi osa selles. (**Toomas Karjahärm** ja **Väino Sirk**. *Eesti haritlaskonna kujunemine ja ideed 1850–1917*. [Tallinn]: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 1997.)

¹¹ Neist viimane, **Mikko Härö** artikkel „Maan museotoimen kivijalka eli Museoviraston ja Suomen kansallismuseon historia” kogumikus *Suomen museohistoria* (2010).

¹² **Sirkka Kopisto**. *Suomen Kansallismuseo kansallisromanttisen kauden rakennusmonumentti*. Helsinki: Museovirasto, 1981.

¹³ *Nordiska museet under 125 år*. Redaktion Hans Medelius, Bengt Nyström och Elisabet Stavenow-Hidemark. Stockholm: Nordiska museets förlag, 1998.

muuseum Peterburis on mõned aastad vanem kui ERM ja selle väärikas ajaloo-käsitlus ilmus muuseumi sajandaks sünnipäevaks.¹⁴ Raamat on väljapaistev nagu kogu muuseum alates hoonest ja lõpetades sisuga. Väljaanne jaguneb kolmeks, tutvustades muuseumi ajalugu, kogusid ja tänapäevast tegevust. Kontseptsiooni autor on Isabella Šangina, kirjutajateks aga väga suur autorite kollektiiv. Muuseumi ajaloole on lähenetud väga ausalt ja haaravalt, rääkides ka nendest ebakohtadest, mida nõukogude kord paratamatult muuseumile kaasa tõi. Oma muuseumi ajaloo on raamatuks saanud ka lätlased. Läti vanim muuseum, mis tänapäeval kannab nime Riia ja Navigatsiooni Ajaloo muuseum, sai oma ajalooramatu kahesajandaks sünnipäevaks.¹⁵ 1973. aastal ilmunud teos on oma ajastust kantud ning annab poliitilisi hinnanguid nii Läti Vabariigi kui Läti NSV perioodile.

Paljud ilmunud muuseumiajalood on lühikokkuvõtted muuseumi tegevusaastatest, mis tutvustavad huvitavamaid esemeid, arvestamata üldist kultuurilist ja ajaloolist konteksti. Vajaka jääb analüüsist, miks ja kuidas on muuseumid erinevatel ajalooetappidel suhestunud nii võimu kui vaimuga. Rahvusmuuseumide puhul on oluline muuseumi side rahvaga, kes on muuseumi eksistentsi põhjuseks.

Kui vaadata senist historiograafiat ERMi seisukohast, siis tuleb selle varasemat perioodi käsitledes alustada eelkõige ülevaadetega ERMi eelkäijate seltside tegevusest. Siia kuuluvad nii Õpetatud Eesti Selts (ÕES), Eesti Üliõpilaste Selts (EÜS) kui Eesti Kirjameeste Selts (EKMS), kellele kuulunud kogud moodustasid hiljem osa ERMist. ÕESI sajanda aastapäeva puhul andis Harri Moora ülevaate seltsi muuseumist¹⁶ ja Ferdinand Linnus seltsi tegevusest etnograafia alal¹⁷. Moora kirjutab muuseumi arengutest, Linnus seltsi etnograafia-alase kogu moodustumisest kuni selle valdava osa üleandmiseni ERMile 1912. aastal. Hilisematest uurijatest on ÕESI varasema ajaloo ja etnograafiliste harrastuste ning muuseumiga tegelenud Kersti Taal, kes kaitses sel teemal Tartu Ülikoolis magistritöö.¹⁸ Seltsi Eesti Etnograafilist Muuseumi käsitleb ta artiklis „Eestlased Õpetatud Eesti Seltsis XIX sajandil ja XX sajandi algul”¹⁹ ning ettekandes Eesti Ajaloomuuseumi teaduskonverentsil.²⁰ Eesti Üliõpilaste Seltsi muuseumi asutamisest on kõige täpsemalt kirjutanud Oskar Kallas oma

¹⁴ *Russian Museum of Ethnography 1902–2002*. St Petersburg: Slavia, 2001.

¹⁵ *Rigas Vēstures un Kugniecibas Muzejs 1773–1973*. Riga: Zvaigzne, 1973.

¹⁶ **Harri Moora**. Muuseum. – *Õpetatud Eesti Selts 1838–1938. Lühike tegevus-ülevaade*. Tartu, 1938. Lk 52–54.

¹⁷ **Ferdinand Linnus**. Etnograafia. – *Õpetatud Eesti Selts 1838–1938. Lühike tegevus-ülevaade*. Tartu, 1938. Lk 29–33.

¹⁸ **Kersti Taal**. Õpetatud Eesti Selts: rahvalgustuslikust seltsist teadusseltsiks kujunemine. Magistritöö. Tartu Ülikool, 2006.

¹⁹ **Kersti Taal**. Eestlased Õpetatud Eesti Seltsis XIX sajandil ja XX sajandi algul. – *Lee 12*. Eesti Rahva Muuseumi Sõprade Seltsi väljaanne. Tartu, 2006. Lk 37–50.

²⁰ Kersti Taali ettekanne „Õpetatud Eesti Seltsi muuseumi asutamisest” Eesti Ajaloomuuseumi konverentsil „Provintsiaalmuuseum 145 ja muuseumitraditsiooni algus Eestis” 16. septembril 2009.

mälestustes.²¹ Olles ise selle muuseumi asutaja ja hing, on ta kogu aeg pidanud just EÜSi muuseumi otseseks Eesti Rahva Muuseumi eelkäijaks. Seltsi muuseumist annab lühikese ülevaate ka *Eesti Üliõpilaste Seltsi ajalugu I*.²² Nii õpetatud Eesti Seltsi kui ka Eesti Üliõpilaste Seltsi ajalugu on käsitletud ka Eesti Rahva Muuseumi konverentsil „Tee eesti muuseumini I”.²³ Eesti Kirjameeste Seltsi põhikirja olid nii muuseumi kui raamatukogu asutamine sisse kirjutatud. Tegelikult oli muuseumi osa seltsi tegevuses suhteliselt väike. Seda käsitleb Friedebert Tuglas oma monograafias *Eesti Kirjameeste Selts*.²⁴ Saamaks tagamaid inimeste kohta, kes nendes ühendustes osalesid, on väärtuslikuks andmebaasiks Mart Laari raamat *Äratajad*.²⁵ Hilisemal perioodil aitavad muuseumiga seotud tegelaskonna kohta andmeid saada *Eesti biograafiline leksikon* ja selle lisaköide.²⁶

Orgaaniliselt kuulub teema historiograafiasse ka ERMi teket otseselt mõjutanud Soome muuseumide varasemat ajalugu käsitlevad kirjutised. Soome muuseumimaastiku kujunemisest on kirjutanud Mikko Härö²⁷ Museovirasto väljaandel²⁸. Soome üliõpilaskonna rahvateaduslikku muuseumi on käsitlenud Theodor Schvindt ja Uno Taavi Sirelius.²⁹ Helsingi Ülikooli üliõpilaste ind oma maakonnast esemeid koguda ja teha nende põhjal atraktiivset muuseumi vaimustas seda näinud noori eesti haritlasi ning oli kindlasti eeskujuks ka siinsele Eesti Üliõpilaste Seltsi muuseumi moodustamisele. Soome rahvusmuuseumi mõtte arengust, eeskujudest ja plaanidest on kirjutanud Hanne

²¹ **Oskar Kallas**. Eesti Rahva Muuseumi algaegadelt. – *Postimees* nr 132, 20. mai 1923 ja nr 158, 17. juuni 1923.

²² **Johan Köpp**. *Eesti Üliõpilaste Seltsi ajalugu I*. Uppsala: Eesti Üliõpilaste Selts, 1953.

²³ Kersti Taal „Õpetatud Eesti Seltsi muuseumist”, Piret Õunapuu „Eesti Üliõpilaste Seltsi muuseumist” Jakob Hurdale ja Eesti Rahva Muuseumi 100. aastapäevale pühendatud konverentsil „Tee eesti muuseumini I”, mis toimus 17. jaanuaril 2007 Eesti Rahva Muuseumis.

²⁴ **Friedebert Tuglas**. *Eesti Kirjameeste Selts*. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, 1932.

²⁵ **Mart Laar**. *Äratajad. Rahvuslik ärkamisaeg Eestis 19. sajandil ja selle kandjad*. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2005.

²⁶ *Eesti Biograafiline Leksikon*. Peatoimetaja A. R. Cederberg. Akadeemilise Ajaloo-Seltsi Toimetused II. Tartus: Loodus, 1926–1929; *Eesti biograafilise leksikoni täiendusköide*. Peatoimetaja P. Tarvel. Akadeemilise Ajaloo-Seltsi Toimetused X. Tartu, Tallinn, 1940.

²⁷ **Mikko Härö**. *Suomen Muinaismuistohallinto ja antikvaarinen tutkimus. Muinaistieteellinen toimikunta 1884–1917*. Helsinki: Museovirasto, 1984.

²⁸ Soomekeelsete mõistete *Muinaismuistohallinto* ja *Museovirasto* tõlkimisel eesti keelde puudub kindel traditsioon. *Muinaismuistohallinto* tähendab ametlikku muinsuskaitseüsteemi, selle võiks tõlkida kui Muinsuskaitseamet. *Museovirasto* võib tõlkida Muuseumiametina. Siin on tegemist ajaloolise nimetusega 1960. aastatest. Selle asutuse tänapäevane tegevusala enam ainuüksi Kansallismuseo haldamisega ei ühti ja sisuliselt on tegemist Muinsuskaitseametiga.

²⁹ **Theodor Schvindt, Uno Taavi Sirelius**. *Suomen ylioppilasosakuntain kansatieteellinen museo vv. 1876–1893*. Ylipainos Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirjasta XXXIII. Hämeenlinna, 1922.

Selkokari, analüüsid Eliel ja Johan Reinhold Aspelini kirjavahetust.³⁰ Ajalugu ja kodumaiste kogude moodustumist on tutvustanud Pirkko Sihvo.³¹

Eesti muuseumimaastiku kujunemisest 19.–20. sajandil on kirjutanud Mariann Raisma, kes käsitleb oma artiklites muuseumi kui mälu kujundaja rolli ning sellega seoses ka Eesti Rahva Muuseumiga seonduvat probleemistikku.³² Esimeseks probleemiks, mis kerkib Eesti Rahva Muuseumi ajalugu kirjutades, on muuseumi vanuse küsimus. Tänapäeval ei kahtle keegi, et muuseum on asutatud 1909. aastal. Tegelikult on see alles hilisem versioon muuseumi vanusest ja pärit 1920. aastate lõpust. Olen asutamisaastaga seotud probleemistikku jälginud artiklis „Eesti Rahva Muuseumi rajamisest”.³³

Esimene ülevaade muuseumi ajaloost ilmus 1923. aastal ajakirjas *Odamees*, mis oli suures osas pühendatud ERMile seoses muuseumi Raadi mõisa kolimisega.³⁴ Edgar Eisenschmidt kirjutab muinsusharrastuse algusest eestlaste juures, käsitledes sellega seotud isikuid ja organisatsioone, ning lõpetab ERMi Raadile kolimisega. Olles aastaid töötanud muuseumi asjaajajana, on tal selge ülevaade nii muuseumi tegemistest kui majanduslikest võimalustest.³⁵

Eesti Rahva Muuseumi ajalugu käsitleda on pidanud oma kohuseks välja paistvad etnograafid, kes kõik on olnud ka muuseumiga otseselt seotud. Pärast muuseumi asutamist ilmus esimene põhjalik ülevaade selle loomisest ja esimestest aastakümnetest alles muuseumi 25. aastapäevaks toleaeegse direktori Ferdinand Leinbocki sulest.³⁶ See artikkel jäi oma põhjalikkuses aastakümneteks olulisimaks kokkuvõtteks muuseumi ajaloo käsitlemisel ja seda on tsiteerinud kõik hilisemad sel teemal kirjutanud autorid.

Järgmine ERMi ajaloo ülevaade, milles oli samuti põhirõhk muuseumi eel- lool ja asutamisel, ilmus alles 50 aastat hiljem, autoriks Ants Viires. Esmakord- selt ilmus see trükist muuseumi 75. aastapäevaks ajakirjas *Looming*³⁷, hiljem sama pealkirjaga, aga täiendatud versioon Ants Viirese artiklite kogumikus

³⁰ **Hanne Selkokari.** Talvi Berliinissä. Eliel ja J. R. Aspelinin kirjakeskustelut kansallismuseohankkeesta talvella 1893–1894. – *Taidehistoriallisia tutkimuksia* 31. Helsinki: Taidehistorian Seura, 2005. Lk 41–54.

³¹ **Pirkko Sihvo.** Kansallismuseon kotimaisten kansatieteellisten kokoelmien syntyvaiheita. – *Ethnologia Fennica. Finnish Studies in Ethnology*. No. 1–2. Vol. 7. Helsinki: Seurasaari Foundation, 1977. Lk 47–61.

³² **Mariann Raisma.** Muuseumi mõte. Eesti muuseumide identiteedimuutustest 19.–20. sajandil. – *Akadeemia* nr 4, 2009. Lk 774–796; **Mariann Raisma.** Uus mälu. Eesti Vabariigi muuseumipoliitika 1919–1924. – *Mälu*. Eesti Kunstiakadeemis toimetised 20. Muinsuskaitse ja restaureerimise osakonna väljaanded 5. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2011. Lk. 7–72.

³³ **Piret Õunapuu.** Eesti Rahva Muuseumi rajamisest. – *Akadeemia* nr 5 (122), 1999. Lk 967–974.

³⁴ **E.E. [Edgar Eisenschmidt].** Eesti Rahva Muuseumi tegevuse ülevaade. – *Odamees* nr 2, 1923. Lk 47–51.

³⁵ Edgar Eisenschmidt töötas ERMis aastatel 1913–1929.

³⁶ **Ferdinand Leinbock.** Eesti Rahva Muuseum 1909–1934. – *Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat IX/X*. Tartu, 1934. Lk 1–48.

³⁷ **Ants Viires.** Muuseumi sünn. – *Looming* nr 4, 1984. Lk 508–519.

Kultuur ja traditsioon „Eesti mõtteloo” sarjas.³⁸ Ants Viires paigutab meie muuseumide sünni üleüldisesse Euroopa konteksti, vaatleb laiemalt meie muuseumimaastiku kujunemist ning etnograafiliste esemekogude kujunemist 19. sajandi teisel poolel. Ta analüüsib rahvuslike ürituste visa edenemist ja impulsse, mis äratasid haritlaskonnas esialgse huvi *eesti muuseumi* vastu. Valdav osa artiklist käsitlebki muuseumi asutamisele eelnenud aega ja muuseumi hilisemast arenguteest antakse vaid lühikokkuvõtte. Koguteoses *Eesti rahvakultuur*³⁹ on sissejuhatav peatükk „Uurimislugu”, mille esimene osa kannab pealkirja „Varaareng”. See on hea ja huvitav sõnaleid perioodile, mil algas huvi muinsuste vastu ja mil jõuti lõpuks Eesti Rahva Muuseumini. Esitatud autorite kollektiivist on selle osa autor ilmselt Ants Viires.

Muuseumi 75. aastapäevaks kirjutas artikli⁴⁰ ka Rootsis elanud kunagine ERMi pikaajaline töötaja, rahvateadusliku osakonna juhataja ja hilisem direktor Gustav Ränk.⁴¹ Juubeliartikkel annab objektiivse ülevaate muuseumi arengust 75 aasta jooksul, muuseumi asutamine ei leia erilist tähelepanu.

Muuseumi ajaloo käsitlused nõukogude perioodil kannavad kindlasti ka oma ajastu poliitilist pitsertit. Suhtumine Eesti Rahva Muuseumisse oli üdiselt soosiv, kuid muuseumi nimi kui selline viitas Eesti Vabariigile ja oli taunitud. 1961. aastal ilmus Irene Rosenbergi koostatud mahukas raamat *Eesti NSV muuseumid*.⁴² Sissejuhatav artikkel Eesti muuseumide arenemistest on koostajalt, Eesti NSV Teaduste Akadeemia Etnograafia Muuseumist⁴³ kirjutas tollane direktor Aleksei Peterson.⁴⁴ Olles pikki aastaid muuseumi direktor⁴⁵ ja hea propagandist, jõudis ta kirjutada palju tutvustavaid väljaandeid muuseumist. 1964. aastal koostas ta populaarteadusliku raamatu *Eesti NSV Riiklik Etnograafiamuuseum*⁴⁶, kus on ka sissejuhatav peatükk muuseumi ajaloost.⁴⁷ Järjest rohkem avatud ühiskonnas püüdis muuseum ennast esitleda ka välismaisele lugejale. Nii ilmus Vladimir Meistri poolt Aleksei Petersoniga intervjuu vormis kirjutatud ülevaatlik rohke pildimaterjaliga raamat *etnograafiamuuseumi*

³⁸ **Ants Viires.** Muuseumi süünd. – *Kultuur ja traditsioon*. Tartu: Ilmamaa, 2001. Lk 287–309.

³⁹ **Art Leete, Ülo Tedre, Ülo Valk, Ants Viires.** Uurimislugu. Varaareng. – *Eesti rahvakultuur*. Teine, täiendatud trükk. Koostanud ja toimetanud Ants Viires ja Elle Vunder. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 2008. Lk 15–17.

⁴⁰ **Gustav Ränk.** Eesti Rahva Muuseum 75. – *Tulimuld* nr 3, 1984. Lk 20–27.

⁴¹ Gustav Ränk töötas Eesti Rahva Muuseumis alates 1926. aastast, rahvateadusliku osakonna juhatajana 1931–1938, direktorina 1943–1944.

⁴² *Eesti NSV muuseumid*. Koost. Irene Rosenberg. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1961.

⁴³ Eesti Rahva Muuseumi nimetus 1.7.1946–13.9.1952.

⁴⁴ **Aleksei Peterson.** Eesti NSV Teaduste Akadeemia Etnograafia Muuseum. – *Eesti NSV muuseumid*. Koost. Irene Rosenberg. Tallinn, 1961. Lk 113–124.

⁴⁵ Aleksei Peterson oli ERMi direktor aastatel 1958–1992.

⁴⁶ Eesti Rahva Muuseumi nimetus 13.9.1963–10.3.1988.

⁴⁷ **Aleksei Peterson.** *Eesti NSV Riiklik Etnograafiamuuseum*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1964.

tegemistest ja ajaloo. ⁴⁸ Petersoni sulest ilmus juubelikirjutis *75 aastat Eesti NSV Riiklikku Etnograafiamuuseumi*.⁴⁹ Juba kahe aasta pärast avaldas ta uue muuseumit tutvustava raamatu *Varaait*.⁵⁰ Eelkõige kogudele pühendatud raamat käsitleb ka muuseumi ajalugu. Aleksei Petersoni kirjutised käsitlevad muuseumi loomist, põhinedes eelkõige eelpool mainitud Ferdinand Leinbocki artiklile, neis puudub originaalne uurimistöö. Samas peab tunnustama, et puudub ka poliitiline suhtumine ja julgelt on kasutatud Eesti Rahva Muuseumi nime ning positiivses võtmes kõneldud Eesti Vabariigi diplomaadist Oskar Kallasest.

Eesti Rahva Muuseumi sajandaks aastapäevaks jõuti ka eraldi raamatuni muuseumi ajaloo. ⁵¹ Raamat algab muuseumi kujunemislooga ning lõpeb kaas-aegse muuseumi tulevikuvisioniga. Teosel on viis autorit ja direktor Krista Aru põhjalik eessõna. Sissejuhatav osa käsitleb ideed eesti muuseumist ja protomuuseumi, st muuseumi mõtte arengut ning ERMile eelnevaid organisatsioonide muuseumi. ⁵² Teine peatükk pealkirjaga „Mõte sai teoks” käsitleb muuseumi esimest aastakümnet. ⁵³ Sisuliselt on need kaks peatükki kokkuvõtte käesolevast tööst. ERMi sajandaks aastapäevaks ilmus ka muuseumi postkaartide album. Albumis on muuseumi ajalooline ülevaade Krista Arult⁵⁴ ja saatetekstid postkaartidele neljas keeles.

Konkreetselt muuseumi kujunemist ja algaastate tööd on käsitlenud mitmed autorid. Muuseumi mõtte arengust seoses Eesti Üliõpilaste Seltsiga ja sealt edasi Eesti Museumiga Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi kaitse all olen kirjutanud mitmes artiklis seoses Oskar Kallase isikuga. Kõige põhjalikum nendest on „Oskar Kallas ja Eesti Rahva Muuseum” koguteoses *Oskar Kallas*.⁵⁵

Eraldi teemana muuseumi algaastate tegevuses on käsitlust leidnud vanavara suurkogumised. See fenomen, kuidas vastloodud muuseum suutis paari esimese aastaga saavutada sellise tulemuse kogude moodustamisel, on ainulaadne

⁴⁸ **Vladimir Meister.** *An evening by the fire-place. A visit to the Estonian State Ethnography Museum.* Tallinn: Perioodika, 1981; **Vladimir Meister.** *Ein Abend am Kamin. Eindrücke aus dem Staatlichen Ethnographiemuseum der Estnischen SSR.* Tallinn: Perioodika, 1981.

⁴⁹ **Aleksei Peterson.** *75 aastat Eesti NSV Riiklikku Etnograafiamuuseumi.* Tallinn: Eesti NSV Kultuuriministeerium, 1984.

⁵⁰ **Aleksei Peterson.** *Varaait.* Tallinn: Valgus, 1986.

⁵¹ **Eesti Rahva Muuseumi 100 aastat.** Koostanud Piret Õunapuu. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 2009.

⁵² **Piret Õunapuu.** Sissejuhatuseks. – *Eesti Rahva Muuseumi 100 aastat.* Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 2009. Lk 10–37.

⁵³ **Piret Õunapuu.** Mõte sai teoks. – *Eesti Rahva Muuseumi 100 aastat.* Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 2009. Lk 38–101.

⁵⁴ **Krista Aru.** Eesti Rahva Muuseum läbi saja aasta. – *Eesti Rahva Muuseumi pildialbum. Die Postkarten des Estnischen Nationalmuseums. Альбом открыток Эстонского национального музея. The Estonian National Museum in Pictures.* Tallinn: Aasta Raamat, 2008. Lk 6–33.

⁵⁵ **Piret Õunapuu.** Oskar Kallas ja Eesti Rahva Muuseum. – *Oskar Kallas: Artikleid Oskar Kallase elust ja tööst.* Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 1998. Lk 77–98.

maailmas ja pälvinud aja jooksul mitmete autorite tähelepanu. Eelkõige seostatakse kogumistöö sellist õnnestumist korjamistoimkonna juhi kunstnik Kristjan Raua isikuga, kelle karismaatiline loomus lõi välja just mineviku pärandi väärtustamisel. Eesti kunsti suurkujuna on tema kohta ilmunud kolm monograafiat. Esimene neist on Rasmus Kangro-Pooli kirjutatud.⁵⁶ Tegemist on tõsise kunstiteadusliku tööga, kus on käsitletud nii Raua elu ja tegevust kui ka avaldatud valik tema artikleid ning hulgaliselt reproduktsioone töödest. Eraldi peatüki moodustab „Kristjan Raud ja Eesti Rahva Muuseum”. See on sisutihe tekst, mis analüüsib kunstnikku mõjutanud tegureid, mis sundisid teda pöörama pilgu just rahvakunsti poole. Antakse ka ülevaade muuseumi algusaastate suurokogumise tulemustest. Autorile oli see tuttav teema.⁵⁷ Lehti Viiroja raamatus Kristjan Rauast⁵⁸ käsitletakse Eesti Rahva Muuseumit peatükis „Kristjan Raud Tartus 1904–1914” ning eelkõige seoses tema paljude sõnavõtte ja artiklitega rahvakunsti väärtustamisest ja muuseumi tegevuse mõtestamisest. Raamat jutustab valdavalt Rauast kui loojast ning analüüsib tema loomingut. Viimase Kristjan ja Paul Rauda tutvustava raamatu autor on kunstiteadlane Mai Levin.⁵⁹ Eelkõige on tegemist suurepärase Raudade näituse kataloogiga, aga samas tutvustab mahukas, eelkõige kunstiteaduslik saatetekst ka vendade elulugu. Mõõdamattes on mainitud Kristjan Raua seotust ERMiga, aga autor ei peatu sellel pikemalt. Huvitava ja intrigeeriva artikli kunstnikest ja nende suhtest vanavaraga on kirjutanud Kärt Summatavet.⁶⁰ Artikkel uurib 20. sajandi alguses kunstiõppes valitsenud meetodite ja rahvakunsti interpreteerimise eesmärke. Selgitatakse välitööde võimalikkust ja vajalikkust kunstiloomingu inspiratsiooniallika otsingutel. Etnoloogi pilguga on Kristjan Rauda vaadelnud Ants Viires artiklis „Kristjan Raud ja eesti rahvakunst”.⁶¹ Ta käsitleb kunstniku teed rahvaluule kaudu rahvakunstini, üldist vanade rahvatööde eeskujuks võtmist eelmise sajandivahetuse kultuuris laiemalt. Viirese järeldus, et selline vaimustus, selline hoog, ükskõik kui kriitiliselt meie tänapäevane teaduslik mõte sellesse ka suhtuks, oli omas ajas õigel kohal, see pidi kaasa kiskuma ja kiskuski kaasa – on minu meelest väga õige.

⁵⁶ **Rasmus Kangro-Pool.** *Kristjan Raud 1865–1943*. Tallinn: Eesti NSV Kunst, 1961.

⁵⁷ Rasmus Kangro-Pool oli ise 1912. aastal Eesti Rahva Muuseumi vanavarakoguja Jõelähtme kihelkonnas. Tol ajal oli Kr. Raud Eesti Rahva Muuseumi korjamistoimkonna esimees ja juhendas isiklikult kogujaid.

⁵⁸ **Lehti Viiroja.** *Kristjan Raud 1865–1943. Looming ja mõtteavaldused*. Tallinn: Kunst, 1981.

⁵⁹ **Mai Levin.** *Ühest sajandist teise. Kristjan ja Paul Raud. From One Century to the Next. Kristjan and Paul Raud*. [Tallinn]: Eesti Kunstimuuseum, 2006.

⁶⁰ **Kärt Summatavet.** Mõningaid mõtteid kunstist, Kristjan Rauast ja vanavara kogumisest. – *Mäetagused* nr 37. Tartu: Eesti Folkloori Instituut, 2007. Lk 7–44.

⁶¹ **Ants Viires.** Kristjan Raud ja eesti rahvakunst. – *Ümin. Lee* nr 4. Eesti Rahva Muuseumi Sõprade Seltsi väljaanne. Tartu, 1997. Lk 17–25.

Otseselt Kristjan Raua rolli Eesti Rahva Muuseumi korjamistoimkonna esimehena käsitleb Hilja Sild.⁶² See on esimene ülevaade ERMilt Kristjan Raua osast muuseumi kogude komplekteerimisel. Kauaaegse ja asjatundliku muuseumi kogudega töötajana oskas Hilja Sild analüüsida nende kogude väärtust ja kummutada üldlevinud valearvamust, et oma kunstnikuolemuse tõttu suunas Kristjan Raud vanavarakogujaid muuseumile muretsema eelkõige kauneid rahvakunstiesemeid ja seetõttu jäid kogud argise tarbevara poolest puudulikuks. Sama teema jätkuks on Hilja Silla artikkel „Kunstnike kaasabist Eesti Rahva Muuseumi rajamisel ja vanavara kogumisel”.⁶³ 2007. aastal ilmus minu artikkel „Eesti Rahva Muuseumi algaastate suurrakumised”⁶⁴, milles käsitlen aastate kaupa muuseumi kogude täiendamist kogumismatkadel alates muuseumi asutamisest 1909. aastal kuni 1918. aastani. Püüdsin analüüsida vanavaravaimustuse põhjuseid, leida mehhanisme, mis käivitasid sellise hoogtöö ning töid ettearvamatult tublid tulemused. Oma järgmises artiklis seoses vanavarakorjajatega olen ma võtnud vaatluse alla hoopis teise aspekti.⁶⁵ Püüdsin anda ülevaate sellest, missugusena nägid vanavarakorjajad Eestit enne Esimest maailmasõda ja millisena nähti Eesti Rahva Muuseumi tema vanavarakorjajate kaudu. Sama teemaga süvitsi minnes kirjutasin artikli vanavarakogujatest ja nende muljetest Läänemaal.⁶⁶

Valdav osa seni ilmunud käsitlusi Eesti Rahva Muuseumi varasemast ajaloost tegelebki eelkõige vanavara kogumise probleemidega. Ometi on selles ajajärgus ka pikaajalisi intriige ning kirgi tekitanud Eesti Rahva Muuseumi kunstiosakonda puudutav probleemide pundar. Erinevalt etnograafiast ei ole kunst nii iseenesest mõistetav osa rahva muuseumist. Selles vallas lõid lõkkele kired erinevate töekspidamiste vahel. Kirjutanud on sellest Bernhard Linde oma põhjalikus ülevaates eesti kunstimuuseumi mõtte arengust ja Tallinna Eesti

⁶² Hilja Sild. Kristjan Raud ja vanavara suurrakumine. – Kristjan Raud. Ants Laikmaa. Kogumik Kristjan Raua, Paul Raua ja Ants Laikmaa 100. sünniaastapäevale pühendatud teaduslike konverentside ettekannetest 1965–1966. Tallinn: Kunst, 1970. Lk 61–76.

⁶³ Hilja Sild. Kunstnike kaasabist Eesti Rahva Muuseumi rajamisel ja vanavara kogumisel. – Tartu Riikliku Kunstimuuseumi almanahh III. Tartu: Tartu Riiklik Kunstimuuseum, 1972. Lk 60–68.

⁶⁴ Piret Õunapuu. Eesti Rahva Muuseumi algaastate suurrakumised. – Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat L. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 2007. Lk 11–42.

⁶⁵ Piret Õunapuu. „Mis täna veel saada on, seda homme enam ei leidu!” Vanavara kogumisest Eesti Rahva Muuseumi algaastail. – Akadeemia nr 4, 2009. Muuseumiaasta erinumber. Lk 665–683.

⁶⁶ Piret Õunapuu. Läänemaa enne esimest ilmasõda Eesti Rahva Muuseumi vanavarakorjajate pilgu läbi. Läänemaa – as seen through the eyes of antiquity collectors from the Estonian National Museum before World War I. – Läänemaa Muuseumi toimetised XIII. Proceedings of the Läänemaa Museum. Haapsalu, 2010. Lk 96–116.

Muuseumi Ühingust.⁶⁷ Sama teemat on käsitlenud ka Virve Hinnov artiklis Eesti Rahva Muuseumi kunstikogu moodustamisest.⁶⁸

Omaette probleemiks oli muuseumile tema asutamisest saadik ja on kuni tänase päevani ruumide küsimus. Selle lahendamise katseid muuseumi algaastatel olen käsitlenud artiklis „Eesti Rahva Muuseumi majaehituse lugu 1909–1918”.⁶⁹ Püüan anda ülevaadet olemasolevatele kogudele ruumide muretsemisest ja samas kohati suurejoonelistestki plaanidest oma maja ehituseks, selleks kruntide valimisest jne, ühesõnaga eelkõige muuseumi korteritoimkonna tööst.

Olulisel kohal muuseumi algaastatel oli tegelaskond, kes toetas muuseumi nii vaimselt kui ka rahaliselt. Sellest olen kirjutanud ülevaatliku artikli, kus selgitan ERMi tugistruktuure ja hoobasid rahva kaasatõmbamiseks muuseumi tegevusse.⁷⁰ Eraldi artikkel käsitleb eesti esimest professionaalset etnograafi Helmi Reimanit (aastast 1916 Neggo).⁷¹ Traagilise saatusega andekas neiu, Villem Reimani tütar, pani aluse meie rahvakunsti uurimisele ja on ometi tänapäeva käsitlustest täiesti välja jäänud. Tema esimeseks ja viimaseks töökohaks lühikese elu jooksul oli Eesti Rahva Muuseum.

Eesti Rahva Muuseumi esimese perioodi lõpuaastaid kajastab Kairi Kaelepi artikkel muuseumist sõja-aastatel.⁷² Autor annab ülevaate keerulisest olukorrast, mis takistas kogumistööd. Pidevalt elati kogude evakueerimise hirmus, sest kogude saatmine Venemaale oleks neid ehk küll otsesest hävingust päästnud, kuid samas ei olnud kindlust, et uued omanikud neid endi omaks ei hakkaks pidama. Käsitletakse nii muuseumi sõjaosakonda kui ka sõjateemalisi näituseid. Erilist tähelepanu väärib aga artikli alapeatükk „Eesti fotograafia olukord Esimese maailmasõja alguses ja ERMi fotokogu”, kust saab ülevaate rindefotodest ja sõjafotograafidest. Sama autor on kirjutanud ka Johannes Pääsukese elust ja tegevusest Eesti Rahva Muuseumi fotograafina raamatus *Johannes Pääsuke. Mees kahe kaameraga*.⁷³

⁶⁷ **Berhard Linde.** Eesti kunstimuuseumi mõtte areng ja Tallinna Eesti Muuseumi Ühing. – *Eesti Kunstimuuseumi aastaraamat I*. Tallinna Eesti Muuseumiühing, 1931. Lk 5–32.

⁶⁸ **Virve Hinnov.** Eesti Rahva Muuseumi kunstikogu. – *Etnograafiamuuseumi Aastaraamat XXXIV*. Tallinn: Valgus, 1984. Lk 11–28.

⁶⁹ **Piret Õunapuu.** Eesti Rahva Muuseumi majaehituse lugu 1909–1918. – *Mäetagused* nr 20. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, Eesti Folkloori Instituut, 2003. Lk 146–161.

⁷⁰ **Piret Õunapuu.** Tegelaskond, kes kujundas Eesti Rahva Muuseumi. – *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat XLVII*. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 2003. Lk 11–46.

⁷¹ **Piret Õunapuu.** Helmi Reiman-Neggo kui etnograaf. – *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat XLVIII*. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 2004. Lk 47–80.

⁷² **Kairi Kaelep.** Eesti Rahva Muuseum Esimese maailmasõja aastail. – *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat XLV*. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 2001. Lk 11–36.

⁷³ **Kairi Kaelep.** Johannes Pääsukese elukäigust ja koostööst Eesti Rahva Muuseumiga. Johannes Pääsuke – the Story of Life and Cooperation with the Estonian National Museum. – *Johannes Pääsuke. Mees kahe kaameraga. Man with Two Cameras*. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 2003/2008. Lk 81–93.

Käesolevast historiograafilisest ülevaatest on välja jäänud ülevaatlikud muuseumide ajalugu ja üldisi teoreetilisi aluseid käsitlevad teosed, samuti artiklid, mis käsitlevad Eesti Rahva Muuseumi hilisemat ajalugu.

I.2. Probleemiasetus

Käesoleva uurimistöö eesmärgiks on eelkõige selgitada välja eesti rahva oma muuseumi kujunemise lugu rõhuasetusega muuseumi ja rahva omavahelisel suhtel. Kasutan võrdlevat ajaloolist meetodit.

Ajalised piirid jäävad esimeste muuseumide, mis seavad otseselt eesmärgiks eesti rahva materiaalse ja vaimse pärandi kogumise, ning Eesti Vabariigi välja kuulutamise vahele. Põhjus, miks viia algusaeg nii kaugemale ettepoole Eesti Rahva Muuseumi tegelikust asutamisest, on muuseumi kujunemise kui protsessi jälgimine ajaloolises kontekstis. Alguses oli mõte, mis arenes aastatega, kuni viimaks sai teoks.

Muuseumid olid olnud Eestis juba enam kui sada aastat enne Eesti Rahva Muuseumi asutamist 1909. aastal.⁷⁴ Aja jooksul kujunes pikkamisi, tõusude ja mõõnadega, arusaamine eestlaste kultuurist kui millestki erilisest ja olulisest. Olles algselt pigem osa kohalikust eksootikast, sai meie rahvakultuurist, eelkõige rahvakunstist, selle saja aasta jooksul midagi, mille kaudu oli võimalik leida oma minevikust seda, mille üle uhke olla ja mille kaudu tõestada, et ka eestlased on kultuurirahvas.

Eestlased olid pidanud alustama uskumatult madalalt ja paari põlvkonna jooksul tuli neil teha järele areng, milleks suurtel natsioonidel oli kulunud aastasadu. Kui suurtel rahvastel oli rahvuslikku ajalugu peegeldavate muuseumide rajamiseks kulunud pikki sajandeid, siis eestlastel koondus see kõik väga lühikesse ajajärku alates 19. sajandi viimasest poolest. Kuigi kooliharidus ja kirjaoskus olid sajandeid eestlastele omased, polnud rahvuslikkust rõhutavate institutsioonide loomine võimalik sotsiaalse positsiooni ja materiaalse seisundi tõttu. Eestlaste eluolu kajastavate kogude ulatuslikuma eksponeerimiseni ei jõudnud ka kultuurilembeline osa baltisakslastest.

Püüan analüüsida põhjuseid, miks ja kuidas tekkis arusaam muuseumist, ning näidata, kui vaevaline see tee oli. Mõte muuseumist võrsus koos eneseteadvuse kasvuga ja rahvuse kujunemisega. Nii nagu ei olnud ühtne ja üksmeelne eesti rahvas, ei olnud ka arusaamine muuseumist selgepiiriline. See vormus pika perioodi jooksul ja omas eri aegadel erinevaid väljundeid. Olen nimetanud mitmesuguseid seltside ja organisatsioonide kogusid, millest kasvas välja ERM, protomuuseumideks. Terminit on kasutanud Kevin Walsh⁷⁵ ja see sobib ka eesti konteksti. Kõik nad olid loodud muuseumi nime all, kuid ei

⁷⁴ Vanimad muuseumid Eestis on Tartu Ülikooli Loodusmuuseum (1802) ja Tartu Ülikooli Kunstimuuseum (1803).

⁷⁵ **Kevin Walsh**. *The Representation of the Past. Museums and Heritage in the Postmodern World*. London, New York: Routledge, 1992. Lk 18–22.

täitnud neid rolle, mis on omased muuseumile tänapäeva mõistes. Tegu oli vanavarakogudega ehk kollektsioonidega. Eesti rahval, eelkõige maarahval, kelle maist vara seal säilitati, polnud neist muuseumidest aimugi. See oli haritud vaimse eliidi harrastus.

Kuidas suhestusid *muinsustesse* meie esimesed eesti soost haritlased, kes ise olid välja kasvanud taluperedest? Kas kasvas lugupidamine oma rahva kultuuri vastu ainult sisemisest arusaamisest või oli põhjuseks ka teiste rahvaste, eelkõige soomlaste ja venelaste eeskujud? Poliitiliselt staatusest erinevad, rahvakultuuriliselt lähedased soomlased olid oma muuseumimõttega meile innustavaks eeskujuks. Selleks, et paremini mõista pikka teed Eesti Rahva Muuseumi loomiseni, on hea võrrelda seda meie soome suguvendade käidud teega. Oleme harjunud mõtlema, et soomlased olid meist kultuurilises arengus ikka paar sammu ehk siis aastakümnet ees. Tegelikult tõid erinevad olud ja võimalused ka teistlaadsed tulemused, kuid laias laastus on see tee olnud sarnane. Mõistmaks neid seoseid ja suundumusi annan põhjalikuma ülevaate ka põhjanaabrite muuseumide kujunemise ajaloost.

Käesolevas töös seadsin oma eesmärgiks vaadelda Eesti Rahva Muuseumi loomist kui protsessi ja selle kulgemist pika aja jooksul. Kahtlemata on iga suure aktsiooni juures ülimalt oluline selle ümber koonduvate ja seda kujundavate isikute osakaal. ERMi puhul oli see ühtlasi üks osa eesti haritlaskonna ja kultuuritegevuse kujunemisloost.

Pärast Eesti Rahva Muuseumi asutamist saab muuseumi narratiivi jagada kaheks. Üks pool muuseumist oli suunatud sissepoole, hõlmates eelkõige kõiki neid valdkondi, mis on olulised muuseumi eksisteerimiseks, nagu kogude komplekteerimine ja rahaliste vahendite ning peavarju hankimine. Seda võib nimetada tinglikult ka materiaalseks pooleks.

Teine, olulisem pool oli suunatud muuseumist väljapoole, tähendades eelkõige rahvale tema kultuuri väärtuste selgitamist kõikvõimalikel viisidel. Tees eesti rahva kultuuri omanäolisusest ja selle väärtusest oli ju muuseumi eksistentsi põhjus ja õigustus. Seda poolt võib nimetada nii ideoloogiliseks kui ka vaimseks. Oma töö põhieesmärgiks peangi välja selgitada, kuidas muuseumi algaastatel kujunesid rahva ja muuseumi suhted ning millised olid muuseumi strateegiad oma tõe kuulutamisel.

Analüüsin Eesti Rahva Muuseumi tegelaskonda, nii muuseumi liikmeid kui ka neid inimesi, kes kas vanavarakogujatena või usaldusmeestena muuseumi toetasid ja moodustasid omamoodi tugivõrgustiku üle maa. Liikmeskond näitas seda osa eestlastest, kelle jaoks oli muuseumi edenemine nii oluline, et nad selle nimel lisaks moraalsele toetusele olid nõus ka raha välja andma.

Talurahvas, kes oli otseselt rahvakultuuri kandja, põhiline muuseumi põhjus, ei teadnud ja tihti ei tahtnudki midagi muuseumist teada. Tundus totter ja arusaamatu, et keegi tahab su vanad seelikud ja muu kola linna viia. Linnarahvale naeruks.

Sajad noored ja entusiastlikud vanavarakorjajad, kes käisid suviti mööda maad ja tassisid seljas muuseumile *muinsust* kokku, oli täiesti erakordne nähtus

mitte ainult Eesti, vaid kogu maailma kontekstis. Tänu sellele on meil olemas suurepärase ja hinnaline esemekogu, mida kindlasti ei oleks olnud võimalik korjata pärast Esimest maailmasõda. Samas oli see esimene suur suhe muuseumi ja oma rahva vahel. Kui palju mõisteti teineteist ja saadi vastastikku aru eesmärkidest ja püüdlustest? Osa eesti rahvast oli kasvanud linnainimesteks ja maaelu ning sealsed tavad ja arusaamad kippusid ununema. See oli raske teineteise leidmise aeg.

Siiski sai Eesti Rahva Muuseum oma esimese üheksa aasta jooksul tuntuks üle maa ning temast oli kasvanud oma rahva muuseum. Selle suurepäraseks tõestuseks oli kurb sündmus 1917. aasta jaanuaris, kui Gildi tänava majas, kus ka muuseum asus, puhkes tulekahju. Selle tulemusena hakkas varsti annetusi kokku voolama ligidalt ja kaugelt üle terve maailma, kus ainult eestlasi elas, kokku 56 paigast väljaspool kodumaad. Rahvas oli muuseumi omaks võtnud ja muuseumi mure oli ka rahva mure.

Kuigi 1918. aastal soikus muuseumis pea igasugune tegevus, on Eesti Vabariigi väljakuulutamise valitud töö lõpudaatumiks seetõttu, et seoses selle kuupäevaga muutus midagi olemuslikku muuseumi idees. Varem oli muuseum kui oma kultuuri ja rahvusliku omapära tõestus, teatud mõttes vastandumine valitsevale korrale. Muuseum oli eesti rahva ühine asi, ta eksisteeris tänu rahva toele. Nüüd oli Eesti riik ja Eesti Rahva Muuseumist oleks nagu pidanud saama riigi asi. Algas muuseumi uus ajastu, kujunes välja eeskujulik muuseum ja teadusasutus, aga riigi leivale Eesti Rahva Muuseum ei saanudki.

I.3. Allikad

I.3.1. Käsikirjalised ja esemelised allikad

Käesolev töö põhineb eelkõige allikatele, mis asuvad Eesti Rahva Muuseumi arhiivis (ERMA), mis on olnud seni suures osas läbi uurimata ja kasutamata. Enim on töös kasutamist leidnud muuseumi protokolliraamatud.⁷⁶ Kõik muuseumi juhatuse koosolekud on protokollitud, hoolimata sellest, kui palju inimesi kohal viibis. Selles on kindlasti oma osa ERMi juhatuse esimehe Oskar Kallase pedantsusel. Kokku on see väga hea järjepidev dokument muuseumi ajaloo jälgimiseks. Kahjuks ei ole muuseumi toimekonnad oma koosolekuid sellise korrektsusega protokollinud ning mõni toimekond ei ole seda ilmselt üldse teinud või ei ole oma dokumente arhiivi üle andnud. Oluliseks allikaks muuseumi

⁷⁶ Protokollid I = „Eesti Rahva Museumi” tegevliikmetekogu ja juhatuse protokollid 1909 kuni 1913. I. ERMA n 1, s 8.

Protokollid II = Eesti Rahva Museumi Protokolliraamat II. Juhatuse ja üleüldiste liikmete ja tegevliikmete koosolekute protokollid. 1914 3.II – 3.VI 1918. ERMA n 1, s 9.

Korjamise toimekonna protokollid = Eesti Rahva Museumi korjamise toimekonna protokollid. 2. Apr. 1911 – 29. II 16. ERMA n 1, s 19.

Eesti Rahva Museumi Ehituse toimekonna protokollid. 9 aprill 1914 – 24. Märts 1917. ERMA n 1, s 18.

tegelaskonna määratlemisel on Eesti Rahva Muuseumi liikmete nimekiri, mis käsitleb aastaid 1909–1916 ja kus on ära toodud iga liikme puhul ka tema elukutse ning elukoht.⁷⁷ Käesoleva töö jaoks on väga oluline ERMi topograafiline arhiiv (ERM TA), kus säilitatakse kogumismatkadega seotud materjale, eelkõige aga päevikuid (TAp). Perioodi kohta, mida käesolev töö käsitleb, on arhiivis 171 aruannet ja kogumispäevikut. See on väga mitmekesine allikaines, kust võib leida nii kirjutaja vahetuid läbielamisi kui ka täpseid etnograafilisi kirjeldusi. Mõned päevikud on täis etnograafilisi joonistusi nähtud esemetest. Olid ju paljud vanavarakorjajad kunstiüliõpilased, kellele oligi joonistamine huvitavam ja lihtsam kui kirjutamine. Arhiivis on ka kaustikud, kus on kirjas kõik vanavarakorjajad, keda muuseum on lähetanud kogumistööle. Iga koguja kohta on kirjas tema elukutse, aadress ja kui palju on talle nii reisikuludeks kui esemete ostmiseks raha kaasa antud ja millist varustust veel. Samuti on eraldi lahtis välja toodud hilisemad märkmed, kui palju esemeid anti üle, kui palju raha kulutati ja kui palju järgi jäi või puudu tuli. Sealt selgub, et osa plaanitud korjajatest ilmselt ei läinudki õigel ajal välja, osa aga ei andnud kogutud esemeid üle või jättis oma teekonna pooleli.⁷⁸ Eesti Rahva Muuseumi arhiivi osaks on ka ERMi peavarahoidja arhiiv, kus muuseumi kogude täiendamiseks seotud materjal. Seal asub näiteks *Tartu Eesti Üliõpilaste Seltsi MUSEUM'i nimekiri*. EÜSi muuseumi esemed on kogutud tunduvalt varem, kui asutati ERM, ning tänu sellele on see tänuväärne ning andmeterohke allikas muuseumi vanemate esemete kohta. Ohtralt pakub muuseumi ajaloo seotud materjali arhiivis säilitatav kirjavahetus. Veel on muuseumis Eesti Rahva Muuseumi etnograafiline arhiiv (ERM EA), kus säilitatakse eelkõige etnograafilisi kirjeldusi, aga selle Varia osas (ERM EAV) ka muuseumi ajaloo seotud käsikirju.⁷⁹ Eraldi asub arhiivis ERMi Tallinna osakonna materjal aastatest 1919–1920. Kuigi ajalistelt piiridelt jääks see käesolevast tööst välja, on seal ka nii varasemaid kui hilisemaid dokumente.⁸⁰ Lisaks arhiividele on heaks allikmaterjaliks seoses muuseumi ajaloo nii fotokogu (ERM Fk) kui kunstikogu (ERM K). Kunstikogus säilitatakse näiteks Eesti Rahva Muuseumile tehtud eksliibriste kavaid, mille autorid on Kristjan Raud ja Oskar Kallis. Samuti on seal originaalplakateid ja teisi muuseumi tegevust kajastavaid taieseid.

Teisel kohal allikate poolest on Eesti Kirjandusmuuseumi Kultuurilooline Arhiiv. Eesti Rahva Muuseumi jagati 1940. aasta novembris kaheks: Riiklikuks Etnograafiamuuseumiks ja Riiklikuks Kirjandusmuuseumiks. Viimane koondas endasse Arhiivraamatukogu, Eesti Rahvaluule Arhiivi, Eesti Bibliograafia

⁷⁷ E.R.M. 1909–1916 = Eesti Rahva Muuseumi Liikmete nimekiri 1909. 1910. 1911. 1912. 1913. 1914. 1915. 1916. ERMA n 1, s 5a.

⁷⁸ Eesti Rahva Muuseumi Ainelise wanawara Korjamise nimekirja raamat I. 1909, 1910, 1911, 1912 a. ERMA n 1, s 288.

⁷⁹ Näiteks: Gustav Matto. Etnograafiliste esemete kogumine 50 a. tagasi. Mälestusi Eesti Rahva Muuseumi tegevusest tema algusaastail. EAV 16; August Pulst. Minu tööst seoses rahvakunsti – etnograafiaga. Käsikiri. ERM EAV 26.

⁸⁰ ERM Tallinna osakonna mitmesugune lahtine materjal 1919–1920. ERMA n 1, s 588.

Asutise ja Eesti Kultuuriloolise Arhiivi. Kahe praeguseni eraldi eksisteeriva muuseumi ajalugu oli aga mind huvitaval perioodil üks. Seetõttu on muuseumi tegevust ja ajalugu puudutatavat materjali just Kultuuriloolises Arhiivis, kus olen kasutanud eelkõige kirjavahetust. Kõige rohkem muuseumiga seotud allikaid on Oskar Kallase kirjavahetuses. Kultuuriloolises Arhiivis asub Oskar Kallase päevik tema noorusajast, kus ta palju EÜSi muuseumi pärast südant valutab.⁸¹ Samuti asub seal ühe Eesti Rahva Muuseumi protomuuseumi – Eesti Muuseumi Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi kaitse all kroonika, mida pidas Oskar Kallas.⁸²

Teistes Eesti muuseumide arhiivides praktiliselt puudub Eesti Rahva Muuseumi varasema ajalooa seotud materjal. Põhjuseks on eelkõige Eesti Rahva Muuseumi kõrge vanus võrreldes enamiku Eesti muuseumidega. Aga ka juba 1865. aastal asutatud Saaremaa muuseumi arhiivist ei leia seoseid ERMiga, kuigi Saaremaalt on ju pärit Oskar Kallas. Samuti ei ole suuremat läbikäimist olnud 1864. aastal asutatud Eestimaa Provintsiaalmuuseumiga.⁸³ Ilmselt oli Eesti Rahva Muuseum oma rahvuslikus meelestatustes niivõrd erinev ja teisi eesmärke taotleval kui baltisaksa kultuuril püsivad teised tolleaegsed muuseumid, nii ei tekkinud ühist kandepinda ega ka otseseid kontakte, mis kajastuksid muuseumide arhiivides.

Üht-teist leiab ka Eesti Riigiarhiivi ja Eesti Ajalooarhiivis materjalidest. Riigiarhiivis olev materjal on valdavalt hilisemast perioodist⁸⁴, mina olen saanud sealt andmeid ERMi vanavarakorjaja Leopold Laursoni isiku kohta.⁸⁵ Ajalooarhiivis on aga paljude muuseumiga seotud inimeste toimikud ja sealt on leida väga huvitavaid andmeid nende kohta.

Allikaid Eesti Rahva Muuseumi varasema ajaloo kohta olen otsinud ka Helsingi Ülikooli arhiivist, Museovirasto arhiivist ja Soome Kirjanduse Seltsi (SKS) kirjandusarhiivist. Üllataval kombel leidis Soome arhiivides suhteliselt vähe materjali. Kõige rohkem huvitas mind kaks inimest, kes olid tihedalt seotud Soomega: Oskar Kallas, kellel oli juba tänu oma perekonnale tihed side Soome teadlastega ja ka muuseumimaailmaga, ning Helmi Reiman, Eesti esimene kõrgharidusega etnograaf, kes oli lõpetanud Helsingi Ülikooli.

Põhiliselt leidis muuseumi tegevusega seonduvat kirjavahetust seoses Oskar Kallase, Villem Reimani ja Jaan Tõnissoni nimega SKSi arhiivis. Kõige rohkem on kirju sellest perioodist seoses Oskar Kallasega, tema kirjad Eemil Nestor Setäläle, Kaarle Krohnile, aga ka *Helsingin Sanomatele* jne. On ametlikke kirju, mida ERM on saatnud SKSile. Samuti leidub seal Oskar Kallase ja Jaan Tõnissoni omavahelist kirjavahetust.

⁸¹ O. Kallas. Minu elust. Päevik ajaleheväljalõigetega 1889–1895. KM EKLA f 186, m 129:2.

⁸² Eesti Muuseum (Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi kaitse all). Kroonika. KM EKLA f 186, m 202:1.

⁸³ Praegune Eesti Ajaloomuuseum.

⁸⁴ ERA. 1108. Haridusministeerium.

⁸⁵ Leopold Laursoni elulugu. ERA. 957.8.1788, 16.

Museovirastost on rahvateaduslik käsikirjade arhiiv (*Museoviraston kansatieteen käsikirjoitusarkisto*) *Heikelica*, milles sisaldub Axel Olai Heikeli kirjavahetus. Tal on olnud tihe kirjavahetus eestlastega, kõige varasem kiri on aastast 1900 Oskar Kallaselt Peterburist. Muuseumi teemadel on ta kirjutanud nii Jakob Hurdaga, Aleksander Põrgiga, Karl Eduard Söödiga, Johannes Gahlnbäckiga jne. Eelkõige käsitlevad need kirjad küll Suomen Kansallismuseo kogude täiendamist ja andmeid esemete kohta, mida Eestist on muretsetud. Oskar Kallas on samuti täiendanud selle muuseumi kogusid. Pärast 1909. aastat aga pöördus Oskar Kallas korduvalt Heikeli poole Eesti Rahva Muuseumi asjus nõu saama.

Helsingi Ülikooli Keskkvalitsuse Arhiivis (HYKA) leidub Helmi Reimani kui üliõpilasega seotud andmeid nii tema võetud loengukursuste kui õppeedukuse kohta. Helmi Reimani kirjavahetust oma isa Villem Reimaniga võib leida ka SKSi kirjandusarhiivist, samuti tema ja Oskar Kallase kirjavahetust sellest ajast, kui Helmi Reiman töötas juba Eesti Rahva Muuseumis.

Eesti Rahva Muuseumile olulisi allikaid leidub ka Vene Etnograafiamuuseumi arhiivis Peterburis, eelkõige seoses Johannes Leopold Gahlnbäck'i isikuga. Saaremaalt pärit Püha pastori poeg oli arhitekt, kunstiteadlane ja vanavarakoguja, kes töötas Peterburis Stieglitzi kunstikoolis bibliograafina. Gahlnbäck oli kogunud Eesti saartelt ja rannikult suurepärase etnograafilise kogu, millest ühe osa müüs ta Vene Etnograafiamuuseumile, teise osa omandas Eesti Rahva Muuseum 1917. aastal. Kogu arhiivi sai aga endale Vene Etnograafiamuuseum ja praegu on see materjal sealses arhiivis – 14 kausta, mis on praktiliselt läbi töötamata, sealhulgas on ka kirjavahetust Oskar Kallasega. Põhilise osa moodustab aga mitmesugune etnograafiline materjal ja joonistused. Olen need materjalid pealiskaudselt läbi vaadanud, aga suurem töö sealses muuseumi arhiivis seisab veel ees. Eesti Rahva Muuseumi ja Vene Etnograafiamuuseumi koostöölepingu raames on käivitunud ühisprojekt selle pärandi läbitöötamiseks ja avalikustamiseks.

Allikakriitilisest lähtekohast on kõige problemaatilisemad mälestused. August Pulsti kaks käsikirja, üks ERMi⁸⁶, teine Eesti Kunstimuuseumi arhiivis⁸⁷, käsitlevad mõlemad ERMi tegevust vaadeldaval perioodil ja Tallinna osakonna moodustamist. Mõlemas versioonis on autori osa selgelt ületähtsustatud ja Kristjan Raua osa alahinnatud. Sama perioodi kajastav Gustav Matto mälestuste käsikiri annab sündmustest suhteliselt objektiivse ülevaate, aga hinnangud inimestele ja nende tegevusele on subjektiivsed.⁸⁸ Võrreldes Pulsti ja Mattot, jääb mulje, et oli kaks Kristjan Rauda – üks enesekeskne, omakasupüüdlik ja kiuslik ametnik, teine aga laiahaardeline, ülitegus ja suurte teadmistega andekas üliposiitvne inimene.

⁸⁶ **August Pulst.** Minu tööst seoses rahvakunsti – etnograafiaga. Käsikiri. ERM EAV 26.

⁸⁷ algus 22 IX 43 – lõpp 2 XII 48. Eesti Muuseum Tallinnas. Ajaloolisi andmeid. Aug. Pulst. Käsikiri. EKM Arhiiv 12.1.–1.

⁸⁸ **Gustav Matto.** Kristjan Raud – eesti vanavara kogumise suurmehe. Tema 100-ks sünnipäevaks. ERM EAV 16:2.

ERMi protokollitud juhatuse ja toimkondade koosolekute protokolle võib siinkirjutaja hinnangul pidada suhteliselt objektiivseks allikaks. Juhatuse protokollid on varustatud kõigi osalejate allkirjadega ja kirjutatud vahetult põhiliselt kirjatoimetajate August Kitzbergi (1909–1911) ja Karl Eduard Söödi (1911–1933) poolt.

1.3.2. Publitseeritud allikad

Eesti Rahva Muuseum hakkas kohe varsti peale asutamist teadvustama oma tegevust laiemale üldsusele. Esimene väljaanne oli 1909. aastal ilmunud *Eesti Rahva Muuseumi põhjuskiri*,⁸⁹ millest anti välja mitmeid kordustrükke. Alates 1911. aasta ülevaatest ilmusid igal aastal trükist muuseumi aruanded.⁹⁰ Sõjatingimustes välja antud 1916. ja 1917. aasta aruanne jäi viimaseks trükitud ülevaateks. Nendes raamatukestes anti põhjalikult aru nii muuseumi tegevusest, rahalisest seisust kui kogumistööst. Ära olid toodud kõik annetajad ja samuti muuseumi toimkondade liikmed. Aruannetel oli suur tiraaž ning neid trükiti tihti ka juurde. See oli parimaks viisiks muuseumit tutvustada ja nii jagati neid tasuta mitmesugustel üritustel kui kingiti vanavara annetajatele tänutäheks ning innustuseks. Trükistena avaldati ka avalikke loenguid, mis tutvustasid rahva-kultuuri tähtsust ja muuseumi olulisust.

1911. aastast hakkas muuseum välja andma piltpostkaarte, et sel teel oma tegevuseks raha teenida ning teadvustada laiemalt ERMi olemasolu. 1912. aastaks oli trükitud juba üle 20 000 postkaardi. Neid postkaarte on vormilisest küljest analüüsinud Indrek Ilomets.⁹¹ Postkaardid on suurepärase publitseeritud allikas muuseumi tööst. Neil on palju kasutatud kogutud muuseumiesemete pildistusi, on suurepäraseid fotosid muuseumi tegevustest nagu osalemine Põllumeeste Seltsi näitustel nii Tartus kui Tallinnas, mitmesugused Eesti Rahva Muuseumi tuluüritused. Samuti oli oluline muuseumi kogusse laekunud vanade fotode kiire publitseerimine. Muuseumi kirjastuse pisitrükistel nagu mitmesugused üleskutsed, pidukutsed, plakatid on oluline osa muuseumi ajaloo seisukohalt, sest nad aitavad otseselt jälgida muuseumi tegevust ning suhtlust rahvaga.

⁸⁹ *Eesti Rahva muuseumi põhjuskiri*. Tartu, 1909.

⁹⁰ *Eesti Rahva Muuseumi 1911. aasta tegevuse ülevaade*. Eesti Rahva Muuseumi väljaanne nr. 3. Tartu, 1912.

Eesti Rahva Muuseum 1912. Eesti Rahva Muuseumi väljaanne nr. 5. Tartu, 1913.

Eesti Rahva Muuseum 1913. Eesti Rahva Muuseumi väljaanne nr. 8. Tartu, 1914.

Eesti Rahva Muuseum 1914. Eesti Rahva Muuseumi väljaanne nr. 10. Tartu, 1915.

Eesti Rahva Muuseum 1915. Eesti Rahva Muuseumi väljaanne nr. 12. Tartu, 1916.

Eesti Rahva Muuseum 1916 ja 1917. Eesti Rahva Muuseumi väljaanne nr. 15. Tartu, 1918.

⁹¹ **Indrek Ilomets**. Märkusi Eesti Rahva Muuseumi pildikirjastuse väljaannete (1911–1935) ning loterii kohta. – *Eesti Rahva Muuseumi pildialbum. Die Postkarten des Estnischen Nationalmuseums. Альбом открыток Эстонского национального музея. The Estonian National Museum in Pictures*. Tallinn: Aasta Raamat, 2008. Lk 42–50.

Erilise osa muuseumi ajaloo publitseeritud allikatest moodustavad ajaleheartiklid. Ajalehe veergudel on eesti muuseumist juttu olnud juba 1866. aastast alates, mil Tarvastu koolmeister Märt Jakobson läbi mitme *Eesti Postimehe* jutustab muljeid Peterburis nähtust ning sealhulgas ka muuseumidest, kus *tuhhande kaupa nisuggusid immestamise väärt asjo sees*, ning arvab, et ka kodumaal midagi sarnast vana omanäolist eraldi kambritesse koolide juurde võiks välja panna.⁹² Edaspidigi kerkib muuseumiküsimus ajalehe veergudele üles eelkõige võõrsil nähtut kirjeldades. Muuseumist tuleb tõsisemalt juttu ajalehtedes aga seoses ettevalmistustega X ülevenemaaliseks arheoloogia kongressiks Riias 1896. aastal. 20. sajandi alguses on muuseumiteema soikunud. Pärast Jakob Hurda matuse järgset koosolekut saab see aga leheveergudel aktiivseks ning pärast Eesti Rahva Muuseumi asutamist jääbki aktuaalseks. Ajalehti kasutas muuseum nii oma tegevuste tutvustamiseks, üleskutseteks, arutlusteks jne. Ajalehe kui allika lõpetuseks ja kiituseks on Oskar Kallase mälestused.⁹³

Aasta 2009 oli kuulutatud Eestis muuseumiaastaks ning selle otseseks ajendiks oli Eesti Rahva Muuseumi sajas aastapäev. Seoses sellega ilmus ka ajakirja *Akadeemia* erinumber, milles on publitseeritud Eesti Rahva Muuseumi asutamisprotokollid⁹⁴ – Eesti Rahva Muuseumi tegevliikmete kogu koosolekust 1. aprillil 1909 Eesti Üliõpilaste Seltsi ruumides ja Eesti Rahva Muuseumi juhatuse esimesest koosolekust 2. aprillil 1909 Liivimaa linnade Hüpoteeגי Seltsi ruumides.⁹⁵

Kaasajal on Eesti Rahva Muuseum asunud publitseerima omaaegseid vanavara kogumisretkede päevikuid.⁹⁶ Vaid esimene raamat selles sarjas – Oskar Kallase päevik rahvaluule kogumismatkalt koos Mihkel Ostroviga Vaivara, Jõhvi ja Lüganuse kihelkonnas 1888. aastal – ei ole otseselt seotud vanavara korjamisega Eesti Rahva Muuseumile. Sellel kogumisreisil koguti rahvaluulet Eesti Üliõpilaste Seltsi stipendiaatidena ja reisikiri ilmus esimest korda EÜSi esimeses albumis.⁹⁷ Eesti Rahva Muuseumi vanavara kogumise päevikute seeria alustuseks publitseeriti see eelkõige austusavaldusena Oskar Kallasele kui hilisemale ERMi juhatuse esimehele.⁹⁸ Teiseks oluliseks põhjuseks oli asjaolu, et rahvaluule ehk nn suulise vanavara kogumine eelnes esemelise vanavara

⁹² **Märt Jakobson.** Weel Eestirahva sadikute teereisist Peterburgi. (Lõppkõne). – *Eesti Postimees* nr 27, 6. juuli 1866.

⁹³ **Oskar Kallas.** Eesti Rahva Muuseumi algaegadelt. – *Postimees* nr 132, 20. mai 1923 ja nr 158, 17. juuni 1923.

⁹⁴ Eesti Rahva Muuseumi asutamisprotokollid. – *Akadeemia* nr 4, 2009. Muuseumiaasta erinumber. Lk 658–664.

⁹⁵ „Eesti Rahva Muuseumi” tegevliikmetekogu ja juhatuse protokollid 1909 kuni 1913. I. ERMA 1n 1, s 8.

⁹⁶ Rahaliselt on seda projekti toetanud riiklik programm „Eesti keel ja rahvuslik mälu”.

⁹⁷ **Oskar Kallas.** Jutt neist kahest, kes välja läksivad vanavara korjama. – *Eesti Üliõpilaste Seltsi album*. Esimene leht. Tartu, 1889. Lk 140–157.

⁹⁸ **Oskar Kallas.** *Vanavara kogumisretkedelt 1*. Koostaja, järelsõna Piret Õunapuu. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 2006.

kogumisele. Kolmandaks sooviti näidata noort Oskar Kallast kui väga hea huumorimeelega ning sädeleva sulega ideest innustunud seiklejat. Järgnevad publitseeritud päevikud pärinevad kõik ERMi topograafilisest arhiivist ja jäävad muuseumi esimese kümne tegevusaasta sisse. Isikud, kelle päevikuid avaldati, on valitud lähtuvalt nende osast Eesti kultuuri- ja ajaloo ning nende poolt kirja pandud etnograafiliselt huvitavast informatsioonist.⁹⁹ Rahastuse leidmisel on kavas kogumispäevikute publitseerimist jätkata, sest senised publikatsioonid on saanud head vastukaja. Käesoleva töö puhul on just ERMi arhiivis olevad päevikud oluliseks allikaks selgitamaks, kuidas suhestus muuseum rahvaga ja kas ning kuidas hakkas rahvas muuseumit omaks pidama.

⁹⁹ *August Pulst. Vanavara kogumisretkedelt 2.* Koostaja, eessõna Piret Õunapuu. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 2006.

Nikolai Triik, Eduard Pedak. Vanavara kogumisretkedelt 3. Koostaja, eessõna Piret Õunapuu. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 2007.

Gustav Matto. Vanavara kogumisretkedelt 4. Koostaja, eessõna Piret Õunapuu. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 2007.

Julius Kuperjanov, Leopold Laurson. Vanavara kogumisretkedelt 5. Koostaja, eessõna Piret Õunapuu. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 2008.

Voldemar Haas. Vanavara kogumisretkedelt 6. Koostaja, eessõna Piret Õunapuu. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 2008.

Henrik Visnapuu. Vanavara kogumisretkedelt 7. Koostaja, eessõna Piret Õunapuu. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 2009.

2. MUUSEUMI SISU JA VORMI ARENGULOOST

Sõna *muuseum* pärineb kreekakeelsest sõnast *museion*, mis tähendas muistses Kreekas muusade eluaset. Hellenistliku aja *museion* oli kool, kus filosoofia õppimist peeti muusade austamiseks. Kuulsaimas neist, Aleksandria *museion*'is, olid ka suured käsikirjade ja kunsti kogud. Selle *museion*'i hävitasid roomlased ja ka mõiste kadus kasutusest. Uuesti võtsid sõna alles 15. sajandi lõpul käibele Medicid Firenzes ja sealt hakkas see levima ning saavutas enam-vähem praeguse tähenduse ja laiema kasutuse alles 18. sajandil.¹⁰⁰

Kuigi muuseumi termin ja institutsioon ei olnud järjepidevad, leidus tänapäeva muuseumi eellasi mitmesugustel erinevatel põhjustel ja paikades moodustatud kollektsioonide näol ka vahepealsest ajast. Kogumine on inimloomusele omane ja nii tegeleb muuseum kui institutsioon ühiskondlikul tasandil sellega, millega iga inimene tegeleb isiklikul tasandil.¹⁰¹

Muuseumi mõiste ja olemus on aja jooksul korduvalt muutunud. Ettekujutus muuseumist on tihedalt seotud nii aja kui kultuuriga, see põhineb pidevalt muutuval käsitlusel sellest, milline maailm on olnud ja milline ta on praegu.

Muuseumid on alati pidanud arvestama sellega, mida ja kuidas nad teevad, sobituma konteksti, kohanema võimumängudega, sotsiaalsete, majanduslike ja poliitiliste imperatiividega, mis neid ümbritsesid. Nagu kõik teisedki sotsiaalsed institutsioonid on ka muuseumid pidanud teenima paljusid isandaid ja mängima mitmeid erinevaid rolle. Edu põhjuseks, miks muuseumid tänase päevani ja järjest enam räägivad kaasa maailma kultuurielus, on sajanditepikkune kogemus hoida tasakaalu.¹⁰² Muuseum on üks väheseid institutsioone, millel on õigus, lausa kohustus ajalugu säilitada, näidata ning seda interpreteerida. Massiivsed mälutemplid kõnelevad meile, mida ja kuidas mäletada, nad kehtestavad uusi, iseseisvaid, püsivaid väärtusi. Muuseumid ise on loonud mineviku, seega on neil õigus valitseda ka aja ja ruumi üle.¹⁰³ See on julge väide, sest loob pildi muuseumist kui millestki jõuliselt agressiivsest ja läheb vastuollu Eileen Greenhill-Hooperi iseloomustusega muuseumist kui institutsioonist, kelle püsimise võti on olnud oskus olla tasakaalus erinevate mõjutegurite vahel. Muuseumi olemus annab võimalusi paljudeks erinevateks tõlgendusteks.

Muuseum sisaldab alati rohkem, kui silmaga näha on. Selle mõistmine ja tõlgendamine sõltub aga vaatajast.

¹⁰⁰ **Susan Pearce.** The collecting process and the founding of museums in the sixteenth, seventeenth and eighteenth centuries. – *Encouraging Collections Mobility – A Way Forward for Museums in Europe*. Helsinki: Finnish National Gallery, 2010. Lk 15–16.

¹⁰¹ **Andres Tvauri.** *Museoloogia ja muinsuskaitse*. <http://www.muuseum.viljandimaa.ee/galerii/tvauri01.doc>. Külastatud 8.6.2011.

¹⁰² **Eileen Hooper-Greenhill.** *Museums and the Shaping of Knowledge*. London and New York: Routledge, 1997. Lk 1.

¹⁰³ **Mariann Raisma.** Muuseumi magus võim. – *kunst.ee* nr 1. Tallinn: Kultuurileht, 2006. Lk 66.

Muuseumid oma kogudega on üks iseloomulikest kaasaegsetest metanarraiividest, mille kaudu me saame aimu ühiskonna arenguks olulistest teadmistest ja reaalsusest alates umbes 15. sajandi keskpaigast.¹⁰⁴ Veel 18. sajandi lõpul ei peetud *muuseumit* mitte niivõrd füüsiliselt eksisteerivaks paigaks, kuivõrd selle all mõisteti süsteemi, mille abil uurijad ja kogujad liigendasid maailma.¹⁰⁵

Esimesed tänapäevases mõttes muuseumid moodustusid Euroopas 15.–17. sajandil. Nad kasvasid välja kogudest, mida hakati süstematiseerima ja kirjeldama. Vanu, haruldasi ja hinnalisi esemeid, sealhulgas kunstiteoseid ja etnograafilisi esemeid, koguti kunstikambreisse, münte hoiti mündikabinettides. Kuriositeedikabinettide sünniaeg kattus maadeavastustega. Maailm oli 16.–18. sajandil täis imesid. Pikksilma ja mikroskoobi leiutamine laiendas seda veelgi. 17. sajandil levis laiemalt idee, et igasugused kuriositeedikogud peaksid olema küllastajatele avatud.

Epiteeti *Euroopa esimene muuseum* hakati kasutama 1582. aastal Medici *Galleria degli Uffizi* kohta, mille kogud pidid demonstreerima vürstlikku võimu ja tarkust.¹⁰⁶ 18. sajandi teisel poolel, kui valgustusideoloogia mõjul suurenesid arheoloogia- ja ajaloohuvi, hakati muuseume üldsusele avama. Modernism oli oma olemuselt pärit renessansist, moodne teadus, mis avastas tõed ja faktid, õigemini kinnitas objektiivse tõe võimalikkust maailma kohta ja otsis inimese paika selle sees. Muuseumid olid siis ja on tänase päevani moodsa aja nähtus.

Esimesena avati publikule 1753. aastal Briti Muuseum Londonis ja et tema sünniloos võib leida mõningaid paralleele Eesti Rahva Muuseumi asutamisega, peatuksin sellel natuke pikemalt. Sir Hans Sloane (1660–1753), arst, loodusteadlane ja kollektsionäär, ei tahtnud, et tema suur 71 000 esemest koosnev kollektsioon laiali pudeneb ja pärandas selle kuningas George II-le oma riigi ja rahva jaoks. Kogu hooldajad hakkasid aktiivselt otsima võimalusi, kuhu varad paigutada. Kuigi kuningas isiklikult ei olnud mõttest eriti huvitatud, veenis parlament eesotsas spiikri Arthur Onslow'ga teda kingitust aktsepteerima. Nii asutati 7. juunil 1753 kuninga nõusolekul parlamendi aktiga Briti Muuseum ja avati rahvale 1759. aastal. Briti Muuseum oli algusest peale täiesti uut tüüpi institutsioon. Muuseumi juhtis usaldusmeeste kogu, kes andis aru parlamendile. Raha muuseumi ülalpidamiseks ja kogude täiendamiseks saadi suures osas avalikest loteriidest. Briti Muuseumi kollektsioonid kuulusid rahvale ning sissepääs oli vaba ja avatud kõigile. Alates 15. jaanuarist 1759 on muuseum olnud avatud kogu aeg, välja arvatud lühikesed perioodid kahe maailmasõja ajal, kui osa kogusid oli evakueeritud. Järjest on suurenenud küllastajate arv, mis alguses oli umbes 5000 inimest aastas ja on kaasajal jõudnud ligi 6 000 000 inimeseni.¹⁰⁷

¹⁰⁴ Susan M. Pearce. *Museum, Objects and Collections: A Cultural Study*. Washington, D.C.: Smithsonian Institution Press, 1993. Lk 118.

¹⁰⁵ Marja-Liisa Rönkkö. *Museon idea ja historia. – Museologia tänään*. Suomen museoliiton julkaisuja 57. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy, 2007. Lk 79.

¹⁰⁶ Samas. Lk 71.

¹⁰⁷ http://www.britishmuseum.org/the_museum/history_and_the_building/general_history.aspx. Külastatud 5.2.2011.

Louvre Pariisis ehitati 12. sajandil kuningas Philippe II Auguste'i paleena. Osa lossist avati publikule 1793. aastal, 1796 sai see Avaliku Kunstide Keskmuuseumi (*Musée Central des Arts*) nime. Muuseumi järgmine arenguperiood on tihedalt seotud Napoleoniga, kelle armee röövis innukalt kultuuriväärtusi nii Euroopast kui Egiptusest. Vahepeal suletud muuseum avati uuesti aastal 1803, nüüd juba nimega *Musée Napoleon*. Muuseum on korduvalt oma nime muutnud ja laienenud ning ümber kujundatud. Praegu asub muuseumis suur osa arvatavalt maailma kunsti paremiku kuuluvatest teostest. 2009. aastal külastas Louvre'i 8 900 000 inimest.

Mõlemad muuseumid on olnud eeskujuks paljudele teistele muuseumidele kogu maailmas.

Ajaliselt täpselt nende kahe vahele mahub esimene muuseum Riias (1773), mis tänapäeval kannab nime Riia ja Navigatsiooni Ajaloo Muuseum.

18. sajandi lõpust pärinevad ka esimesed muuseumiks projekteeritud ja ehitatud hooned nagu Kasseli *Museum Fridericianum* (1779) ja Madridi *Museo Nacional del Prado* (1784). Muuseumihoone arhetüüp hellenistliku templi näol sündis Saksamaal. Berliin ehitas enda Akropoli, mida nimetatakse muuseumisaareks.

Prantsuse revolutsiooni ja Napoleoni ajale järgnevatel aastakümnetel arenes muuseumiaade tormiliselt ja asutati mitmeid keskseid muuseume. 18. sajandi valgustus ja 19. sajandi alguse romantika ja natsionalism tekitasid rahvusmuuseumi idee. Neid sündis riikidesse, kus iseseisvus oli noor ja nõudis kinnitust. 19. sajandist räägitakse kui kodanluse sajandist.¹⁰⁸ Rahvusliku iseteadvuse aluseks oli vaimne kultuur, eelkõige keel oma rahvaloomingu rikkuses. Rahvaluulet koguti enne esemelist vanavara nii Euroopa suurriikides kui Soomes ja Eestis.

19. sajandi lõpukümnenditele iseloomulik linnastumine ja tööstuse võidukäik tõid kaasa palju muudatusi. Parimaks näiteks sellest protsessist kujunesid maailmanäitused, millest esimene toimus 1851. aastal Londonis. Sealsete näituste arhitektuur mõjutas otseselt muuseumiehitust ja nii sündisid Londoni näituse mõjul nii *Science Museum* kui *Victoria and Albert Museum*, mille kogud põhinesid näitusel eksponeeritud esemetel.

Selle progressi kummardava protsessi teine äärmus oli hirm kaduva rahvakultuuri pärast. Järjest linnastuv maa hakkas kaotama oma eripära ja ähvardas hävitada juured, millest rahvas oli sirgunud. See lõi soodsa aluse rahvusmuuseumide tekkeks ja arenguks. Nii muuseumide arhitektuuri kui ülesehituse pinnaseks sai rahvusromantism.

19. sajandi teisel poolel võib juba rääkida esimesest muuseumide buumist. Kui 1860. aastal oli maailmas umbes 90 muuseumi, siis 1880. aastal juba ligi 180 – põhjuseks uus arusaam ja kogemus ajast ja ruumist.¹⁰⁹

¹⁰⁸ **Marja-Liisa Rönkkö.** *Museon idea ja historia.* Lk 82.

¹⁰⁹ **Kevin Walsh.** *The Representation of the Past.* Lk 30–31.

Eestis võib pika tee alguseks pidada juba 19. sajandi esimesest aastakümnet, mil moodustati Tartu ülikooli juurde muuseumid, mis olid siiski eelkõige akadeemilised kogud. 1803. aastal asutati kunstimuuseum, mille kogudele pani aluse selle esimene direktor prof Johann Karl Simon Morgenstern. Juba aasta varem loodi ülikooli juurde looduskabinet, millest kasvas välja geoloogiamuuseum ja millele lisandus 1822. aastal zooloogiamuuseum. Tavalisel eestlasel polnud neist aga aimugi. 1852. aastal Nürnbergis asutatud Saksa Rahvusmuuseumi eeskujul asutati meil Tallinnas Eestimaa Kirjanduse Ühingu (*Estländische Literarische Gesellschaft*) baasil 1864. aastal Eestimaa Provintsiaalmuuseum, Eesti Ajaloomuuseumi ja Eesti Loodusmuuseumi eelkäija. Sajandi lõpupoole moodustus mitmeid muuseume baltisaksa seltside kogude põhjal. Kuressaares asutati Saaremaa Uurimise Selts (*Verein zur Kunde Oesels*) – Saaremaa Muuseumi eelkäija. Esimesest tegevusaastast peale alustasid seltsi liikmed esemete kogumist, millega pandi alus praegusele Saaremaa Muuseumi kogule. Veidi hiljem avas Narva Suurgildi selts muuseumina neile kuuluva Peeter I maja koos seal asuvate esemetega. Viljandi ordulinnuse varemetest 1878. aasta jooksul kogunenud arheoloogilise leiumaterjali põhjal moodustati kogu, mida hakati lahke toetaja auks kutsuma Ditmari muuseumiks, ning seda loetakse Viljandi Muuseumi sünniks. Pärnu Muuseumile pani aluse 1896. aastal asutatud baltisakslastest ajaloo huviliste linnakodanike ühendus Pärnu Muinasuurimise Selts (*Pernauer Alterthumforschende Gesellschaft*). Nii annetuste kui ostude teel kasvanud kollektsioon otsustati samal aastal muinasuurimise seltsi I peakoosolekul avada ka laiemale publikule.

Meie muuseumitraditsiooni algust iseloomustab Mariann Raisma kolme Kga – kuriositeedid, kunst ja kodumaa.¹¹⁰ Sajandi lõpuks oli Eestis välja kujunenud mitmepalgeline muuseumimaastik, kuid ükski muuseum polnud suunatud selle maa põlisrahva kultuuri kogumisele ja säilitamisele. Kuigi eesti rahvuse eneseloome protsessis ei saa alahinnata baltisaksa valgustajate rolli, panid eesti rahvuse enesetunnetusele ja minevikukäsitlusele aluse aastatel 1860–1890 ühiste jõupingutuste tulemusel eestlastest pastorid, kirjanikud ja publitsistid. Toona sündisid tekstid, millest said rahvuse tüvitekstid ja mille ümber hakati vormima rahvuskeha.¹¹¹ Järgmine loogiline samm oli rahvusmuuseum.

Suurte ja väikeste rahvaste muuseumide, rahvusmuuseumide moodustamise mudelid on ideoloogiliselt täiesti erinevad. Pika ajaloo ja tugeva riigina eksisteerivad rahvad on loonud oma muuseumi selleks, et kuulutada oma tugevust, ülistada kangelaslikku minevikku ja näidata nii oma vaimset kui poliitilist jõudu. Sellise motiiviga asutati muuseumid Prantsusmaal ja Saksamaal. Venemaa ja Inglismaa, kus muuseumid kajastasid üsna varakult ka oma territooriumil või valdustes elavate väikerahvaste kultuuri, tegid seda nn jõupositsioonilt. Kogusid komplekteeriti ja näitusi korraldati mitte nende rahvaste

¹¹⁰ **Mariann Raisma.** Muuseumi mõte. Lk 780.

¹¹¹ **Marek Tamm.** Muuseum rahvuslikul mälumaastikul: eesti rahva muuseumi näide. – *kunst.ee* nr 1. Tallinn: Kultuurileht, 2006. Lk 71.

positsioonilt ega arvestatud nende arvamust. Kui võrrelda suurriikide ja väike-rahvaste rahvusmuuseumi, siis näiteks Eesti Rahva Muuseumi ja Briti Muuseumi asutamiskäitamine oli küll suhteliselt sarnane, kuid edasise arengu strateegia oli täiesti erinev. ERM keskendus oma rahva enesuse kinnitamisele ja kultuuri jäädvustamisele, Briti Muuseumist sai aga maailma suurim võõrkogude omanik, kus väärtuslikemad eksponaadid pärinevad Egiptusest ja teistest kaugetest ning eksootilistest paikadest. See on otsene Briti impeeriumi koloniaalpoliitika tulemus.

Väikestel rahvustel nagu eesti, läti ja ka soome on rahvusmuuseumi asutamismehhanism sootuks vastupidine. See kasvas välja ideoloogilisest võitlusest poliitiliselt ja kultuuriliselt domineerivate rahvuste vastu ning seadis eesmärgiks oma rahvuslikud aated ja väärtustatud mineviku.

Kokkuvõtvalt võib väita, et suured rahvused on loonud oma muuseumid ülevalt alla ja väikesed on tunginud alt üles.

2.1. Muuseumide areng naabritel

Ülevaade Eesti Rahva Muuseumiga samasisulistest naaberrahvaste muuseumidest aitab võrrelda arenguid ja paigutab ERMi laiemasse kultuurilis-ajaloolisse konteksti.

Rootsi on olnud läbi ajaloo üks eesrindlikumaid muuseumimaid maailmas. Sealsed muuseumid hakkasid arenema juba 17. sajandil. Põhjus ei olnud selles, et tollane Rootsi oleks olnud kultuuri mõistes suurriik. Gustav II Adolphi ajal (1611–1632) sai Rootsist äkki sõjalises mõistes ja pindalalt Euroopa suurriik. Senisel väikeriigil tekkis vajadus hankida endale hiilgav ajalugu, et mingil moel oma rolli põhjendada. 1628. aastal otsustati tulevastele põlvetele säilitada kaks ülikonda, mida kuningas oli kandnud Rootsile edukas Poola sõjas. Sellest sai alguse *Livruskammaren*¹¹² Stockholmis, Rootsi esimene muuseum. 1630. aastal palkas Gustav Adolf oma kantseleisse abiliseks kaks antikvaari. Nende ülesandeks oli koguda vanu rahasid, kirjalikke allikaid jms. Selle tegevuse eesmärk oli luua Rootsile kuulsusrikas minevikku.¹¹³

Rootsi rahvakultuurile pühendatud muuseumide asutamine oli otseselt seotud Artur Hazeliusi nimega.¹¹⁴ Tema tegevuse eesmärk oli muuseumist teha avalik institutsioon, mis toetaks Rootsi teadmiste ja emotsioonidele põhinevat narratiivi. Hazelius andis suure panuse paljude rahvusteaduste arengusse, aga tema elutöö krooniks oli kahe muuseumi, *Nordiska museet*'i (1873) ja Skanseni

¹¹² Kuningalossis asuv kuninglik relvakamber, kus hoitakse esemeid, mis kunagi kuulusid Rootsi monarhiale ja on seotud ajaloosündmustega.

¹¹³ Livrustkammaren. Welcome to the oldest museum in Sweden!

<http://www.livruskammaren.se/default.asp?id=4788&refid=2800>. Külastatud 12.4.2011.

¹¹⁴ Artur Immanuel Hazelius (1833–1901), rootsi folklorist, teadlane ja õpetaja.

(1891) asutamine.¹¹⁵ 19. sajandi kolmandal veerandil hakkas taluelu järjest moderniseeruma ning vanad traditsioonilised nähtused kaduma. Hazelius soovis säilitada võimalikult palju ehedat rahvakultuuri. Mööda maad reisides hakkas ta kokku ostma vanu esemeid mänguasjadest majadeni, mida lootis eksponeerida tulevases muuseumis. Alguses kandis muuseum nime Skandinaavia etnograafilise kollektsoon, mis 1880 nimetati ümber *Nordiska museet*'iks. Muuseum avati 1873. aastal ja kohe sai see talurahva interjööride ja rahvariiete väljapanekutega suure tähelepanu osaliseks. Muuseumi kogud ja populaarsus kasvasid kiiresti ning nii otsustati ehitada uus spetsiaalne muuseumihoone Djurgårdeni saarele. Ehitus algas 1888. aastal ja muuseum avati lõplikult 1907.¹¹⁶

Hazelius kavatses eksponeerida koos erinevaid Rootsi piirkondi ja nende ehedat kultuuri. See mõte teostus 1891. aastal asutatud Skansenis. Sellise muuseumi idee sai ta ilmselt 1878. aastal Pariisi näituselt, kus Prantsusmaa oli eksponeerinud oma asumaade ehitisi koos interjööridega.¹¹⁷ Skansenis tõusis esimest korda muuseumiaade üle esemetest: hakati näitama ka ehitisi ja autentset keskkonda. Hazelius soovis, et Skansen oleks elav muuseum koos seal leiduvate eluasemetega, milles vurisevad vokid ja ripuvad kangasteljed. Külastajad saavad näha traditsioonilist juustu- ja võitegemist, küpsetamist, kudumist, klaasipuhumist jne. Skansen oli rahumeelse ja looduslähedase natsionalismi väljendus. Vabaõhumuuseum kui muuseumitüüp leidis järgimist aegamööda kõikjal maailmas ja on muutunud järjest populaarsemaks.

Hazelius oli oma teaduslikelt vaadetelt ühise Skandinaavia kultuuriruumi pooldaja. Nii kandis tema asutatud muuseum *Nordiska museet*'i nime, mis pidi sümboliseerima põhjarahvaste ühtset enesetunnetust. Samuti oli Skansenis eksponeeritud hooneid Norrast ja Taanist. Tol ajal oldi Norraga veel üks riik.

Rootsis Artur Hazeliuse jt algatatud oma maa rahvakultuuri tutvustav muuseumiliikumine levis ka naabermaadesse ja tõi kaasa terve rea etnograafiliste rahvusmuuseumide asutamise.

Eesti areng muuseumivallas oli mõnedes aspektides sarnane Soomele, kuid samas oli olulisi kultuuripoliitilisi erinevusi. Soome muuseumide algust võib siduda 18. sajandi lõpu ja 19. sajandi alguse rahvusromantikaga. See aeg tõi kaasa uued tuuled Turu akadeemias, mis oli teadusliku ja vaimse elu keskus. Soome rahvusluse ideoloogideks on peetud Henrik Gabriel Porthanit¹¹⁸, Elias

¹¹⁵ **Sverker Sörlin.** Artur Hazelius och det nationella arvet. – *Nordiska museet under 125 år*. Stockholm: Nordiska museets förlag, 1998. Lk 17–38.

¹¹⁶ **Bengt Nyström.** Att göra det förflunna levande. – *Nordiska museet under 125 år*. Stockholm: Nordiska museets förlag, 1998. Lk 53–87.

¹¹⁷ Samas.

¹¹⁸ **Henrik Gabriel Porthan** (1739–1804) oli Turu akadeemia professor ja raamatukoguhoidja. Nn soome ajalookirjutuse isa.

Lönnrotti¹¹⁹, Johan Vilhelm Snellmani¹²⁰, Johan Ludvig Runebergi¹²¹ ja Sakari Topeliust¹²². Neist Porthan¹²³ oli otseselt tegev ka muuseumivallas, olles akadeemia mündikogude hoidja. Turu linna tulekahju ajal 1827 sai kogu tugevalt kannatada ja läks Helsingisse suundunud ülikooli valdusesse, kus sai nimeks ülikooli raha- ja kunstikabinet.¹²⁴

Sarnaselt Eestiga oli ka Soomes pärimuse kogumisel peatähelepanu nn suulisel vanavaral, soome keelel ja rahvaluulel. Turu akadeemia *noorem põlvkond* koondus kirjanduslikku seltsi, mis avas tee rahvuslikule ärkamisele ja kulmineerus Laupävaseltsi asutamisega 1830. Keskseteks persoonideks kujunesid Johan Ludvig Runeberg, Johan Jakob Nervander¹²⁵ ja Johan Vilhelm Snellman. Aasta hiljem asutati Soome Kirjanduse Selts (SKS), kelle hooleks sai kõik soome rahvusluse puutuv. Seltsile oli selle asutamisest saadik kingitud kogumis- ja uurimisreisidelt saadud esemeid. 1867. aastal andis SKS oma kogud ülikooli erinevatele muuseumidele hoiule, kusjuures esemed jäid SKSi omandiks.¹²⁶

Soome rahvusmuuseumi, *Suomen Kansallismuseo* eellugu koosneb mitmete erinevate organisatsioonide ja kollektsioonide moodustamisest, olles selles aspektis sarnane ERMile. Esimesed sammud kultuurimälestiste kaitseks vastava institutsiooni loomiseks tehti juba 1867. aastal. 1884. aastal jõuti

¹¹⁹ **Elias Lönnrot** (1802–1884) oli soome rahvaluulekogu ja kirjanik. Ta on rahvaluule ainetel koostanud soomlaste rahvuseepose *Kalevala* (1835, täiendatud versioon 1849). Teda teatakse ka kui soome keele arendajat, ajakirjanikku, rahvalalgustajat, arsti ja taimeteadlast.

¹²⁰ **Johan Vilhelm Snellman** (1806–1881) oli Soome ühiskonnategelane, publitsist ja filosoof, fennomaanide juhte. Oli aastatel 1856–1863 Helsingi ülikooli professor, 1863–1868 Senati liige, juhtis finantsdepartemangu. Taotles rahvahariduse ja rahvakultuuri edendamist ning soome keelele rootsi keelega võrdseid õigusi, pooldas Vene keisririiki kuuluva Soome täielikku iseseisvumist.

¹²¹ **Johan Ludvig Runeberg** (1804–1877) oli soomerootsi kirjanik, kelle rootsikeelne kirjanduslooming on väga isamaaline. Õppis filosoofiat ja vanu keeli, töötas rooma kirjanduse ja kreeka keele lektorina. Tema kirjutatud ja Paavo Cajanderi tõlgitud on Soome hümnid sõnad. Runebergi peetakse Soome rahvuspoeediks, tema päeva tähistatakse 5. veebruaril.

¹²² **Zacharias (Sakari) Topelius** (1818–1898) oli soomerootsi kirjanik, ajakirjanik ja ajaloolane; arsti ja rahvaluulekogu ja Zacharias Topelius seniori (1781–1831) poeg. Oli aastast 1854 Helsingi ülikooli ajaloprofessor ning aastatel 1875–1878 ülikooli rektor. Oli üks soome rahvusromantilise kirjanduse silmapaistvaimaid esindajaid, kirjutas sadu lüürilisi luuletusi. Tema luules oli tunda soome rahvaluule mõju. Väga tuntuks said tema muinasjutud ja laulutekstid, samuti näidendid.

¹²³ **Juhani Kostet**. Onko suomalaisella museolla aatteellista perustaa? – *Suomen museo-historia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2010. Lk 20.

¹²⁴ **Sirkka Kopisto**. *Suomen Kansallismuseo kansallisromanttisen kauden rakennusmonumentti*. Helsinki: Museovirasto, 1981. Lk 5–6.

¹²⁵ **Johan Jakob Nervander** (1805–1848) oli luuletaja, füüsik ja meteoroloog. Oli paljude seltside asutajaliige – *Societas pro Fauna et Flora Fennican*, Laupävaselts, Soome Kirjanduse Selts, Soome Teadusselts.

¹²⁶ **Pirkko Sihvo**. *Kansallismuseon*. Lk 48.

muinsuskaitseameti¹²⁷ (*Suomen muinaismuistohallinto*) loomiseni, kus sekretärina asus tööle Johan Reinhold Aspelin¹²⁸. Rootsi ja Taani eeskujul rõhutas ta teadusliku lähenemise ja asutuse väljaarendamise vajalikkust. Esialgseks tugiorganisatsiooniks sai ülikool oma Ajaloolis-rahvateadusliku muuseumiga.¹²⁹ Sellel vanim osa oli juba 1760. aastal Turu ülikooli juures moodustatud rahakabinet. Ülikooli statuudis märgiti teaduslikke kogusid 1828. aastal ja 1840 nimetati neid koos kunstikabinetiga Etnograafiliseks muuseumiks, 1849. aastal jagati aga Ajaloolis-rahvateaduslikuks muuseumiks ja Raha- ja medalikabinetiks.¹³⁰ Esimeses neist töötas aastatel 1875–1885 arheoloogiaprofessor Johan Reinhold Aspelin. Tema järglane sellel ametikohal oli vend Eliel Aspelin¹³¹, hariduselt kunstiajaloolane. 1870. aastal asutatud Muinsuskaitse seltsi tegevuste hulka kuulus ka muuseumiesemete ja kingituste vastuvõtmine, kuid selts loovutas need edasi ülikooli Ajaloolis-rahvateaduslikule muuseumile.¹³²

Teine, eelkõige etnograafiline suund kujunes ülikooli üliõpilasseltside muuseumist. Otto Donner¹³³ innustus muuseumiideest 1874. aastal pärast Rootsis nähtud eelmisel aastal asutatud *Nordiska museet*'i külastust ja sügisel jutustas ta sellest Viiburi seltsi koosolekul. Seal lausus ta seltsi kuraatorina sünnisõnad tulevasele muuseumile ja esimesed esemekorjandused saabusid juba pärast jõulupuhkust.¹³⁴ Indu lisas järgmisel aastal 85 üliõpilase osavõtt seitsmendast põhjamaade üliõpilaste kokkutulekust Uppsalas, mille käigus külastati mitmeid etnograafilisi kogusid. Viiburi seltsi vanavaranäituse osalemine 1876. aastal Soome esimesel kunsti- ja tööstusnäitusel oli innustavaks eeskujuks ka teiste seltside üliõpilastele.¹³⁵ Alustati nii välitöid kui uurimistegevust. Viiburi seltsi muuseumi juht ja hing oli Theodor Schvindt, Karjala välitöid juhatas Johan Reinhold Aspelin.¹³⁶

¹²⁷ Soome institutsioonide tõlked eesti keelde koostöös Andres Tvaoriga.

¹²⁸ **Johan Reinhold Aspelin** (1842–1915) oli Soome esimene muinasteadlane, professor ja esimene riigiarheoloog. Oli Soome Muinsuskaitse Seltsi asutaja 1870 ja seal tegev kuni surmani.

¹²⁹ **Mikko Härö**. Maan museotoimen kivijalka eli Museoviraston ja Suomen kansallismuseon historiaa. – *Suomen museohistoria*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2010. Lk 130.

¹³⁰ Samas. Lk 133.

¹³¹ **Eliel Aspelin** (1847–1917) oli Helsingi ülikooli esteetika ja kirjanduse professor 1892–1908, teatri- ja kirjanduskriitik, Soome Kirjanduse Seltsi esimees 1893–1903, Rahvusteatri valitsusnõukogu esimees 1905–1915, Soome teatri ajaloo autor.

¹³² **Pirkko Sihvo**. Kansallismuseon. Lk 49.

¹³³ **Otto Donner** (1835–1909) oli Helsingin ülikooli sanskriti ja võrdleva keeleteaduse professor, rahvusteaduste organisaator ja senaator. Oli Soome-Ugri Seltsi asutajaliige ja korraldas vanavara korjamist, töötas sekretäri ja aseesimehena Soome Muinsuskaitse Seltsis, mille kogud said hiljem *Kansallismuseo* kogude aluseks.

¹³⁴ **Theodor Schvindt, Uno Taavi Sirelius**. *Suomen ylioppilasosakuntain kansatieteellinen museo*. Lk 3.

¹³⁵ Samas. Lk 3–4.

¹³⁶ Samas. Lk 6.

Näitus oli väga menukas, esindatud olid erinevad interjöörid, välja oli pandud 2151 eset. Üliõpilasseltside Muuseum suhtles teiste etnograafiamuuseumidega ja omavahel vahetati esemeid. Loodi väike raamatukogu, hakati publitseerima kogude nimekirju. 1878. aastal sai muuseum õiguse osaleda Soome osakonnas Pariisi maailmanäitusel. Seal saadi suur kuldmedal, ainuke, mis Soome toodi. Järgmine õnnestunud esinemine toimus 1881 Moskvas kunsti- ja tööstusnäitusel, kuhu saadeti Karjala ja Häme toainterjöörid, tekstiile, rüüsid jm. Näituselt saadi hõbemedal ja kiidukiri. Üliõpilaste harrastus tegi Soome kuulsaks. Muuseum sai kutse ka 1889. aasta Pariisi näitusele, aga seekord ei antud võimalust osaleda.¹³⁷ Muuseum oli ainuke ettevõtmine, mille puhul kõik soome üliõpilasorganisatsioonid olid ühel meelel. See oli ilmselgelt isamaaline üritus. Kui muuseumi oleks kaasatud ka teisi soome-ugri rahvaid ning nende esemeidki koguma hakatud, oleks ühine isamaarmastus olnud rikutud.

Aegamööda muutus muuseumi toimimine vaevalisemaks. Vahelduvad üliõpilaspõlved ei saanud osaleda nii palju, nagu suureks paisunud muuseum oleks eeldanud. Lõpuks otsustati kinkida oma muuseum Soome valitsusele.¹³⁸

Soomele rahvusmuuseumi asutamise printsiipide üle arutlesid vennad Eliel ja Johan Reinhold Aspelin. Kohe alguses oli plaanis rajada suur muuseum, mille kogud jaguneksid kolmeks: arheoloogilised, keskaegsed (eelkõige kirikukesksed) ja uuema ajaloo (17. sajand ja nooremad) kogud. Muuseumi juurde kavatseti liita rahvateaduslik osakond. Muuseumi kava pani kirja Eliel Aspelin, kes oli aastatel 1893–94 Berliinis tutvunud venna palvel mitmete muuseumidega.¹³⁹ Tema 1887. aastal kirjutatud *Suomalainen Kansallismuseo* oli arutlusel ka senatis. Selles töös on seletatud muuseumi olulisust rahvusliku uhkuse alusena, millel oleks äärmiselt suur kultuuriline ja isamaaline tähendus.¹⁴⁰

1893. aastal ühendati ülikooli Ajaloolis-rahvateadusliku muuseumi ja Soome Muinsuskaitsealtsi kogud ning Üliõpilasseltside rahvateaduslik muuseum Muinasteadusliku toimkonna hoole alla ja riigiarheoloogi haldusalasse Riiklikuks Ajalooliseks muuseumiks.¹⁴¹ Pärast ametlikku suunavõttu rahvusmuuseumi moodustamiseks ja ehitamiseks jäi selle töö koordineerimine Muinsuskaitseameti hooleks.¹⁴² Tegijad olid suures osas erinevates organisatsioonides samad: vennad Aspelinid, Theodor Schvindt, Axel Olai Heikel jt.

Pärast piki arutelusid, milline peaks olema ja kus asuma Soome rahvusmuuseum, kuulutati 1901. aastal välja arhitektuurivõistlus, milles muuseumi nimetati arheoloogilis-ajaloolis-etnograafiliseks muuseumiks. Võidutöö *Carl XII* autorid olid Herman Gesellius, Armas Lindgren ja Eliel Saarinen.

¹³⁷ **Theodor Schvindt, Uuno Taavi Sirelius.** *Suomen ylioppilasosakuntain kansatieteellinen museo.* Lk 21–22.

¹³⁸ Samas. Lk 41.

¹³⁹ Samas. Lk 43.

¹⁴⁰ **Hanne Selkokari.** Talvi Berliinissä. Lk 43.

¹⁴¹ **Pirkko Sihvo.** Kansallismuseon. Lk 47.

¹⁴² **Mikko Härö.** *Suomen muinaismuistohallinto.* Lk 159–178.

Rahvusromantilise juugendi poolest olid nad juba paar aastat tagasi Pariisi maailmanäitusel Soome paviljoniga silma paistnud. *Kansallismuseo* kaunistamises oli haaratud mitmeid soome kunstnikke, suurte Kalevala-teemaliste freskodega esines Akseli Gallen-Kallela.¹⁴³ Nii sai muuseumist rahvusromantiline monument soome rahvale.

Esemekogud jäid muudatuste järel endistesse paikadesse ja alles 1910. aastal uue hoone valmimise järel koliti kokku. Muuseum avati vaatajaile 1916. aastal. 1917. aastast on ametlikult tarvitusel *Suomen Kansallismuseo* nimi.¹⁴⁴

Kokkuvõttes rajati *Suomen Kansallismuseo* ülikooli kogude põhjal, kes oli suurim kultuurilis-ajalooliste ja rahvateaduslike kogude haldaja. Muuseumi kogud tulid akadeemiliselt pinnalt.

Suomen Kansallismuseo mõtte arengusuunad läksid oluliselt lahku Eesti Rahva Muuseumi esialgsetest kavadest. Nii Soomes kui Eestis oli muuseumi loomine eelkõige rahvuslikust meelestatusest kantud ettevõtmine. Erinevalt eestlastest oli soomlaste plaan palju laiapõhjalisem ja käsitles eelkõige ajalugu. Põhjuseks võib lugeda arheoloogia ja ka muinsuskaitse head taset. Helsingi ülikooli muuseumide tegevuses olid hõivatud nii üliõpilased kui professorid. Muuseumidel olid palgalised ametikohad ülikooli juures. Eestis olid ERM ja kõik sellele eelnenud muuseumid suunatud eelkõige rahvakultuurile ning arheoloogia jäeti teadlikult välja ka ERMi tegevuskavast.

Oluliseks erinevuseks kahe muuseumi vahel oli omandisuhe. *Kansallismuseo* sai riiklikuks muuseumiks veel enne endale nime saamist, kui 1894. aastal moodustati kogude ühendamisel Riiklik Ajalooline Muuseum. ERM ei suutnud endale riikliku muuseumi staatust saada enne 1940. aastat.¹⁴⁵

Soome võttis oma rahva muuseumi väga tõsiselt kõikides instantsides. See võimaldas ehitada kiiresti muuseumile hoone, mis on soome arhitektuuri klassika.

Eesti Rahva Muuseum ei ole saanud endale ehitatud hoonet oma ajaloo 102 aasta jooksul.

Kahe maa rahvusmuuseumi areng ei olnud väga sarnane. Soomlased edestasid eestlasi muuseumi mõtte vallas umbes kahekümne aastaga. Esialgu akadeemiliste organisatsioonide pinnalt kasvanud muuseumikogud olid mõlemal rahval sarnased, samuti edaspidine innustus oma rahva kultuuri väärtustamisel. Soome üliõpilased kogusid oma seltside muuseumidele asju ja võitsid nende kogudega auhindu. Kogumine oli määratletud piirkondade kaupa nii, nagu olid organiseerunud ka üliõpilased. Eesti üliõpilased läksid kümnete kaupa ERMile vanavara korjama alles alates 1912. aastast. Siin ei olnud määravaks paikondlik päritolu. ERM oli seadnud endale ülesandeks kogu maa vanavarast

¹⁴³ **Sirkka Kopisto.** *Suomen Kansallismuseo. Kansallisromanttisen kauden rakennusmonumentti.* Helsinki: Museovirasto, 1981. Lk 55.

¹⁴⁴ Samas. Lk 3.

¹⁴⁵ **Irene Rosenberg.** Eesti NSV Teaduste Akadeemia Etnograafia Muuseum. – *Eesti NSV muuseumid.* Koost. Irene Rosenberg. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1961. Lk 115.

tühjaks korjata. Selleks ajaks olid soomlaste kogud juba uues rahvusmuuseumi majas valmis näituse korraldamiseks.

Venemaa muuseumidest võib ERMiga samalaadseks pidada Vene Etnograafia-muuseumi Peterburis, mis on kaasajal suurim sedalaadi muuseum Euroopas. Etnograafiamuuseum kasvas välja 1895. aastal loodud Imperaator Aleksander III Vene Muuseumist, mille juurde 1902 loodi etnograafia osakond. Seega on vene etnograafiline muuseum enam-vähem samaealine ERMiga. Osakonna moodustamisel võeti eesmärgiks esitada ülevaade kodumaa etnograafilisest mitmekesisusest, luua pilt Venemaal ja selle vahetus läheduses elavatest inimestest.¹⁴⁶

Venemaal oli rahvuslik iseteadvus järsult kasvanud pärast edukat 1812. aasta Isamaasõda. Esimene rahvusmuuseumi plaan, mis oleks sisaldanud ka etnograafilisi kogusid, pärines juba 1817. aastast. Neid plaane oli mitmeid ning kahel neist oli ka valitsuse toetus ja Aleksander I abi muuseumi organiseerimisel.¹⁴⁷ Etnograafiline uurimistöo sai alguse 19. sajandi keskpaigast seoses mitmete teaduslike seltside loomisega. Muuseumi Vene riigi rahvaste uurimiseks ja nende kultuuriliste kogude tarvis moodustas akadeemik Karl Ernst von Baer Keiserliku Vene Geograafiaseltsi juurde 1848. aastal.¹⁴⁸ 1879. aastal asutati Antropoloogia ja Etnograafia Muuseum, mis baseerus algselt Peeter Suure Anatoomia ja Etnograafia Muuseumile, mis oli osaks *Kunstammer*'ist. Selle muuseumi kogudes olid põhiliselt kollektsioonid, mis sisaldasid traditsioonilise kultuuri esemeid Aasia, Aafrika, Ameerika ja Okeania rahvastelt. Ka termin *etnograafia* tähendas tol ajal eelkõige eksootiliste võõrrahvaste, mitte omakultuuri uurimist. Omakultuuride süstemaatiline kogumine ja uurimine sai aktuaalseks alles pärast Aleksander III Vene Muuseumi juurde loodud etnograafia osakonna moodustamist 1902. aastal.

Algselt asus etnograafia osakond Peterburis Mihhaili lossis, kus hilisemal ajal paiknes Aleksander III Vene Muuseumi kunsti osakond ja tänapäevani asub seal Vene Muuseum. Uue hoone projekteeris arhitekt Vassili Svin, kes oli tei-

¹⁴⁶ *Russian Museum of Ethnography 1902–2002*. St Petersburg: Slavia, 2001. Lk 11.

¹⁴⁷ **Isabella Shangina**. *Origins and Plans*. – *Russian Museum of Ethnography 1902–2002*. St Petersburg: Slavia, 2001. Lk 12.

¹⁴⁸ 1845. aastal asutatud Venemaa Geograafiaseltsi (1850 Keiserlik Venemaa Geograafia-selts) asutamise eesmärk oli Venemaa ja sellel elavate inimeste uurimine, st geograafiliste, statistiliste ja etnograafiliste andmete kogumine Venemaa kohta ja vastavate teadmiste levitamine. Seltsi rajajate hulgas olid admiralid Adam Johann von Krusenstern ja Pjotr Rikord, viitseadmiraal Friedrich Benjamin von Lütke, kontradmiral Ferdinand von Wrangell, Pjotr Semjonov-Tjan-Šanski, kindralleitnant Juli Šokalski, akadeemikud Konstantin Arsenjev, Karl Ernst von Baer, Pjotr Köppen, Friedrich Georg Wilhelm Struve ning teised. Seltsi asutamise mõte oli sedavõrd huvitav ja kasulik, et Vene Geograafiaseltsi asutamise hetkest osalesid selle tegevuses Venemaa helgemad pead. Nikolai I poeg suurvärsst Konstantin Nikolajevitš oli seltsi esimene esimees. Seltsi peamine ülesanne on usaldusväärsete geograafiliste teadmiste kogumine ja levitamine. Tähtsad olid ekspeditsioonid Siberisse, Kaug-Itta, Kesk- ja Sise-Aiasse.

nud ka Mihhaili lossi õnnestunud ümberehituse muuseumi tarvis. Maja ehitus algas 1905 ja valmis lõplikult 1915.¹⁴⁹ Neoklassitsistlik etnograafilise osakonna hoone on suurejooneline ning mõjus 20. sajandi alguses üliatraktiivselt, sise-arkhitektuur on äärmiselt majesteetlik.

Võrreldes arenguid Venemaal Soome ja Eestiga, siis suurim erinevus oli, et kogu muuseumi loomise initsiatiiv tuli eelkõige akadeemilistelt seltsidelt ja sai läbi ajaloo heldelt toetust nii keiserlikult perekonnalt kui valitsuselt. Kui eestlased ja soomlased lähtusid oma rahvusmuuseumi luues eelkõige rahvuslikust ja isamaalisest aatest ning vastandusid seega valitsevale võimule, siis Venemaal oli võimul endal vaja muuseumi.

Eesti muuseumide arenguloos on Peterburi muuseumidel oluline koht, sest kui Viljandimaa mehed Helme ja Holstre-Pulleritsu koolmeistrid Märt Jakobson, Jaan Adamson ja Tarvastu vallakohtunik Mats Alver 1866. aastal Peterburis käisid, said nad muuseumide külastamisest suure elamuse ja innustuse, millest ka leheveergudel rahvale teada andsid.¹⁵⁰

Oluline rahvakultuuri säilitav muuseum oli ka Moskva Avalik (Rumjantsevi) Muuseum. 1867. aastal organiseeris Moskva ülikooli juures 1863. aastal asutatud Loodusteaduste Harrastajate Selts suurejoonelise ülevenemaalise etnograafianäituse, kus oli välja pandud 288 mannekeeni kõigi Venemaa rahvaste rahvarõivais ning hulgaliselt talurahva töö- ja tarberiistu ning Tallinna fotograafi Carl (Charles) Borchardti 50 pildistust eestlastest. Näitusel eksponeeritud esemed said aluseks Vene Etnograafilisele (nn Daškovi) Muuseumile Moskva Avaliku Muuseumi raames.¹⁵¹ Ka see näitus leidis kajastust Eesti ajakirjanduses.¹⁵²

19. sajandi algus oli aeg, mil ka Balti kubermangudes tekkisid esimesed teaduslike ja kirjanduslike sihtidega ühingud. Aastal 1815 asutati matemaatik Magnus Georg von Pauckeri algatusel Miitavi *Kurländische Gesellschaft für Literatur und Kunst*. Seltsi eesmärkide seas oli luua muuseum koos selle juures paikneva raamatukoguga. Miitavi selts oli vanim Baltikumis pidevalt tegutsema jäänud teaduslik ühing ja Miitavi muuseum oli esimene arvukatest Baltikumi provintsiaalmuuseumidest.¹⁵³

Riias asutati esimene muuseum 1773. aastal, kaks aastakümnet enne Louvre'it Pariisis. Muuseum on kandnud erinevaid nimesid ning tänapäeval tuntakse seda Riia Ajaloo ja Navigatsiooni Muuseumina. Alguse sai muuseum kollektsioonidest, mille kinkis linnale Nicholas Himsel ja kandis alguses ka Himseli Muuseumi nime. Tõusude ja mõõnadega paiknes muuseum erinevais

¹⁴⁹ **Galina Romanova.** History of the Ethnographic Museum's Building. – *Russian Museum of Ethnography 1902–2002*. St Petersburg: Slavia, 2001. Lk 13.

¹⁵⁰ **Märt Jakobson.** Weel Eestirahva sadikute teereisist Peterburgi.

¹⁵¹ **Ants Viires.** Muuseumi sünn. – *Kultuur ja traditsioon*. Lk 291.

¹⁵² **T. P.** Moskva etnograafi näitus. – *Eesti Postimees* nr 10, 8. märts 1867.

¹⁵³ **Ilmar Talve.** *Eesti kultuurilugu. Keskaja algusest Eesti iseseisvuseni*. Tartu: Ilmamaa, 2004. Lk 253.

paigus Riia linnas ja kogus põhiliselt linna ajaloo seotud esemeid. Pärast asumist Toomkiriku ringgaleriisse hakkas muuseum kandma Toommuuseumi nime ja oli sisuliselt ajaloomuuseum.¹⁵⁴

Läti rahvakultuuriga tegelev muuseum loodi samuti väga varakult, juba 19. sajandi keskel. Tänapäeval on ta osa Läti Ajaloomuuseumist. 1860. aastatel kutsus Moskva ülikooli Loodusteaduste, Antropoloogia ja Etnograafia Ühing üles koguma etnograafilist materjali. Töö organiseerimiseks asutas Riia Läti Selts 1869. aastal spetsiaalse teaduskomisjoni, seda peetaksegi praegu Läti Ajaloomuuseumi asutamisaktiks. Algas rahvakultuuri kogumine, kus pearõhk oli rahvariietel ja tarbevaral. Hoolimata innust ei sujunud töö algul kuigi kiiresti nii kogumuste puudumise kui organiseerimiskulude tõttu. Hoogu saadi 1896. aastal Riias toimunud X ülevenemaalise arheoloogiakongressi ettevalmistamisel.¹⁵⁵ Selleks korraldati eelnevalt süstemaatilist kogumistööd. Riia Läti Seltsi teaduskomisjon korraldas aastatel 1894 ja 1895 kümme ekspeditsiooni erinevatesse Läti piirkondadesse. Ajakirjanduse kaudu oli avalikkusele teada näituse programm, ringkirjade põhjal saadi teada, mida oleks eriti vaja koguda. Kokkuvõtteks saadi kogumistööd mõnisaada etnograafilist eset, lisaks fotosid, plaane ja kirjeldusi, mida nimetati Läti Muuseumiks Riia Läti Seltsi juures. Materjali läbitöötamine andis võimaluse näitusel atraktiivselt eksponeerida läti rahva elu ja tegevust. Välja pandi rahvariided, ehted, majatarbed, kajastatud olid rahvuslik arhitektuur, käsitöö, põllumajandus, mesindus, kalastus jne.¹⁵⁶

19. sajandil oli kogutud tähelepanuväärselt palju etnograafilist materjali ja eelnevalt Läti Muuseumi nime kandnud kogu nimetati 1905 ümber Läti Etnograafiliseks Muuseumiks. Muuseumi juhatajaks sai etnograaf Matis Silinš. Alguses oli muuseumil puudu nii spetsialistidest kui sobivatest ruumidest. Läti Vabariigi ajal toimusid suured välitööd Mälestusmärkide valitsuse korraldusel ning algas süsteemne teadustöö. 1924. aastal nimetati muuseum ümber Läti Ajaloo Muuseumiks.¹⁵⁷ Samal aastal asutati Läti Vabaõhumuuseum, mis on Euroopa üks vanemaid vabaõhumuuseume.¹⁵⁸ Tänapäeval on see keskne läti etnograafia eksponeerimis- ja uurimiskeskus.

Läti ja Eesti rahvakultuurimuuseumide areng toimus paralleelselt ja kohtus X ülevenemaalise arheoloogiakongressi näitusel Riias. Erinevalt eestlastest

¹⁵⁴ **Olga Loginova.** Formation of the Museum and its development from 1773 to 1940. – *Rīgas Vēstures un Kuģniecības Muzejs 1773–1973*. Rīga: Zvaigzne, 1973. Lk 268–269.

¹⁵⁵ Sama toimus Eestis, kus ÕES tegi põhjalikke mitu aastat kestvaid ettevalmistusi ja korraldas vanavarakogumist.

¹⁵⁶ **Велга Розенберга.** Первоснова Музея Истории Латвийской ССР – отдел этнографии и научное использование его фондов в наши дни. – *Muzeja 100 gadu jubilejas sesijas. Referātu tēzes. Tēzes doklados. Sessijai, посвященной 100-летию музея*. Rīga: Latvijas PSR Vēstures muzeja, 1969. Lk 30.

¹⁵⁷ Samas. Lk 31.

¹⁵⁸ *Latvijas muzeji. Museums of Latvia*. Sast. Jānis Garjāns. Rīga: Latvijas Muzeju asociācija, 1993. Lk 18

nägid lätlased oma seltsi muuseumidel järjepidevust ja seetõttu saavadki nad Läti Ajaloomuuseumi juba 142-aastaseks pidada.

Etnograafilised rahvusmuuseumid olid seotud natsionalismi ideega. Riikides, kus valitses võõrvõim, oli tegu teatud rahvusliku eneseusu kinnitamisega, oma kultuurile ja ajaloole väärrika koha kättevõitlemisega. See oli esmatähtis. Teiseks taoliste muuseumide asutamise põhjuseks oli 19. sajandi lõpuveerandil järjest kiirem moderniseerumine ja traditsioonilise talupojakultuuri kadumine. Koguti ja eksponeeriti talurahvakultuuri, milles leiti rahvuslik ideaal. Mõlemal juhul oli tegu rahvusromantilise vaatenurga ja ajaloo idealiseerimisega ning selle positiivne tulemus oli rahvusliku eneseteadvuse kasv.

3. EESTI MUUSEUMI IDEE

Eesti Rahva Muuseumi sünnilugu on olnud pikk ja vaevaline. Idee eesti muuseumist sündis ja arenes koos eesti rahva eneseteadvusega. Ants Viires on öelnud, et elujõulise rahvusliku muuseumi sünn kuulub rahva majandusliku iseleemise, kultuuriküpsuse ja etnilise enesetunnetuse teadvusesse juurdumise tähistele hulka.¹⁵⁹ Samas ajas ja ruumis toimusid paralleelselt ja kohati ka ristudes protsessid, mis panid aluse tulevasele Eesti Rahva Muuseumile. Neid suundasid võib tinglikult nimetada vaimseks ja materiaalseks.

Esimene neist oli mõtte areng selleni, et eesti kultuur, meie oma rahva looming, see suuline ja esemeline vanavara võiks olla midagi nii väärtuslikku, et seda tasub säilitada ka tulevastele põlvedele. Iga rahva jaoks on enesest teadlikuks saamine ehk rahvuse sünn olulisemaid hetki tema ajaloos.¹⁶⁰ Eelärkamis-aegsetes diskussioonides eestlaste kultuurilise elujõulisuse üle käsitleti eelkõige keelega seotud probleeme. Aktiivsed arutelud eestluse tuleviku üle toimusid 1836. aastal asutatud nädalikirjas *Inland*.¹⁶¹ Kas eestlasele on mõistlikum minna üle saksa keelele või on ka maarahva keeles midagi, mis üldist kultuuripilti rikastaks ning aitaks rahvusel säilida. Selle küsimusega tegelesid põhiliselt baltisaksa päritolu estofiilid, mitte eestlased.¹⁶² Pessimistlike mõtteid eestlaste püsivõime kohta avaldasid isegi Friedrich Robert Faehmann ja Friedrich Reinhold Kreutzwald.¹⁶³ Ometi võib sellel perioodil juba esimest korda Eesti ajaloos olulise sotsiaalse nähtusena rääkida eesti haritlaskonna tekkimisest.¹⁶⁴

Eesti keelt hakati Tartu ülikoolis õpetama alates 1803. aastast. Põhikirja järgi kuulus filoloogiateaduskonna koosseisu eesti ja soome keele lektor (alates 1817. aastast eesti keele lektor), kelle ülesandeks oli õpetada praktilist eesti keelt teoloogiaüliõpilastele, sest tulevased pastorid pidid oskama kohaliku rahva keelt.¹⁶⁵ Esimene teade etnograafia õpetamisest pärineb aastast 1807, mil professor Georg Friedrich Pöschmann luges ühel semestril ajaloolist etnograafiat. See kursus jäi üksikjuhuks. Alles 1820. aastal eraldati ajaloo ning geograafia ja statistika professuur ning viimases oli juba kindel koht ka etnograafial, mis seostus nii geograafia kui statistikaga.¹⁶⁶ Eesti rahvaluule, usundi ja

¹⁵⁹ Ants Viires. Muuseumi sünn. – *Kultuur ja traditsioon*. Lk 290.

¹⁶⁰ Mart Laar. Rahvuslus ja eelärkamisaeg. – *Eesti ajalugu V*. Tartu: Ilmamaa, 2010. Lk 219.

¹⁶¹ Samas. Lk 227–229.

¹⁶² Igal reeglil on erandeid, näiteks Friedrich Reinhold Kreutzwald oli sündinud Jõepere mõisas Virumaal pärisorja Juhani peres.

¹⁶³ Mart Laar. Rahvuslus ja eelärkamisaeg. Lk 229.

¹⁶⁴ Ilmar Talve. *Eesti kultuurilugu*. Lk 312.

¹⁶⁵ Ago Künnap. Eesti keel. Humanitaarteadused. Teaduse areng Tartu ülikoolis XIX sajandil. – *Tartu ülikooli ajalugu II. 1798–1918*. Koost. Karl Siilivask. Tallinn: Eesti Raamat, 1982. Lk 177.

¹⁶⁶ Arved Luts. Etnograafia. Humanitaarteadused. Teaduse areng Tartu ülikoolis XIX sajandil. – *Tartu ülikooli ajalugu II. 1798–1918*. Koost. Karl Siilivask. Tallinn: Eesti Raamat, 1982. Lk 162.

rahvakommetega tegeleti sel perioodil ka väljaspool ülikooli, teaduslikes seltsides Tartus ja Tallinnas.¹⁶⁷ Nendeks seltsideks olid eelkõige Õpetatud Eesti Selts Tartus ja Eestimaa Kirjanduse Ühing Tallinnas.

Impulsi rahvuslikuks ärkamiseks andis talurahva vabastamine pärisorjusest Eesti- ja Liivimaal 1816 ja 1819, mis lõi soodsad tingimused rahva eneseteadvuse tõusuks. 1840. aastail toimunud mitmekesiste arengute käigus kujunesid Eestis välja eeldused rahvusliku liikumise üleminekuks järgmisse, patriootilise agitatsiooni faasi.¹⁶⁸ Rahvusliku mälu püsimisele ja väärtustamisele oli kaasa aidanud estofiilidest kirikuõpetajate tegevus. Rahva eneseteadvuse tõusule andis olulise tõuke ka maailmapildi laienemine sajandi keskpaigas. Ühiskonna varasem areng oli olnud aeglane ja väheste muutustega ning 19. sajandi kolmandaks veerandiks olid toimunud Eestis järsud ja kiired muutused. Kõik, mis toimus Euroopas tähtsat, jõudis nii või teisiti ka Vene impeeriumi Balti provintssidesse. Rahvusluse levikus olid eriti märkimisväärsed Saksamaa mõju ja Soome eeskuju.¹⁶⁹

Avalik poleemika Balti provintside tuleviku üle 1860. aastate lõpul sundis eesti rahvuslikku liikumist määratlema oma seisukohta ülemkihtides lahvatanud tüli suhtes. Viimaste üllatuseks ei asunud eesti rahvuslased üheselt ei vene ega saksa poolele, vaid hakkasid rajama oma rahvuslikku ühiskonda.¹⁷⁰ Oli sündinud eesti rahvas kui natsioon ja see tõi omakorda kaasa kogu eesti ühiskonna teisenemise. Püüdluseks sai eestlaste tõus kultuurrahva tasemele. Loomulikult ei läinud kõik kohe ja igal pool libedalt, siiski toimus lühikese aja jooksul väga palju olulise tähtsusega kultuurisündmusi. Need ei olnud enam mingi ühe väikese ringkonna sisemised ettevõtmised, vaid eesti rahva asi, mida ajada. Olulisematena neist võib nimetada ajalehe *Perno Postimees* (1857) ja *Eesti Postimees* (1864) ning Estonia ja Vanemuise seltsi (1865) loomist, esimest laulupidu (1869), põllumeeste seltside tekkimist (alates 1870) jne. Selles kontekstis oli endastmõistetav, et kerkis esile mõte ka oma eesti muuseumist.

Mõtted oma *eesti muuseumi* asutamise üle öeldi avalikult välja juba 1860. aastate keskpaigas ja ometi sai idee teoks alles rohkem kui nelikümmend aastat hiljem. Esimesena ütlesid muuseumimõtte välja Märt Jakobson ja Jaan Adamson, kes koos Mats Alveriga käisid 1866. aastal Peterburis eesti rahva saadikutena keisripaarile hõbepulmadeks õnne soovimas. Pealinnas avanes neil võimalus käia Peterburi Teaduste Akadeemia etnograafiamuuseumis, mis jättis sügava mulje ja mõjus innustava eeskujuna. Kindlasti oli üheks põhjuseks ka see, et tol ajal töötas seal konservaatorina esimene eesti rahvusest muuseumitöötaja, samas ka kirjanik ja ajakirjanik ning kunstnik Friedrich Russow, kes neile muuseumi tutvustas.¹⁷¹ Samal aastal rääkis muuseumi loomisest oma

¹⁶⁷ Ilmar Talve. *Eesti kultuurilugu*. Lk 338.

¹⁶⁸ Mart Laar. *Rahvuslus ja eelärkamisaeg*. Lk 231.

¹⁶⁹ Mart Laar. *Ärkamisaja algus*. – *Eesti ajalugu V*. Tartu: Ilmamaa, 2010. Lk 234.

¹⁷⁰ Samas. Lk 240.

¹⁷¹ Ants Viires. *Muuseumi sünd*. – *Kultuur ja traditsioon*. Lk 289.

reisikirjas *Eesti Postimehes* Märt Jakobson.¹⁷² Jaan Adamson olevat selle välja öelnud meie esimesel laulupeol. Otsest allikat, mis seda tõestaks, ei ole. Ometi on seda väitnud mitmed autorid: Oskar Kallas kirjutab oma mälestuses, rääkides esimestest muuseumiesemetest EÜSi ruumides: *Kes nad sinna oli toonud, mis mõttes, seda ei ole ma kuulnud. Ehk oli nendega tõesti katsutud teostama hakata, mida Jaan Adamson 1869. a. olevat rõhutanud, rahvusliku muuseumi vajadust?*¹⁷³ Samuti viitab sellele Ferdinand Leinbock: *V. Reimani*¹⁷⁴ teatel olnud muidu tagasihoidlik Jaan Adamson esimene, kes lausunud julged sõnad „Eesti muuseumi” asutamise vajadusest juba 1869. a. laulupeol.¹⁷⁵ Imselt toetub temale ka Irene Rosenberg.¹⁷⁶

1870. aastatel olid eeldused eesti kultuuri tutvustava muuseumi loomiseks ühiskonnas tegelikult olematud. Rahva põhimassi moodustasid ju alles äsja osaliselt iseseisvunud talupojad ja linnades jõudsalt kasvav väikekodanlus, kelle majanduslik kapatsiteet oli üpris piiratud ja kulus valdavalt omaenda äraelamise kindlustamiseks. Eesti haritlaskonna tuumiku moodustasid koolmeistrid ja köst-rid, osa kõrghariduse saajatest pööras oma rahvale selja, saksa keel oli domineerival kohal veel paljude rahvusliku liikumise haritlastest tegelastegi hulgas.

Üheks esimeseks äratajaks oli Moskva ülikooli juures asuva Loodusteaduste Harrastajate Seltsi poolt 1867. aastal organiseeritud suurejooneline ülevaemaaline etnograafiline näitus, kus oli välja pandud 288 mannekeeni, lisaks 450 komplekti kõigi Venemaa rahvaste rahvarõivaid ning enam kui 1200 talurahva töö- ja tarberiista. Kaks kuud avatud näitus rohkem kui 90 000 külastajaga kujunes tõeliseks suursündmuseks.¹⁷⁷ Eestist eksponaatide saamiseks pöörduiti Õpetatud Eesti Seltsi (ÕES) poole, kes aga leidis, et tal puuduvad võimalused näitusele kaasa aidata, ja kogu asi jäeti eraalgatuse hoolde. Eestimaa rüütלקonna läkitusena oli näitusele välja pandud Jüri mehe ja Kuusalu naise ülikond ning makett Põhja-Eesti talust koos äkke, adra, vankri ja ree mudeliga. Samuti oli väljas Saaremaa talu makett.¹⁷⁸

Üldiselt tekitas meie ärksamates meestes muuseumivaimustuse puhanguid eelkõige Soomes nähtu. Usutavasti tõi Carl Robert Jakobson oma muuseumi-idee esimesena avalikkuse ette, kui ta oli 1876. aasta augustis Helsingis esimesel suurel Soome kunsti ja käsitöö näitusel näinud üliõpilaste kogumistöo tulemusena suurepäraselt organiseeritud etnograafia osakonda talutubade

¹⁷² **Märt Jakobson.** Weel Eestirahwa sadikute teereisist Peterburgi.

¹⁷³ **Oskar Kallas.** Eesti rahva muuseumi algaegadelt. – *Postimees* nr 132, 20. mai 1923.

¹⁷⁴ **Villem Reiman** kirjutab küll oma raamatus *Jaan Adamson* (Tartu, 1913), et Adamson oli Eesti Rahva Muuseumi mõtte algataja, aga seost laulupeoga ei ole.

¹⁷⁵ **Ferdinand Leinbock.** Eesti Rahva Muuseum 1909–1934. Lk 1.

¹⁷⁶ **Irene Rosenberg.** Eesti muuseumide arenemisteest. – *Eesti NSV muuseumid*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1961. Lk 13.

¹⁷⁷ **С. А. Токарев.** *История русской этнографии. (Дюоктябрьский период)*. Москва: Наука, 1966. Lk 285–286.

¹⁷⁸ **Ants Viires.** Muuseumi süünd. – *Kultuur ja traditsioon*. Lk 292.

interjööride ja rahvariides elusuuruste vahanukkudega.¹⁷⁹ Said ju suguvennad soomlased, kelle poole meie esimesed haritlased suure lugupidamisega vaatasid, sellega hakkama. Soomes olid alates 1860. aastatest ägedad vaidlused rahvusliku muuseumi üle nii akadeemilistes ringkondades, ajakirjanduses kui ka valitsuses. Üliõpilaskonna seas käis hoogne vanavarakogumine.¹⁸⁰ Soomes sai üliõpilaskonna rahvateaduslik muuseum tõepoolest teoks 1877. aastal.

Oskar Kallas¹⁸¹ oli esimene mees, kelle vaimustus Soomes nähtud vanavarakogumisest kodumaal üle ei läinud, vaid aina kasvas. Tagasi Eestis, püüdis ta muuseumimõtet propageerida nii Saaremaa Tundmaõppimise Seltsis kui Õpetatud Eesti Seltsis, kuid nagu ta ise on kirjutanud, ilma igasuguste tulemusteta. Jakob Hurda sünnipäeval 1889. aastal tõstatas ta küsimuse, et lisaks suulisele vanavarale võiks ka esemelist vanavara korjata, kuid see mõte ei leidnud erilist kõlapinda. *Aga ega Eestiski „muuseumilised” tööd täiesti võõrad ei olnud. Dr. Hurt oli 1888. a. muinashuule korjamisele uut hoogu annud; professorid Löschke ja Hausmann arhæoloogilistele uurimistele. Kui ma suvel 1889. a. nii ühes kui teises asjas abiks olin tohtinud olla, arhæoloogias labidamehena – tõusis julgus ja Kärla kirikumõisas 10. juulil Hurti sünnipäeva pühitsedes, tegin juttu rahvariiete korjamisest ja paaristkümnest rublast. Kukkusin läbi, kuna see muinashuule korjamist oleks seganud ja „kes selleks raha annab”. Ülepea – mõte oli võõras.*¹⁸² Ometi võiks arvata, et sellisel sünnipäeval oli just eesti vaimueliit koos. Jakob Hurta ennast ei saa küll kuidagi ainelise vanavara kogumisse leigelt suhtumises süüdistada, sest tema tegevus Õpetatud Eesti Seltsi raames ka esemelise vanavara kogumise innustajana oli oluline. Hurt oli ka see, kes võttis esimest korda kasutusele termini *vanavara*,¹⁸³ kasutades seda oma üleskutses *Paar palvid Eesti ärksamaile poegadele ja tütardele*.¹⁸⁴ Vanavara

¹⁷⁹ **Ants Viires.** Muuseumi süünd. – *Kultuur ja traditsioon*. Lk 294.

¹⁸⁰ **Theodor Schvindt, Uno Taavi Sirelius.** *Suomen ylioppilasosakuntain kansatieteellinen museo*.

¹⁸¹ **Oskar Philipp Kallas** sündis Kaarma köstri ja kooliõpetaja Mihkel Kallase ja Wilhelmine (Miina) Kallase viienda ja viimase lapsena 25. oktoobril 1868. Ta lõpetas Kuressaare gümnaasiumi 1887 ja Tartu Ülikooli filoloogiakandidaadi kraadiga 1892, jätkas õpinguid 1892–93 Helsingis, kaitses seal 1901 doktoriväitekirja. Töötas pedagoogina Narvas, Peterburis ja Tartus, kus oli ühtlasi *Postimehe* toimetuse liige. Oli 1918–20 Eesti diplomaatiline esindaja ja aastast 1920 saadik Helsingis, 1922–34 Eesti saadik Londonis ja aastast 1923 ka Haagis. O. Kallas suri pärast pikaajalist haigust 1946 Stockholmis. Oskar Kallas oli esimesi eestlasi, kes omandas kõrgema erihariduse ja doktorikraadi keele- ja rahvaluuleteaduse alal. Ta oli Tartu Ülikooli audoktor ja kümne nii meie kui välismaise seltsi auliige.

¹⁸² **Oskar Kallas.** Eesti rahva muuseumi algaegadelt. – *Postimees* nr 132, 20. mai 1923.

¹⁸³ **Ülo Tedre.** Kommentaarid. – Jakob Hurt. *Mida rahvamälestustest pidada. Artiklite kogumik*. Tallinn, 1989. Lk 163.

¹⁸⁴ Esimest korda: *Sellepärast palun mina uuesti armsaid Eesti vendi ja õdesid igasugu vanavara korjamiseks mitte lõdvaks jääda, vaid elavast tööd teha. (Jakob Hurt. Paar palvid Eesti ärksamaile poegadele ja tütardele. – Olevik nr 8, 22. veebruar 1888) ja teises palves järgmises numbris: Mina palun armsaid lugijaid igasuguseid rahvamälestusi ehk vanavara, mis esivanemate elust tunnistust annavad, paberisse panna ja lahkesti minu kätte saata.*

varasem tähendus oli vaimne pärand – suuline vanavara; hiljem, seoses esemete kogumisega, hakati nende tarvis kasutama lisaks *asjaliku* ehk *esemelise vanavara* väljendit.

Oskar Kallasest aga kujunes läbiv persoon, kes *eesti muuseumi* mõtet hoides oli tegev Eesti Rahva Muuseumile eelnenud rahvuslike organisatsioonide muuseumide korraldamises ning kellest sai Eesti Rahva Muuseumi asutamise järel esimene juhatuse esimees.

3.1. Protomuuseumid

Teiseks suunaks oli selle põhja kujunemine, millest kasvas välja Eesti Rahva Muuseum ning mis pärines mitmete seltside kogudest ja kogemustest. Sääraseid kogusid nimetab Kevin Walsh *protomuuseumideks*.¹⁸⁵ Oma sisult vastasid ka meie mitmetele seltsidele kuulunud kogud mõistele *protomuuseumid*. Kõik nad olid loodud muuseumi nime all, kuid nad ei täitnud neid rolle, mis on omased muuseumile tänapäeva mõistes. Eelkõige oli tegu vanavarakogudega ehk kollektsioonidega.

3.1.1. Õpetatud Eesti Selts

Neist vanim on 1838. aastal asutatud Õpetatud Eesti Selts, mille põhikirjaline eesmärk oli ja on *edendada teadmisi eesti rahva minevikust ja olevikust, keelest ja kirjandusest ning eestlaste poolt asustatud maast*.¹⁸⁶ Nende eesmärkide elluviimiseks nähti ette asutada raamatukogu ja muuseum. Kuid juba esimesel aastakoosolekul 1839. aastal võidi teatada, et liikmete seltsi sõprade abiga on pandud alus eesti raamatukogule ja eesti muuseumile (19 raamatut ja kolm muuseumieset). Sama aasta lõpus saadi ka Akadeemiliselt Musselt üks tuba kogude hoidmiseks.¹⁸⁷ Muuseumi kogud ei täienenud järgnevatel aastatel küll nii kiiresti, kui kasvas raamatukogu. Peamiselt oli mõeldud koguda Eesti maasse ja rahvasse puutuvaid esemeid, kuid peagi omandasid muuseumis tähtsa osa ka mujalt, eriti Lõuna-Liivimaalt, nüüdsest Lätist kogutud esemed. 1842. aastal asus esimese koguhoidja-konservaatorina ametisse kunstnik Ludwig von Maydell.¹⁸⁸ Tema eestvedamisel tehti esimene katse uurida eestlaste rahvariideid – eelkõige küll kirjeldada neid küsimustiku alusel. Kahjuks ei leidnud

(**Jakob Hurt**. Paar palvid Eesti ärksamaile poegadele ja tütardele. – *Olevik* nr 9, 29. veebruar 1888).

¹⁸⁵ **Kevin Walsh**. *The Representation of the Past*. Lk. 18–22.

¹⁸⁶ Õpetatud Eesti Seltsi Põhikiri. II Eesmärgid ja ülesanded. <http://www.ut.ee/OES/Pohikiri.html#Anchor-21479>. Külastatud 20.4.2011.

¹⁸⁷ **Kersti Taal**. „Õpetatud Eesti Seltsi muuseumist”. Ettekanne 16. sept. 2009 Eesti Ajaloomuuseumi konverentsil „Provintsiaalmuuseum 145 ja muuseumitraditsiooni algus Eestis”. Käsikiri autori valduses. Lk 1.

¹⁸⁸ **Harri Moora**. Muuseum. Lk 52.

ettevõtmine kuigi suurt vastukaja ja tulemus jäi loodetust nõrgemaks. Saabunud kirjeldusi, sealhulgas ka lauluisa Friedrich Reinhold Kreutzwaldi oma, tutvustati seltsi koosolekutel. Muuseumi hakati tooma peamiselt arheoloogilisi leide ja eelkõige vanu münte. Neid tuli maapinnast pidevalt päevavalgele ning vähemalt oli nüüd teadlike inimeste jaoks olemas koht, kuhu neid tuua. Arheoloogia oli tol ajal moes, isegi Kreutzwald osales väiksematel väljakaevamistel.¹⁸⁹

Seltsi huvideringis jäi materiaalne kultuur vaimse kultuuri varju, mis kajastus nii ettekannetes kui ka muuseumikogude väheses kasvus. Pärast Friedrich Robert Faehmanni valimist ÕESI esimeheks 1843. aasta jaanuaris said esmatahtsaks keelekõhvimused, eelkõige sõnaraamat ja ortograafia. Kreutzwald tundis küll huvi rahvariiete vastu ning on nendest jutustanud oma kirjavahetuses, kuid nende kogumise vajadusest ei ole ta sõnagi kirjutanud.¹⁹⁰

Rahvakultuuri käsitlevaid küsimustikke anti järgnevalt välja põllunduse (1844), ehituste ja külaplaanide (1865), lõikusekommete (1866), hobusepeakujuliste unkalaudade (1893) ja muu kohta. Sel teel saadi kokku peamiselt jooniseid, plaane ja kirjeldusi, mida hoiti seltsi arhiivis. 1863. aastal otsustati asuda süstemaatiliselt eesti rahvarõivaid pildistama.¹⁹¹ 1861. aastal ühendati ÕESI muuseumiga ülikooli juures asunud nn Central-Museum'i¹⁹² kogud, omanikuks jäi endiselt ülikool. Muuseumide ühendamise järel paigutati mõlemad kogud vanasse ülikooli majja Suureturu ja Rüütli tänava nurgal.¹⁹³

1860. aastaist hakkas kogu kiiremini kasvama, kuid eelkõige siiski arheoloogiliste esemete laekumise tõttu. Nii kirjutas Oskar Kallas: *Pärast kaotust Verein zur Kunde Ösels'i ringkondades*¹⁹⁴ 1889, *Julgesin etnograafilise kogu mõttega veel väikse tormijooksu Gel. Estnische Gesellschaft'i arholoogilisel ajaloolisel kantsi peale, kuid pidin taganema juba eelpostide ees; alles sisemine vaenlane, Leopold von Schröder, jõudis etnograafilise kogu mõttega pärastpoole võidule, olgugi lühikeseajalisele.*¹⁹⁵

Põhjus, miks kerkis üles huvi koguda eesti rahvakultuuri esemeid, tuli väljastpoolt Õpetatud Eesti Seltsi. Algasid ettevalmistused 1896. aastal Riias toimunud X ülevenemaaliseks arheoloogiakongressiks, kuhu oli ette nähtud ka eesti ja läti etnograafia näitus. Kuna ÕES oli osalenud juba varasematel arheoloogiakongressidel, siis kuulus ta Riia kongressi otseste korraldajate hulka. Ettevalmistused algasid juba paar aastat varem. 1893. aastal ilmus *Olevikus*

¹⁸⁹ **Kersti Taal.** „Õpetatud Eesti Seltsi muuseumist”. Lk 1.

¹⁹⁰ Samas. Lk 2.

¹⁹¹ **Ferdinand Linnus.** Etnograafia. Lk 29.

¹⁹² Central-Museum'i asutas 1842. aastal prof Friedrich Karl Hermann Kruse. Tema peamiseks huvialaks oli arheoloogia ning nii koguti muuseumisse eelkõige arheoloogilisi leide.

¹⁹³ **Harri Moora.** Muuseum. Lk 53.

¹⁹⁴ 1865. aastal asutati Kuressaares Saaremaa Uurimise Selts (*Verein zur Kunde Oesels*) – Saaremaa Muuseumi eelkäija. Esimesest tegevusaastast peale alustasid seltsi liikmed museaalide kogumist, millega pandi alus praegusele Saaremaa Muuseumi kogule. Juba 1892 avati püsiväljapanek Kuressaare linnuses.

¹⁹⁵ **Oskar Kallas.** Eesti rahva muuseumi algaegadelt 2. – *Postimees* nr 158, 17 juuni 1923.

teade, et Õpetatud Eesti Seltsil on kavas üht rahva vanaasjade museumi asutada, milleks rahva keskel vanu asju korjata tahetakse ja manitsetakse mälestusväärilisi asju alal hoidma.¹⁹⁶

Järgmisel aastal kirjutas *Postimees*: *Eesti Õpetatud Seltsi koosolekul kesk-nädalil 2 skp., tuli kui tähtsam, seltsi tegevusesse puutuv asi Eesti ethnografilise (rahvateaduslise) museumi asutamine otsustamisele. [...] Selts otsustas pikema läbirääkimise järele, niihästi museumi asutamisest kui ka korjamistööde algamisest kinni pidada [...]. Wanad asjad, mida selle raha eest muretsetakse, ei jää aga mitte seltsi omanduseks, vaid nad peavad ülikooli päämuseumi pärida olema. [...] Vana-asjade korjamise kohta pani Dr. J. Hurt Peterburist professor von Schroederi läbi ette, et selts Eesti ajalehtede läbi rahvast korjamisele üleskutsuks. [...] Dr Koppel avaldas asja kohta veel järgmise ülitähtsa ettepaneku: Eesti Õpetatud Selts asutagu nendest vana-asjadest, mis nüüd ja sinnamaani korjatud, tänavu suvel siin peetaval vabastuse-pidul väljanäituse. Laulupidule voolada hulk rahvast siia kokku, päälegi Eesti rahva ärksamad liikmed, kes näitusele väljapandud asjadest siis nägevat ja õppivat, missuguseid asju just on tarvis korjata. See nägemine ei olevat mitte ainult märku ja õpetust jägav, vaid ta äratada korjajatel juures ka asja kohta osavõtmist ja himu. Dr. von Schroeder, Dr. Hermann ja cand. J. Tõnisson toetasivad seda ettevõtet soojalsõnal.*¹⁹⁷ Ka Oskar Kallas oli asjade käiguga väga rahul ja kirjutas oma päevikus: *Rahvateaduslise muuseumi asi on jumal tänatud nüüd joones. Dr. L. v. Schröder on ta Õ. E. Seltsis läbi viinud pikkade vaieluste järel; iseäranis selle vasta olnud Red Hasselbladt ja prohv. Hausmann. Nad tahaksivad, nii kui Schröder mulle ütles Õ. E. Seltsist einen Verein für baltische Adelsgeschichte teha.*¹⁹⁸

Seoses ettevalmistustega kongressiks avaldaski Jakob Hurt 1894. aastal ajalehtedes¹⁹⁹ korjandust toetavaid üleskutseid: *Meil on veel asju, mis vanaaja teaduseks väga tähtsad on [...] ja tõstavad vanaaja tundmise nägusama astme pääle. „Oma silm on kuningas”, ütleb vanasõna; oma silmaga nägemine annab ka siin tundmisele kaunima selguse. Selle pärast on „Õpetatud Eesti Selts Tartus” (nüüd Jurjevis) otsuseks teinud, Eestirahva ülemaal tähendatud tarvitus-asju vanemast ajast hoolega koguda. Kogumine hakkab käesoleval suvel pääle. Asjad saavad aastal 1896 Riiga teadusemeeste kongressi pääle näitusele saadetud, aga pärast Jurjevisse tagasi toodud, kus nemad Õpetatud Eesti Seltsi omanduseks jäävad ja üheks iseäraliseks Eesti muuseumiks ehk muinasaja teaduse tagavaraks kokku seatakse, uurijatele abinõuiks ja ajaloo armastajatele nägemiseks. Nii oligi põhjust juba juunikuus avalikult teatada²⁰⁰, et Õpetatud Eesti Seltsi rahvateadusline muuseum on asutatud ja koht olemas, kuhu*

¹⁹⁶ Uuemad sõnumed. – *Olevik* nr 45, 8. november 1893. Lk 960.

¹⁹⁷ Kohalikud sõnumid. – *Postimees* nr 49 3. märts 1894.

¹⁹⁸ **Oskar Kallas**. Minu elust. KM EKLA f 186, m 129:2, l. 94.

¹⁹⁹ **Jakob Hurt**. Kiri ja palve teaduse sõpradele. – *Postimees* nr 103, 13. mai 1894; *Olevik* nr 20, 16. mai 1894; *Eesti Postimees* nr 21, 21. mai 1894; *Linda* nr 24, 17. juuni 1894.

²⁰⁰ Õpetatud Eesti Seltsi rahvateadusline muuseum. – *Postimees* nr 131, 18. juuni 1894.

rahvariideid, tööriistu jne, mida aga veel saada on, kokku koguda. Ülikool oli kinkinud muuseumile 300 ja Liivimaa mõisnike kogu 1000 rubla. *Hakati siis varsti tööle ja korjati näituseks Setu maa asjadest tühjaks.*²⁰¹

1894. aasta 18.–20. juunini toimus Tartus V Eesti üldlaulupidu. Kõigist tolle ajani kogutud esemetest koostati väljapanek ja näidati seda soovijatele laulupeo päevadel 19. ja 20. juunil. Mõlemal päeval oli tasuta näitus avatud mõne tunni jooksul. Seletusi jagas Oskar Kallas.²⁰² Näitusel olid väljas põhiliselt Kallase ja Taluse kogutud esemed Setumaalt ja Eesti Üliõpilaste Seltsi esemed Saaremaalt ja Viljandi ümbruskonnast. Näitust külastas kahe päeva jooksul 850 inimest.²⁰³ See oli pisut rohkem kui tollal keskmiselt aastas Tallinna Provintsiaalmuuseumis.²⁰⁴ Pärast õnnestunud näitust kirjutas Kallas mitmele eesti ajalehele üleskutse *Eesti Muuseumi asjus*, kus ta seletas, millistest esemetest oleksid muuseumid huvitatud: *Juubeli-laulupidu aegu oli Õpetatud Eesti Seltsi poolt Tartus Eesti rahvateadusliste asjade väljanäitus toime pandud. Asju palju ei olnud – Õpetatud Eesti Seltsi korjandused Saaremaalt ja Eesti Üliõpilaste Seltsi omad Saaremaalt ja Viljandi ümbert; mõte ja nõuu oli rahvale näidata, missuguseid asju rahvateaduslistesse muuseumitesse kogutakse. Kes siis seda kogu vaatamas käis – ja neid oli pääle 850 inimese – see teab, et temasse suure tänuga ka nii-suguseid asju vastuvõetakse, mis talumehel kodus nurke-kaudu vedelevad ja sagedasti risuks jalge ees on: sääl oli vanu naeste sadulaid, puukaussisid ja lusikaid, tubaka-kottisid, kõige kivi- tuleraua- ja käsnaaga, karjapoiste pasunaid ja tõrisid, kõiksuguseid riideid. jne., jne. Nende asjade korjamine läheb agarasti edasi, sest nüüd on viimne aeg, kus neid saada, iseäranis rahvariided on kadumas. Samas rõhutas Kallas ka andmete olulisust ja palus esemete juures täpselt kirja panna: kust ta saadetud, kes ta saatnud, kuida asja kohalik nimi jne. See annab talle poole väärtust juurde.*²⁰⁵

Vanavara ÕESI muuseumi jaoks kogusid mitmed seltsi liikmed. Narvas kooliõpetajaametit pidav Oskar Kallas oli käinud juba lihavõttevaheajal Setumaal esemeid kogumas, suvel peale laulupidu tegi aga pikema kogumisretke 29. juunist 23. juulini, käies Kihnu saarel, Tõstamaal, Muhus, Pöides ja Hiiumaal.²⁰⁶ Kihnlastele oli tema tegevus mõistetamatu ning päevapildile üles võtta, milleks auusal kogujal apparat ühes oli, ei lasknud end Kihnu eided mingi hinna eest, ei aidanud palumine ega nurumine. Kartsivad teised päevapildimasinat nagu tonti ja panivad selle eest putku – võta siis veel kinni!²⁰⁷ Seevastu õnnestus Kallasel teha suurepäraseid etnograafilisi fotosid nii Hiiumaalt kui

²⁰¹ Õpetatud Eesti Seltsi rahvateadusline muuseum. – *Postimees* nr 131, 18. juuni 1894.

²⁰² **Veera Pino.** Oskar Kallase noorusaeg, õpingud ja töö algus. – *Oskar Kallas. Artikleid Oskar Kallase elust ja tööst.* Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 1998. Lk 40.

²⁰³ Kohalikud sõnumid. – *Postimees* nr 140, 30. juuni 1894.

²⁰⁴ **Ants Viires.** Muuseumi sünd. – *Kultuur ja traditsioon.* Lk 299.

²⁰⁵ **Oskar Kallas.** Eesti muuseumi asjus. – *Postimees* nr 144, 5. juuli 1894; *Eesti Postimees* nr 28 9. juuli 1894; *Olevik* nr 28, 11. juuli 1894.

²⁰⁶ **Veera Pino.** Oskar Kallase noorusaeg, õpingud ja töö algus. Lk 40.

²⁰⁷ Kodumaalt. – *Postimees* nr 174, 10. august 1984.

Saaremaalt.²⁰⁸ Osa Hiiumaalt kogutud esemeid andis ta hiljem üle otse Eesti Rahva Muuseumi.²⁰⁹ Kokku toodi muuseumile, põhiliselt Kallase poolt Setumaalt ja saartelt kokku 608 esemest koosnev, peamiselt rahvarõivaid sisaldav kogu.²¹⁰

1895. aastal käisid kogumistööl Saaremaal teoloogiaüliõpilased Jakob Ilves ja Evald Allas, kes tegi ka suurepärase sarja fotosid.²¹¹ Muuseumile hangiti sellel aastal veel 55 eset ja nii võidi Riias 1896. aastal juba päris väärikalt esineda.²¹²

1894. aastal täienes ÕESI etnograafiliste esemete kogu ka selle tõttu, et **Eesti Kirjameeste Selts** (EKmS) andis üle oma muuseumi. 1872. aastal loodud Eesti Kirjameeste Seltsi põhiline eesmärk oli rahvahariduslik ja seisnes eelkõige eestikeelse kirjanduse väljaandmises. Seltsi põhikirja olid sisse kirjutatud nii muuseumi kui raamatukogu asutamine.²¹³ Tegelikult jäi muuseumi moodustamine võrreldes raamatukoguga juhuslikuks, kasvades vähehaaval üksikute kingituste toel. Kui EKmS 1894. aastal laulupeo viimasel päeval likvideeriti ja seltsi varandust jagati, siis on kavas kirjas: *Numismaatilised ja etnograafilised kogud antakse ühes kappidega Õpet. E. Seltsile, selle sooviga, et need ka tulevikus E. Kirjam. Seltsi kogude nime kannaksid. Vanu rahasid on 4056 tükki, etnograafilisi esemeid, mitmesuguseid kivistunud ja muid asju 296 numbrit.*²¹⁴ Kuu aega peale koosolekut kirjutas Jakob Hurt Villem Reimanile, tänades testamendis vanavarale osaks saanud tähelepanu eest: *Ole terve, et sa hingava Seltsi nii auusasti oled matnud.*²¹⁵

Suure osa etnograafilise muuseumi kollektsioonist esitas Õpetatud Eesti Selts 1896. aastal Riias toimunud X ülevenemaalisel arheoloogiakongressil. Näituse valmistas ette ja toimetas Riiga konservator Carl Masing. Väljapanek oli territoriaalselt ja temaatiliselt kitsalt piiritletud, esindades valdavalt saari ja rahvariideid. Neile lisandus 60 fotot Saaremaa rahvaelust ja 20 värvipilti Saaremaa ja Muhu rahvariitest, mis Kuressaare joonistusõpetaja F. Stern aastail 1850–60 oli valmistanud. Mandrieestlasi esindasid vaid Pihkva kubermangu setud 47 esemega.²¹⁶ Riias ei pälvinud aga ÕESI väljapanek mingit erilist tähelepanu suurejoonelise vabaõhuosakonnaga läti etnograafia näituse kõrval. Isegi eesti ajalehtedes, mis kongressile küllaltki palju ruumi pühendasid, jäi ta peaaegu mainimata, kuigi kirjeldati suurejoonelist läti etnograafia näitust,

²⁰⁸ Fotod asuvad Eesti Rahva Muuseumi fotokogus: ERM Fk 172.

²⁰⁹ Oskar Kallase 1894. aastal Hiiumaalt kogutud 14 eset antud üle 1912. ERM Peakataloog 4606–4619.

²¹⁰ **Ferdinand Linnus**. Etnograafia. Lk 30.

²¹¹ Fotod asuvad Eesti Rahva Muuseumi fotokogus: ERM Fk 187.

²¹² **Ferdinand Linnus**. Etnograafia. Lk 30.

²¹³ **Friedebert Tuglas**. *Eesti Kirjameeste Selts*. Lk 51.

²¹⁴ Samas. Lk 293.

²¹⁵ J. Hurda kiri V. Reimanile 21. VII 1894. Tsit **Friedebert Tuglas**. *Eesti Kirjameeste Selts*. Lk. 294.

²¹⁶ **Ants Viires**. Muuseumi sünd. – *Kultuur ja traditsioon*. Lk 299.

mille juurde kuulus isegi vabaõhuosakond mitme taluelamuga. Selle näituse ruumist oli Eesti jaoks eraldatud 3 × 5 sülla suurune pind.²¹⁷

Ebaõnnestunud esinemine Riia kongressil andis tugeva tagasilöögi muuseumi mõtte arengule. Sellega seoses vaibus vanavaravaimustus. Tegelikult oli Õpetatud Eesti Seltsi korraldatud vanavarakogumine suuresti ajendatud soovist Riia näitusel silma paista, aga mitte innust eesti rahvale muuseumi teha.

ÕESil polnud jõudu või tahtmist muuseumi jaoks korralikke ruume üürida ja seda pillutati ühest kohast teise. Asjad seisid kappidesse tuubituna, ruumikitsikuse tõttu polnud võimalik rahvale väljapanekut korraldada. 1901. aastal tutvus nende kogudega soome etnograaf Axel Olai Heikel, kes leidis need väga halvas seisukorras olevat ja kirjutas sellest ka ajakirjas *Suomen Museo* (nr 4).²¹⁸ *Kahjuks peab tunnistama, et Dr. Heikel'il õigus on; ja ka õpetatud mehed ei näi seda mõistvat, kui suureks abinõuks rahvateaduslised asjad kodumaa muinasaja ja ajaloo uurimisele võivad olla.*²¹⁹

Alates 1905. aastast sai ÕESI muuseum Tartu ülikoolilt aastas 60 rubla toetust muuseumiruumide üüriks ja kütteks.²²⁰ Samal aastal võeti uuesti päevakorda esemete korjamine ja seda kunstnik Kristjan Raua²²¹ eestvõttel. Esimesed kogumisreisid aastail 1905, 1906 ja 1907 viisid teda sünnikohta Viru-Jaagupisse ja naaberkihelkondadesse. 1908. aastal korjas ta Keilas ja Ristil, 1909 Rõngus ja 1910 Jõelähtmes.²²² 1905. aastal käis ta koos Ants Laikmaaga²²³ ja *said kõigiti tähelepanuväärse vanaasjade kogu*²²⁴. Kristjan Raua kogutud esemeid on Eesti

²¹⁷ **Ants Viires.** Muuseumi sünd. – *Kultuur ja traditsioon*. Lk 299.

²¹⁸ **Oskar Kallas.** Rahvusteaduslistest kogudest. – *Postimees* nr 24, 29. jaanuar 1902.

²¹⁹ Samas.

²²⁰ **Ferdinand Linnus.** Etnograafia. Lk 30.

²²¹ **Kristjan Raud** (22.10.1865 Viru-Jaagupi – 19.5.1943 Tallinn), eesti kunstnik, Paul Raua kaksikvend. Õppis 1892–1897 Peterburi Kunstiakadeemias, 1897–1898 Düsseldorfis Kunstiakadeemias, 1899–1901 Münchenis A. Azbe kunstikoolis, 1901–1903 Münchener Kunstiakadeemias. Töötas 1904–1914 Tartus (avas 1904 oma stuudio) ja aastast 1914 Tallinnas. Oli 1919–1924 haridusministeeriumi muinsusvalitsuse juhataja. 20. sajandi algkümneteil oli agaramaid eesti kunstielu korraldajaid, võttis osa Noor-Eesti, Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi ja Eesti Kunstiseltsi tegevusest. 1920 osales ülemaaliste eesti muinasvara päästepäevade korraldamisel. Oli ERMi Tallinna osakonna asutaja ja Eesti Muuseumi Ühingu rajajaid ja esimehi. 1935 Tartu Ülikooli audoktor.

²²¹ Koosolek arupidamiseks kuidas Dr. Hurti töösid jätkata ja rahvale kättesaadavaks teha. – *Postimees* nr 8, 11. jaanuar 1907. Tegelikuses on see Raua ettepanek läbi ajalootormide teostunud, sest 1940. aastal, kui Eesti Rahva Muuseum pärast riigistamist kaheks jagati, sai eelkõige tema esemekogust Riiklik Etnograafiline Muuseum (tänapäeval uuesti Eesti Rahva Muuseum) ja Arhiiviraamatukogu, Rahvalaule Arhiivi jm baasil Riiklik Kirjandusmuuseum (tänapäeval Eesti Kirjandusmuuseum).

²²² **Hilja Sild.** Kristjan Raud ja vanavara suurkogumine. Lk 62.

²²³ **Ants Laikmaa** (1866–1942, aastani 1935 Hans Laipman), maalikunstnik ja kunstipedagoog, Tartu Ülikooli audoktor.

²²⁴ Õpetatud Eesti Seltsi koosolek. – *Postimees* nr 100, 4. mai 1906; **Eevi Pihlak.** Ants Laikmaa Eesti kunstielu keskse kujuna sajandi esimestel aastakümnetel. – *Kristjan Raud*.

Rahva Muuseumis 339, valdavas enamikus tekstiilid, eelkõige vaibad ja rahva-riideelemendid nagu tanud, vööd, käised jne.²²⁵ Muuseumi kasvamine nõudis selle pidevat korraldamist, millega tegeles konservaatore E. Frey.²²⁶

Muuseumi mõttega ja vanavara korjamisega Õpetatud Eesti Seltsile olid tegelenud nii Oskar Kallas kui Kristjan Raud ja nii ei tekkinud peale Eesti Rahva Muuseumi asutamist mingit rivaliteeti. Põhjuseks oli ka see, et ÕESis oli huvi olnud suunatud tegelikult rohkem arheoloogiale kui etnograafiale. Seetõttu otsustas selts 1912. aastal eesti kultuuriloo oma töökavast edaspidi enam kõrvale jätta ja etnograafilised esemed anti suurelt osalt üle Eesti Rahva Muuseumile.²²⁷ See aastaarv tekitab küsimusi, sest ERMis on ÕESI kogu kohta teised andmed.²²⁸ Esemeid ei antud Eesti Rahva Muuseumi omandisse, vaid need deponeeriti muuseumile kui vastava alaga tegelevale asutusele.

3.1.2. Eesti Üliõpilaste Selts

Teine eesti selts, kelle kogud Eesti Rahva Muuseumi aluseks said, oli 1870. aastal asutatud Eesti Üliõpilaste Selts. Eesti Rahva Muuseumi ajaloo seisukohalt on olulised kõik EÜSi kultuuriloo säilitamise suunad – nii EÜSi raamatukogu, millest kasvas välja hilisem Arhiivraamatukogu, kultuurilooline kogu, millest kasvas välja ERMi Eesti Kultuurilooline Arhiiv, kui muuseum, mille esemed on hiljem saanud osaks ERMi esemekogust.

Kui 1883. aastal loodi ametlikult Eesti Üliõpilaste Selts, siis oli selle kodukorras²²⁹ ette nähtud, et seltsi juurde moodustatakse peale raamatukogu ka vanavarakogu raamatukoguhoidja hoole all. Mis laadi see kogu on, ei öelda, samuti puudub selle täpsem töökorraldus, hilisematest mõtteavaldustest selgub, et tegemist on rahvusliku muuseumiga.²³⁰ 1884. aasta alguses teatati kavatsusest kirja teel vilistlastelegi ning paluti neilt nõu ja toetust. Mitmelt vilistlaselt tuli heakskiitv vastus. Julgustavate mõtteavalduste kõrval, näiteks Jakob Hurdalt ja Andreas Kurrikoffilt, leidis ka tagasihoidlikkusele manitsejaid. Nii kirjutas vilistlane Mielberg, et kavatsetud muuseum on küll väga vajalik, ometi jäävat

Ants Laikmaa. Kogumik Kristjan Raua, Paul Raua ja Ants Laikmaa 100. sünni-aastapäevale pühendatud teaduslike konverentside ettekannetest 1965–1966. Tallinn: Kunst, 1970. Lk 80.

²²⁵ Eesti Rahva Muuseumi peakataloog 4971–4984, A 293, A 524.

²²⁶ **Harri Moora.** Muuseum. Lk 53.

²²⁷ Samas.

²²⁸ ERMi Peakataloog A 291:1–543. *Õpetatud Eesti Seltsi depositsioon: kogu riideid, ehteid ja tarbeasju Setumaalt ja saartelt, korjatud 1894–1895 ÕES-i ülesandel ja kulul dr. Oskar Kallas, Jak. Ilves ja Evald Allas. Deponeeritud E.R.Muuseumi umb. 1910. a. Katalogiseeritud kevadel 1924.* Siin ei kajastu Kr. Raua hilisemad korjandused. Samuti on hilisemast ajast eraldi paar väiksemat kogu nagu A 312, A 313 ja A 137, ÕESI esemeid hilisemast perioodist leidub kultuuriloolises kogus.

²²⁹ Kodukorra koostas Aleksander Mohrfeldt.

²³⁰ **Johan Kõpp.** *Eesti Üliõpilaste Seltsi ajalugu I.* Uppsala: Eesti Üliõpilaste Selts, 1953. Lk 116.

küsitavaks, kas EÜSi jätkub küllalt ainelist jõudu mõtte teostamiseks: asjade korjamiseks, hoidmiseks ja asjatundliku konservaatori ametisse palkamiseks. *Suurem tarkus on, et inimene mitte raskemat koormat enese pääle ei võta, kui ta kanda jõuab.* Seepärast tulevat küsida, kas ei oleks õigem, kui selline muuseum asuks ÕESI juures, kus kirja kirjutaja teada juba palju asju on kogutud. Parem olevat juba rajatud alusel edasi ehitada, kui täiesti otsast alustada.²³¹ Nii jõutigi seltsis otsusele, et muuseumi loomine käib üle jõu.

Nii EÜSi raamatukogu kui muuseum said hoo sisse, kui seltsi astus 1887. aastal Oskar Kallas.²³² Ta tegutses aktiivselt nii Õpetatud Eesti Seltsi kui Eesti Üliõpilaste Seltsi juures. Mitmetest tema mälestustest kumab läbi, et nendest kahest seltsist oli EÜS talle südamelähedasem. Ise meenutab Oskar Kallas oma esimest kokkupuudet nii EÜSi muuseumi kui raamatukoguga: *Esimese „muuseumi” nägin 1887, kui Eesti üliõpilaste seltsi ruumidesse astusin; õigemini ruumi, sest seltsil oli üksainus tuba tarvitada. Uuele tulijale näidati „Seltsi raamatukogu” toa nurgas ühepoolses kapis riiulit kolm raamatuid. Näidati ka suurepärase käeliigutusega ja iseäralise muigega „seltsi muuseumi” raamatukapi peal supikulp ja paar viiskusid. Veel oli seal piip, mille kohta kindlus puudus, kas ta oli mahaunustatud eraomandus või aga „asjalik vanavara”. Need asjad oleksid E. R. muuseumis aukoha ära teeninud, kui need veel leida oleksid, neist on E. R. M. välja kasvanud. Kes nad sinna oli toonud, mis mõttes, seda ei ole ma kuulnud. Ehk oli nendega tõesti katsutud teostama hakata, mida Jaan Adamson 1869. a. olevat rõhutanud, rahvusliku muuseumi vajadust? Kuid selleaegne E. Ü. S. oli nim. viiskudele ja kulbile teise, edukama ülesande annud: nende abiga võis rebastele, iseäranis varematel hommikutundidel „muuseumi” näidates nalja teha, ja kes selle vaimurikkusest aru ei jaksanud saada, selle nüridust lubati nimetatud kulbi täie lahkunud õllega parandada.*²³³ Hiljem on Oskar Kallas meenutanud, et seal oli lisaks ka üks värava mudel olnud.²³⁴ Väravate mudel on Eesti Rahva Muuseumis alal tänaseni ja muuseumi sajanda juubeli eel konverentsi ajal *Tee eesti muuseumini I*²³⁵ oli see ka eksponeeritud kui sümbolese, millest muuseum sai alguse.

Järgmisel suvel käisid Kallas ja arstiteaduse üliõpilane Mihkel Ostrov EÜSi stipendiaatidena Jakob Hurdale suulist vanavara kogumas Vaivara, Jõhvi ja Lüganuse kihelkonnas. Alutaguse matka kohta pidas Oskar Kallas Eesti Üliõpilaste Seltsis 11. oktoobril aruandva kõne, mis sai suure menu osaliseks. Selle

²³¹ **Johan Köpp.** *Eesti Üliõpilaste Seltsi ajalugu I.* Lk 116–117.

²³² **Veera Pino.** Oskar Kallas ja EÜS. „Fraternitas Viliensise” lugu. – *Oskar Kallas. Artikleid Oskar Kallase elust ja tööst.* Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 1998. Lk 67.

²³³ **Oskar Kallas.** Eesti rahva muuseumi algaegadelt 2. – *Postimees* nr 158, 17. juuni 1923.

²³⁴ O. Kallase kiri F. Leinbockile 2. XI 1933. ERMA f 103; F. Leinbocki kiri O. Kallasele 13. V 1934. KM KO, f 186, m 202:1, l 218 teatega, et EÜSi kogu sisaldas väravate mudeli, mis on ERMis arvele võetud A 292:317.

²³⁵ 17. jaanuaril 2009 Eesti Rahva Muuseumi tulevale 100. aastapäevale ja Jakob Hurda mälestusele pühendatud konverents „Tee Eesti muuseumini I”.

tekst avaldati EÜSi esimeses albumis.²³⁶ Seda kirjutist on Ell Vahtramäe nime-
tanud olemuselt kogumismetoodika käsitluseks, milles antakse nõu, kuidas
informantidega käituda.²³⁷ Esimesele reisile järgnes 1889. aastal teine. Seekord
mindi koos Mihkel Ostroviga Läänemaale ning käidi läbi Märjamaa, Vigala,
Karuse, Lihula, Hanila ja osaliselt Hageri kihelkond ja ka see kogumisretk oli
tulemusterohke.²³⁸ Võrreldes rahvaluule kogumisega, ei olnud muuseumimõte
tol ajal EÜSis sugugi nii populaarne.

Eelkõige alustas Oskar Kallas suurt tööd EÜSi raamatukoguga. Juba rebase-
põlves valiti ta raamatukoguhoidja abiks ja hiljem täitis ta korduvalt raamatu-
koguhoidja ülesandeid. EÜSi raamatukogu oli varem elanud üle heitlike aegu,
aga Kallase tulekuga muutus olukord stabiilsemaks ja süsteemsemaks. Raama-
tute arv kasvas, jõudes 1890. aasta lõpuks juba 2000-ni. Raamatuid hangiti ostu
teel ja saadi ka kingitusena. Kallas oli väsimatu vahemees muretsema raamatuid
ÕESilt ja teistelt kirjastustelt ning eraisikutelt. Nii kutsus ta üles ka raamatu-
kogu jaoks raha annetama: *Kui Selts ühe kümnendiku sellest, mis möödunud
poolaastal vehklemlava eest makstud, aastas raamatukogu hääks annaks, siis
oleks kõik uued raamatud käes ja vanemaid saaks ka aegamööda, kui taht-
mist.*²³⁹ Pöördumised olid tagajärjekad. Raamatuid saadi Ado Grenzsteinilt, Karl
August Hermannilt, Carl Heinrich Laakmannilt ja ka mõned ajalehetoimetajad
andsid seltsile tasuta ajalehti. Raamatukogu pideva täiendamise soov kasvas
ajapikku sooviks muretseda EÜSile kõik eesti keeles ilmunud raamatud.²⁴⁰

Samas võttis Kallas ka muuseumi oma südameasjaks: *Kui meil raamatukogu
juba korras on, siis on aga teine suurem ettevõtte, mis mehist tööd nõuab:
museum, museum. Kes ajaks eestlasele hinge sisse, et selle tarvis tööd teeksid ja
oma esivanemate mälestusi alal hoida püüaksid; praegu on pea viimane aeg,
kus veel ülepea võimalik on rahva riideid ja muud selleväärilist saada. Kui aga
otsa üles saaks ja ühegi toa täis, küll siis asi nihkuks. Ja kui keegi muu otsa üles
ei võta, siis loodan mina, kui ühekorra nii kaugel olen, väikese hakatuse teha
võivat. Tahtmine on hea, vähemalt praegu. Ega elu mured ometi vaimustust
täieni võta.*²⁴¹

1891. aasta sügisel tegi Kallas vilistlaste konvendile ettepaneku: maksku
liikmed mõni rubla aastas muuseumi asutamise heaks, kuid nagu ta kirjutas oma
päevaraamatus: *kõigil pääle mõne oli vabandus „palju lapsi, vähe leiba” ja
muuseumi asutamine jäi nõuks. Oh Eesti vaimustust! Edasi loodan veel vilistlas-*

²³⁶ Tekst on ilmunud Eesti Rahva Muuseumi väljaandes *Oskar Kallas. Vanavara kogu-
misretkedelt I*.

²³⁷ **Ell Vahtramäe.** Kogumistöö initsiaatoritest seoses muinasjutuvaramuga Eesti
Rahvaluule Arhiivi kogudes. – *Kogumisest uurimiseni. Artikleid Eesti Rahvaluule Arhiivi
75. aastapäevaks.* Eesti Rahvaluule Arhiivi Toimetused 20. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum,
2002. Lk 73.

²³⁸ **Veera Pino.** Oskar Kallase noorusaeg, õpingud ja töö algus. Lk 22.

²³⁹ **Johan Köpp.** *Eesti Üliõpilaste Seltsi ajalugu I.* Lk 116.

²⁴⁰ **Veera Pino.** Oskar Kallas ja EÜS. Lk 68.

²⁴¹ **Oskar Kallas.** Minu elust. KM EKLA f 186, m 129:2, l 39.

*põlves kõige vähemalt Saaremaa rahva riideid korjata võivad. Sellega võiks muuseumile ehk alustuse panna, ja kui juba väike hakatus olemas on, siis ehk läheb asi, kui ka esialgu vaevast viisi, ometi aegamööda edasi.*²⁴²

Pärast ülikooli lõpetamist 1892. aasta kevadel ei viibinud Oskar Kallas küll palju enam Tartus, kuid säilitas tihedad sidemed nii seltsi raamatukogu kui ka muuseumiga. Sama aasta suvel tõi Kallas Saaremaalt, põhiliselt oma vanematekodu Kaarma köstrimaja pööningult kaasa mitmesuguseid etnograafilisi esemeid, peamiselt rahvariideid. Hiljem meenutas ta esimest esemete kogumist: *Emä kahtles alguses, kui tema riidekirstu pühadusse julgesin tungida, kas ta ka õigesti teeb, kui oma emä mälestusi inimestele naerda annab; kuid öde Minni, kelle soe vaimustus iga hea ettevõtte jaoks nii sagedasti energiliseks tööks tihenes, tegi täis püha tuld emale selgeks ja igale muule kahtlejale, et siin on suure isamaaliku ettevõttega tegemist, ja Eesti Üliõpilaste Seltsi tulevane muuseum – hea, kes juba alguses sinna pääseb, sellele aukohale, pärast – ei tea, kas jätkub hiljatulijale ruumigi.*²⁴³ Sellega oli juba tõelisele muuseumile alus pandud, kuigi üks seltsikaaslane tegi esemete kohta iroonilise märkuse: *Sina ka oma kolude koguga, see on just kui oleksime näitemüügilt elevandi võitnud: pane vaht juurde, sööda ja ehita tall ka.*²⁴⁴

Sügisel seati EÜSis sisse *Museumi nimekiri*²⁴⁵, kus alguses on kirjas Kallase põhimõtted, mis üldjoontes kuni praeguse ajani kehtivad: *1. Igaüks asi tähendatagu selle nimega üles, mis ta sääl kohal, kus ta kodu on, pruugitav on. Kirja keele nime võib juurde lisada, kui lisada. 2. iga asja juure tähendatagu võimalikult täielikult üles: kust ta saadud, kes teda tarvitas, millas ta kaduma hakkas, millal ta tehtud, mis ta asemele tarvitatawaks tuli – ka, kes ta kinkis. 3. Nimede kirjutamine olgu selge ja täieline. Tehtagu pehmeduse märgid – tipp tähe pääle –, tehtagu vahet II ja III järgu vahel.*²⁴⁶ Nagu näha, pööras Kallas tulevase filoloogina erilist tähelepanu suulise ja ainelise vanavara seoste. See orgaanilise ühtluse taotlus on tänapäeva korjamismatkadel kaduma läinud ning etnoloogiateadusele ei tule see kindlasti kasuks. EÜSi nimekiri algab Saaremaa esemetega ja kõik nad on varustatud põhjalike etnograafiliste kirjeldustega.²⁴⁷

1893. aastal sai Oskar Kallas EÜSilt ja Soome-Ugri Seltsilt raha, et Lutsi maarahva juures keelt uurides ka rahvateaduslikke esemeid koguda.²⁴⁸ EÜSile

²⁴² Oskar Kallas. Minu elust. KM EKLA f 186, m 129:2, 1 37.

²⁴³ Oskar Kallas. Eesti rahva muuseumi algaegadelt 2. – *Postimees* nr 158, 17. juuni 1923.

²⁴⁴ Samas.

²⁴⁵ Tartu Eesti Üliõpilaste Seltsi MUSEUM'i nimekiri. Alustatud 1 X 1892. Asub praegu ERMis.

²⁴⁶ Samas. Lk 2.

²⁴⁷ Näiteks: *Lainu-aida-pulk ehk Magasi pulk. Puttla magasi aidast (Saaremaalt), kus niisugused pulgad veel aastat 15 tagasi pruugitavad olid. – Pool pulka oli magasi valitsuse, tõine pool laenaja käes. Laenu aegu lükati pulk kokku ja tõmmati sae ehk noaga kriips pääle. Oli pulk kriipsusi täis, siis hõõveldati pulk puhtaks ja tarvitati jälle.* (MUSEUMi nimekiri. Lk 5)

²⁴⁸ Oskar Kallas. Minu elust. KM EKLA f 186, m 129:2, 1 72.

seadis Kallas tingimuseks, et ta annab ainult siis asjad üle, kui muuseumi tarvis eraldi kapp muretsetakse. Selts muretseb kapi ja sai 83 eset.²⁴⁹

Seejärel algas 1894. aastal *eesti muuseumi* uus periood, mil Eesti Üliõpilaste Selts andis oma kogud Õpetatud Eesti Seltsi hoolde. Selle põhjuseks oli, et ÕESI eestvedamisel algasid ettevalmistused 1896. aastal Riias toimuvaks X ülevenemaaliseks arheoloogiakongressiks. 25. aprillil 1894 kirjutas Kallas oma päevikus: *Rahvusteaduslise muuseumi asi on Jumal tänatud nüüd joones. [...] EÜSi muuseumi asi peab nüüd küll maha jääma; kahju küll, mul oleks suurem rõõm olnud selle tarvis tööd teha, aga mis teed kui raha vähe kasub. Pääsi on aga viimati ometigi, et töö tehakse, mitte kes teeb.*²⁵⁰

Kallase väsimatu muuseumimõtte õhutamise seltsi koosolekutel kandis vilja, sest juba tekkis üksikuid muuseumile esemete annetajaid. Näiteks Gustav Johannes Beermann annetas Põltsamaa kihelkonna naistesärgi õlalapid ning värvlid ja tanu, Julius Kitsing aga küütkanu Viljandi kihelkonnast Vana-Tänassilmast jne.

ÕESI hoole all olev EÜSi muuseum ei leidnud peale Oskar Kallast enam asjast huvitatud ja vilunud eestvedajat, kuigi muuseumi saatusest räägiti EÜSi koosolekutel sagedasti. Pöörde tõi 1901. aasta, mil seltsiliikmete ja vilistlaste ühisel koosolekul valiti muuseumi edendamiseks kolmest vilistlasest koosnev komisjon, kes töötas välja muuseumi põhikirja ja tegevuse juhtmõtted. 1903. aastal, kui valmis seltsi uus hoone, toodi sinna ÕESist tagasi ka muuseum, mille korraldajaks valiti Aadu Lüüs.²⁵¹ EÜSi muuseumi nimekirjas oli 1903. aastal 189 eset, ilmselt tõmmati kriips alla siis, kui EÜS kogud tagasi võttis. Esemed on muuseumi nimekirjas järjekorras, puudub aga teave, mis aastal nad on muuseumile kingitud.²⁵² Ilmselt pärinevad need kõik veel sellest ajast, kui kogu oli EÜSi hoole all, st enne aastat 1894. Uus muuseumi korraldaja asus ka ise usinasti kogu täiendama. 1904. aastal on muuseumile kinkinud esemeid nii Ann Lüüs kui Aadu Lüüs. Ühe huvitava osa sellest kogust moodustab 29 vööjuppi, mille on lisaks muudele esemetele EÜSi muuseumile kinkinud Miina Hermann (Härma).²⁵³ Võöd kui teatud rahvusliku identiteedi sümbolid olid üldse populaarsed museaalid.

1905. aastaga lõppes ajaline järjepidevus EÜSi muuseumi nimekirjas. Ilmselt vajus asi jälle teiste toimetustega seoses tagaplaanile. Kui asutati Eesti Rahva Muuseum, oli Eesti Üliõpilaste Selts rõõmuga nõus kinkima oma muuseumi ning deponeeris oma etnograafilised kogud sinna. Huvitav on peakataloogi märkus kogu päises, millest selgub, nagu oleks EÜSi muuseumisse eraldi laekunud esemeid ka pärast seda, kui see oli juba üle antud Eesti Rahva Muuseumile. Ilmselt jäi kogu füüsiliselt siiski EÜSi kätte, sest vastloodud Eesti Rahva Muuseumil puudusid ju esimestel aastatel ruumid, kuhu oma vara

²⁴⁹ **Johan Kõpp.** *Eesti Üliõpilaste Seltsi ajalugu I.* Lk 175.

²⁵⁰ **Oskar Kallas.** Minu elust. KM EKLA f 186, m 129:2, 194.

²⁵¹ **Johan Kõpp.** *Eesti Üliõpilaste Seltsi ajalugu I.* Lk 226.

²⁵² Tartu Eesti Üliõpilaste Seltsi MUSEUM'i nimekiri. Nr-ta.

²⁵³ Samas.

paigutada. Ilmselt liideti EÜSi kogud muuseumi omadega hiljem, arvatavasti 1912. aastal, kui muuseum sai linnalt Gildi tänav 8 majja ühe korteri kasutada.²⁵⁴

Iseloomustamaks EÜSi kogu Eesti Rahva Muuseumis²⁵⁵, peab ütleva, et see on vägagi Oskar Kallase nägu. Nii on 317 esemest, mis ERMile üle anti, 102 pärit Saaremaalt. Muidugi ei ole kõik Saaremaa asjad saadud ainult Kallase käest, kuid paljud kindlasti tema vahendusel. Ise on ta muuseumile kinkinud 108 eset ehk tubli kolmandiku. Järgmise maakonnana on esindatud Tartumaa 69, siis Viljandimaa 32 (paljud sealt pärit esemeid on kinkinud Jaan Tõnisson) ja Võrumaa 23 esemega, teised maakonnad on juba tagasihoidlikumad, teadmata päritolu asju on 62. Kõik esemed peale ühe on saadud kingitusena, rahavaka eest on kooliõpetaja Kalkun Harglast tahtnud saada 30 kopikat.

Eesti Üliõpilaste Seltsi muuseum püsis üksikute entusiastide, eelkõige Oskar Kallase, aga ka Jaan Tõnissoni, Aadu Lüüsi ja teiste innustunud noorte ettevõtmisel. Et muuseum hakkas omandama ka laiemat kõlapinda väljaspool seltsi, on näha sellest, et annetajate hulgas on nii preilisisid kui prouasid. Muuseumist hakkas saama isamaaline üritus ja kokkusulamine Eesti Rahva Muuseumiga oli selle loomulikuks jätkuks.

3.1.3. Eesti Museum Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi kaitse all²⁵⁶

Avaliku eesti muuseumi vajalikkus kerkis päevakorda 20. sajandi alguses seoses Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi näitusega, kus 1901. aastal eksponeeriti ka *muistset käsitööd*.²⁵⁷ Selleks ajaks oli toimunud nii tekstiilitööstuses kui moes suur võidukäik ja maarahvas kasutas üha rohkem linnamoelist rõivast, kuigi kanga kodus tihti siiski ise. Noor rahvusmeelne kunstnikkond eesotsas Kristjan Raua ja Ants Laikmaaga oli kasvanud veel ajal, mil rahvariie oligi see päris riie. Rahvusromantiline suhtumine minevikku oligi eelkõige loomingulise haritlaskonna pärusmaa. Möödunud sajandi alguses tegutsenud kunstnike kogumis- ja kihutustöö aktuaalsuse ja hädavajalikkuse tingisid kiiresti arenev linnastumine ja vabrikutoodangu levik – varem kasutusel olnud esemed muutusid ebavajalikuks, traditsioonilised loomeoskused ja töövõtted kaotasid algse tähenduse ning kadusid kiirelt aktiivsest kasutusest.²⁵⁸ Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi näitustele kutsuti osalema Soomes juba mõnda aega samas suunas tegutsenud Soome Käsitöö Sõprade Selts ning see korraldas Tartus ühtlasi rahvusliku

²⁵⁴ **Ferdinand Leinbock.** Eesti Rahva Muuseum 1909–1934. Lk 22.

²⁵⁵ Eesti Üliõpilaste Seltsi kogu. Alust. I.X.1892 a. Lõpp 1912 a. II semestril. ERMi deponeeritud 1909 või 1910 aastal (ERM A 292:1–317).

²⁵⁶ Nimi ERMi peakataloogis: Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi Museum.

²⁵⁷ **Ants Viires.** Muuseumi sünd. – *Kultuur ja traditsioon*. Lk 301.

²⁵⁸ **Kärt Summatavet.** Mõningaid mõtteid kunstist, Kristjan Rauast ja vanavara kogumisest. Lk 10.

käsitöö kursusi.²⁵⁹ 1903. aasta Tartu Põllumeeste Seltsi näitusel pidas Karl Menning kõne „Eesti laadi kodukäsitöö tähendusest”, kus teatas, et selts on *jäädavaks osakonnaks oma näitustel ka vanade tööde kogu asutanud. See kogu peab meile ikka ja ikka jälle silmade ette tooma, kui palju ilu ja hääd maitset meie rahva töödes olemas on, ta peab aegamööda vaatajaid harjutama nende asjade pääle tõsiselt vaatama kui õpematerjali pääle, mis meie maitset harida ja kindlustada võib ja mis ainukene õige põhi meie uuema aja naisterahva käsitöö jaoks on.*²⁶⁰ Hea maitse ja kindla kvaliteedi otsimine eelkõige mineviku käsitööst oli tol perioodil omane paljudele rahvastele, nii lätlastele ja leedulastele kui ka soomlastele ning rootslastele. See oligi eelkõige Põhja- ja Ida-Euroopas levinud rahvusromantismi kasvulava, mis otsis nii rahvakunstist kui -luulest ja mütoloogiast seda *päris oma*.

Muuseumile andis algtouke Alla Kusicku kiri Palamuselt Jaan Tõnissonile, praegu asub see Oskar Kallase materjalide hulgas EKLA-s.²⁶¹ Ilmselt peeti seda juba tookord üheks muuseumi alusdokumendiks, miks muidu arhiveeris Kallas selle erakirja muuseumisse. Kirjas soovitas Kusick luua mustrite ja kirjade kogu, mis aitaks edendada kaasaegset käsitööd, ning samuti ühisust seda kogu hooldama. Jaan Tõnisson haaraski asjast kinni ja nii ilmus 1904. aasta esimeses *Postimehe* numbris arutlev artikkel *Eesti laadi maitse edendamiseks*.²⁶² Seal diskuteeritakse ka probleemi üle, kuidas eesti asjad riigist välja teiste maade muuseumidesse ja ülikoolide juurde kogutakse ning niimoodi meie oma rahvas enda varandusest ilma jääb. Otsesõnu öeldi välja muuseumi vajalikkuse põhjus ja tagajärg: *Kui juba avalikult rahva käest asju korjatakse, siis peaksivad nad ikka ka rahva keskele avalikku kohta saadavale paigale pandama ja mitte ainult üksikute inimeste tarvitada jääma. Sest see oleks ülekohus andjate vastu. Ja kui ka kunstnikkude jõud jaksab saadud kirjadest paremaid valmistada, neid kõrgemale järjele praeguse kunstikäsitöö ehk ehtiva kunsti tarvituse jaoks ümber luua, siis peaksivad alguskirjad ikkagi kui dokumendid avalikus kogus alal hoitud saama, kus neid pääle kunstitudjate ka teadusmehed tarvitada võiksivad, et nende varal rahvaste sugulust ja üks teiseaga läbikäimist endisel ajal uurida.*²⁶³

Otseseks muuseumi asutamise hetkeks võib siiski pidada 1904. aasta Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi näituse aega. Kristjan Raua ja Jaan Tõnissoni eestvedamisel otsustati luua käsitöömuuseum ja omandada selleks seltsi väljapanekutelt rahvapäraseid käsitööesemeid.²⁶⁴ Muuseumi asutamise üle toimus

²⁵⁹ Art Leete, Ülo Tedre, Ülo Valk, Ants Viires. Uurimisluгу. Lk 14.

²⁶⁰ Kõne peeti 10. augustil 1903 ja ilmus *Postimehes* 13. ja 14. augustil 1903.

²⁶¹ O. Kallas'e materjale Eesti Rahva Muuseumi ajaloo kohta 1893–1943. KM EKLA f 186 m 202:1, l 14–24.

²⁶² A. Th. Eesti laadi maitse edendamiseks. – *Postimees* nr 1, 2. jaanuar 1904.

²⁶³ Samas.

²⁶⁴ Ferdinand Leinbock. Eesti Rahva Muuseum 1909–1934. Lk 2.

koosolek, mille protokollis tõi suures osas ära *Postimees*.²⁶⁵ Siinkohal oli Raud ilmselt rohkem kunstilise külje ideoloog ja Tõnisson asjalik koordineerija.²⁶⁶ Pärast pikki läbirääkimisi kõlas lõppotsus: *Kodukäsitöö edendamiseks asutame rahvalaadi ilutundmise äratamiseks, harimiseks ja oskamise edenemiseks Eesti Põll. Seltsi juures Jurjevis kodukäsitöö jaoskonna varju all kodukäsitöö muuseumi. Eesti Põll. Selts võtab selle asja käsile, kogub tarvilised liikmed kokku ja palub E. Ü. Seltsilt, et ta omad ruumid tarvitada lubaks ja oma vanade asjade kogu muuseumi aluseks annaks.*²⁶⁷ Korralduskoosolekul saadi korjandusest 58 rubla, kusjuures keegi hr Sepp annetas muuseumi heaks 50 rubla.²⁶⁸

Juhatajaks ja kogu praktilise töö tegijaks valiti kõige suuremate kogemustega inimene muuseumi vallas – Oskar Kallas, kes oli selleks ajaks tagasi Tartus ja A. S. Puškini naisgümnaasiumi saksa keele õpetaja. Samas ei osalenud Kallas sellel koosolekul ja ka tema väga laias huviveringis ei olnud käsitöö kindlasti just esimeste hulgas.

Ilmselt ei andnud EÜS oma vanade asjade kogu kohe uuele muuseumile üle ja seda oli ka liiga palju tahetud. Loodud muuseumi tarvis seati sisse esemete nimekiri, mis Kallase käes olles kasvas hiljem üle ERMi esimeseks peakataloogiks. Esimesed sissekanded sinna on tehtud 8. augustil 1904 Tartus Eesti Põllumeeste Seltsi näitusel. Esimene ese oli seelikurrie, tehtud *vana Eesti seeliku järele Rakvere ümbrusest*, kingitud muuseumile Tallinna käsitöökoolist. Ka praeguses ERMi esemekogu numeratsioonis kannab see ese numbrit 1.

Uue muuseumi rahaline seis ei olnud kuigi hea. *Eesti Muuseumi Raha-raamatus* on 11 numbrit sissetulekut. Suuruselt teisel kohal on Oskar Kallase enda kingitud 20 rubla.²⁶⁹ Hoolimata nii pikast ja vaidlusterohkest eeltööst ei saanud see üritus kuigi hästi jalgu alla. Avalik rahvale mõeldud muuseum jäigi loomata. Juhataja Oskar Kallas, kelle õlul lasus kogu korraldus, oli seotud paljude muude töödega. Muuseumi kroonikas kurtis Kallas: *Ei jõua mitte midagi Muuseumi hääks ära teha. Koolitööd peavad iga päev kuni 10 ja 11ni õhtul kinni.*²⁷⁰ 10. septembril 1905 tegi Kallas kroonikas kokkuvõtte: *Muuseumi asi ei taha õitseda. Raha ei ole, korter puudub. EÜS annab oma ruumid, aga*

²⁶⁵ Läbirääkimine kodu-käsitöö edendamise ja käsitöö-muuseumi asutamise üle Eesti näitusel 1904. – *Postimees* nr 194, 31. august 1904.

²⁶⁶ Samas: *Cand, J. Tõnisson: Kus ja kuidas seda muuseumi asutada? Kui E.P. Seltsi juurde iseäraline kodukäsitöö-jaoskond asutada ja muuseum otseselt selle jaoskonna kaitse all avada, siis võiks põllutöö ministeeriumilt toetust loota. Või on soovitatav muuseumit mõne muu seltsi kaitse all avada? Või on lõppeks soovitatav iseäralist muuseumi-seltsi elule kutsuda, millel õige rohkesti raskusi ära oleks võita? Ühel seltsist – E. Ü. S. – on juba oma musemi algus olemas, mis oma ajal Dr. Kallase õhutusel rajati. Praegu tuleb ära kaaluda, kas sünnis ei oleks seda algust tarvitada?*

²⁶⁷ Samas.

²⁶⁸ Kohalikud sõnumid. – *Postimees*. nr 192, 28. august 1904.

²⁶⁹ Eesti Museum (Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi kaitse all). Raha-raamat. KM EKLA f 186, m 202:1, l 80–173.

²⁷⁰ Eesti Museum (Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi kaitse all). Kroonika. KM EKLA f 186, m 202:1. L 56.

*need on – väike läbikäidav toakene. On natuke lootust, et ehk „Vanemuise” uues majas toa saab.*²⁷¹ Ometigi ei lasknud Oskar Kallas end asjade ebasoodsast hetkeseisust heidutada ja kirjutas Eesti Muuseumi kroonikas: ... *kasvavad jõud, siis peame vistist muuseumi-seltsi asutama.*²⁷² See aeg ei olnud tõesti enam kaugel.

3.2. Kokkuvõtteks

Neljast katsest *eesti muuseumi* korraldada võib enam-vähem tulemusrikkaks pidada vaid Õpetatud Eesti Seltsi ja Eesti Üliõpilaste Seltsi kogusid. Esimene neist võttis eesti vanavara korjamist suures osas siiski rohkem teadusliku huvi seisukohalt ja pigem eesmärgiga talletada eksisteerivat eksootikat. Hoog saadi sisse enne Riia näitust 1896. aastal ja hiljem vaibus see pettunult. Üksikud eestimeelsed häälid jäid siiski alla seltsis valitsevale saksa vaimule.

Eesti Kirjameeste Seltsi muuseum oli täiesti juhuslikult laekunud ja süsteemitu kogum, mis liitus ÕESI muuseumiga.

Eesti Üliõpilaste Selts võttis vedu pikkamisi, aga järjest kasvava rahvusliku meelsuse tõusuga ja soome üliõpilaste eeskujul hakkas muuseum järjest tuure võtma.

Läbivaks persooniks *eesti muuseumi* sünni juures on olnud Oskar Kallas, kes korjas nii suulist kui esemelist vanavara Õpetatud Eesti Seltsile, oli innukas Eesti Üliõpilaste Seltsi muuseumi ja raamatukogu looja ning samuti 20. sajandi algul Eesti Muuseumi Tartu Põllumeeste Seltsi kaitse all hooldaja. Tänu tema entusiastlikule hoole ja süsteemsele tegutsemisele sai neist kolmest muuseumist kaks järje peale. Kallase jaoks ei olnud niivõrd oluline organisatsioon, kes muuseumit korraldab ja vanavara kogub, vaid see, et esemeid kogutaks ja tulevastele põlvetele tallele pandaks. Nii on ta kirjutanud oma päevikus 7. novembril 1891 *Pia desideria* all: *Eesti rahvusline muuseum?? – E.Ü.S.? E Kirjam. S? Õpet. E. S.?*²⁷³

Mis oli põhjus, et teiste eesti rahvast ühendavate ja kultuurivallas oluliste tegurite kõrval ei tahtnud *eesti muuseum* vedu võtta? 19. sajandi haritlaskonna püüdlused olid suunatud selgepiirilistele kultuurivaldkondade poole. Rahvakultuur oma talupoeglikus laadis oli täies elujõus. Paljudes paikades kanti veel rahvarõivaid – kui mitte iga päev, siis vanemad inimesed käisid nendega kirikus ikka. Suur osa eesti rahvast elaski veel nagu muuseumis. Tegelikult meenutas see ju vana aega, millest püüti lahti saada, ja parema ning kultuursema tuleviku nimel saadeti poegi linna kooli. Kõik oli veel nii ehe ja igapäevane ning polnud niisugust tunnet, et neil argistel asjadel ka mingi väärtus võiks olla. Kindlasti oli põhjuseks rahanappus, kuid mina paneksin esikohale laia üldsuse, sealhulgas ka

²⁷¹ Eesti Muuseum (Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi kaitse all). Kroonika. KM EKLA f 186, m 202:1. L 65.

²⁷² Samas. L 48.

²⁷³ Oskar Kallas. Minu elust. KM EKLA f 186, m 129:2. L 42.

haritlaskonna suhtumise. Aeg ei olnud veel käes. Jakob Hurt suutis suunata sajad inimesed koguma rahvaluulet, meie suulise vanavara tähtsus oli selge ja rahvaluulekogu tänu Hurda väsimatule tööle enneolematu. Hea eeltöö rahvaluule mõistmiseks ja selle kogumise innustamiseks oli teinud *Kalevipoja* ilmumine 1857–1861. Ainelise vanavara aeg tuli hiljem. Ja nii mitte ainult meil Eestis, vaid nii oli läinud juba varem ka mujal Euroopas.

20. sajandi alguses toimusid suured muudatused. Kui muuseum oli varem olnud laiadele rahvahulkadele suhteliselt võõras mõiste, siis nüüd, maailma avardades, sai see tuntuks paljudele. Eesti kultuurielu jõudis kärmel sammul täisikka. Kiirelt toimusid nii poliitilised kui kultuurilised sündmused, mis muutsid iga-veoseks paljusid seniseid arusaamu. Sellises pinnases kasvas soodsalt muuseumimõte, mille ideoloogiaks oli leida oma minevikust midagi, mille üle uhke olla, juurte otsimine ja soov tõestada kogu maailmale, et ka eestlased on kultuurirahvas. Möödunud sajandi alguses ei olnud mitte ainult Eestis, vaid kõigil Põhjamaadel rahvateadus otseselt poliitika teenistuses. Selle aluseks oli rahvusliku vabanemise ja *iidse* kultuuriidentiteedi taasavastamise ideed pärast sajandeid kestnud alaväärsusseisundit.²⁷⁴

²⁷⁴ **Anu Kannike.** *Rahvuslik rahvakultuur. – Etnoloogia ja muuseumid. Ethnology and museums. Pro Ethnologia 2.* Tartu: Eesti Rahva Muuseumi Üllitised. Publications of Estonian National Museum. Lk 10.

4. MÕTE SAI TEOKS

Eesti rahvusliku liikumise algus on olnud lahutamatult seotud kodaniku-avalikkuse kujunemisega. Seltsiliikumise traditsioon on pärit juba 19. sajandist, mil tegutses hulk kultuuriseltsse nagu Vanemuine Tartus (1865), Estonia (1865) ja Lootus (1877) Tallinnas, Ilmarine (1874) Narvas ja Endla (1878) Pärnus. Hoolimata Eesti Kirjameeste Seltsi õnnetust lõpust ja Aleksandrikooli fiaskost²⁷⁵ ei tähendanud see seltsiliikumise taandumist eestlaste seas, kinnistunud omaalgatus leidis seadusliku regulatsiooni ja kontrolli karmistamisest hoolimata eneseteostusvõimalusi.²⁷⁶ Majandustegevuse edendamisel omandasid järjest suuremat tähtsust mitmesugused põllumeeste seltsid, 19. sajandi lõpuks tegutses neid juba 21.²⁷⁷ Organiseerimistööga tegeles noor ja energiline Jaan Tõnisson, kes oli 1897–1918 Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi esimees. Tema algatused ja aktiivne tegutsemine valmistasid ette pinda teistelegi ülemaalistele ettevõtmistele. Sajandi lõpukümnendil levisid Soome eeskujul karskusseltsid, 1901. aasta andmeil leidis eestlaste alal maal ja linnades 54 karskusseltsi. Neis seltsides osalesid algusest peale ka naised.²⁷⁸ Seal tegeldi mitte niivõrd heategevuse kui seltskondlike ettevõtmistega nagu näitemängud, laulukoorid ja maskeraadid. Karskuse aadet propageerisid paljud rahvusliku mõtte eestvedajad nagu Villem Reiman ja Jaan Tõnisson. Liikumine hakkas taanduma 1905. aasta paiku, kui osutus võimalikuks otsene poliitiline tegevus. Välja oli kujunenud mitut laadi apoliitilisi ühendusi, mis panid aluse uuele suhtlusvõrgustikule ja seega kodanikuühiskonna kujunemisele.²⁷⁹ Pärast 1905. aasta lootusi, rahutusi ning nende mahasurumist oli tunda vajadust uue ülemaalse ühenduse järele.²⁸⁰

Oluliseks ühendavaks ja koordineerivaks teguriks kujunes ajakirjandus. Eelkõige pärast seda kui Jaan Tõnisson, Oskar Kallas ja Karl Koppel olid ostnud 1896. aastal *Postimehe*, kujunes välja rahvuslikult meelestatud häälkandja. Tõnisson on ise kirjutanud, et tema peamine eesmärk lehe etteotsa asudes oli rahva äratamine ja julgustamine ühisteks töödeks ja püüeteks.²⁸¹ Seda ülesannet täitis *Postimees* järjekindlalt ja sihiteadlikult.

Mart Laar on jaganud 19. sajandi rahvusluse avaldumisvormid nelja rühma. Esimesse kuuluvad ettevõtmised, mille puhul ei ole kahtlust, et tegemist oli rahvusliku meelsuse ilmingutega, nagu toetus Aleksandrikooli loomisele,

²⁷⁵ Luua eestikeelne tasuta õppeasutus, kus saaks jätkata peale kihelkonnakooli lõpetamist, oli üks ärkamisaja kandvam idee, mis haaras kaasa kõik tuntumad eesti rahvuslikult meelestatud tegelased. Kooli asutamiseks hakati koguma annetusi, moodustati Eesti Aleksandrikooli peakomitee ning kohtadel hulgaliselt abikomiteesid. Venestamise tingimustes avati kool aga 1888. aastal venekeelsena.

²⁷⁶ **Ea Jansen.** *Eestlane muutuv asjas.* Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2007. Lk 441–442.

²⁷⁷ **Ea Jansen.** Kultuuriline murrang. Lk 389.

²⁷⁸ Samas. Lk 448.

²⁷⁹ **Ea Jansen.** *Eestlane muutuv asjas.* Lk 450–451.

²⁸⁰ **Krista Aru.** Eesti Rahva Muuseum 100. – *Akadeemia* nr 4 (241), 2009. Lk 652.

²⁸¹ [**Jaan Tõnisson**] Suurustamine!! III – *Postimees* nr 183, 16. august 1901.

kuulumine EKmSi ja EÜSi, kaastöö rahvuslikele ajalehtedele, rahvaluule kogumine ja osavõtt üldlaulupidudest. Teiseks on rahvuslikus mõttes nõrgema tasemega ettevõtmised, mis tulevad siiski arvesse ka rahvusliku meelsuse avaldusvormidena, nagu rahvusliku ajakirjanduse tellimine, kuulumine laulu- ja mänguseltsidesse, põllumeeste seltsidesse ja Linda²⁸² seltsi. Rahvusliku ja tavalise aktiivsuse vahele jäid kooride-orkestrite asutamine-juhtimine, palvekirjade esitamine ja raamatukogude asutamine. Viimaseks on need ettevõtmised, mida ei saa lugeda rahvusliku meelsuse väljendusteks, nagu talude päriseksostmine, kuulumine ärkamisajal ÕESi ning osavõtt tuletõrjeseltside tegevusest.²⁸³

Eesti keeleteadus ja folkloristika olid saavutanud märkimisväärseid tulemusi juba 19. sajandi lõpuks ja kaitstud olid esimesed doktoriväitekirjad.²⁸⁴

Järjepidevalt oli päevakorral eesti kirjakeele täiendamine murdeliste tüvede ja vormidega, sellal kui rahva tegelikus keelepruugis murded kooli ja trükisõna mõjul taandusid. Moodne rahvus pürgis loomuldasa võimalikult ühtse rahvuskeele poole.²⁸⁵

Võrreldes ärkamisajaga, oli 20. sajandi alguskümnel muutunud suhe rahvakultuuri. Moderniseerumine oli suunatud eelkõige elukeskkonna muutmisele ja see tõi paratamatult kaasa vana elamisviisi traditsioonide kiirema hääbumise. Traditsiooniline talurahvakultuur oli hakanud kaduma, järjest erinevamate valdkondades olid maad võtnud uued ja moodsad ilmingud. Enam ei käidud rahvarõivastes ega söödud putru puukausist.

Tänu 1905. aasta revolutsioonile avanes võimalus omandada alg- ja keskharidust eesti keeles, 1906. aastal kinnitas keiser riiginõukogu otsuse, mille kohaselt vähemusrahvustel lubati asutada omakeelseid erakoole.²⁸⁶

Kultuurielus toimus ridamisi märgilise tähtsusega sündmusi: loodi Laikmaa ateljeekool Tallinnas ja Raua stuudio Tartus, korraldati esimene eesti kunstinäitus, 1907. aastal moodustati Eesti Kirjanduse Selts jne. Kiiresti kasvas perioodiliste väljaannete arv. Oli tekkinud ajaline distant, mis aitas väärtustada vana asja. Ajastu ise nihutas esile möödapääsmatu vajaduse – tegeleda oma rahvusliku kultuuriga. Siin olid pärandi propageerimisel esirinnas kunstnikud, kellest mõjukaimad olid kindlasti Kristjan Raud ja Ants Laikmaa. 1904. aastal Tartusse asunud Rauast sai innukas osaleja kõigis rahvakultuuriga seotud ettevõtmistes, aga eriline osa oli tal rahvakunsti ning käsitööd tutvustavate ülistavate artiklite autorina. Ajakirjandusel oli ka tol ajal suur osa rahva arvamuse kujundamisel. Ajalehtede tellijate arvu ja asukoha kohta on napilt andmeid. Sellekohast arhiivimaterjali on vähe säilinud. Ajalehtedes ilmunud arvud aga ei ole päris tõepärased, sest enamasti avaldati neid tellimiskampaaniatega seoses

²⁸² Aastail 1879–183 tegutsenud kaubalaeva aktsiaselts, millel oli ligi tuhat osanikku ja kuhu olid paigutanud raha paljud eesti talupojad ja haritlased.

²⁸³ **Mart Laar.** „Jäe igas riides ja iga nime all eestimeheks...” Rahvusluse avaldumisvormidest ärkamisajal. – *Akadeemia* nr 8, 2003. Lk 1587.

²⁸⁴ Mihkel Veske 1873, Karl August Hermann 1880, Jakob Hurt 1886, Oskar Kallas 1901.

²⁸⁵ **Ea Jansen.** Kultuuriline murrang. Lk 387.

²⁸⁶ Samas. Lk 383.

lehtedele reklaami tegemiseks. Seetõttu pole tellimiste kohta võimalik kaugelulatuvaid üldistusi teha.²⁸⁷ Näiteks on *Eesti Postimees* teatanud 6000 tellijast 1904. aastal.²⁸⁸ Ajalehtede tellijate geograafilist paiknemist ei joonistu välja, sest 20. sajandi algul palus enamik lehti saata tellimuse rahakirjaga otse toimetusse. Tollel perioodil oli eestlastele ajalehe lugemine omaseks saanud üle kogu maa.

Loomulikult ei tähendanud see, et kogu eesti rahvas oleks kui üks mees kohe innustust saanud.²⁸⁹ Erinevalt kunstnikest ei olnud eesti kirjanikkond niivõrd üksmeelselt mineviku rahvakunsti lummuses. Hoolimata Gustav Suitsu kuulsast *Olgem eestlased, aga saagem ka eurooplasteks!* oli nooreestlastele minevik pigem ahistav kui innustav tegur. Samas vanem ja konservatiivsem osa kirjanikest ei läinud selle tuhinaga sedavõrd kaasa. Näiteks Karl Eduard Söödil ja August Kitzbergil oli otseselt tihe side vanavara korjamisega ja nad olid mõlemad aastaid seotud Eesti Rahva Muuseumiga.

Protsessid toimusid ühiskonnas mitmel tasandil. Samaaegselt jõudis uuele, teaduslikule tasemele ka eestlaste etnilise pärandi uurimine, mõtestamine ja kasutamine.²⁹⁰ Enam ei olnud oma kultuuri juurte väärtuse mõistmine üksikute privileeg, vaid selge igale haritud eestlasele. Aeg oli küpseks saanud.

4.1. Muuseum Jakob Hurda mälestuseks

Eesti muuseumi asutamise otseseks ajendiks oli Jakob Hurda surm 1906. aasta viimasel päeval. See kurb sündmus koondas tolle aja ärksamad mehed ühise idee nimel. Hurt oli suutnud rahvaluule kogumisele innustada ligi 1400 kaastöölist, tema kogud sisaldasid rohkem kui 261 000 üksust rahvaluulet kõigis žanrites. Sellise mehe lahkumine kohustas ja pani vastutuse elavatele.

Jakob Hurda matusepäeval, 4. jaanuaril²⁹¹ 1907 kell seitse õhtul kogunes Vanemuise väiksesse saali Eesti vaimuliit. Koosolekut juhatanud Jaan Tõnisoni sõnul tekkinud tal matuserongis mõte Hurda mälestust *jäädavamalt auustada* ja seetõttu kutsus ta kokku need, keda õnnestus kätte saada.²⁹²

²⁸⁷ **Epp Lauk.** Eesti ajakirjanduse süsteemi kujunemine. – *Eesti ajakirjanduse ajaloost 10*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 1996. Lk 17.

²⁸⁸ Samas. Lk 18.

²⁸⁹ *Sellised mõtteavaldused kõlasid praktilise meelega argipäevainimestele ilukõnena ja ülimumooduse kummardajaile alalhoidlusena. Kui palju käegalõõmisi väikekodanluselt ja kui palju üleolevaid torkeid ka osalt intelligentsilt, kellel kõik pidi modern olema! Kristjan Raua sõnavõttud ja tegevus aitasid selle ükskõiksuse hajutamiseks mõningal määral siiski kaasa.* **Rasmus Kangro-Pool.** Kristjan Raud ja Eesti Rahva Muuseum. – *Kristjan Raud. 1865–1943*. Tallinn: Eesti NSV Kunst, 1961. Lk 67.

²⁹⁰ **Ea Jansen.** Kultuuriline murrang. Lk 382.

²⁹¹ 17. jaanuaril uue kalendri järgi.

²⁹² Koosolek arupidamiseks kuidas Dr. Hurti töösid jätkata ja rahvale kättesaadavaks teha. – *Postimees* nr 8, 11. jaanuar 1907.

Toimus sisutihe arutelu leidmaks võimalusi nii Hurda senise töö jätkamiseks kui kogutu talletamiseks. Uue muuseumi sünnisõnad lausus Villem Reiman: *Dr. Hurt elas Eesti rahva ärkamise ajal, sääl kogus tema jõudu ja temal oli jõudu; kuigi meil praegu kedagi üksikut inimest ei ole, kellel seesama jõud oleks kui Hurtil, siisgi võib kahtlemata hulk väikseid jõudusid palju kasulikku tööd ära teha. Hurt on külvi tööd teinud, nüüd võib juba Hurti külvist lõikust saada. Hurti suur vanavara kogu ei tohiks mitte mõne üksiku ehk mõne asutuse kätte minna, kel veel teisi ülesandeid on, siin on iseäralist organisatsiooni tarvis. Hurti töödele tuleks kogumise ja asumise paik iseäralise Hurti muuseumi kujul elusse kutsuda.* Prof Kaarle Krohn Helsingist lubas abistada Hurda kogudest täielike koopiade valmistamise korraldamist.²⁹³ Koosolek arvas üksmeelselt, et Hurti mälestuseks ja tema tööde jätkamiseks iseäralist Hurti muuseumi asutada tuleks ja otsustas Hurti päranduse korraldamiseks iseäralist organisatsiooni elusse kutsuda.²⁹⁴

Muuseumi ettevalmistamise toimkonda valiti Jakob Hurda pojad pastor Rudolf ja vabrikudirektor Max, ajakirjanik, poliitik ja hilisem peaminister Jaan Tõnisson, pastor Villem Reiman, vanavarakoguja ja muuseumitöötaja Aleksander Põrk Moskvast, Jakob Hurda lähedasemaid sõpru arstiteadlane ja hilisem Tartu Ülikooli rektor Heinrich Koppel, pastor ja hilisem rahvaluuleprofessor Matthias Johann Eisen, kunstnikud Kristjan Raud ja Hans Laipmann (Ants Laikmaa), Jakob Hurda kälimees pastor Johannes Kerg, pedagoog ja keeleteadlane Kaarel Leetberg, pastor, luuletaja ja kultuuriloolane Martin Lipp, helilooja, muusikapedagoog, koorijuht ja *Postimehe* muusikaarvustaja Aleksander Sprenk-Läte, kooliõpetaja ja folklorist Oskar Kallas ja lõpuks prof Kaarle Krohn Soomest kui Hurda kogude tegelik hooldaja peale Hurda surma.²⁹⁵

Villem Reiman kirjutas hiljem: *Eesti suure vanavarakorjaja ja väljaandja Dr. J. Hurti matusel 4. jaanuaril 1907 tuli igast küljest küsimine kuuldavale, mis nüüd võrdlemata tagajärgedega kordapandud korjandusest saab, kelle väsimata korraldaja surm liig vara ära oli kutsunud. Nagu raske kivi veeretati südame pealt kui „vanavara kuninga” perekonna nimel tema vanem poeg Max Hurt esmalt suusõnaliselt väiksemas ringkonnas ja varsti ka avalikult ajalehes seletas surma läbi lahkunud isa soovi.²⁹⁶ Matusele ja koosolekule järgneval päeval ilmus *Postimehes* Max Hurda avaldus: *Vanavara asjus on minul kõigile, keda asi huvitab, teatada, et minu, surma läbi lahkunud isa soovi järele tema kogu rahvale, kelle keskelt see korjatud, alles peab jääma, Hurt'i perekonna järelevalvamisel ja kui keegi teadusliku otstarbega tarvitada tahab, siis**

²⁹³ Koosolek arupidamiseks.

²⁹⁴ Samas.

²⁹⁵ Muuseumi ettevalmistava tööga ei tegelenud siiski mitte kõik toimkonna liikmed, sest osa neist ei elanud Eestis. Ainukestena jäid hilisemast muuseumi toetamisest kõrvale tol ajal Peterburis koduõpetajana töötanud K. Leetberg ja A. Läte, kes ka hiljem Eesti Rahva Muuseumi liikmeks ei astunud. Teistest toimkonna liikmetest said varem või hiljem ERMi liikmed.

²⁹⁶ **Villem Reiman.** Eesti Rahva Museum I. – *Postimees* nr 91, 24. aprill 1909.

olgu see igal ajal võimalik. Kuni asja ligema väljatöötamiseni, jääb vanavara asja korraldamine „Bergmanni Abiraha” valitsuse hoolde.²⁹⁷ Bergmanni Abiraha valitsuse nimel andis seletusi ja võttis korjatud materjali vastu Oskar Kallas oma korteris Tiigi 81 Tartus.²⁹⁸

Samuti matusepäeva koosolekul viibinud Kristjan Raud pahandas hiljem, et lehes ilmunud ülevaade koosolekust ei andnud räägitust tõest pilti ja kõige olulisem oli hoopis välja jäänud: ... ei paista kirjeldusest välja, et vanavara kujuline osakond kõne alla võeti, ja ometi sündis see mõneltgi poolt ja kalduti viimaks arvamise poole, et kujuline kunst seltsi töökavasse ja asutatava museumi osakonda üles tuleb võtta. Selle pääle tahaksin ma iseäranis rõhku panna. On ju vanade kujude ja kirjade kogumine meie tuleva töö tähtjas teinekülg, mis meile vistist rohkem ränkust teeb ja rohkem meie jõudu tarvitab, kui kõik muud, ja millel ütle mata suur tähtsus Eesti edaspidise käsitöö ja Eesti tuleviku kodu kohta on. Ka on rahval kui korjatava vara omanikul ja loojal õigus ja huvitus igatahes selgemat ja võimalikult lähemat teadust tema saatuse üle saada.²⁹⁹ Samas on esimest korda juttu ka uue muuseumi ehitamisest.

Põhilise ettevalmistustöö muuseumi põhikirja koostamisel tegi ilmselt Oskar Kallas koos Jaan Tõnissoni ja Villem Reimaniga. Bergmanni Abiraha valitsus avaldas ajalehtedes üleskutseid ja püüdis korjamistööd selgitada ning elavdada. 1903. aastal loodud David Bergmanni kapital eesti kirjanduse edendamiseks ja eesti soost õppiva noorsoo toetamiseks püüdis igati muuseumi mõtet toetada. Samal ajal püüdsid toimkonna liikmed ennast kurssi viia ka muuseumide töö-põhimõtetega laias maailmas. 1907. aasta lihavõtteks oli põhikiri valmis.³⁰⁰ Registreerimine venis aga pikale, ikka ja jälle oli vaja midagi muuta. Pärast mitmeid ümbersõnastamisi kanti *Eesti Rahva Muuseumi Põhjuskiri* 19. detsembril 1908 Liivimaa seltside ja ühenduste nimekirja ning kuberner Sveginsov kinnitas selle.³⁰¹ Põhikiri sai väga põhjalik ja see sätestab ära nii tulevase muuseumi otstarbe, tegevuse piirkonna³⁰², liikmelisuse, juhtimise korra jne. Bergmanni Abiraha valitsus³⁰³ valis muuseumi tegevliikmete kogu esimesed liikmed: Jakob Hurda lesk Eugenie Hurt Peterburist, Peterburi Kunstide Akadeemia akadeemik kujur Amandus Adamson Paldiskist, Riia advokaat Jüri Jaakson (hilisem kohtuminister ja riigivanem), tol ajal veel pangaametnik, hiljem Tartu ülikooli eesti keele lektor Jaan Jõgever, Tallinna linnapea Volde-mar Lender, suurkaupmees ja laevaomanik Johan Linde Pärnust, Jakob Hurda

²⁹⁷ **Max Hurt.** Vanavara asjus. – *Postimees* nr 4, 5. jaanuar 1907.

²⁹⁸ Samas.

²⁹⁹ **Kristjan Raud.** Hurti muuseumi asjus. – *Postimees* nr 22, 27. jaanuar 1907.

³⁰⁰ **Villem Reiman.** Eesti Rahva Muuseum I. – *Postimees* nr 91, 24. aprill 1909.

³⁰¹ *Eesti Rahva Muuseumi Põhjuskiri.*

³⁰² Tegevuse piirkonnaks määrab põhikiri Eestimaa ja Liivimaa ja muud kohad riigis, kus eestlasi asumas. (§ 4, lk 4) Tegelikult laienes muuseumi tegevuspiirkond peagi, eelkõige põhja ja ida suunas.

³⁰³ Bergmanni Abiraha valitsuse koosseis: Oskar Kallas, Heinrich Koppel, Jaan Tõnisson, Jaan Jõgever, Villem Reiman, Kaarel Parts.

väimees pastor Aleksander Mohrfeldt Tallinnast, arst Heinrich Rosenthal Tallinnast, vabrikametnik Johannes Strandberg Türlilt, preester Karp Usstav Tailovost, kujur August Weizenberg Peterburist ja lisaks neile ka varem muuseumi moodustamise toimkonda kuulunud Max Hurt Kiievist, Matthias Johann Eisen Kroonlinnast, Oskar Kallas Tartust, Johannes Kerg Valgast, Martin Lipp Nõost, Heinrich Koppel Tartust, Hans Laipmann Viiburist, Kristjan Raud Tartust, Villem Reiman Kolga-Jaanist ning Jaan Tõnisson Tartust. Kutse osaleda ERMi tegevliikmete kogus sai ka luuletaja Friedrich Kuhlbars, kes ei võtnud aga seda vastu. Tegevliikmete valimise juures löid lõkkele ka isiklikud vastuolud. Nimelt seadis meditsiinidoktor Peeter Hellat, keda tegevliikmete kogusse kutsuti, tingimuseks, et ta võtab ainult siis kutse vastu, kui Jaan Tõnissoni juhatajaks ega juhatusse ei valita. Sellele seisukohale otsustati vastata, et *Museumi tegevliikmete kogu ei arva mitte võimalikuks enese õigust juhatusel liikmete valimise kohta kitsendada lasta, päälegi on Museum teaduslik asutus ja ei vaata oma tööliste poliitikalise seisukoha pääle.*³⁰⁴ Selline seisukohavõtt kohe muuseumi loomise juures oli igati mõistlik. Peeter Hellat kirjutas hiljem omakorda protesti ja asja arutati veel korduvalt.³⁰⁵

Tegevliikmete valikust võis eeldada, et kõik need inimesed ei hakka tõsi-meeli muuseumi tegevust suunama, sest neil ei ole selleks aega ega ka võimalusi. Üle poole liikmetest olid väljastpoolt Tartut ja suur osa ka väljastpoolt Eestit. Ilmselt valiti nad hoopis selleks, et katta väarikate liikmetega sellised paigad nagu Peterburi ja Riia, kus eestlaste seas muuseumimõtet tutvustada.

Selline laiaulatusliku liikmeskonna eeldamine näitas, et põhikirja koostajad olid kindlad, et muuseumile jätkub nii tegijaid kui toetajaid.

Seni vaid üksikute inimeste südameasjast, *eesti muuseumist*, pidi saama kogu rahva muuseum. Muuseum asutati küll eelkõige Hurda kogude hoiupaigaks, aga juba algusest peale oli see nagu ettekääne leidmaks põhjust Eesti muuseumi jaoks. Koosolekul oli küll otsustatud *Hurti museum elusse kutsuda*, kuid peagi sai vastavalt kavandatava töö hulgalale valitud laiem nimi – Eesti Rahva Museum (ERM).³⁰⁶ Tolleaegses keelepruugis pidi see tähendama Eesti rahvusmuuseumi.³⁰⁷ Rahvusliku idee seisukohalt olnuks vaevalt võimalik leida muuseumile paremat nime. *Eesti Rahva Museum* mõjus algusest peale suurepäraselt tänu sõnale *eesti*. Eriti tugeva kõlajõu sai see koos *rahvaga* – iga eestlane võis ennast tunda kas osalise, osaniku või omanikuna. *Rahval* on eesti keeles nii palju tähendusvarjundeid, et igauks võis seda mõista endale sobival moel.³⁰⁸

³⁰⁴ Protokollid I. L 2.

³⁰⁵ Samas. L 13.

³⁰⁶ *Põhjuskirja* esimene punkt sätestab: § *IEesti Rahva Museum asutatakse Eesti rahvateadlase Dr. phil. Jakob Hurt'i mälestuse kestvaks auustamiseks.*

³⁰⁷ **Ferdinad Leinbock.** Eesti Rahva Muuseum 1909–1934. Lk 5.

³⁰⁸ **Heiki Pärdi.** Eesti Rahva Muuseum – „eesti rahva sümbol” ja *muuseum*. (ERMi kaasegsest retseptisioonist). – *Etnoloogia ja muuseumid. Ethnology and museums. Pro*

Tulevase muuseumi tegevussuuna sätestab põhikiri järgmiselt: *Museumis leiavad kõigepäält aset Jakob Hurt'i teaduslised kogud ja kõik, mis tema mälestusega ühendatud on. Rahva Muuseumisse kogutakse kõiksugused rahvateadlised sõnalised ja asjalised mälestused: rahvaluule, kohanimed, keeleteaduslised ained, rahva muusika, rahva laulud, rahva kunstitooted, rahvariided, ehted, tööriistad, tarbeasjad j.m. Museum korjab kunstitooteid, trükitöösid ja käsi-kirjalisi aineid Eesti rahva edenemisekäigu kohta endisest ja käesolevast ajast. Ühisus asutab täieliku raamatukogu. Ühisus paneb koosolekuid, läbirääkimisi, ettelugemisi, kursuseid, näitusi ja õpetlikka teekondasid toime ja määrab abirahasid ja auupalkasid rahvateaduslisteks otstarveteks. Ühisus edendab kõiksugu oma tegevusepõldu puutuvat kirjandust.*³⁰⁹ Nagu näha, oli plaani võetud tegemist tõelise rahvusmuuseumi jagu. Tegelikult puudusid eesmärkide elluviimiseks nii majanduslikud kui inimressursid.

Eesti Rahva Muuseumi sünnipäevaks loetakse esimest põhikirjakohast koosolekut 14. aprillil 1909. 2009. aastal sai muuseum sada aastat vanaks, toimusid juubelipidustused ja see aasta oli kuulutatud muuseumiaastaks. Tegelikult on ajaloo jooksul olnud ERMi vanus erinev. On selge, et Jakob Hurda mälestuse austamiseks loodud asutus saab olla rajatud ainult pärast tema surma, seega mitte enne 31. detsembrist 1906. Matusepäeva koosolekut, kus öeldi nn muuseumi sünnisõnad, soovitas asutamispäevaks võtta Oskar Kallas oma kirjas Ferdinand Leinbockile 1933. aastal, enne hilisema asutamisaajaga 25. aastapäeva saabumist. Üldiselt oli Kallas aga seisukohal, et ERM on sisuliselt vanem, ja arvas, et nimetatud ajajärk on ainult formaalne ERMi asutamise aeg ning peaks leidma mingi daatumi enne 1887. aastat, sest siis oli EÜSi muuseum juba olemas.³¹⁰ Kallas on kogu aeg pidanud ERMi eelkäijaks just EÜSi muuseumi, ilmselt on see talle kõige südamelähedasem olnud, kuigi ta oli tegev ka ÕESI muuseumi juures.

Vahetult peale *Põhjuskirja* kinnitamist kuberner Svegingtsovi poolt 19. detsembril 1908 ning Liivimaa seltside ja ühenduste nimekirja kandmist loeti ERM asutatuks. Seda tärminit peeti asutamiskuupäevaks ligi kaks esimest aastakümnet. Kõik muuseumi dokumendid ja hilisemad põhikirjad kuni 1930. aastani annavad muuseumi asutamise ajaks 1908. aasta. Mis põhjusel see hiljem ümber otsustati ja võeti asutamisaajaks 14. aprill 1909, ei selgu muuseumi arhiivist. Igatahes kutsed, mis saadeti esimesele ERMi koosolekule, saadeti juba ERMi nimel.

Ethnologia 2. Tartu: Eesti Rahva Muuseumi Üllitised. Publications of Estonian National Museum. Tartu, 1994. Lk 31.

³⁰⁹ *Eesti Rahva Muuseumi põhjuskiri*. Lk 4–5.

³¹⁰ Oskar Kallase kiri Ferdinand Leinbockile 2.11.1933. ERMA n 1, s 103.

4.2. Esimene põhikirjakohane koosolek

Koosolek, mida hiljem peeti ERMi sünnipäevaks, algas EÜSi ruumides 14. aprillil³¹¹ 1909 kell üheksa õhtul.

Kohal olid Jaan Jõgever, Oskar Kallas, Johannes Kerg, Heinrich Koppel, Voldemar Lender, Martin Lipp, Aleksander Mohrfeldt, Villem Reiman, Heinrich Rosenthal ja Jaan Tõnisson. Külalistena olid kohal Valga kooliõpetaja Mihkelson, Pärnus tol ajal gümnaasiumiõpetaja ametit pidav Johann Kõpp ja proviisor Johannes Kaart Tartust. Koosolekut juhatas Oskar Kallas.³¹²

Koosolek valis muuseumi juhatusse järgmised liikmed: Oskar Kallas, Kristjan Raud, Jaan Tõnisson, Jaan Jõgever, Johannes Kaart, Rudolf Hurt, Heinrich Rosenthal, Jakob Ilves, Karl Menning, Reinhold Põld, Paula Koppel ja August Kitzberg.³¹³ Nagu näha, oli tegelaskond jälle muutunud. Tuumik Kallase, Raua, Jõgeveri ja Tõnissoni näol oli jäänud samaks, liitunud olid aga aktiivsed seltskonnategelased Vanemuise teatri direktor Karl Menning ja tol ajal Liivimaa Hüpoteeği Seltsi arhivaar August Kitzberg. Aasta lõpus valiti juhatusse juurde veel Jakob Ilves.³¹⁴ Ferdinand Leinbocki muuseumi ajaloo ülevaates on juhatuse liikmena kirjast Heinrich Põld³¹⁵, kuid siin on ilmselt tegemist eksitava veaga. Muuseumi protokolliraamatus võib esimesel koosolekul osalejate nimedes Jaan Jõgeveri hoogsa käekirja tõttu eksida, kuid juba järgmise koosoleku protokollis on ta nimi selgelt Reinhold Põld, kes oli Laenu Ühisuse pangaametnik Tartus.

Valitud juhatuse koosolek toimus järgmisel päeval ja seetõttu on mõttekas neid kahte koosolekut ühiselt käsitleda.

Tegevliikmete kogu koosolekul ja järgneval juhatuse koosolekul analüüsiti loodud muuseumi olukorda ning toodi välja töösuunad. Vaidlused selle üle, milline peaks olema tulevane muuseum, olid sisutihedad ja ägedad. Kokkuvõtvalt võiks öelda, et tegemist oli kahe suunaga: Jaan Tõnisson esindas rohkem rahvalikku poolt, soovitades nii rahvaraamatukogu ja lugemislaua asutamist kui ka uuema kunsti rändnäitust.³¹⁶ Kallase-Reimani suund oli tõsiteaduslikum: rahvaraamatukogu asemel oleks muuseumi ülesandeks EÜSi poolt asutatud eestikeelse ja eestlastesse puutuva keskraamatukogu korrashoidmine³¹⁷ ja jätkamine ning mitte rahvale mõeldud lugemislaud. Eeldati ka, et muuseum saaks

³¹¹ 1. aprillil vkj.

³¹² Protokollid I. L 2.

³¹³ Samas.

³¹⁴ Samas. L 16.

³¹⁵ **Ferdinad Leinbock**. Eesti Rahva Muuseum 1909–1934. Lk 6.

³¹⁶ Kallase ettepanekul otsustati: *Esialgu vähem rõhku uuema kunsti peale, rohkem kadumas oleva vana rahva kunsti ja ülepea rahvatööde – ainelise vanavara – korjamise pääle panna, kuna uuema kunsti tööde muretsemine liig kulukas oleks ja muuseumi varalisest jõuust üle käiks*. Protokollid I. L 6.

³¹⁷ Tehti otsuseks EÜSiga raamatukogu asjus kohe ühendusse astuda. Oskar Kallasel oli EÜSi raamatukogu koostamine südameasjaks juba tema üliõpilaspõlves, millal ta oli nii raamatukoguhoidja abi kui hiljem raamatukoguhoidja.

teiste teaduslike seltside ja eelkõige Hurda vanavarakogu keskuseks.³¹⁸ Endastmõistetavalt kerkis üles sõnalise vanavara korjamise küsimus ja siin otsustati Eesti Kirjanduse Seltsilt abi paluda ning rahvaviiside korjamine pidi EÜSile jääma. Mõlema organisatsiooniga otsustas aga muuseum koostööd teha. See ei saanudki teisiti olla, sest nende liikmeskond oli suuresti kattuv. Ägedamaid vaidlusi tõi Villem Reimani tõstatatud arheoloogia ja väljakaevamiste korraldamise küsimus, mis aga jäeti lõpuks siiski ÕESI hooleks, kellel oli sel alal rohkem kogemusi ja ka muuseum olemas. Loodav muuseum lubas ka oma arheoloogilised esemed sinna deponeerida. Kallas teatas, et lootus on, et ÕES oma rahvariiete kogud muuseumile hoida annab, samuti Eesti Põllumeeste Selts ja EÜS oma rahvateaduslikud korjandused. Oli ta ju ise tegev olnud kõigi kolme seltsi muuseumide juures.

Otsustati nimetada korjamistoimkond, kelle ülesandeks oleks juhtida kogumistööd ning koostada ja avaldada kava, mida kõigepealt korjata. Võeti vastu ka otsus suvel kaks asjatundlikku ainelise vanavara kogujat välja saata. Toimkonna liikmeteks nimetati Kristjan Raud, Karl Menning, Paula Koppel ja Jakob Ilves.³¹⁹ esimeheks valiti Menning. Korteritoimkonda, kelle otseseks ülesandeks oli muuseumi peavarju eest hoolitsemine, valiti Karl Menning ning Johannes Kaart. Kuigi tegevliikmete koosolekul leiti, et liikmete vastuvõtmiseks eraldi toimkonda esialgu ei moodustata, otsustas juhatus järgmisel päeval siiski sellise toimkonna ellu kutsuda ja sinna valiti Jaan Jõgever, Reinhold Põld ja August Kitzberg, esimeheks sai Põld.

Uue muuseumi juhatuse esimeheks valiti Oskar Kallas ja tema abiks Karl Menning, kassahoidjaks sai Reinhold Põld ja kirjatoimetajaks August Kitzberg.

Oskar Kallas tegi teatavaks muuseumi varandusliku seis: Bergmanni Abiraha käest saadud Jakob Hurda vanavara ja Bergmanni Abiraha poolt juurde korjatud vanavara; kingitustena oli saadud üks tinapeeker, proviisor Kaartilt 3 rubla, ärimees Lindelt 90 rubla ning Bergmanni Abirahalt 100 rubla; *Põhjuskirja* trükikulud olid 36 rubla 90 kopikat. Abiraha esimees oli tol ajal Oskar Kallas, nii et põhiliselt oli selle organisatsiooni töö ja abi taga tema isik.³²⁰

Juba muuseumi esimestel elupäevadel tulid kõneks perspektiivitundega küsimused, mille lahendamiseni jõuti alles aastaid hiljem. Üheks selliseks oli palgaline tööjõud. Ametisse taheti panna esimees (juhataja), kassahoidja, kirja-toimetaja ja muuseumi konservaator. Otseselt oleks palka hakanud saama ilmselt konservaator.³²¹ Kavatseti Eesti Kirjanduse Seltsiga ühendust võtta ja

³¹⁸ Hurda kogu asus füüsiliselt Soomes ja see oli tulevikku suunatud küsimus, mis seati otsesesse sõltuvusse muuseumile sobivate ruumide muretsemise ehk maja ehitamise küsimusega.

³¹⁹ Hiljem saatis J. Ilves sõna, et loobub juhatuse ja korjamistoimkonna töös osalemisest. Protokollid I. L 15.

³²⁰ Kokkuvõtte koosolekutest. – Protokollid I. L 1–8.

³²¹ Tollasele konservaatorile vastab tänapäeva mõistes eelkõige koguhoidja ametinimetus.

palgata kahepeale asjaajaja, kes siis mõlema seltsi käest kokku 600 rubla aastas palka saaks.³²²

Muuseumi juhatus soovis, et konservaatoriks hakkaks Aleksander Põrk, kes omal ajal muuseumi ettevalmistavasse toimkonda oli valitud. Tol ajal töötas Põrk Moskvas ülikooli kunstiajaloo õppetooli assistendina ja sealse Aleksander III nimelise kunstimuuseumi konservaatorina ja oli nii ilmselt esimene eestlasest professionaalne muuseumitöötaja.³²³ August Kitzbergi kirja peale vastas ta: *Mul on aga veel palju vaja enne tööd teha – vaikselt ja vagusalt, – kui midagi jäädavalt võiksin käsile võtta. Eeltööd aga loodan ka kodumaalt kaugel teha võima.*³²⁴ Ometi ütles ta 1913. aastal ära ka ERMi usaldusmeheks olemisest Moskvas.³²⁵

Teiseks tulevikusuunaks oli oma maja ehitamine. See on olnud läbivaks küsimuseks terves ERMi rohkem kui saja-aastasest ajaloo.

³²² Protokollid I. L 4.

³²³ A. Põrk. CV ära kiri. ERM EA V 7.

³²⁴ Aleksander Põrgi kiri August Kitzbergile 12. aprill 1909. ERMA n 1, s 32.

³²⁵ Samas. L 86.

5. ALGUSAASTAD

Loodud muuseum oli alguses küllaltki nigelas seisus, sest puudusid nii ruumid, kus tegutseda ja kuhu hakata vanavara koguma, kui ka võimalus palgata inime, kes kas või osalise koormusega saaks ennast muuseumitööle pühendada. Nii jäi alguses loodetud konservatori ametikoht vaid unistuseks. Seevastu oli aga palju tahtmist ja indu asjaga tegeleda ning esimese aasta jooksul kujunesid välja nii konkreetset töösuunad kui ka kindlad inimesed, kes olid muuseumi oma südameasjaks võtnud.

Muuseumi tegemisi võib jagada kahele suunale. Esiteks töö muuseumi sees, mis tähendas kogude komplekteerimist ning korraldamist. Eelkõige olid need korjamistoimkonna tegemised ning tähendasid vanavara kogumisretkede organiseerimist. Teisest küljest kuulus sama suuna alla ka muuseumile peavarju otsimine ehk nn korteriküsimus, millega asus tegelema korteritoimkond. Kusagile pidi ju paigutama kogutavad esemed, kusagil pidi muuseumil kodu olema.

Teiseks suunaks võib nimetada muuseumist väljapoole suunatud tööd. See hõlmas muuseumi tutvustamist, eesti rahva teavitamist, et on olemas oma muuseum. Lisaks oli selle töö eesmärk saada muuseumile nii esemeid kui rahalist abi. Eelkõige loodeti saada juurde liikmeid, kes liikmemaksude näol muuseumi toetaksid. Hoogne tutvustustöö haaras kaasa palju inimesi, eelkõige aktiivset noorsugu. Hakati korraldama kogutud esemetest väljanäitusi, pidusid muuseumi heaks, peeti kihutuskõnesid jne.

Erinevatel aegadel oli üks või teine suund rohkem päevakorral, kuid nad eksisteerisid alati koos teineteist toetades.

5.1. Vanavara

5.1.1. Kogumistöö algus

Kogud on muuseumi alus – seetõttu oli loodud muuseumi esmane ja tähtsaim ülesanne vanavara kogumine.

Kogudele pandi alus kohe peale muuseumi asutamist, mil esimese kümne aastaga suudeti koguda ligi 20 000 eset, kusjuures nendest umbes kaks kolmandikku aastatel 1911–1913. Fenomen, et muuseum, kus põhiliselt tehti vaid tasuta tööd isamaa heaks, seadis endale eesmärgiks kogu Eestimaa kihelkondade kaupa vanavarast tühjaks korjata ja suutis sellele tööle suunata kümneid ja kümneid inimesi, on kogu maailma ajaloos ilmselt ainulaadne. Tulemuseks on mitte ainult rohked, vaid ka hinnalised esemekogud, mis jõudsid muuseumisse enne laastavat I maailmasõda.

Kohe varsti pärast esimest põhikirjajärgset koosolekut andis uue muuseumi sihtidest *Postimehe* veergudel põhjalikult teada Villem Reiman, kes usinasti vanavara koguma innustas: *Iga arusaaja rahvaliige võib ühes tõmmata, ühes korjata, ühes muuseumiruumisid täita. Iga sammu pealt oma ümbruses leiab tema vanu tähelepanuväärilisi asju. Hääd tahtmisega ei lähe liig raskeks neid*

praegustelt peremeestelt Eesti Rahva Museumile kingituseks saada. Osalt on need asjad nende omanikkude meelest ilma suurema väärtuseta ja vedelevad kuskil nurgas ehk kolikambris. Ühises kogus täiendaksivad nad meie ühist teadmist esivanemate elust ja tööst. Lahke sõna vastu võivad muuseumi sõbrad need ühes võtta. Osalt köidavad rõõmsad ehk kurvad mälestused omanikka nende külge. Neid hoitakse kirstukapis hoolega alal. Neid kästakse sagedasti isegi ühes haudagi panna. Siingi viiks aga sõbralik ja kannatlik seletus mõnigi kord sihile. Alalhoidjatele tuleb meelde tuletada, et nende mälestuste käest andmine sugugi kadu ei tähenda. Just ümberpööratud: just Eesti Rahva Museumis, kus alalhoidmiseks abinõusid tarvitusele võetakse, mis praeguse aja lahutusteadus ja tehnika pakub, on nad palju paremini tallele pandud, kui niiskes, kütmata aidas. Ka ei lahuta Museum omanikku mälestustest. Kingitud asja külge kinnitatakse sedel kinkija nimega ja aastaga, mis aastasajad külge jääb. Ja teiseks oleks see ikka hoolimatuse märk seda surres hauda ühes võtta, millel elavatele nii palju veel ütelda ja õpetada oleks. Palju ilusam ja meeli ülendavam peaks vanade mälestuste hoidjatele teadmine olema, et pärast nende surmaga nende kätetöö järeljäätajatele nende osavust ja kunstiarmastust kuulutab ja tulevatele põlvedele kasuks ja äratuseks saab.³²⁶ Seletus oli arusaadav ja loogiline, kindlasti lugejale paremini mõistetav kui paljud Kristjan Raua väga luulelised ning romantilised selleteemalised sõnavõtud.

Raud oli varem ÕESile esemeid kogunud.³²⁷ Lisaks eelnevale kogemusele sai korjamistöö korraldamise puhul innustavaks ilmselt sõit Soome 1909. aasta kevadel. Helsingis nähtud eesti vanavara väljapanek tekitas temas tõelist vaimustust. Samas kasvas ka mure selle pärast, et kui meil endil korjamine kiirelt käima ei lähe, võime oma vanaaegsest varandusest hoopiski ilma jääda. Tagasi Eestis, avaldas Raud oma muljed *Postimehes*, kus ta kirjutas: *Võiks ju sellega leppida, et soomlased oma museumides Eesti muistseid asju hoiavad. Aga kui me kuuleme, et meie haruldased vanad asjad kaugele võõrsile ära viidakse ja sääl kui haruldased asjad rahaks tehakse, kuna nad jaolt üksikute inimeste kätte lähevad, jaolt võõraste museumide omadeks saavad, meile kas igavesti kadunuks või paremal korral vaevaga kättesaadavaks saavad, siis läheb meel nukraks. ... Vähe on ju ülepea kõigest veel olemas, ja ometi – viivitatatakse. Tõesti arusaamata! Aeg tuleb, kus meie ainelise vanavara tähtsust ära tuntakse ja ta järele küsitakse ja koguni üksikute asjade eest suuri summasid pakutakse, aga siis neid enam – pole. Mõeldagu selle pääle. Mõeldagu, et see varandus elav kapital on, mis elavat kasu toob ja mitu kümmend korda rohkem vilja kannab kui surnud kullahunnikud. Sellepärast – korjatagu – aidatagu – rutatagu!*³²⁸

³²⁶ **Villem Reiman.** Eesti rahva Museum II. – *Postimees* nr 92, 25. aprill 1909.

³²⁷ Aastatel 1906–1911 kogus Kristjan Raud põhiliselt Põhja-Eestist Õpetatud Eesti Seltsi kulul ja ülesandel 280 eset, mis kas 1912. või 1913. aastal ERMile üle anti (A 293).

³²⁸ **Kristjan Raud.** Tükike Soome sõidust. – *Postimees* nr 120, 3. juuni 1909.

Esimese suve suuremaks tööks kujuneski vanavara korjamise organiseerimine. Hoolimata sellest, et korjamistoimkonna tööd pidi korraldama Menning, oli Raud see, kes asus kogumistööd organiseerima ja tegi ära suure osa praktilisest ettevalmistustööst. Kevadisel käigult Helsingisse ja Soome Rahvusmuuseumisse oli ta kaasa toonud mitmesuguseid trükitud materjale nagu nimekirjad, blanketid jm, et neid ERMi paberimajanduse sisseseadmisel eeskujuks võtta.³²⁹

1909. aasta suve kogumismatku arutati nii korjamistoimkonna koosolekul 31. mail³³⁰ kui juhatuse koosolekul 6. juunil.³³¹ 31. mai koosolekul otsustati saata kaks paari korjajaid, kummaski paaris ka kunstnik. Kunstnikeks olid kokku lepitud Nikolai Triik ja Aleksander Uurits, üliõpilased polnud veel teada. 6. juunil toimunud juhatuse koosolekul otsustati teele saata kolm paari korjajaid: Nikolai Triik ja Eduard Pedak Iisaku kihelkonda, Aleksander Uurits ja Karl Grau Kodavere ja Torma kihelkonda ning Johannes Einsild ja Gustav Mootse Tõstamaa kihelkonda ja Kihnu saarele.³³² Triigi, Uuritsa ja Einsilla ülesandeks oli asjad kunsti seisukohalt välja valida, Pedaku, Grau ja Mootse kohuseks oli asjade kasutuse, ajaloo jne kohta kirjeldusi teha.³³³ Huvitav on, et kuigi ka Mootse oli kunstiüliõpilane, just tulnud Peterburi Stieglitzi kunsti-koolist, aga tema ülesanne oli kirjeldusi koostada.³³⁴ Tegelikult läksid 1909. aasta suvel korjama vaid Triik ning Pedak ja Uurits ning Grau. Miks Mootsel ja Einsillal minemata jäi, pole kahjuks teada. Koosolekul määrati täpsed suunised kogumistööks: *Kohustatakse korjajaid asjade kohta võimalikult põhjalikke tähendusi ja kirjeldusi teha, ühtlasi ka joonistusi ja päevapilte nendest asjadest, mis mitte ühes ei saa võtta, iseäranis hoonete välimusest, sisemusest, tubade sisseseadest, õuedest, mitteäraantavatest huvitavatest asjadest ja nende karakteristlikkudest detailidest kui ka inimestest ülikondades. Peale selle on soovitatav, et ümbruskonnas elavatelt päevapiltnikkudelt järele kuulatakse, kas neil päevapilte on, mida muuseum võiks tarvitada. Korjajad peaksid ülesse kirjutama asja nime, vanuse, tarvituse, tegija (kas linnast või maalt, kas võõrsilt või omalt poolt), tegemise koha, ostmise koha, hinna, endise hinna, kuna asi kaduma hakanud ja mis tema asemele astunud. Kõik sõnad ja kõnekäänud, mis asjaga üleüldse ühenduses olivad, iseäranis mis asja tarvitamisel pruugitud. Ebausk ja kombed, mis asjaga ühenduses olnud. Iga iselaadilise ülikonna kohta täieline kirjeldus. Peale selle kirjamiste ja ehete üle lähemalt, mis kirja nimi, kes tegija ja kust pärit, kust kiri võetud, võõrsilt toodud või kodust? Kopeeritud otse looduse järele, kokkusäetud või enese pääst. Kirjade üksikute osade nimetamine.*³³⁵ Kallas: *Leidub kusagil asjade tegijaid, siis laske omale ette näidata,*

³²⁹ Protokollid I. L 9.

³³⁰ Samas. L 11–13.

³³¹ Samas. L 8–10.

³³² Samas. L 9.

³³³ Samas. L 10.

³³⁴ **Vello Paatsi.** Gustav Mootsest ja tema mälestustest. – *Tuna* nr 3. Tartu, 2003. Lk 114.

³³⁵ Protokollid I. L 11–12.

kudas seda ehk teist asja tehakse ja kirjeldage siis. Vöökudujatel laske ühte vösse kõik mustrid kududa, mis ta mõistab, siis on teil tihtilugu terve kihelkonna mustrid korruga käes. Pidage korralikult päevaraamatut. Kes teab, mitmed kümned korjajad meil veel välja lähevad ja siis on väga tähtis teada, kus talus käidi ja mida sealt leida ja tähelepanna oli. Ärgu püütagu mitte laialt käia, vaid käidagu põhjalikult – talu talult. Kus vanu hauakünkaid leida, sääl ärgu hakatagu mitte kaevama, tähendatagu ainult koht üles. Korjajad pangu omale kaks kolm nalja valmis, mida igas talus uuesti tarvitada võib, et juba alguses lõbusat kodust meeleolu luua. Kus hinda nõutakse, sääl makstagu asjast umbes seda hinda, mis ta tarvitusel olles maksab. Pidagu korjajad meeles, et hind, mis nad esimestel päevadel maksavad otsustandev on, sest ta on paari päeva pärast terves kihelkonnas teada. Tähendatagu ka selle peale rõhuga, et kinkijate nimed ajalehtedes ilmuvad. Kus asju mitte kätte ei saa, sääl joonistage nende mustrid ära. Suurtest asjadest laske mudelid teha, kui tegijaid peaks leiduma. Muidugi peab mudelil asja enese mõõdud juures olema. Kus vanad asjad või riided juba kadunud on, sääl tellige uued, kui kedagi peaks leiduma, kes neid vana mustrite järele teha oskab. Kui aega jätkub, lastagu asjad kohe ära pesta.³³⁶ Siin toodud juhtnöörid olgu näiteks, et korjamistegevus oli läbi mõeldud ning need need inimesed, kes esemeid koguma saadeti, said enne korralikud juhtnöörid.

10. juunil ilmus *Postimehe* esilehel Kristjan Raua pikem programmiline artikkel³³⁷ ainelise vanavara korjamise tähtsusest, kus ta kirjutas: *Eesti Rahva Museum alustab oma tegevust. Laialine töö määratu suure tähtsusega seisab ta ees, töö, mille küljes mitmeti Eesti tuleviku küsimus ripub. [...] Ühe rahva suured vaimulooded on ühtlasi ka kõige ilma rikastav omadus. Ehk küsib mõni, mis tähendab algupärasus, iseärsus, rahva iseloomus. Mis nägu neil on ja miks on neil nii suur ja meeldiv väärtus? Rahva iseloomu, nii kui iseloomust üleüldse, sõnadega ära seletada on võimata. See on nii peenike eterline asi, et seda ainult tunda ainult aimata võib. Kes aga kord seda tunneb, see mõistab ka ta tähtsust. Rahvuslus loob esiti õhkkonna, milles kõik rahva üksikud liikmed vabalt hingata ja kosuda võivad, milles kõik ennast nagu üks pere ja nagu kodu tunnevad olema. [...] See endine eht Eesti elu, mis vanas ilmas ilutses, sünnitab uut elu, sünnitab uut tuld põlema, kaugetele tulevatele põlvedele valguseks, õnneks.* Kristjan Raud ei olnud iseloomult jutukas ega elav, vaid rohkem endasse süvenenud, mõtteid kaaluv ja sageli abituseni sõnakehv.³³⁸ Teda ennast innustas ja tiivustas usk, et muuseumi rajamise töö väärib tegijat. Isiklik eeskuju annab aga alati kõige paremini ettevõtmistele hoogu.

August Kitzberg andis esimestele korjajatele kaasa oma allkirjaga tunnistused ja kassapidaja Reinhold Põld 100 rubla raha. Korjajad saatis teele ja andis

³³⁶ Korjamise toimekonna protokollid. L 66–67.

³³⁷ **Kristjan Raud.** Eesti Rahva Museum. Ainelise vanavara korjamisest. – *Postimees* nr 126, 10. juuni 1909.

³³⁸ **Rasmus Kangro-Pool.** Kristjan Raud ja Eesti Rahva Muuseum. Lk 69.

juhised kaasa Kristjan Raud.³³⁹ Nii sõitsidki esimesed ERMi korjajad 22. juunil aurulaevaga Hansa mööda Emajõe alla. Sõitu alustasid neli korjajat koos, Uurits ja Grau läksid aga Peipsi rannal varem maha, Triik ja Pedak sõitsid edasi. Tänu sellele, et Triik ja Pedak andsid oma reisiaruande muuseumile üle, on täpsemalt teada, kuidas kogumistöö kujunes ja mida uuest muuseumist rahva hulgas teati. See aruanne on ilmunud 2007. aastal ERMi väljaandel.³⁴⁰

Kes siis olid need esimesed Eesti Rahva Muuseumi ametlikud vanavara-korjajad? Eduard Pedak ja Nikolai Triik olid mõlemad suhteliselt noored mehed, mõlemad täis indu ja tahtmist muinsust hävinemisest päästa. Elu ja saatus oli neil aga väga erinev.

Nikolai Triik oli sündinud 1884. aastal ja erinevalt Pedakust oli ta linnapoiss. 1909. aastaks oli tal seljataga juba pikk ja sündmusterohke elu.³⁴¹ Eduard Pedak oli maapoiss, sündinud Viljandimaal Soosaare vallas Pussi talus 1888. aastal talupidajate pojana.³⁴² Võrreldes temast neli aastat vanema Triigiga oli tema elu kuni ERMile vanavara korjama minekuni olnud suhteliselt selge ja stabiilne.

Esimese suve kogumist võis igati kordaläinuks lugeda ja seda sellest hoolimata, et Triik ja Pedak oma kogumistöö vahepeal pooleli jätsid ja hoopis kohalike eeskujul Tartusse laulupeole tulid ning Triiki hirmus kõhutõbi tabas.³⁴³ Kaasa toodud huvitavate esemete seas oli palju ehteid nagu preese ja sörmuseid, naiste rahvariideid ning tanusid, ka ühed üle saja aasta vanad seemisnahksed

³³⁹ Protokollid I. L. 10.

³⁴⁰ *Nikolai Triik, Eduard Pedak. Vanavara kogumisretkedelt 3.*

³⁴¹ **Nikolai Triik** sündis Tallinnas rätsepa perekonnas, kaotas noorelt ema ja sai kasuema oma tädi. Õppis kuue-aastase õppekursusega neljaklassilises Aleksander II nimelises vene linnakoolis, mille lõpetas 16-aastasena 1901. aasta kevadel ning sama aasta sügisel astus ta Stieglitzi kunstikooli Peterburis. Eestlasi õppis seal palju ning Jaan Koort, Konrad Mägi, Aleksander Tassa ja Nikolai Triik moodustasid omaette sõpruskonna. Sinna kooli jäi Triik kolmeks ja pooleks aastaks – kuni 1905. aasta alguseni, mil ta oma mässumeelsuse tõttu loeti koolist lahkunuks. Seejärel asus ta oma õpinguid jätkama Ants Laikmaa ateljeekoolis Tallinnas. Laikmaad tundis Triik juba varem ja see kool oma rahvusliku vaimu ja moodsama õppeviisiga sobis talle hästi. Laikmaa kaudu sattus ta ka kontakti Noor-Eesti liikumisega. Juba aasta pärast läks ta tagasi Peterburi ja hakkas õppima kunstnik Josef Braszi ateljees. 1906. aasta varakevadel suundus Triik Soome, Helsingisse ja sealt Ahvenamaale. Helsingis abiellus ta Venemaa kõrgema finantsametniku tütre, samuti noore kunstniku, Valentina Grekovaga. Äi polnud enne kuulnudki sellisest rahvast nagu eestlased, kuid natuke lohutas teda see, et peupoiss Gustav Suits oli vähemalt üliõpilane. Sügisest asus Triik Pariisi ning alustas õpinguid Prantsusmaa kõrgemas riiklikus kunstikoolis, kus ta õppis kaks aastat ning esines ka ühel suurel kevadnäitusel. Õpingute vaheaja ja ka suve pärast Pariisi veetis ta Norras. 1908. aasta sügisel asus Triik taas Peterburi ja astus seal Kunstide Edendamise Seltsi kunstikooli ja paralleelselt töötas Keiserlikus Kunstiakadeemias kuni kevadeni 1909 graafikat õppides.

³⁴² **Eduard Pedak** käis leeris Kolga-Jaani kirikuõpetaja Reimani juures. Tegemist oli ilmselt haridust hindava perega, sest poeg saadeti Tartusse gümnaasiumisse ja pärast selle lõpetamist jätkas ta sügisel õpinguid Tartu ülikooli füüsika-matemaatika teaduskonnas. Kohe samal aastal astus ta ka EÜSi liikmeks.

³⁴³ Ainelise vanavara korjamine – Iisaku khk. korjajad kunstnik N. Triik ja Ed. Pedak, üliõp. – ERM TAP 1 Iisaku 1.

meeste püksid, võtmeid, puust nõusid jne.³⁴⁴ Muuseumis on säilinud korjatud esemete nimekiri kahes osas, millest üks osa on ilmselt kirjutatud kohapeal ja teine tehtud hiljem esemeid üle andes. Esimeses nimekirjas on 104 ja teises 105 eset. Kohapeal koostatud nimekirja lisaväärtuseks on see, et seal on näiteks ära toodud kõikide kogutud kinnaste kirjade nimetused ja looduslike värvide saamise allikad jne.

Omajagu huvitavat materjali pakub ka Pedaku peetud *Ainelise vanavara korjamise Arve-raamat*, kus lisaks esemeostu kuludele saab teada, kui palju tuli maksta hommikusöögi eest laeval, jootraha mehele, kes nad Tudulinna Iisaku viis, kui ka telegrammi eest Triigi prouale. Kokku läks sellel korjamisreisil raha 81 rubla ja seitse kopikat.³⁴⁵ Järelikult tuldi ERMilt saadud 100 rublaga ilusti välja ja jäi veel ülegi.

Omaette väärtus on aga korjamismatka aruandel ehk reisipäevikul.³⁴⁶ Päevikut kirjutab Pedak: *22 juunil 09 sõitsime kõik neli Sellaastal väljasaadetud korjajat stud. Grau, kunstnik Uurits – Kodavere khk. N. Triik ja mina – Iisaku khk. aurulaeva „Hansaga” mööda Emajõe alla.*³⁴⁷ Kogu päevik on kirjutatud sama käekirjaga ja tekstis on tegelane kunstnik T. Et aruande peal on mõlema mehe nimed ja Triik oli kordi kuulsam mees kui noorena ja tundmatuna surnud Pedak, siis on kahjuks läinud käibeale valearvamus, et ERMi esimene korjamis-päevik pärineb Triigi sulest.³⁴⁸ Päevik jutustab korjajate elust ja suhteliselt soojast vastuvõtust maal. Samuti sisaldab ta etnoloogilisi kirjeldusi, näiteks *polovertsikute* kohta: *Reisil Iisakust Metskülasse nägime Suurevälja talus esimest polovertsiku (polovärniku) perekonda, kelledest me juba palju kuulnud olime. Polovertsikud on umbes setude sarnased, kõik luterluse usku, räägivad enamasti venekeelt. Nooremate seas valitseb aga rohkem eestikeel. Suureväljal näit. küsib ema venekeeli, laps vastab eestikeeli. Polovertsikute seas leidub palju vene nimesi: Sokolov, Davõdov, Sabolotnõi ja teised. Nad peavad väga usust ja kombetest kinni, nimetavad endid eestlasteks. Küsimuse peale, mis rahvusest nad on, vastati: „Meie oleme eestlased, teised sõimavad vjenezlasteks”. Näputöodes valitsevad rohkem vene värvid. Eestlastel on peavärvid must ja valge, polovertikutel must ja punane, mustad sukad – punaste roosidega välja õmmeldud. Polovertsikuid peetakse jooksikuteks, kes kas Johann Hirmsa ehk patriarh Nikoni ajal siia on tulnud Venemaalt, luterluse usu koguduse sekka loetud ja nii ka sinna jäänud. Luterluse usk on neile nii üdise kasvanud, et kord, kui inspektor (Bludow?) neile venekeeli katekismused saatnud ja koolidesse venekeeli usuõpetuse sisse on tahtnud seada, polovertsikud oma lapsed ainult*

³⁴⁴ Vanavara Iisakust. – ERM TAp 2. Iisaku 2.

³⁴⁵ Ainelise vanavara korjamise Arve-raamat. E. Pedak. – ERMA f 1, n 1, s 8.

³⁴⁶ Ainelise vanavara korjamine – Iisaku khk. korjajad kunstnik N. Triik ja Ed. Pedak, üliõp. – ERM TAp 1. Iisaku 1.

³⁴⁷ Samas. L 1.

³⁴⁸ **Heiki Pärdi.** Eesti etnoloogide aukartus elu ees. Estonian Ethnologists' Awe of Life. – *Allikad ja uurimused. Sources and Research. Pro Ethnologia* 3. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 1995. Lk 72.

sinna kooli saatnud, kus eestikeelsed katekismused olnud. Vanemad polovert-sikud räägivad eestikeelt vigadega. Näiteks ütles keegi ema, kui veikene tütar lugeda ei tahtnud ema käsu peale, mida see aga väga näidata soovis: „Vaata kui ma annan sulle persega vastu kadakst!”³⁴⁹ See tekst näitab, et 21-aastane noor üliõpilane Pedak ei olnud mitte ainult terava silma, vaid ka hea analüüsivõimega. Sellelt ERMi vanavara korjamismatkalt toodi esemetele lisaks ka ohtralt huvitavaid etnoloogilisi kirjeldusi.

Aleksander Uurits ja Karl Grau ei ole oma korjamisreisist muuseumile kirjalikku aruannet ega reispäevikut esitanud, küll on aga muuseumile 1909. aastal vastu võetud nende käidud paikadest esemeid.

ERMi peakataloogis on kõik 1909. aastal vastu võetud esemed segamini, juurde ei ole märgitud korjajaid. Põhjuseks on ilmselt see, et esemed toodi alguses Tartusse ja kuna muuseumil puudus koht, kus esemed hoida, siis olid nad mitmel pool laiali. Ilmselt viisid Pedak ja Triik asjad Karl Eduard Söödi kätte, sest ühel nimekirjal on märge: *Herra Söödi käes*.³⁵⁰ ERMi peakataloogis on Iisakust 59 eset, aga neile tuleb lisada ka osa Torma kihelkonna alla märgitud esemeid, sest kui Pedak ja Triik Lohusuus maabusid ja hakkasid Tudulinna poole minema, olid nad veel mõnda aega Torma kihelkonnas. Kuhu need puuduvad esemed on jäänud, on tänapäeval väga raske välja selgitada. Kindlasti on puudu sõrmuseid ja preese, puuduvad ka üle 100 aasta vanused nahkpüksid.

Mis sai elus edasi tublidest esimestest vanavarakorjajatest? Eduard Pedak vahetas peale suve korduvalt ülikoolis teaduskondi. Kas olid tema rahutuse põhjuseks mingid isiklikud hingelised probleemid või lähenev haigus, on raske otsustada. Igatahes järgmise aasta lõpus palus ta oma dokumendid Tartu Ülikoolist üle kanda Kiievi Püha Vladimiri Ülikooli, põhjendades, et arstid ei luba teda kroonilise kopsukatarri tõttu talvel Eestis viibida. Ta suri 1911. aastal, kas kodumaal või mitte, on raske arvata. Temast on jäänud vaid kaks õhukest toimetust Eesti Ajalooarhiivis, mis käsitlevad põhiliselt tema õpinguid ja suhtlust ülikooliga.³⁵¹

Nikolai Triik jätkas oma kunstnikuteed, olles iseseisva eesti kunsti moderniseerija, selle siduja kaasaegse euroopaliku kunsti loominguulise vaimsusega. Ta elas veel aasta vaheldumisi Peterburis ja Tartus, kus juhatas aastani 1911 ajakirja *Noor-Eesti* kunstiosakonda. 1913. aastal töötas ta Tallinnas kunstiõpetajana. Suure osa oma ülejäänud elust oli ta aga Tartu kunstikooli Pallas õppejõud, aastast 1933 professor. Ta suri 1940. aastal Tallinnas. Tema keskset kohta eesti kunstilooos märgib seegi, et temast on kirjutatud kolm raamatut, kusjuures üks neist juba tema eluajal.³⁵²

³⁴⁹ Ainelise vanavara korjamine – Iisaku khk. korjajad kunstnik N. Triik ja Ed. Pedak, üliõp. – ERM TAp 1 Iisaku 1. L 4.

³⁵⁰ Vanavara Iisakust. – ERM TAp 2. Iisaku 2.

³⁵¹ Eesti Ajalooarhiiv. F 402, n 1, s 20229–20230.

³⁵² **Alfred Vaga**. *Nikolai Triik*. (monograafia). Tartu/Tallinn: Loodus, 1939; **Evi Pihlak**. *Nikolai Triik 1884–1940*. (monograafia) Tallinn: Kunst, 1969; **Evi Pihlak** *Nikolai Triik inimese kujutajana*. (album) Tallinn: Kunst, 1985.

Aruande esimese suve korjandusest esitas Kristjan Raud 22. septembri koosolekul. Tema sõnade järgi oli tublisti tööd tehtud, korjandus huvitav ja sisaldas mõndagi haruldast. Eriti kiitis Raud kogutud kaunistatud puuesemeid. Korjajad tõid lisaks oma kogutud esemetele kaasa ka 121 asja 57 kinkijalt. See näitab, et muuseum hakkas inimeste teadvusesse jõudma, ja seal oli oma osa kindlasti ka kogujate osaval selgitustööl ja vahendustegevusel. Teisi teid pidi oli muuseumisse jõudnud veel 30 eset 11 inimeselt.³⁵³ Juhatus otsustas koosolekul *Härra Rauale korjamise ja korjamise töö juhendamise eest tänu avaldada. Tema peaks ka, kui ainuke selleks praegu sünnis mees, korjamise tööd edaspidi juhendama ja korraldama.*³⁵⁴ Nii sai Rauast korjamistoimkonna esimees, kellenä on ta ka muuseumi ajalukku läinud.

Muuseumi esimese kogumissuue lõpetuseks pandi suve jooksul korjatud ning ka kingiks saadud asjad augustis Eesti näitusele välja. Muuseumil oli seal oma osakond ning sealsamas võeti vastu ka kingitusi muuseumile.³⁵⁵ See oli pikaajalise hea praktika algus – kõik, mis rahva käest kogutud, peab rahvale ka kättesaadav olema. Suvel kogutud vanavara väljapanekud sügisestel põllumajandusnäitustel kujunesid traditsiooniks.

Muuseumil puudusid ruumid kogutud esemete hoidmiseks. Lisaks kahele korjandusele oli saadud asju ka Tartus kohapeal kingituseks. Gustav Matto on oma mälestustes meenutanud: *Dr. O. Kallas märkis kord naljatoonil, et kõik tema korteris olevate kappide tagused ja voodite alused kujundavad endist muuseumi fonde. Niisugune asjaolu oli ka üheks põhjuseks, miks algul väga tagasihoidlik oldi suuremate esemete kogumisega. Soovitati kogujal üles märkida ainult nende asukohad. See ettevaatus oli arusaadav, sest puutelgedega vankrit, atra, karuäket, rehepeksu tampi või vanaegist veesõidukit pole ju võimalik paigutada voodi alla.*³⁵⁶

1910. aastal on muuseumi tegevust vähe dokumenteeritud, ainuke protokollitud juhatuse koosolek toimus alles aasta lõpus, 19. detsembril ja seal ei olnud kõneks möödunud suvist vanavara korjamist.³⁵⁷ Muuseumi arhiivis leidub aga Raua kirjutatud *Vanavara korjam. aruanne 1910 a. kohta.*³⁵⁸ Selle põhjal saatis muuseum välja seitse korjajat nelja kihelkonda: Rannus üliõpilased Oskar Kuriks ja Johannes Kompus, Tarvastus üliõpilane Peeter Särg ja kunstnik

³⁵³ Protokollid I. L. 16.

³⁵⁴ Samas. L. 18.

³⁵⁵ *Postimees* nr 181, 13. august 1909.

³⁵⁶ **Gustav Matto.** Etnograafiliste esemete kogumine 50 a. tagasi. Mälestusi Eesti Rahva Muuseumi tegevusest tema algusaastail. ERM EA V 16.

³⁵⁷ Protokollid I. L 20–24.

³⁵⁸ Vanavara korjam. aruanne 1910 a. kohta. – Vanavara korjamise toimkonna mitmesugune lahtine materjal 1910–1921. ERMA f 1, n1, s 592.

Aleksander Uurits, Urvastes kunstnik Puusaag³⁵⁹ ja gümnaasiumiõpilane Oskar Liiv ja Kolga-Jaanis üliõpilane Parik.³⁶⁰ Ferdinand Leinbockil on 1910. aasta korjajad ära toodud järgmiselt: Peeter Särge ja Aleksander Uurits Tarvastus, Gustav Vilberg Kuusalus, Gustav Mootse Võnnus ja veel üks korjajapaar Rannus, peale nende väiksemas ulatuses veel mõningaid teisi.³⁶¹ Eesti Rahva Muuseumi arhiivis on kirjalikku materjali 1910. aasta kohta: Oskar Liivi kogutud asjade kirjeldus Karula kihelkonnast³⁶², Gustav Vilbergi aruanne Kuusalust³⁶³, aruanne ja selle mustand Johannes Kompuselt ja Oskar Kuriksilt Rannust³⁶⁴ ja üks Rannu aruanne ainult Oskar Kuriksilt³⁶⁵, Peeter Särje ja Aleksander Uuritsa aruanne ja märkmed Tarvastust³⁶⁶, J. Puusaagi ja Oskar Liivi aruanne Urvastest³⁶⁷ ja Oskar Kuriksi ning Peeter Särje aruanne Väike-Maarja, Simuna ja Koeru kihelkonnas vanavara kogumisest³⁶⁸. Gustav Mootse kogumistegevuse kohta sellel aastal kirjalikke allikaid ERMis ei ole.

Kristjan Raud kirjutab aruandes: *Tööd tehtud mõneltpoolt nähtavasti huvitusega ja asja tähtsusest arusaamisega. Seda tõendavad muu seas ka ülessetähendused, mis mõnikord pealiskaudsemalt, seekord jäult kiituseväärilise põhjalikusega toimetati.*³⁶⁹ Üleskirjutuste tähtsust esemete korjamisel ei jõua Raud kunagi ära rõhutada, ta kordas seda ikka ja jälle: *Mitte üks, et need asja enesega ja ta ajaga meid tutvustavad, nad teevad asja meile ühtlasi arusaadavamaks, viljakamaks, kallimaks, nad loovad ta ümber omapärase õhuskonna, milles asi kõnelema ja jälle nagu eluliselt funktsioneerima hakkab.*

³⁵⁹ Kunstnik Puusaag oli tegelikult kunstnik Jaan Koort. Ta oli oma revolutsioonilise tegevuse tõttu maapaos ja elas tol ajal Pariisis. Kodumaal käies kasutas ta varjunime Puusaag.

³⁶⁰ Samas. Lk 1.

³⁶¹ **Ferdinand Leinbock.** Eesti Rahva Muuseum 1909–1934. Lk 26.

³⁶² Oskar Liivi 1910. a. suvel Karula kihelkonnast Vana-Antsla vallast kogutud asjade kirjeldus. ERM TAP 3. Karula.

³⁶³ Gustav Wilbergi „aruanne Eesti Rahva Muuseumi heaks asjade korjamise üle Kolga randades Kuusalu kihelkonnas 1910. a. suvel. Aruanne dateeritud „18. IX 1910.“ ERM TAP 4. Kuusalu.

³⁶⁴ Üliõpilaste J. Kompuse ja O. Kuriksi aruande mustand ainelise vanavara korjamise kohta Rannu kihelkonnas 1910. aastal. ERM TAP 6; Üliõpilaste J. Kompuse ja O. Kuriksi aruanne ainelise vanavara korjamise kohta Rannu kihelkonnas 1910 aastal. ERM TAP 5.

³⁶⁵ Üliõpilase O. Kuriksi aruanne ainelise vanavara korjamise kohta Rannu kihelkonnas 1910 aastal. ERM TAP 7.

³⁶⁶ Vanavarakorjajate P. Särge'i ja A. Uuritsa aruanne ainelise vanavara korjamise kohta 1910. a. ERM TAP 8; Vanavarakorjajate P. Särge'i ja A. Uuritsa märkmeid vanavara korjamise kohta 1910. a. ERM TAP 9.

³⁶⁷ J. Puusaagi ja O. Liivi aruanne vanavara korjamise kohta Urvaste kihelkonnas 1910. aastal suvel. Asjade kirjeldus, hind, kust pärit. ERM TAP 10.

³⁶⁸ O. Kuriksi ja P. Särge'i ainelise vanavara korjamise aruanne Väike-Maarja (Räitsvere, Nõmme küla), Simuna (Rakke ja Edvo küla) ja Koeru (Puhmo küla) kihelkonnades. 1910. a. ERM TAP 11.

³⁶⁹ Vanavara korjam. aruanne 1910 a. kohta. – Vanavara korjamise toimikonna mitmesugune lahtine materjal 1910–1921. ERMA f 1, n1, s 592. Lk 2.

*Mõnikord annavad and asjale koguni luulelise aureale kui näituseks asja iseäraliste juhtumiste ja müstiliste usukombete täitmise juures tarvitati.*³⁷⁰ Aruandes püüdis Raud ka iseloomustada kogutud esemeid ning nende alusel luua üldisemat pilti paikkonna eripärasustest: *Rannu korjandus on kaunis kirju ja võrdlemisi rikas kui ka just mitte kõige algupäralisem. Puust naeste sadulad, üks meeste, ka veimevaka-pealsed kindad... Tarvastu korjandus on algupäralisem. Tarvastu näib nagu üks iseäraline provinz meie kihelkondade hulgas olema endiste käsitööde iselaadi poolest. Tulised koguni kisendavad värvid ja täieste teistsugused kirjad. Lisaks andis G. Wilberg üle korjanduse Kolgarannast. Veike ja hoolas kirjeldus tal kaasas.*³⁷¹ Gustav Vilbergi (Vilbaset) Kuusalust võibki pidada esimeseks ERMi kohalikuks korjajaks, kes omal algatusel Kolgarannast korjas. Teda ei olnud ERM otseselt lähetanud kogumistööle.

Pärast kogumismatka üle antud aruanded ja päevikud on hindamatu väärtusega allikas tolleaegse külaelu uurijatele. Lisaks üldistele kirjeldustele leidub seal ka jutustusi inimeste suhtumisest korjajatesse, seiklusi teel ja samuti kirjutajate mõtisklusi elu üle Eestimaal. Reisipäevikute ja aruannete esitamine kippus aga tihti hilinema, vahel isegi aasta või paar.³⁷² Siinkohal võib muidugi kahtluse alla seada, kui vahetud need muljed siis enam olid.

Lisaks korralike seletustega esemete nimekirjadele on teinud Johannes Kompus ja Oskar Kuriks ka tähelepanekuid suhtumisest vanadesse asjadesse: *Peapõhjuseks on, et vanarahvas vanavarast väga vähe lugu peab. Hõbeasju ja riideid hoitakse veel vähegi, kuna puust nõud seisavad ainult nii kaua, kui nad kellegile tüliks ette ei jää, vastasel korral satuvad kohe tuleroaks. Nii juhtub uude majasse kolimise juures, kus vanad asjad ühes vana majaga otsa saavad. Sellepärast ei ole uutes majades vanavara haisugi tunda... Vähe leidub ka neid, kes hõbeasju ja riideid mälestuseks hoiavad: esimesed satuvad harilikult juutide näppu, teisi pärivad setuvelled endale. On ka neid kohtasi, kus põlgtusega vanade mälestuste peale vaadatakse. Nii rääkis keegi pere tütar (M. Eller), et 200 aastase kirjatud kapi sellepärast olla ära põletanud, et neil käia noored inimesed ja vana asi olla väga „inetu”. Teises kohas pajatas keegi vanaeit (Kettu), kellel üks vana õlle kann oli: „kuidas niisuguseid ilusaid poisid julgevad seesugust alatut kraami korjata, säratse kannuga ei julge te külast läbigi minna, teile jookseb kohe keegi kobлага järele... Terve kihelkonna kohta ainult kolm isikut pidasivad vanu mälestusi nii kalliks, et neid endale jätsivad.... Iseäralik arvamine vanavara korjamise kohta oli ühel vanal teo-orjuse aegsel vanamehel. (Andres Pede): ”No ma ei saa aru, mis jäuks te korjate vanu asju, tahate vanaaega vist jälle tagasi tuua. Te lähete keisri juurde näitate, kuidas rahvas enne elanud ja kudas nad nüüd uhkust taga ajavad...”.*³⁷³ Selline

³⁷⁰ Vanavara korjam. aruanne 1910 a. kohta. Lk 2–3.

³⁷¹ Samas. Lk 6–7.

³⁷² Eesti Rahva Museumi korjamise toimekonna protokollid 2. Apr. 1911 – 29. II 16. ERMA f 1, n 1, s 103. Lk 45.

³⁷³ TAp 5 Rannu 1. Lk 42–46.

suhtumine näitas selgesti, kui suur töö muuseumil oma tegevuse tutvustamisel ning vanavara väärtustamisel veel ees seisis. Laiaulatuslik teavitustöö saigi järgnevatel aastatel kogumise kõrval (ja ka koos kogumisega) muuseumi tähtsaimaks töösuunaks.

5.1.2. Vanavarakorjajad ja suurokogumine 1911–1914

1911. aastast algas tõsine ja süstemaatiline vanavara suurokordamine. Kristjan Raud kirjutas *Postimehes*: *E.R. Muuseumil on tänava jõudusid ainelise vanavara korjamiseks enam kui iialgi enne... Isikust peab aateline tuju ja elav asja tähtsusest arusaamise tunne läbi käima, mis ta tööle vast hinge ja tarvilikku tõsidust annab ja ühtlasi töötajat õnnestab. Joovastuseta töötegijad on sunnitöölised ja kullakoid. Korjajad peaksid kõigepäält teadma, et nende töö kulturaline, et nende korjandustel jäädav eluline väärtus on. Iga nähtavale kerkiv katus peaks neid uudishimulikult küsima panema: Mis selle all küll varjul võiks olla? Iga muistne asi peaks nende uurija- ja kunstniku-instinktid põlema süütama.*³⁷⁴ Tegelikult nii juhtuski, oli ju kogumismatk paljudele kunsti- ja kultuurihuvilistele noortele uudne ja põnev ning samas kohtumine millegi vanaga kusagilt minevikust. Oma tunnetest koguma minnes on kirjutanud Henrik Visnapuu: *Mõnus ja hää tundus olevat kumiseva vankrirataste põrisemisel ennast ühelt elamise viisilt ja ilmast lahti kistud saada ja teisesse kannetavat. Mitmesugused üllatused ja lubadused ootasivad ees, isesugused tunded ja mõtted tärkasivad ajudes, ununes kõik see, mis igapäevaseks mõtlemiseks, käimiseks põhjust oli andnud. Me sõitsime uute tunnete ja uute meelolude valda.*³⁷⁵

1911. aastast hakkas korjamistoimkond oma koosolekuid protokollima. Protokolliraamat algab 2. aprilli koosolekuga, kus kohe alguses on ära toodud korjamistoimkonna ülesanded: Eesti kihelkonnad süstemaatiliselt puhtaks korjata ja korraldada kogude hoidmist.³⁷⁶ Samal aastal ilmus ka Eesti Rahva Muuseumi väljaandel *Juhatuskiri korjajatele*.³⁷⁷ See oli esimene ERMi väljaanne ja omamoodi sümboolne. Hämeenlinna muuseumi vastava juhendi eeskujul oli selle koostanud Oskar Kallas, lõplikult välja töötanud aga Kristjan Raud ja Edgar Eisenschmidt.³⁷⁸ Juhendi esimese osas anti näpunäiteid, milliseid esemeid muuseumile korjata. Muuhulgas kirjutatakse: *Toodavad asjad võivad vanad ja koguni katkenud ja lagunened olla. Harilikult on vanemad asjad kõige algupäralisemad. ... Ühtegi asja, mille tähtsuse üle korjaja kahtleb, ärgu jäetagu korjamata. ... Asjad, mis haruldased on ehk tarvitusest kadunud, tulevad,*

³⁷⁴ Kristjan Raud. Muuseumi korjamisest. – *Postimees* nr 120, 3. juuni 1911.

³⁷⁵ Märkused ja muljed vanavara korjamisel Kambja kihelkonnas I Juuni-Juuli 1912 a. Korjamise päevaraamat. ERM TAp 32. Kambja 1.

³⁷⁶ Korjamise toimekonna protokollid. ERMA f 1, n 1, s 103, nr-ta.

³⁷⁷ *Eesti Rahva Muuseum. Juhatuskiri korjajatele*. Eesti Rahva Muuseumi väljaanne nr. 1. Tartu, 1911.

³⁷⁸ Hilja Sild. Kristjan Raud ja vanavara suurokogumine. Lk 66.

kui neil muidu väärtust on, kõik ära korjata, olgu neid mitugi ja täitsa ühe-näolist. ... Üksikutest asjadest korjatagu kõik lahkuminevad kujud, mis korjamise piirkonnas saadaval on.³⁷⁹ Korjamistoimkond otsustas juhatuskirja trükki-da 5000 eksemplari ning seda posti teel saata nii usaldusmeestele, ajalehe-toimetustele, raamatukauplustele, vallavalitsustele, kooliõpetajatele, kõik-võimalikele seltsidele, üliõpilasorganisatsioonidele ja nende vilistlastele.³⁸⁰

Korjamise vajaduses ei kahelnud keegi, küll aga oli palju tuliseid vaidlusi selle üle, kust ja kuidas kiiresti korjata. Määratleti ära tegelaskond, kes kogumistööga peaks tegelema: *Korjajaid peaks kahte liiki olema a) Museumi poolt väljasaadetud korjajad, b) vabatahtlikud (oma initsiatiiv järele) korjajad, kes omal kodukihelkonnas korjaksivad. Päättö jääks siin üliõpilaste hooleks.*³⁸¹ Kr. Raud käis välja ka usaldusmeeste mõtte: *Tarvis oleks maalt abi saada. Inimesed maal, kodus peaksivad korjama hakkama. Järgmised põhjused sunnivad seda tegema: kiire vanavara kadumine maal ja võerad, mitte Museumi korjajad. Tarvis maale keskkohad luua. Keskkohaks oleks Museumi usaldusmees. Viimastena võiksivad olla peaasjalikult kooliõpetajad, kirjutajad jne. Nende kohus oleks korjamist juhatada ja õhutada ning isikud leida, kes korjaks. Nende hooleks oleks ka asjade edasisaatmine ja kingituste vastu võtmine. Pääle selle tuleks asjaajajaid-kihutajaid tööle panna. Nemad peaksivad seletavaid kõnesi pidama ja ka usaldusmehe tööle äratama. Tuleks usaldusmeestele südame pääle panna, et nad kuidagi, kas näit. pidude või kinkimise läbi Museumile raha katsuks muretseda.*³⁸² Muuseum püüdis korjajateks saada eelkõige üliõpilasi ja kunstiõpilasi, kel suvel vaba aega, samuti kooliõpetajaid, kirjanikke, ajakirjanikke ja teisi haritlasi. Loomulikult ei olnud need esimesed korjajad professionaalid ja nende asjatundmine jättis tihti soovida. Samas olid nad entusiastlikud ning see töö oli nende jaoks isamaalise loomuga mõnus seiklus.

Keskmine vanavarakorjaja oli tavaliselt noor mees, enamasti üliõpilane. Tege-mist oli haritlastega või õigemini põhiliselt nendega, kes püüdisid selleks saada. Suurema hulga vanavarakogujaid ongi andnud üliõpilaskond, milleks üliõpilasorganisatsioonid omalt poolt kaasa aitasid.³⁸³ Üliõpilaste hulgast, kes käisid kuni aastani 1918 ERMile vanavara korjamas, kuulus kõige rohkem EÜSi – 32, esindatud olid ka Sakala, Ugala, Peterburi EÜS Põhjala, Fraternitas Estica, Ühendus, Riia Vironiast oli kogujaid neli. Kõrgkoolidest olid esindatud peale Tartu Ülikooli Tartu Veterinaariainstituut, Helsingi Ülikool, Peterburi Polütehnikum ning ülikool, Moskva Ülikool ning Riia Polütehniline Instituut. Vanavara käis kogumas aastatel 1909–1918 kokku 106 üliõpilast. Erialade kaupa on üliõpilasi raske tuvastada, sest tihti on eriala asemel kirjas üliõpilas-organisatsioon või lihtsalt märges *üliõp.* 64 üliõpilast on siiski märgitud koos

³⁷⁹ Eesti Rahva Muuseum. Juhatuskiri korjajatele. Lk 5–6.

³⁸⁰ Korjamise toimekonna protokollid. ERMA f 1, n 1, s 103. Nr-ta.

³⁸¹ Samas. Lk 1–2.

³⁸² Korjamise toimekonna protokollid. ERMA f 1, n 1, s 103. Nr-ta. Lk 6.

³⁸³ **Ferdinad Leinbock.** Eesti Rahva Muuseum 1909–1934. Lk 25.

erialaga ja siin on väga suur ülekaal meditsiiniüliõpilastel (24), lisaks paar veterinaari. Tulevaste arstide huvi vanavara vastu on igatahes üllatav. Teisel kohal olid tulevased juristid (11). Kolmas koht oli matemaatikutel (7) ja neljas keemikutel (6). Vastupidi eeldustele oli vähem just tulevasi humanitaare – teolooge (5), filolooge (3) ja ajaloolasi (3). Lõpuks üks arhitekt, üks agronoom ja üks farmatseut. Hoolimata sellest, et need tulemused puudutavad vaid 60% üliõpilastest, on tendents siiski selgepiiriline.³⁸⁴ Möödunud sajandi teisel kümnendil oli Tartu eestlastest üliõpilastel eelistatud praktilised erialad, mis ilmselt aitasid paremini kindlustada tulevikku. Seetõttu ka suurem reaallala üliõpilaste osavõtt ERMi kogumisaktsioonist.³⁸⁵

Hoolimata sellest, et muuseumil puudus alguses veel palgaline tööjõud, on peetud vanavarakorrajate väljasaatmise asjus korralikult raamatut, kus on kirjas muuseumi poolt lähetatava koguja andmed, mis ta reisile kaasa sai ja kui palju raha anti ning samuti see, millega koguja naasis – kas ta esitas aruande ja päeviku ning millal, kas ja kui palju tõi esemeid ning kas tal jäi raha üle.³⁸⁶ Nendest raamatutest selgub, et sugugi mitte kõik korjajad ei toonud muuseumile esemeid ega muid materjale. Kas nad üldse kogumistekonnale läksid, ei ole võimalik kindlaks teha. Hoolimata sellest, et kaanel on kirjas aastad 1909 ja 1910, tegelikult algavad sissekanded siiski aastast 1911 ehk sellest ajast, kui hakati korrajatele kaasa andma korjamisraamatuid. 1909. ja 1910. aasta korjajad on kirjas raamatu keskel. Millega siis muuseum vanavarakorjajaid varustas? Kunstiõpilased Eduard Oras ja August Meybaum, kes läksid 22. mail 1911 vanavara korjama Tõstamaa kihelkonda, said muuseumist kaasa: *1. Raha 100.- 2. Korjamise raamat № 1, Ed. Orase nimel 3. Korjamise raamat № 2 Aug. Meybaumi nimel 4. 3 kviitungi raamatut a 100 lehte. 5. Etikettisid 500 ja 250, 432 haaknõela, 2 taskutindipotti a 75 k. syndetikoni 10 k. 9. Tõstamaa kaart 10. Soovituskiri kummagile (Dr. Kallase poolt) 11. 40 Juhatuskirja. Raha Tõstamaa Laenuühisuse kaudu 50.-*³⁸⁷ Oras tõi 13. juulil tagasi muuseumisse *Korjamisraamatu № 1*, kuhu oli sisse kantud 152 korjatud eset. Ostmiseks oli ta välja andnud 68.31 rubla. Meybaum tõi oma asjad ära hiljem. Tema korjamisraamatusse oli kantud 123 eset, asju oli ta ostnud 17.35 rubla eest ning lisaks oma raha eest ühe reisipauna, mille ta muuseumile andis. Kahepeale kokku oli meeste reisikulu 69.14.³⁸⁸ Siit saab järeldada, et tegelikult nõudis hulga

³⁸⁴ Siia ei ole arvestatud Riia Kunstikooli ega Peterburi Stieglitzi Kunstikool õpilasi, sest neid õppeasutusi ei loetud samaväärseteks ülikoolidega ning kunstiõpilased koos kunstnikega leiavad käesolevas töös eraldi käsitlemist.

³⁸⁵ Suulised andmed Tartu Ülikooli ajaloo muuseumi teadusdirektorilt Lea Leppikult 29. okt 2010.

³⁸⁶ Eesti Rahva Muuseumi Ainelise vanavara Korrajate nimekirja raamat: I 1909, 1910, 1911, 1912 a. ERMA f 1, n 1, s 288; Eesti rahva Muuseum Tartus. Ainelise vanavara korjamise arveraamat II. 1912 a. 1913 ja 1914. ERMA f 1, n 1, s 289.

³⁸⁷ Korrajate nimekirja raamat I. Lk 1.

³⁸⁸ Samas. Lk 2.

vanavarakorjajate väljasaatmine muuseumilt siiski palju raha ja võttiski enamiku muuseumi sissetulekutest. Samas oli see seotud usalduse ja riskiga. Kuigi ilmselt sellise aatelise ettevõtmise juures omakasu peale välja ei mindud. Ka on raamatutest näha, et vanavarakogujad on oma teekonnal muuseumi heaks rahalisi annetusi vastu võtnud ning need edasi andnud. Keskmise summa kahepeale reisile minejatele oli 100–150 rubla.

Kristjan Raud soovis eelkõige kunstnikke vanavara kogumisele suunata. Esimeses, 1909. aastal ilmunud ja kunstnikele määratud üleskutses kirjutas Raud: *Minu arvates peaksid kunstnikud tingimata korjamise etteotsa asumata, on ju neil kõige rohkem arusaamist ja huvi selle kohta. Kunstnikud teeksid kahtlemata sellega iseenesele ainult hääd. Museum ja Eesti tuleviku kunst seisavad lahutamata ühenduses teineteisega.*³⁸⁹ Palju oligi kogujate seas nii kunsti õppijaid kui juba kunstnikke. 1912. aastal otsustas muuseum eestlastest kunstiõpilasi ka Riias ja Peterburist kogumistööle kutsuda. Saadeti kirjad August Pulstile Riiga ja Peterburis koduõpetajana töötavale Mart Pukitsale, et nad sealseid kunstikoolide õpilasi muuseumi heaks koguma innustaksid.³⁹⁰ Muuseumi esimese viie aasta jooksul võttis kogumistööst osa 20 kunstnikku ja kunstiõpilast. Nende hulgas oli Ants Laikmaa ja Kristjan Raua õpilasi ning Riia ja Peterburi kunstikoolide kasvandikke.³⁹¹ Võrreldes üliõpilastega, kes osavõtjate hulgas moodustasid rõhuva enamiku, oli kunstiõpilasi ligi neli korda vähem.³⁹²

Korjajate hulgas olid paljud meie hilisemas kultuuriloos tuntud tegelased nagu Jaan Lintrop, Hendrik Visnapuu, Jaan Kärner, Marie Heiberg, Jaan Vahtra, Johannes Kompus jt.

Ajaloo on tuntuim ilmselt Julius Kuperjanov, kelle üksikasjalised kirjeldused Viru-Jaagupi rahvariistest on kirja pandud 18-aastase noormehena.³⁹³ Temaga koos käis vanavara kogumas Treffneri koolipoiss Leopold Laurson, kes oli tal ajal vaid 16-aastane.³⁹⁴ Ka sellest poisist sai oluline mees Eesti riigi ajaloos, ainult et eesriide taga. Oma elukäigu kuni 1921. aastani on ta ise kirja

³⁸⁹ **Kristjan Raud.** Kunstnikud – Tartu! – *Postimees* nr 181, 13. august 1909.

³⁹⁰ Eesti Rahva Muuseumi korjamise toimekonna protokollid 2. Apr. 1911 – 29. II 16. ERMA f 1, n 1, s 103. Lk 12–13.

³⁹¹ N.Triik Iisakus (1909); A. Uurits Kodaveres, Tarvastus (1909, 1910); J. Koort-Puusaag Urvastes (1910); G. Mootse Võnnus (1910); Johannes (Hanno) Kompus Rannus ((1910); K. A. Krahe Väike-Maarjas (1911); E. Oras, August Meibaum Kihnus, Tõstamaal (1911); A. Pulst Toris, Kadriinas (1911, 1914); Oskar Karin Kihelkonnal (1912); Jaan Vahtra Rõuges, Setumaal (1912, 1913); Joosep Kliimand Setumaal, Martnas (1912, 1913); Villem Ormisson Nõos (1912); J. Einsild, Voldemar Kangro-Pool Viru-Nigulas 1913; Eduard Taska, Marta Veiler (Taska) Lääne-Nigulas (1913) ja Jaak Ronimois – Gustav Parts Kaarmal (1914).

³⁹² **Hilja Sild.** Kunstnike kaasabist Eesti Rahva Muuseumi rajamisel ja vanavarakogumisel. – *Tartu Riikliku Kunstimuuseumi almanahh III*. Tartu. Tartu Riiklik Kunstimuuseum, 1972. Lk 64.

³⁹³ Julius Kuperjanovi reisikirjeldus (k/r 208 juurde) 28.05. – 24.06.1913. ERM TAp 126.

³⁹⁴ Julius Kuperjanov ja Leopold Laurson käisid Viru-Jaagupi kihelkonna peaaegu täies ulatuses läbi ja töid muuseumile üle 320 eseme.

pannud.³⁹⁵ Eesti Rahva Muuseumile vanavara korjamine sellesse omakäelisse elulukku küll kahjuks ei mahtunud. Vabadussõja ajal oli Laurson Eesti Vabariigi Peastaabi esindaja Soomes ja sõjaväeteenistus lõppes tal luureülema ametiga, hiljem oli ta välisministeeriumi teenistuses nii Eesti Berliini kui Moskva saatkonnas.³⁹⁶ Eesti Rahva Muuseum on publitseerinud nende kahe noormehe välitööde materjalid.³⁹⁷ Ajalukku on läinud ka, küll teistsuguste ideaalidega, koguja Paul Keerdo. Tema teraste tähelepanekute ja ladusa jutuga päevikuid annavad aimu tulevases kirjanikust.³⁹⁸

Naiste osakaal oli kogujate hulgas suhteliselt väike. Neist kaks esimest alustasid 1912. aastal – Marie Heiberg Äksi ja Helmi Reiman Kolga-Jaani kihelkonnas. Hilisemast ajast on suurepärased päevikud kirjutanud Bertha Veske Rõuge kihelkonnast. Tol ajal ei olnud veel noortel naisterahvastel kombekas mööda maad ringi kolada ja võõrastesse taludesse vanu asju küsima minna. Kui noormehed ja neid koos käisid, küsiti neilt mitmel pool, kas nad on ikka õed ja vennad.³⁹⁹

Mitmel aastal vanavara korjanud Helmi Reimanil oli seda kindlasti lihtsam teha, sest Kolga-Jaani pastori Villem Reimani tütrena oli ta teada inimene ja sai tänu sellele ka inimestega kergemini kontakti.

5.1.3. Millistena nägid maainimesed vanavarakorjajaid ja Eesti Rahva Muuseumi?

Maainimeste poolt vaadatuna tundus paljudele vanavarakorjamine arusaamatu tegevus ja kogujad ise kahtlased. *Suurte seletuste peale usuti, viimaks, et Museum olemas on, kuid miks niisuguseid vanu asju sinna korjatakse, sellest ei saadud naljalt aru. Arilik küsimine oli: „miks neid vanu asju niisugused koolitud härrad korjavad; neid saaks ju naruotsija käest kergesti osta?” Siis pidime ikka veel seletama ja seletama, mis vahe on Muuseumi ja naruotsija vahel j.n.e. mis õhtuks jalad ja hääle päris ära väsitas.*⁴⁰⁰

Paigus, kus muuseum ja kogumine olid tundmatud, pakuti kogujatele igat sorti ameteid. Saaremaal Kaarma kihelkonnas *inimesed meid kahtlustasid ja arvasid, et meie olla „varanduse uurijad”, kes kroonu poolt salaja välja saadetud olla rahva ainelist seisukorda uurima, et valitsus siis maksusid kõrgendavad. Teised aga arvasid meid kelmideks ja aruldase saarlase lahkuse ja*

³⁹⁵ ERA. 957.8.1788. L 6.

³⁹⁶ Samas.

³⁹⁷ Julius Kuperjanov. *Leopold Laurson*.

³⁹⁸ Korjaja Paul Keerdo päevaraamat Martna kihelkonda 1913. a. k/r 220 juurde. ERM TAp 89; Paul Keerdo reisikirjeldus Martna kihelkonnas 1913. a. k/r 220 juurde. ERM TAp 90.

³⁹⁹ Bertha Veske reisikirjeldus. Alustatud 4. mail, lõpetatud 23. mail 1913. ERM TAp 120. Rõuge.

⁴⁰⁰ J. Tenteri ja A. Lehe vanavarakorjamise aruanne 1914. a. Juuru khk. ERM TAp 136. Lk 5.

vastutulelikkuse asemel valitses niisugusel korral umbusaldus ja jahedus, kirjutab oma päevaraamatus Gustav Parts.⁴⁰¹ Saaremaal pidi oma kogumistöö pooleli jätma Mihail Tang, sest teda kardeti olevat tol aastal möllanud loomakatku külvaja.⁴⁰² Märjamaa kihelkonnas kogunud Jaan Grünberg kirjutab: *Mõnedes kohtades saime küll omale ilusad nimed, nagu kolera külvajad ja mõned muud, aga see meile just suuremat tuska ei teinud. Niisugune vastuvõtmine andis teine kord veel hoogu juurde.*⁴⁰³ Mihkli ja Karuse kihelkonnas 1911. aasta suvel vanavara korjanud Martin Josep sai aga tõsise süüdistuse osaliseks. Pivarootsi mõisas olid öösel vargad käinud ning raha ja hõbeasju ära viidud ja kuriteo kahtlus langes ringi *hulkuvale* Josepile. Pärast pikki sekeldusi ja kohaliku kooliõpetaja pea panti panemist lubati vanavarakogujal siiski minna.⁴⁰⁴ August Pulst sai aga lausa riigikukutaja kuulsuse.⁴⁰⁵

Üheks kõige sügavamamõttelisemaks looks võib pidada vanavarakorjaja Ernst Michelsoniga 1912. aastal Käina kihelkonnas toimunud vahejuhtumit. Michelson kirjutab, kuidas ta lõpuks leidis ühest talust *raudvesti* ja lühikese kuue, mida ta mujalt asjata otsinud: *Mees oli küll valmis, aga naine oli nõder. Naine ütles, et ta ka eestlane olevat ja tahtvat, et tema lapsed ka eestlased oleksid. Raud vest ja lühike kuub olevat selleks jäämiseks kõige paremad abinõud. Tartus jäävat nad küll seisma, võib olla ka igaveste, aga Hiiumaa olevat kaugel ja Tartu sõit kallis, nii et seal näidata oma lastele võimalik ei olevat. Ma soovitasin temale vanad Museumile anda ja maksu hinna eest omale uued teha. Seda ei leidnud ta kuidagi võimaliku olevat. See olevat niisama hea või paha, kui vaesele näljasele leiva asemel kivi anda. Ma ei ajanud ta käest mitte enam peale. See on ju väga hea kui ühel inimesel niisugune naine on, kes riietes oma isaisasi ja emasi ja nende hinge näeb, sealt kosutust, troosti ja õigeid seltsilisi õnnetuses leiab ja hingelisi asju raha eest müüma ei hakka. Ma sain tema käest lubamise, et kui lapsed juba pealtnäha tingimata eestlased on, siis tema need riided oma testamendis E. R. Museumile pärandab.*⁴⁰⁶ Michelson ise on üks salapärasemaid vanavarakorjajaid, sest tema päritolu ja tegemiste kohta on vähe teada. Muuseumile korjas ta vanavara ühel aastal, kui oli Moskva Ülikooli matemaatikateaduskonna üliõpilane. Nagu selgub aruandest, tegi ta Hiiumaal ringi rännates ka fotosid, aga muuseumile neid laekunud ei ole. Samas lõpetab ta oma kogumistöö ülevaate sellega, et kui küsimusi on, siis saata talle *France*

⁴⁰¹ G. Partsi päevaraamat k/r nr 305 juurde. 1914. Kaarma ja Kärla kihelkond. ERM TAp 139. Lk 34.

⁴⁰² Mihail Tangi päevaraamat ERM k/r 209 juurde. Kaarma kihelkond. ERM TAp 76. Lk 18.

⁴⁰³ Korjajate A. Reiniku ja J. Grünbergi vanavara korjamise aruanne Märjamaa kihelkonnas. 1. Juuni – 15. Juuli 1913. a. ERM TAp 94. Lk 7.

⁴⁰⁴ M. Josepi märkused ainelise vanavara korjamiselt Mihkli ja Karuse khk 1911. a. suvel. ERM TAp 19. Lk 95–98.

⁴⁰⁵ A. Pulsti päevaraamat (k/r) 318A juurde 27. juunil 1914.a. Kadrina kihelkond. ERM TAp 142. Lk 6.

⁴⁰⁶ E. Michelsoni ainelise vanavara korjamise aruanne (k/r 61 juurde) 1912. a. ERM TAp 39. Käina kihelkond. Lk 2–3.

Grenoble poste restante studiant E. Michelson.⁴⁰⁷ Hiiumaal tegi ta aga tõsist kogumistööd ja oskas inimestega suhelda. Ta mõistis ja armastas seda kultuuri. Samalaadsed lugusid on pärit üle Eesti.

Tuleb tõdeda, et ega vanavarakorjajad ka alati puhtad poisid polnud. Nimelt ilmus 1913. aasta juulis mitmes ajalehes teade, et Viru-Nigulas on kaks tundmatut noormeest Pikaristi kõrtsi ligidal jaanilaupäeva õhtul 18-aastase neiu T. kinni võtnud ja vägivalda tarvitada katsunud.⁴⁰⁸ Kisa peale olid inimesed appi rutanud ja neiu ära päästnud. Noormehed olid nimetanud end üliõpilasteks-vanavarakorjajateks ja olevat andeks palunud ning väitnud, et nad vintis olnud. Oskar Kallas päris neilt ajalehtede põhjal kirjalikku seletust. Nimetatud kunstiõpilastelt on kirjalik vastus tulnud, et nad ennast neiu kinnipidamises süüdi tunnustavad, mitte aga vägivalda tarvitamise katsetes.⁴⁰⁹ Muuseumile tõid nad oma kogumisreisilt aga kaasa umbes 130 eset, nende hulgas mõned väga ilusad käised ja tanud.⁴¹⁰ Tegelikult olid ju need noored vanavarakorjajad küll aatelised muuseumitöö tegijad, kuid ikkagi seiklushimulised noormehed. Ilmselt juhtus nii ühte kui teist, millest ajalugu suurema osa maha vaikib. Üks lustakas vanavarakorjaja oli ka H. A. Kotkas Hargla kihelkonnas. Tema aruanne on lõbus nipernaadilik kirjeldus põhiliselt õllejoomisest ja tüdrukutega musitamisest. Ka vanavara eest andis ta ikka oma pudelist tubli loksu annetajale.⁴¹¹

Millisena paistis ERM inimesele, kellelt tema kallid vanaaja mälestused või siis vana risu taheti sinna viia?

Peaaegu ükski nendest inimestest, kellega kogujad nendel aastatel kokku puutusid, polnud ise muuseumis käinud. Gustav Vilberg⁴¹² (Vilbaste) rääkis küll Kolga rannast, mida ta ise üheks metsikuks ja mahajäänud paigaks pidas, et seal mõistsid inimesed hästi muuseumi tähtsust ja paljud nooremad teadsivad *Helsingi rahvuslisest muuseumist kõnelda*.⁴¹³ See, kas nad seal ka käinud olid, ei selgu.

Muuseumile kogujate puhul arvati, et küll see ikka üks hea rahateenimisvõimalus on. Pea igal pool küsiti, kui palju selle töö eest ka palka saab. Seda, et noored terved ja tugevad haritud mehed suvel lihtsalt heast tahtest mööda küla käivad ja vanavara seljas tassivad, ei tahetud pea kusagil uskuda. Teisal imestati, et peavad neil aga rikkad vanemad olema, kes oma lastel lasevad suvel niimoodi ringi lonkida ja kodus heinaajal abi ei vaja. Vilberg, kes mitmel aastal eelkõige Põhja-Eestis palju vanavarakorjajana ringi käis, võttis oma kogemused

⁴⁰⁷ E. Michelsoni ainelise vanavara korjamise aruanne. Lk 9.

⁴⁰⁸ Need tundmata noormehed olid Voldemar Kangro-Pool ja Johannes Einsild.

⁴⁰⁹ Protokollid I. L 109–110.

⁴¹⁰ *Eesti Rahva Museum 1913*. Lk 43.

⁴¹¹ H. A. Kotkase vanavara korjamise aruanne 1913. Hargla khk. ERM TAp 68.

⁴¹² **Gustav Vilberg** (1885–1967, 1935 Vilbaste), botaanik, publitsist ja looduskaitseja.

⁴¹³ Gustav Wilbergi „aruanne Eesti Rahva Muuseumi heaks asjade korjamise üle Kolga randades Kuusalu kihelkonnas 1910. a. suvel.” Aruanne dateeritud „18. IX 1910.” ERM TAp 4:1. Lk 3.

kokku: *Harju-Jaanis oli rahva vastutulek sõbralik. Palju asju kingiti; sest Museumist arusaamine oli juba olemas. Kuid mõnes kohas oli märgata, et Museumi heaks läpsi lehmaks peeti; – nõuti asjade eest kõrgemat hinda, kui nad uuest olid maksnud. Palju teisem oli arusaamine Kosel. Läbi käidud kihelkonna jagu on üks pimedamatest, kus ajaleht üsna uudis on. Museumist ei ole palju kuulnudki. Sinna minnes saatsin inimestega küladesse Museumi üleskutseid ette, et rohkem asjaga inimesi tutvustada. Kuid mõnel pool, näiteks Voosel, saadi üleskutsest nii aru, kui paberi vabrikandi ärilisest kulutusest, korjaja peale vaadati kui kaltsukaupmehe peale, kes vanaasjade otsimisega leiba teenib ja kellel vanu asju tingimata tarvis on; sellepärast küsiti ka hinda, mis õigest hinnast tublisti kõrgem oli. Kui seda ei lubatud, saadi otse pahaseks, arvati, küll pärast ikka nõutud hinda antakse, Museumil olla raha küll jne. Seletused ei mõjunud niisuguses kohas kuigi palju.*⁴¹⁴ August Kasekamp⁴¹⁵ arutles oma ülestähendustes rahva ja muuseumi vahekorra üle: *Peapõhjus – , miks muuseumile asju välja ei anta on minu arvates see: siit rahvas ei jäksa rahva muuseumi mõttest ega selle tähtsusest arusaada. Niisugune arusaamatus paistis mulle küll peaaegu igast perest ja saunast vastu. Mina käisin 342 peret ja sauna läbi, kuid täielikku arusaamist rahva muuseumi üle leidsin umbes 20 perest. Jüri põllumees on veel nõnda isiklik, et kogumõistest vaevalt jäksab midagi aru saada. Tema jäksab enese mälestusest küll lugu pidada, aga kogu rahva mälestus ei maksa temale midagi.*⁴¹⁶ See Kasekampi järeldus on õige. Ei olnud kogu maa veel üks tervik, iga mehe arusaam algas oma õue pealt ja sealt kasvas ta aegapidi järjest suuremaks – alguses küla, siis kihelkonna ja alles lõpus kogu maa tasandile. Sinna oli veel pikk tee.

5.1.4. Selgitustöö kohtadel

Et kogujatel oleks kergem, püüdis muuseum teha eelnevalt rahvalaugustuslikku eeltööd. Avaldati artikleid nii suurtes päevalehtedes kui ka kohalikes lehtedes. Ajalehed muidugi ei jõudnud igasse tallu, kuid kasu oli neist kindlasti. Suuremat tulu töid aga korjajatele kaasa antud muuseumit ja selle eesmärke tutvustavad lendlehed. Neid jagati tihti pühapäeval kiriku juures.

Vanavarakorjajate tugipunktideks olid sageli kohalikud haritlased – kirikuõpetajad, kooliõpetajad jt. Kui kirikuõpetaja oli pühapäeval kantslist manitsenud rahvast muuseumi vanavarakogujaid hästi vastu võtma ja oma vanu asju välja otsima, oli tulemus alati positiivne. *Lendlehtede mõju on igal pool tunda, inimesed on mõnes kohas asjad juba valmis pannud, nii et võta ainult kaasa,*

⁴¹⁴ Gustav Vilbergi reisikirjeldus ja kiri arvetega Harju-Jaani ja Kose kihelkonda. 1913. a. ERM TAp 69. Lk 10–11.

⁴¹⁵ August Kasekamp (1889–1942) oli hiljem Eesti Vabariigi kindralmajor.

⁴¹⁶ Vanavarakorjaja A. Kasekampi mõned täiendavad märkused vanavara korjamise kohta. Alustatud 21. aprillil 1913. a. Ambla kihelkond. ERM TAp 66. Nr-ta.

kirjutas Paul Keerdo⁴¹⁷ Anna kihelkonna kohta 1914. aastal.⁴¹⁸ Nagu märkisid Laur ja Soss Rapla kihelkonna kohta, kehtis see ka igal pool mujal: *Aga mida kaugemale kirikust läksime ja mida kaugemale pühapäev jäi, seda kehvemaks jäi saak ja seda sandimaks rahva vastutulek.*⁴¹⁹

Läänemaa oli tuntud mitmesuguste äärmuslike usuliikumiste poolest ja see tõi sealsetele korjajatele ka sekeldusi, põhjuseks just kiriku juures levitatud lendlehed. Kunstiõpilased Eduard Taska ja Marta Veiler korjasid Lääne-Nigulas Taebla valla Kirimäe külas, kus elasid ärganud viimsepäeva ootajad, kes korjajates pühakirja hävitajaid nägid. Pahanduse põhjustajaks oli asjaolu, et kiriku juures levitatud üleskutses muuseumile esemeid anda olid kirjas ka *vanad raamatud.*⁴²⁰

Mitte igal pool ei saadud loodetud head kontakti kohaliku kirikuõpetajaga. Üheks põhjuseks oli, et kohalikud haritlased püüdsid hoida vanavara kohaliku muuseumi tarbeks. Seda juhtus nii Saaremaal kui ka Kesk-Eestis. Viimase kohta on kirjeldus olemas: *Läksime 30. mail props Ralli jutule, et teda paluda mõnda soovitatavat sõna vanavara-korjajate sääl viibimise puhul rahvale ütelda ning kogudust üleskutsuda vanavara-korjajatele usaldusega vastu tulla, nagu seda juba ennemini mitmel pool tehtud ja millel omad hääd tagajärjed olnud. Mitte päris ootamata ei tulnud props Ralli täiesti eitav vastus, sest mõned Paide Eesti tegelased olid meile juba ennustanud, et jutule minek õpetaja juure asjata olevat. Propst Rall, kes meis, kui Eesti Rahva Muuseumi poolt välja saadetud korjajates Järvamaa muuseumile võistlejaid nägi. [...] Meie seletused, et siin mitte võistlejatega tegemist pole, vaid kaasvõitlejatega vanavara päästmise alal, et vanavara kadumas ning viimane aeg neid koguda, ükskõik kust korraldus välja läheb ja et teaduslikud muuseumid asju, kui neid mitu eksempl. olemas, vastastikku vahetavad, ei suutnud hr. Ralli vaadet ses asjas nähtavasti muuta ja meie lahkusime kui võistlejad kuigi õpetaja Rall meile, kui inimestele hääd soovis. Seda oletust, et õpetaja meis ikkagi võistlejaid nägi tõendab järgmine asjalugu. Pühapäeval 1. juunil pääle jumalateenistuse lõpetamist Anna kirikus laskis õpetaja Rall, nähes meid kiriku ees lendlehti laiali laotamas, oma sõiduriista kinni pidada ja kutsus rahvast üles meie tööd mitte edendada, öeldes: „Armsad inimesed, ärge neile noormeestele kõik oma viimist asja ära andke, meil on endil Paides museum, kuhu sama asju kogume.”⁴²¹*

ERM ei olnud esimene muuseum Eestis ja üks teisedki olid vanavara otsimas käinud. Varasematel aegadel ei olnud ühegi muuseumi puhul olnud tegemist sellise ülemaalse suurejoonelise kogumisaktsiooniga, samuti ei ole nende

⁴¹⁷ **Paul Keerdo** (1891–1950), kommunistlik poliitik ja kirjanik.

⁴¹⁸ Vanavarakorjaja Paul Keerdo päevaraamat Anna kihelkonnas 1914.a. ERM TAp 132. Lk 23.

⁴¹⁹ Korjajate J. Lauri ja H. Sossi reisikirjeldus. (Dias 4). 1913. a. suvel. ERM TAp 113. Lk 7.

⁴²⁰ Korjajate J. Lauri ja H. Sossi reisikirjeldus. (Dias 4). 1913. a. suvel. ERM TAp 113. Lk 30.

⁴²¹ Paul Keerdo aruanne aineline vanavara korjamise üle Anna ja Madise kihelkonnas 1914. a. ERM TAp 131. Lk 1–3.

muuseumide puhul olnud esikohal etnograafiline vanavara. Põhiline huvisuund oli arheoloogia ja seejärel vanad rahad, siis alles rahvapärased ehted ja riided, tavapärane tarbevara oli teisejärguline.⁴²² *Vanavara on korjatud siin enamal Rootsi muuseumi poolt; umbes 8 aasta eest käinud Parun Maydel korjamas. Ära on viinud seekord palju vanaaegseid riideid ja puunõusi. Need asjad viinud tema Tall. Proviz. Museumi.*⁴²³ *Kahju, et seda reisi Tahkuranda kümme aastad ennem ette ei saadud võtta, siis oleks palju leida olnud. Juudid olla oma lagastamise tööd hõbesõledega, käevõrudega j.n.e. teinud. Riided ja muud asjad mis juutidele ei kõlvanud, korjatud Pärnu muuseumisse.*⁴²⁴ Ka Jüri kihelkonnas oli enne juba vanavara korjatud: *Aastat 10 tagasi korjas siin keegi Saalverk vanavara Tallinna Prowintzial Museumi. Jüri kihelkonna rahvariided on ka saadetud Stokolmi Põhjarahvaste Museumi ka 10 aastat tagasi; siis on siin veel korjamas käinud kunstnik Laipmann, Tallinna päevapiltnik Tiidermann j.m. Nii on siin siis enne juba pool kihelkonda läbi käidud ja paremad asjad ära viidud.*⁴²⁵ Vanavarakorjaja August Pulst käis oma Tori korjamisreisi ajal ka Pärnu muuseumis, kus ta tutvus kohalike eesti esemetega ja ütles ära soodsast tööotsast Pärnu muuseumi kasuks ning jäi truuks ERMile.⁴²⁶

Suuremad konkurendid kui kohalikud muuseumid, mida oli Eestis vähe, olid ERMile vanavarakorjajad teistest riikidest. Lugusid varasematest korjajatest kuuldi kõige rohkem Saaremaal. Sellel oli palju põhjuseid. Juba 1865. aastal oli Kuressaares asutatud Saaremaa Uurimise Selts, *Verein zur Kunde Oesels*. Esimesest tegevusaastast peale alustasid seltsi liikmed kogumist, millega pandi alus praeguse Saaremaa Muuseumi kogule. Nende huvi põhisuund ei olnud etnograafia, aga kohalik eksootika oli siiski esindatud. Parts kurdab oma päeva- raamatus, et mõisnike poolt *Kaarmas toime pandud „bazar”, kus iseäranis „vanu” asju soovitud, Eesti rahva nendest asjadest täiesti ilma jätsid; need viidud muist Kuressaare mõisnike museumi, kuna ülejäänud asjad Saksamaale saadetud.*⁴²⁷ Teiseks põhjuseks oli kindlasti ka Saaremaa rahvariiete mitmekesisus ja omapära ning puust tarberiistade suurejooneline dekoor. Ka olid rahvariided Saaremaal võrreldes mandriga tunduvalt kauem kasutuses. Olu- lisemad vanavarakorjajad Saaremaal enne Eesti Rahva Muuseumi kogujaid olid dr Aladar Ban Ungarist, kes oma korjanduse nii Soome, Venemaale kui

⁴²² **Piret Õunapuu.** Mis täna veel saada on, seda homme enam ei leidu! Vanavara kogumisest Eesti Rahva Muuseumi algaastail. – *Akadeemia* nr 4 (241). Tartu, 2009. Lk 674.

⁴²³ J.Tenteri ja A. Lehe vanavarakorjamise aruanne 1914. a. Juuru kihelkond. ERM TAp 136. Lk 18.

⁴²⁴ Vanavarakorjaja Voldemar Lindpere reisikirjeldus 1911. a. Hädemeeste kihelkond. ERM TAp 15. Lk 4.

⁴²⁵ Korjaja A. Kasekampi seletuskiri korjamisraamatu nr 164 juurde. 1913. a. Jüri kihelkond. ERM TAp 74. Lk 1112.

⁴²⁶ Pärnu Muuseumile pani aluse 1896. aastal asutatud baltisakslastest ajaloo huviliste linnakodanike ühendus Pärnu Muinasuurimise Selts (*Pernauer Alterthumsforschende Gesellschaft*). Nii annetuste kui ostude teel kasvanud kollektsoon otsustati 1896. aastal avada ka laiemale publikule. Seltsi eesmärgiks oli kohaliku ajaloo uurimine ja talletamine.

⁴²⁷ G. Partsi päevaraamat k/r 305 juurde. 1914. a. ERM TAp 139. Lk 35–36.

Ungarisse viis,⁴²⁸ kui Peterburi Stieglitzi kunsttööstuskooli lektor ja raamatu-koguhoidja Johannes Gahlnbäck, kes oli Saaremaalt pärit.⁴²⁹ *Mäepää ja Kavi külas oli saak õige väike – igalpool, kuhu meie aga sisse läksime, üteldi meile: ja, 2 aasta eest oli meil küll veel see ja teine asi, aga siis tulnud üks halli habemega mees ja viinud puha ära. Viimati ei hakanud meie enam asju küsimagi vaid pärisime järele – kas ka nende juures üks halli habemega vanamees asju korjanud on – kui ja – siis oli selge, et sealt midagi saada polnud. Hra Gahlenbeck on igatahes koore pealt ära võtnud ja meie pidime lahjemaga leppima, kurtis Edgar Kuusik.⁴³⁰ Vanavarahuvilisi kogujaid mujalt liikus ka mandril, vähem küll kui Saaremaal, kuid siiski. Helmi Reiman kirjutas 1913. aastal oma Kolga-Jaani päevikus, et juba tol ajal puutus ta oma kogumisretkedel kokku hilisematel aegadel nii tuntud probleemiga, et varasemad korjajad on huvitavamad asjad ära viinud. Näiteks olid dr Boltz ja dr Otto Võisiku valla Lätkalu külas nii arheoloogilisi kaevamisi korraldanud kui ka vanu asju ära viinud. Samuti on Cand. Põrk igalpool mitmet puhku korjanud.⁴³¹ Oli ju Aleksander Põrk, tol ajal küll juba Moskvas muuseumitöötaja, ise Võisiku vallast pärit.*

Uskumatut patriotismi kohtas aga Marie Heiberg Äksi kihelkonnas: *Voldi vallas, kuhu siis tulin, on ka palju talusid, kus mulgid elavad ja kust ka palju vanavara sain. Seletati mitmes talus. „Siin käisid mõne aasta eest ka vanavara korjajad, kes Peterburi Vene Muuseumi jaoks korjasid. Meie neile ei annud, vaid ütlesime: kui Eesti Rahva Muuseumi korjaja tuleb, siis anname”.*⁴³² See jutt tundub liiga ilus, et tõsi olla.

Üheks ohtlikuks konkurendiks muuseumi kogujatele olid kohalikud näitusmüügid ja näiteringid ning laulukoorid, kes vanu rahvariideid kasutasid. *Asjade hävinemisele aitasid õige tublisti säälsed Põllumeeste seltsid (Vigala, Märjamaa). Nii, näituseks, pani paari aasta eest „Vigala” põllumeeste selts näitemüügi toime. Nagu ikka ja alati saadeti igale poole asjade korjajaid välja, kes talust talusse käisivad asju otsimas. Selle juures on nende näpu vahele õige palju ka vanavara trehvanud, nagu seltsi liikmed ise jutustasivad, nagu pulmakannusid, naiste riideid, mütsa, vanaaegseid tööriistu ja n.e. Õige sagedasti oli kuulda, et „vaat, kus „metel” alles olid vanasti pulmakannud, aga „ää” andsime – näituse pääle. Asjad, mis juba näitemüügile said, need juba häid päevi ei näinud!*⁴³³

⁴²⁸ *Eesti Rahva Muuseum 1913.* Lk 20.

⁴²⁹ Gahlnbäck müüs oma etnograafiliste esemete kogust 1730 eset ERM-ile 1917. aasta lõpul 16 000 rubla eest (Protokollid II. Lk 409).

⁴³⁰ Vanavarakorjaja E. Kuusiku päevaraamat Jämaja kihelkonda. 7.06.–24.06.1913. a. ERM TAp 70. Lk 21–22.

⁴³¹ Helmi Reimani aruanne 1912–1913. a. ERM TAp 8. Lk 13.

⁴³² Marie Heibergi aruanne vanavara korjamise üle Äksi kihelkonnas 1912. a. mais. ERM k/r 68 juurde. ERM TAp 63. Lk 3.

⁴³³ Korjajate A. Reiniku ja J. Grünbergi vanavara korjamise aruanne Märjamaa kihelkonnas. 1. juuni – 15. juuli 1913. a. ERM TAp 94. Lk 1.

5.1.5. Vanavaranaütused

Korjatud vanavarast kohapeal näituse tegemine oli kunstiõpilase August Pulsti terane mõte. Inimlik loomus tahab ikka oma asju teistega võrrelda ja kui kohe kohapeal näitusest räägiti, oli võimalus muuseumile ilusamaid ja paremaid asju saada. Ei tahetud siis viletsaks jääda, kellel polegi midagi vana ja ilusat muuseumile anda.

August Pulst korjas esimest korda ERMile vanavara oma kodukihelkonnas Toris 1911. aastal. Tihedamaks muutusid sidemed muuseumiga aga 1914. aastal, mil Pulst käis nii Kadrina kui Tori kihelkonnas. Ta oli oma loomult hästi elav suhtleja ja hea organisatsioon. Sealt ka näituste mõte, mis tõesti inimesi innustas.

Esimese kogutud vanavaranaütuse korraldas Pulst 1914. aasta Kadrina kogumismatka ajal Ilumäel. Pulst jäi ise näitusega väga rahule: *Palmse vanavara näitus tõendas, et vanavara poolest rikkam nurk Kadrina kihelkonnast just siin on ja et rahvas ise sellest ka väga lugu peab. Näituse pidamise kohaliku köstri hr. Wiikmanni ruumides ära ja oli rahvale täitsa maksuta. Näituse korralduses olid abiks hr. Wiikmann ja abikaasa ja Joandu külast neiu Seemann oma emaga (sepa perekond). Ülesseadmiseks oli ruumikas saal, mis peale vanavara ka lillede, krantside, kaskede ja muu rohelisega ilustatud sai. Näitusel käijate arv oli 150 kõik enamasti lähematest küladest, aga ka Vihasoost, Erust ja isegi Võsult, viimaselt kõige vähem 20–30 inimest. Huvitusega vaadati asju ja nõuti seletusi. Ka toodi üle 20 numbri vanavara juurde. Kuni pimedani viibis rahvas saalis. Saalis oli taldrek pealkirjaga: „Museumi heaks” välja pannud, mis 210 kop. sisse tõi ja müüdi museumi kaartisid a 10 k. 73 k. = 730 k. Nii oli sissetulek 940 kop. Kena mälestus Palmsest.*⁴³⁴

Järgmisel aastal Toris vanavara korjates korraldas Pulst jälle korjatud vanavarast näituse: *Kõige raskuste peale vaatamata, mis vanavara korjamist Toris takistas – osalt võimatukski tegi – tuli paari nädala jooksul 127 nummert kokku, millest siis 9. augustil s.a. „Salme” seltsimajas näitlejate ruumis vanavara näituse toime panime. Näitus oli juba varemalt ette kavatsatud ja rahvale juba korjamise ajal kõrva sisse üeldud: „9. augustil tulge vanavara näitusele ja tooge asjad, mis nüüd maha veel jäävad, kaasa.” Kuid rahvas oli selle ettepaneku hoopis ära unustanud lahingu tõttu, mis Pärnus 7. augustil s.a. ära peeti. Tori alev, s.o. näituse koht, on Pärnust kõigest 25 versta kaugusel, mille tõttu siis põgenejad juba paar tundi peale lahingu algust ärevuse laene siia kandsid. Veel näituse päeval oli „Salme” saalis põgenejaid terve seltskond, mille tõttu meil ka võimalik ei olnud saali näituse ruumiks tarvitada. ... Nii siis algas Tori vanavara näitus kolmandal päeval pärast Pärnu lahingut, mill ärevus küll kõige suurem pidi olema. Siiski näitas kaunike hulk näitusel käijaid, et Torilastel just „kananahk” seljas pole. Ka mina, kui näituse toimepanija, olin ennem Tartust tulles lahingu läbi teinud ja mis siis muud, kui*

⁴³⁴ A. Pulsti päevaraamat (k/r 318A juurde) 27. juunil 1914. a. Kadrina kihelkond. ERM TAp 142. Lk 4.

kõigist pahaist juttuist hoolimata, näitust ära pidama. Jututegijad ja laiali kandjad polnud ju lahingus käinud ja neile võisin kohe näkku ütelda: „Vaeletad sõber! Midagi hirmsat pole olnud ega saagi olema.” ... Näitus kestis hilja õhtuni. Vaatamas käis selle aja jooksul 131 inimest.⁴³⁵ Torist sõitis Pulst sõjalolude tõttu Tartu asemel Tallinna Eesti Põllumajanduse Seltsi näitusele ja pani kogutu välja pealkirja all *Eesti Rahva Museum. 1915. a. korjandus ja vanavara Torist, Pärnu maakonnast*. Peale näitust hakkas Pulst ka Tallinnas agarasti vanavara korjama ja kihutustööd tegema. Esemeid laekus parkümmend.⁴³⁶

5.1.6. Vanavara korjamine linnades

Vanavara kogumise kõrgajal, 1913. aastal, otsustati alustada vanavara korjamist ka linnades. Põhjalikumalt oli küsimus arutluse all 13. veebruari koosolekul.⁴³⁷ Kristjan Raud avaldas arvamust, et vanavara on linnades palju saadaval. Ta ise olevat Rakverest ilusaid tekke leidnud. Tartus loodeti korjajaid kergemini leida, kuna Tallinnas ja väiksemates linnades näis see raskem olevat. Otsustati saata välja korjajad, kes Tartu maja maja järel ja tänav tänav järel läbi käiksid. Teistes linnades loodeti leida usaldusmehi ja seltse üles kutsuda, et nad aitaksid vanavara korjata. Oskar Kallas juhis tähelepanu ka vanarauakauplustele ja vanakraamiturgudele. Arutati, et maal kogumisel tuleks ka mõisate poole pöörduda, kus nii mööblit kui kunsti leidub. Leiti vajalikuks korjata kirikute vanavara, näiteks pilte, kujusid, kirikuraamatuid, arhiive jne.⁴³⁸

Järgmisel koosolekul otsustati linnades korjamiseks eraldi üleskutseid trükikida ja laiali jagada: *Iga korjaja saab teatud jao üleskutseid ja laotab nad siis määratud uulitsas laiali. Mõne päeva pärast läheb siis korjaja asjade järele. Üleskutse tuleks kolmes kohalikus keeles kirjutada, et võimalik oleks ka sakslaste ja venelaste juurde minna. Ka ajalehtedes tuleks üleskutsed avaldada. Loodetakse vähemalt 50 korjajat saada.*⁴³⁹ See mõte oli hea, aga kindlasti ka kõvasti lihtsameelne. 5000 eksemplaris trükitud üleskutsel on kirjas: *Et meie linnade vanavarast osagi päästa, selleks otsustas Eesti Rahva Museumi korjamise-toimekond Tartu linna vanavarast puhtaks korjata... Kui kellegil asju on, mis Museum vast tarvitada võiks, ärge oodake siis, kuni korjajad Teie juurde tulevad, vaid tooge asjad ise ära. Kes asju müüa tahab, see toogu nad otse Museumi ruumidesse.*⁴⁴⁰ Mai alguses oli juba 28 inimest korjamas rohkem kui 30 tänaval. Ka toodi muuseumisse üksikuid asju. Kahjuks aga ei saanud see ettevõtmine õiget hoogu sisse. Mis selle põhjuseks oli, on raske tagantjäreli

⁴³⁵ August Pulsti aruanne Tori kihelkond ja Tallinn. 1915. ERM TAp 166. Lk 10–12.

⁴³⁶ **Piret Õunapuu.** Eessõna. – *Vanavara kogumisretkedelt 2. August Pulst*. Tartu, 2006. Lk 11–14.

⁴³⁷ Korjamise toimekonna protokollid. Lk 55.

⁴³⁸ Samas. Lk 56–57.

⁴³⁹ Samas. Lk 58–60.

⁴⁴⁰ *Vanavara korjamine Tartu linnas*. Lendleht.

otsustada. Ilmselt oli korjajatel vähene kogemus, linnas ka vähem vanu asju ja võib-olla oli ka üleskutse ise liiga pealetükkiv. Tartu korjajate seas oli juba rohkem naisi ja just muuseumiga seotud isikuid nagu Alma Johanson, Johanna Mälk, Helmi Amberg, Marie Heiberg jt.⁴⁴¹ Muuseumil selle korjandusega väljaminekuid peale trükikulude ei olnud, millest võib välja lugeda, et ostu teel ka ühtegi asja ei saadud. Hoolimata sellest ebaõnnestumisest otsustati ka teistes linnades kogumistöö ette võtta ja trükkida selleks 17 600 eksemplari üleskutset. *Korjamise korraldus teistes linnades jäeks sealsete Muuseumi liikmete ja usaldusmeeste hooleks, kellega sellekohasesse kirjavahetusse osalt juba on asututki. Nii on juba korjata lubanud vet. velsker Tobvo Paides ja Seljamaa kooliõp. E. Rosenberg Rakveres.*⁴⁴² Järgmise aasta alguses tehti kokkuvõtte, et Tartu linnas osales kogumistöös 1913. aastal 31 inimest ja ... *ainult Tartus on korjamine enam-vähem läbi viidud. Rakveres ja Paides ka Pärnus on säälsed tegelased korjamise oma pääle võtnud. Ka Tallinna tegelastega on räägitud. Sääil on pr. Saral abilisi lubanud muretseda, kui keegi korjamise oma hooleks võtaks. Asju on Tartust vähe saadud.*⁴⁴³

5.1.7. Kokkuvõtted suurokogumisest

Vanavarakogujate usin töö kasvatas ka Tartus muuseumiga tegelevate inimeste koormust. Juba 1911. aasta suvel käis vilgas kogumistöö ja selle peakorteriks oli põhiliselt Karl Eduard Söödi raamatukauplus. 1912. aastal ilmunud aruanne andis kogujateks 15 inimest, peale selle üle kümne vabatahtliku.⁴⁴⁴

Kirjalikku materjali on sellest aastast muuseumi arhiivis kümnest kihelkonnast.⁴⁴⁵ Kogude juurdekasvuks andis Leinbock ERMi kataloogi järgi 3306 eset.⁴⁴⁶ Samas väidab Kristjan Raud 1911. aasta aruandes, et kasv on enam kui 5000 numbrit.⁴⁴⁷ Ilmselt ei pruukinud kõik kogutud asjad kohale jõuda ja osa ei võetud hiljem ka arvele.⁴⁴⁸ Kolmas versioon muuseumi korjajate arvust ning laekunud esemete hulgast 1911. aastal on pärit 1912. aasta tegevusaruandest, kus on kirjas: *Üle 20 korjaja saadeti välja, kes üle 2000 numbri Muuseumi kogudesse juurde tõi.*⁴⁴⁹ Korjajaid rohkem, esemeid vähem. Ilmselt oli korjajate arv kõikuv, sest puudus täpne piir ERMi lähetatud ja kohalike korjajate vahel. Esemete korraldamiseks ja nimekirjade tegemiseks võeti muuseumisse tööle üliõpilane Gustav Matto. 9. oktoobri koosoleku ajaks oli Mattol juba 2680

⁴⁴¹ Korjamise toimekonna protokollid. Lk 78–79.

⁴⁴² Samas. Lk 64.

⁴⁴³ Samas. Lk 72–73.

⁴⁴⁴ *Eesti Rahva Muuseum 1911*. Lk 5.

⁴⁴⁵ Topograafiliste kirjelduste päevik. Lk 4–9.

⁴⁴⁶ **Ferdinand Leinbock**. Eesti Rahva Muuseum 1909–1934. Lk 26.

⁴⁴⁷ *Eesti Rahva Muuseum 1911*. Lk. 5.

⁴⁴⁸ Välistada ei saa ka kirjaviga, et 3st on saanud 5.

⁴⁴⁹ *Eesti Rahva Muuseum 1912*. Lk 7.

numbrit selle suve korjandustest registreeritud, suur osa aga veel sisse kandmata.⁴⁵⁰

Rahaliselt oli aasta olnud muuseumile soodne ja see võimaldas algselt korjamisele mõeldud 500 rubla asemel 1000 välja käia. Korjamistoimkonna liikmed olid teeninud Tartu ja Tallinna Eesti näitustel kanarbikku müües ligi 2500 rubla.⁴⁵¹

1912. aasta alguses arvati, et sel aastal võib muuseum vanavara korjamiseks kulutada 2000 rubla ja saata välja 25 korjajat.⁴⁵² Tegelikult oli majanduslik baas tänu kanarbiku müümisele ja ühiskondlike asutuste toetussummadele nii tublisti paranenud, et sel aastal saadeti välja juba ligi 50 korjajat.⁴⁵³ Muuseum oli üha enam tuntuks saanud ning inimesed tulid ka ise esemeid pakkuma. Korjamistoimkonna ülesandeks oli pakkumised läbi vaadata.

Suvist laiaulatuslikku kogumist püüti organiseerida just Eesti äärealadel, eeskätt rannikul, saartel ja Setumaal. Sellise valiku põhjustas muuhulgas asjaolu, et just nende piirkondade omapärane vanavara pakkus huvi ka väljastpoolt Eestit tulnud korjajatele ja samuti mitmesugustele äritsejatele. Muuseumi lähetatud 45 korjajast läksid pooled piirialadele. Suuremad kogud saadi 1912. aastal Kambja kihelkonnast (Henrik Visnapuu ja Oskar Kuriks) – üle 400 eseme ja Muhu saarelt (Paul Ruus ja Richard Villems) – üle 300 eseme. Kokku laekus selle suve korjandustest ligi 6000 eset. Kirjalikku materjali anti üle 38 üksust, tihti ühe korjamismatka kohta eraldi nii päevaraamat kui aruanne.

1913. aasta oli vanavara kogumise kõrgaeg. Muuseumi saatis välja 60 korjajat, kellele anti reisiraha kaasa, ja umbes 60 korjajat tegid tööd oma ümbruskonnas ilma rahata. Suurem osa korjajaid saadeti Lääne-, Harju- ja Virumaale, et tervet Eestimaa kubermangu läbi korjata, jätkati poolelijäänud tööd Saaremaal. Tartu-, Viljandi-, Pärnu- ja Võrumaal olid tegevad enamasti kohalikud korjajad.⁴⁵⁴ Korjamistoimkonna koosolekutel oli pidevalt juttu sellest, et korjajad on liiga pealiskaudsed. Põhjuseks oli eelkõige see, et korjajad ise asjast liiga vähe teadsid, ning seetõttu otsustatigi neile enne teele asumist kursusi korraldada. Veel otsustati üritada kogumistööle kutsuda samu inimesi mitu aastat järjest, sest neil on juba kogemus olemas, samuti määrata kogumisaigaks väiksem piirkond ning püüda spetsialiseerida kogujaid näiteks ehituste, kalapüügi jne alade peale.⁴⁵⁵

1914. aastast hakkas korjajate arv vähenema. Välja saadeti 25 inimest. Seevastu kohalikke korjajaid oli ametis üle 100.⁴⁵⁶ Alanud maailmasõda aga jättis sügava jälje järgnevate aastate korjandustele. Näiteks taheti saata korjajad enne

⁴⁵⁰ Protokollid I. Lk 39.

⁴⁵¹ Protokollid I. Lk 38–39.

⁴⁵² Korjamise toimekonna protokollid. Lk 12.

⁴⁵³ *Eesti Rahva Museum 1912*. Lk 7.

⁴⁵⁴ *Eesti Rahva Museum 1913*. Lk 19.

⁴⁵⁵ Korjamise toimekonna protokollid. Lk 83.

⁴⁵⁶ *Eesti Rahva Museum 1914*. Lk 7.

elanike evakueerimist Naissaarele ja taotleti selleks luba. Luba ei saadud ning siin ei õnnestunud aidata ka Rudolf Hurdal.⁴⁵⁷

Osa korjajaid olid käinud kogumas ka kahel eelmisel aastal, rohkem tööga tuttavad ja indu täis. Sellised olid näiteks Hendrik Visnapuu ja Marie Heiberg. Korjamispaikadeks olid Virumaa, Järvamaa, Harjumaa, Läänemaa ja Saaremaal Kihelkonna, Karja ja Kaarma. 1914. aastal asus taas agaralt vanavara korjama kunstiüliõpilane August Pulst, kes käis nii Kadrinas kui korjas oma kodukihelkonnas Toris. Pulsti korjamismatku iseloomustas soov kohalikele inimestele igati selgitada nii vanavara kogumise kui ka muuseumi tähtsust. Selleks organiseeris ta alati kogutud esemetest kohalikke näitusi, kus ise seletusi jagas ning tihti ka kihutuskõnedega esines. Pulsti avatud loomus ja hea suhtlemisoskus tulid talle see töö juures igati kasuks. Nii õnnestus tal Kadrinast koguda 720 ja Torist 80 eset.

Muuseumi aruanne 1914. aasta kohta toob kogutud esemete arvuks ligi 4000⁴⁵⁸, mis on jälle järgu võrra suurem kui Leinbocki arvestatud 2952 eset.⁴⁵⁹ Kirjalikku materjali selle aasta kohta on arhiivis 29 ühikut, kirjutatud 23 isiku poolt.⁴⁶⁰

1915. aasta oli sõja-aasta ja hoolimata sellest *siiski on vanavara korjamise mõte juba sedavõrd tuttavaks saanud ja läbi tunginud, et sõda teda seni täiesti ei ole suutnud sumbutada. Inimesed toovad kas või käe otsas, kas või taskuga Museumile asju ja üksikud püüavad korjata, nii palju kui olud seda lubavad.*⁴⁶¹

Kirjaliku materjali järgi korjas vanavara vähemalt kuus inimest. Korjati Lüganuse, Põltsamaa, Rapla, Tori ja Viljandi kihelkonnas. August Pulst jätkas korjamist oma kodukihelkonnas Toris. Hoolimata sõjast õnnestus tal nii korjamine kui ka vanavaranäituse korraldamine.

1916. aasta aruandes kirjutatakse: *Kuna endistel aastatel süstemaatiline ainelise vanavara ja rahvateadusliste asjade korjamine Museumi päätöoks oli, sai see nüüd raskeks ja peaaegu võimatuks. Ehk küll sõjategevus 1916. a. suvel enam nii ähvardav ei olnud, kui aasta enne seda, ei saadud siiski korjamistööd kuigi palju teha – puudusid jõud, ja liikumine oli niivõrd takistatud, et mõtteta oli kedagi välja saata, kus iga võrast kui salakuulajat uurimise alla võeti. Ainuke lootus oli kohalikkude korjajate päale, kuid ka siin ei saadud palju ära teha, sest harilikud Museumi töötajad, üliõpilased ja kooliõpetajad, viibisid vaenuväljadel.*⁴⁶² Nii 1916. kui 1917. aasta kogumismatkade kohta puudub muuseumis igasugune kirjalik materjal. Ka muuseumi tegevuse aruannet koostanud Gustav Matto kirjutab, et tal pole teateid kohalike korjajate töö tulemuste

⁴⁵⁷ Korjamise toimekonna protokollid. Lk 28.

⁴⁵⁸ *Eesti Rahva Museum 1914*. Lk 8.

⁴⁵⁹ **Ferdinand Leinbock**. Eesti Rahva Muuseum 1909–1934. Lk 26.

⁴⁶⁰ Topograafiliste kirjelduste päevik. Lk 30–37.

⁴⁶¹ *Eesti Rahva Museum 1915*. Lk 15.

⁴⁶² *Eesti Rahva Museum 1916 ja 1917*. Lk 2.

kohta.⁴⁶³ Viimane korjamistoimkonna protokollitud lühike koosolek toimus 29. veebruaril 1916.⁴⁶⁴

1917. aastal ei tulnud Eesti Rahva Muuseumisse mingeid teateid kogumise kohta. Korjasid ilmselt mõned kohalikud, kes ehk hiljem asjad muuseumisse töid. Ometi ostis Oskar Kallas 1917. aasta lõpul Peterburis Johannes Gahlnbäckilt osa tema etnograafiliste esemete kogust. Raha selleks laenati majaehituse kapitalilt. Seda, sajandi alguses Eesti saartelt korjatud ligi 2500 põhiliselt rahvakunstiesemest koosnevat kogu oli varemgi Eestisse soovitud. 1915. aastal kirjutas Kristjan Raud Tartusse, et ta tahaks Gahlnbäcki kogu Tallinnasse osta, kui ERM vastu pole. Järelepärimisel oli aga selgunud, et Gahlnbäck ei olnud tol hetkel üldse nõus oma kogu ära andma, vaid lootis, et tema poeg jätkab alustatud tööd. Kui seda ei juhtu, siis soovis ta, et kogu saaks Eesti Rahva Muuseumile.⁴⁶⁵ Nii otsustaski Gahlnbäck oma kogu 1917. aastal ERMile müüa. Tema esialgseks hinnanoudeks oli 45 000 Soome marka. Peterburi lähedale Levašovosse kohale sõitnud Oskar Kallas ostis lõpuks 1730 eset kokku 16 000 rubla eest.⁴⁶⁶ Hiljem kirjutas Kallas Edgar Eisenschmidtile, et kauplemine oli kestnud 24 tundi.⁴⁶⁷ Kauba peale lubas Kallas Gahlnbäckile kogu eluks vaba sissepääsu Eesti Rahva Muuseumisse ja ühe tinakannu muuseumi kogudest.⁴⁶⁸ Kui palju olid ERMi vanavarakorjajad, eriti Saaremaal, pidanud kuulma, et oli küll ilusaid vanaaegseid asju, aga kõik müüdi härra Gahlnbäckile. Nüüd siis saadi esemed ikkagi ringi pidi Eesti Rahva Muuseumile. Suurema osa esemeid ja arhiivi koos joonistega omandas nii ostude kui kingitustena Vene Etnograafiamuuseum.⁴⁶⁹ Seda ostu võiks pidada ilusaks lõpetuseks Eesti Rahva Muuseumi algaastate kogumismatkadele.

Et aga iga lõpp on uue algus, siis 1918. aastal korjas Jaak Sõggel Halliste ja Saarde kihelkonnas vanavara ning muuseumile ka aruanded selle kohta üle andnud.⁴⁷⁰

Kokkuvõtteks Eesti Rahva Muuseumi vanavarakogumisest saab tuua järgmised punktid.

⁴⁶³ *Eesti Rahva Muuseum 1916 ja 1917*. Lk 2.

⁴⁶⁴ Korjamise toimekonna protokollid. Lk 94.

⁴⁶⁵ Protokollid II. Lk 234–235.

⁴⁶⁶ Samas. Lk 409–410.

⁴⁶⁷ O. Kallase kiri E. Eisenschmidtile 14. I 1918. ERMA f 1 n 1, s 103.

⁴⁶⁸ Aastaid hiljem kirjutas Ferdinand Linnus (Leinbock), et muuseum saatis lubatud tinakannu Gahlnbäckile 1923. aastal või veelgi hiljem, kuna ta muidu ei olnud nõus ära andma kataloogi. Paaril korral olevat Gahlnbäck käinud ERMis Raadil iseseisvusajalgi, kusjuures olevat kurnud, et rahaväärtuse langemise tõttu oli ta kogude müügisumma eest saanud osta ainult 1,5 naela võid. – F. Linnuse kiri O. Kallasele 16. X 1936. ERMA f 1, n 1, s 103.

⁴⁶⁹ Гальнбек. Архив РЭМ Ф. 1, оп. 2, №№ 98–180.

⁴⁷⁰ J. P. Sõggeli aruanne ainelise vanavara korjamise kohta Halliste ja Saarde kihelkonnas aastatel 1913–1918. ERM TAp 170; J. P. Sõggeli aruanne ainelise vanavara korjamise kohta Halliste ja Saarde kihelkonnas aastatel 1913–1918. ERM TAp 171.

ERM oli seadnud endale ülesande: *Meie ei vaiki, ei väsi enne, kui iga lapsgi külas teab, mis Museum on, ja viimne kui talu oma muistsused Museumile välja on andnud.*⁴⁷¹ Rohkem ja asjalikumais laadis räägiti eesmärgist käia läbi kõik kihelkonnad. Kuidas siis suudeti oma eesmärki täita? Tulemus oli tegelikult suurepärase. Enne Eesti Vabariigi loomist käisid ERMi vanavarakogujad kõigis Eesti kihelkondades, välja arvatud vaid rootsi asustusega Vormsi ja Ruhnu kihelkond. Tol ajal ei nähtud rootslastega asustatud saartel otsest seost ERMiga ja seetõttu nad jäid huviorbiidist välja. Kõige rohkem käidi sel perioodil Kodavere kihelkonnas (9 korjajat), järgnesid Rõngu kihelkond kaheksa vanavarakorjajaga ning Jõhvi, Palamuse, Viljandi ja Kadrina kihelkonnas käis kuus kogujat. See kummutab üldlevinud arusaama, nagu oleksid esmatahtsad olnud just Saaremaa kihelkonnad. Sealt pärineb sellel perioodil küll palju esemeid, kuid eelkõige tänu nii ÕESI kui EÜSi deponeeritud ning Gahlnbäckilt ostetud kogudele.

Selle taga, et muuseum jõudis niivõrd suurepärase tulemusteni, oli innustunud ja visade meeste järjepidav suunav töö. Need mehed olid eelkõige Kristjan Raud ja Oskar Kallas, sammukese tagapool Karl Eduard Sööt ja Gustav Matto ning Edgar Eisenschmidt.

Aeg oli soodne. Vanu asju oli veel küllalt alles, olgugi et enamik korjajaid kurtis oma päevaraamatus, et midagi pole enam leida. Suur osa koguti enne Esimest maailmasõda, sest sõjaolukord soodustas vanavara hävimist.

Isamaalisus oli oma kõrglainele. Tuli päästa, mis päästa annab, et meie vanavara ei ostetaks üles ja viidaks võõrsile, näiteks Aladar Ban Ungarisse, Johannes Gahlnbäck Peterburi või Aleksander Põrk Moskvasse. See oht oli olemas, kui Saaremaa naised olid laadal lausa oma riided seljast müünud ja tekkidesse mähituna koju tagasi sõitnud.

Kõigile kogujatele oli see innustav ja tore kogemus. Hoolimata sellest, et neid peeti küll kaltsukaupmeesteks, maamõõtjateks, hulgusteks, salakuulajateks, aga ka lihunikeks ja sõrataudi levitajateks jne. Need noored inimesed said ise targemaks ja suur oli ka kasu, mis neist kohapeale maha jäi – kõik need kogumiseks kaasa käivad seletused, kihutuskõned kohalikel pidudel ja vanavara väljanäitused.

Kogumistööle oli kaudselt haaratud ka suur osa maa haritlaskonnast. Kirikuõpetajad kutsusid kantslist muuseumi toetama, kirikuuksel jagati üleskutseid jne. Tihti käisid korjajatega kaasas kohalikud kooliõpetajad ja teised autoriteetsed inimesed. Nii tärkas ja kasvas pikkamööda side muuseumi ja rahva vahel. Samm-sammult saabus arusaamine muuseumi mõttest – tänu autoriteetidele, tänu ajalehtedele ja kindlasti ka tänu innukatele vanavarakorjajatele ning nende korraldatud kogutud esemete ülevaatenäitustele.

Ligi 20 000 eset oli korjatud ilma erihariduseta inimeste poolt, kuid see kogus esemeid andis hilisematele teadlastele suurepärase aluse, millele toetudes meie rahvateadust kiiresti edendada.

⁴⁷¹ **Kristjan Raud.** Eesti Rahva Muuseumi lill. – *Postimees* nr 182, 16. august 1911.

5.2. Teised muuseumi kogud

Vanavara kogumine oli muuseumi tegevuse esimesel kümnel aastal prioriteetne. Tänu sellele moodustus suurepärane esemekogu. Samuti hakkas üldsus just vanavara kaudu teadvustama muuseumi, inimeste jaoks olid esemed see *muinus*, mida Eesti Rahva Muuseum päästis. Vanavarast kujunes muuseumi identiteedi alus.

Muuseumi *Põhjuskiri* sätestab muuseumi eesmärgid tunduvalt laiemalt ning suulise ja esemelise vanavara kogumise järel seisab: *Ühisus asutab täieliku raamatukogu.*⁴⁷² Hiljem korduvalt trükitud lendleht *Eesti Rahva Muuseum Tartus*⁴⁷³ seletab laiemalt lahti raamatukogu eesmärgid ja toob muuseumile juurde veel eraldi fotode ehk nn *päevapiltide* kogu.

Kunstikogu moodustamist muuseumi juurde arutati juba esimesel juhatusel koosolekul, kus arutelu juhtinud Oskar Kallas tegi ettepaneku: *Esiolgu vähem rõhku uuema kunsti pääle, rohkem kadumas oleva vana rahva kunsti ja ülepääl rahvatööde – ainelise vanavara – korjamise pääle panna, kuna uuema kunsti tööde muretsemine liig kulukas oleks ja muuseumi varanduslisest jõuust üle käiks.*⁴⁷⁴ Ometi kujunes ajapikku välja ka muuseumi kunstiosakond, kuid võrreldes teistega oli ta selgelt tagaplaanil ega omanud käsitletaval perioodil erilist tähtsust.

Sõnaline vanavara, mille kogude hoiupaigaks muuseum oli loodud, jäi aga teiste toimetuste kõrval tagaplaanile.⁴⁷⁵ Hurda kogud olid endiselt hoiul Soome Riigipangas ja Eestis ei olnudki neile tol hetkel ruumi. Seal alustati Kaarle Krohni korraldamisel ka kogude kopeerimist.⁴⁷⁶

Esimeste Hurda materjalide omanikuks sai muuseum 17. septembril 1909, kui Rudolf Hurt kirjutas piduliku kirja Eesti Rahva Muuseumi juhatusele: *Kadunud Dr. Jakob Hurt'i pärijate nimel on mul au Eesti Rahva Muuseumi juhatusele auupaklikult teada anda, et meie – kadunud Dr. Jakob Hurt'i pärijad – kõik peale tema surma järele jäänud kirjanduslise ja eluloolise materjali, välja arvatud meie oma perekonnasse puutuvad kirjad ja mälestused, Eesti Rahva Muuseumile jäädavaks omanduseks annetame. [...] Üks osa tähendatud materjalist (suur hulk erakirju, ülestähendused folkloore kohta, vanad kirjameeste seltsi originaalprotokollid, Aleksandri-koolisse puutuvad mälestused, käsikirjad – nagu „Vana kandle” käsikiri – jne) on juba Tartusse viidud ja Eesti Üliõpilaste Seltsi majas aset leidnud.*⁴⁷⁷ Neid materjale võib

⁴⁷² *Eesti Rahva Muuseumi põhjuskiri*. Lk 5.

⁴⁷³ *Eesti Rahva Muuseum Tartus*. Lendleht.

⁴⁷⁴ Protokollid I. L 2.

⁴⁷⁵ *Muuseumis leiavad kõigepäält aset Jakob Hurt'i teaduslised kogud ja kõik, mis tema mälestusega ühendatud on.* (*Eesti Rahva Muuseumi põhjuskiri*. Lk 4.)

⁴⁷⁶ *Jakob Hurt 1839–1907*. Koostanud M. Laar, R. Saukas, Ü. Tedre. Tallinn: Eesti Raamat, 1989. Lk 18.

⁴⁷⁷ Rudolf Hurda kiri Eesti Rahva Muuseumi juhatusele 17. septembril 1909. ERMA n 1, s 32.

lugeda küll muuseumi arhiiviks, millest aastaid hiljem kasvas välja ERMi Kultuurilooline Arhiiv.⁴⁷⁸

Rahvaluule kogumine oli tegelikult jäänud põhiliselt Eesti Kirjanduse Seltsi hooleks ja seal jätkas oma tööd sellel alal ka Matthias Johann Eisen. Samal ajal tegeles rahvaviiside korjamisega ka Oskar Kallas ja mitte ERMi, vaid EÜSi egiidi all.

5.2.1. Raamatukogu

Muuseumi asutamisest alates loodeti, et muuseum saab endale Eesti Üliõpilaste Seltsi raamatukogu, millele Oskar Kallas oli juba üliõpilaspõlves aluse pannud.⁴⁷⁹ Mõtte koostada korralik arhiivraamatukogu saatis Kallast kogu aeg ja nüüd oli ta nii ERMi kui EÜSi poolt asjade korraldamise juures. Esialgu kuulusid raamatukogu juurde ka käsikirjalised materjalid, mitte ainult trükised.

Raamatukogu üleandmiseks moodustati 1909. aasta sügisel ühine komisjon, kes võttis vastu 11 punktist koosneva dokumendi. Tõdeti, et EÜSile käib üle jõu täielikku eestikeelset raamatukogu ülal pidada ja ta annab selle koos kõigi nimekirjadega üle ERMile. ERM omakorda kohustus EÜSile raamatukogu asutama, st andma tagasi EÜSile tarvilikud dubletid. Loodeti, et vilistlased toetavad rahaliselt EÜSi raamatukogu edasi, sest EÜSil tuli rohkem raamatuid juurde muretseda.

Baltica kogu anti samuti üle ERMile, aga selle eest pidi ERM maksma 50 rubla, et selts selle eest endale ise *Balticat* võiks muretseda. Soomekeelne raamatukogu läks ka ERMile, ainult sõnaraamatud ja dubletid jättis EÜS endale. Nii pildi- kui käsikirjakogu koos nimekirjadega andis EÜS ERMile täielikult üle. Lõpuks lubas EÜS kinkida ERMile lugemislaualt lehed, mis aasta lõpuks alles on.

EÜS lubas anda ERMi raamatukogule ja muuseumi kappidele ruumi, kui see seltsi tegevust ei sega.⁴⁸⁰ Otsustati, et EÜS valib igal aastal raamatukogu komisjoni kolm meest, kes ERMi ametniku juhendamisel töötavad.

21. oktoobril toimunud vilistlaste ja liikmete ühisel koosolekul otsustati, et ERM maksab EÜSile eestikeelse raamatukogu eest 250 rubla. *Baltica* eest eraldi ei maksta. Samuti võeti vastu otsus, et ERMi põhikirja § 17⁴⁸¹ kehtib ka EÜSi kohta.⁴⁸²

⁴⁷⁸ Eesti Kultuurilooline Arhiiv (EKLA) asutati 1929, aluseks ERMi kogunenud käsikirjad, lisaks Eesti Kirjanduse Seltsi, Akadeemilise Ajaloo Seltsi ja Akadeemilise Kirjandusühingu arhiivid.

⁴⁷⁹ **Veera Pino.** Oskar Kallas ja EÜS „Fraternitas Viliensise” lugu. Lk 68.

⁴⁸⁰ Raamatukogu asus endiselt Eesti Üliõpilaste Seltsi majas.

⁴⁸¹ § 17 – *Tegevliikmete kogust võivad nende asutuste asemikud, kes Muuseumi aineliselt toetavad, tegevliikmete koguga kokkuleppimist mööda hääleõigusega osa võtta.*

⁴⁸² Eesti Üliõpilaste Seltsi kiri Eesti Rahva Muuseumile 10. novembril 1909. ERMA n 1, s 32.

Muuseumi juhatuse esimesel koosolekul oli suundade seadmisel peale jäänud arhiivraamatukogu mõte. Jaan Tõnissoni pakutud rahvaraamatukogu ideed ei peetud muuseumile esmatähtsaks.⁴⁸³ Sügisel tegi aga Vanemuise selts muuseumile ettepaneku asutada ühiselt avalik ja tasuta raamatukogu. *Suudame meie lugemise materjali rahvale kergesti kättesaadavaks teha, siis väheneb ka vististe nende asjata surnuks löödud tundide arv, mida meie rahva liikmed vaimlise pimeduse ja arusaamatuse tagajärjel õllelaudade taga ja teiste labaste lõbude juures mööda saadavad. Niisama suudaksime ka järjest kasvavale ja rahva vaimu kihvitavale sopakirjandusele tõkkeid teha, sest avalik rahva raamatukogu tõstaks lugejate maitset, neile ainult tõsise väärtusega raamatuid lugemiseks pakkudes.*⁴⁸⁴ Muuseumi vastus Vanemuise seltsile ei ole kahjuks säilinud, aga ilmselt oli see eitav, sest tihedamat koostööd selle ettepaneku põhjal ei tekkinud.

Järgnevat aastat saadi raamatukogule lisa tsensorite arhiividest: Babanovilt Tartus 1911. aastal, H. Jannsenilt Tallinnast ja Mart Pukitsalt Peterburist 1912. aastal.⁴⁸⁵ Raamatukingitusi tuli ka nii Soomest kui Ungarist.

1912. aastal käis Oskar Kallas Peterburis muuseumi asju ajamas. Tõuke selleks andis Johan Habicht, kes teatas Peterburist, et temal *mitmesugused Balti dokumendid on, millest tema need, mis E. R. Museumile tähtsad, Museumile kingib; kuid teeb tingimuseks, et Museumi poolt keegi Peterburisse peaks sõitma, et soovitavaid paberisi välja valida.*⁴⁸⁶ Juhatuse otsusel sõitis Kallas. Peterburis valis ta kõigepealt Johan Habichti juures välja põhiliselt mõisaajalugu puudutavad dokumendid, mis koos Riia ja Tartu fotodega saadi muuseumile kingituseks. Ülejäänud aja pühendas Kallas akadeemiliste kontaktide sõlmimisele. Ta pöördus Peterburi Keiserliku Avaliku Raamatukogu dublettide osakonna juhataja A. Braudo poole ettepanekuga, et iga Eestis ilmunud raamatu teine dublett saadetakse Eesti Rahva Muuseumile kas odavamalt või võimalusel päris kingitusena. Nii Eesti raamatute kui ka eesti elusse puutuvate raamatute väljaotsimisel dublettide osakonnast lubasid abiks olla raamatukogu Eesti osakonna ametnik Vassili Martinson⁴⁸⁷ ja Peterburi Eesti tsensor Mart Pukits.⁴⁸⁸ Venemaa Teaduste Akadeemia sekretär akadeemik S. Oldenburg lubas Kalla-

⁴⁸³ Protokollid I. L 6.

⁴⁸⁴ Vanemuise Seltsi Eestseisuse kiri Dr. J. Hurt'i Museumi Eestseisusele. ERMA n 1, s 32.

⁴⁸⁵ **Ferdinand Leinbock**. Eesti Rahva Muuseum 1909–1934. Lk 30.

⁴⁸⁶ Protokollid I. L 62.

⁴⁸⁷ **Vassili Martinson** (1874 Tahkuranna vald –1955 Pennsylvania osariik, USA) oli eesti õigeusu teoloog ja raamatukogundustegelane. Ta oli ka aastatel 1910–1918 Peterburi Vaimuliku Seminari rektor.

⁴⁸⁸ **Mart Pukits** (1874–1961) oli eesti graafik ja literaat. Ta õppis Tartu saksa käsitöölise seltsi joonistuskoolis ning 1899–1902 Leipzgis Graafika- ja Raamatukunstiakadeemias. 1905–20 töötas riigiametnikuna ja koduõpetajana Peterburis. Oli 1921–25 Pallase kunstikooli kunstiajaloolektor ja 1924–40 Tartu Linna Keskraamatukogu juhataja. Lõi peamiselt juugendstiilis puugravüüre ning sullejoonistusi ajakirjadele ja raamatutele, tegeles ka maaliga. Kirjutas artikleid ilukirjandusest ja kujutavast kunstist, tõlkis raamatuid põhiliselt läti keelest.

sele akadeemia kirjastatud raamatuid kinkida, eriti neid, mis soome-ugri rahvaid ja Läänemere kubermange puudutavad. Samas pidas Kallas läbirääkimisi ka Hurda vanavara väljaandmise asjus. Nii Oldenburg kui ka akadeemik Salemann, *kellel selles asjas kõige mõjuvam sõna on kõnelda*, lubasid kõik selle heaks teha, et akadeemia Hurda laulud omal kulul välja annaks. Vaidlusi tekitas aga väljaande sisuline külg. Kallas soovitas, et ära trükitaks kõik teisendid, akadeemikud pooldasid aga antoloogiat.⁴⁸⁹

Kui Kallas järgmisel aastal jõulude ajal uuesti Peterburi sõitis, selgus, et Keiserlik Avalik Raamatukogu oligi otsustanud kõik oma *Baltica* dubletid tasuta ERMile üle anda. Sama edukalt läks ka Teaduste Akadeemias, kus lubati kinkida kõik soovitud raamatud, kui ainult tehakse nimekiri, millised väljaanded muuseumi huvitavad.⁴⁹⁰ Nii olid suhted sisse seatud ja lootus raamatukogu täienemisele.

Erinevalt raskustest vanavara kogumisel ei olnud sõja-aastad muuseumi raamatukogule nii ebasoodsad.

1914. aastal pandi rõhku ajalehtede kogu korraldamisele ja täiendamisele. Võeti arvele kõik vanemad ajalehed, mis muuseumis olid, ning koostati kogus olevate ja puuduvate ajalehtede nimekiri, mis trükiti ära 1914. aasta aruandes.⁴⁹¹ Nimekiri trükiti ka eraldi ja saadeti isikutele, kellelt loodeti puuduvaid numbreid tasuta saada. Samuti said nimekirja ajalehetoimetused. Sel teel loodeti kogu täiendada. Tänu korduvatele üleskutsetele ja kirjadele jõuti niikaugemale, et 1915. aastaks käisid peaaegu kõik Eesti ajalehed ja ajakirjad muuseumis tasuta.⁴⁹²

Raskem oli väljaandeid saada kirjastajatelt ja trükikodadelt. Tallinna trükikodasid käisid läbi kooliõpetaja Ado Saar ja August Pulst, tänu kellele kogu kõvasti täienes. Gustav Matto tegi Tallinnas sõjatsensori arhiivist nimekirja, mille alusel ülemtrükivalitsuselt lubati muuseumile raamatuid. Edgar Eisen-schmidt sai kirjandust juurde Narvast ja käis tutvumas Peterburi raamatukogudega.⁴⁹³

Ajalehtedes ilmus teade, et vallavalitsustele on tehtud ettekirjutus evakueerimise puhul valla arhiiv hävitada. Muuseumi juhatus pöördus Liivi- ja Eestimaa kuberneriga poole palvega hävitamisele määratud vallaarhiivid ja kohtuarhiivide vanemad osad muuseumile kinkida või hoiule anda.⁴⁹⁴

1916. aastal saadi Peterburi Keiserliku Avaliku Raamatukogu dublettide hulgast umbes 6000 raamatut, neist 2200 eestikeelset, 3300 *Balticat* jne. Eestist saadi kingituseks Laakmanni trükikojalt 4000 raamatut. Järgmisel aastal saadi Villem Reimani pärijatelt umbes 1150 raamatut ja ajakirja, Eesti Kirjanduse

⁴⁸⁹ Protokollid I. L 64–66.

⁴⁹⁰ Protokollid I. L 123–127.

⁴⁹¹ *Eesti Rahva Museum 1914*. Lk 60–83.

⁴⁹² *Eesti Rahva Museum 1915*. Lk 5.

⁴⁹³ Samas. Lk 7.

⁴⁹⁴ Samas.

Seltsilt 1034 jne. Revolutsiooni järel 1917. aasta kevadel, mil tsensori amet likvideeriti, õnnestus muuseumile saada Tartu tsensori arhiiv.⁴⁹⁵

Raamatukogu ülesandeks oli koguda kõike, mis eesti keeles või eestlastest kirjutatud. Teiseks koguti kõiki *Balticat* ja kolmandaks soomeugrilasi käsitlevaid teoseid. *Estica* ja *Baltica* alal püüti saavutada absoluutset täiuslikkust. Muuseumi tegevuse ülevaates aastate 1916 ja 1917 kohta kirjutab Edgar Eisenschmidt: *Tarvidus sarnase kogu järele on iseäranis tuntav nüüd, kus Tartu Ülikooli raamatukogu Permis ja Nishnis kuskil pööningutel vedeleb ja teda ainult hiired võivad tarvitada. Ka teisi suuremaid kogusid ei ole Tartus, mis laiemale ringkondadele avatud oleksid.*⁴⁹⁶

1917. aasta sündmused tõid muuseumile uue väljakutse. Nimelt otsustas muuseum koguda kõike hetke poliitilist olukorda kajastavat. Ilmus lendleht pealkirjaga *Revolutsioni kirjandus*, kus oli üleskutse: *Vabadusepäevade tulekuga murdus tõke, mis trükiasjades surveaja valitsuse poolt loodud. Nüüd ilmub üleskutseid, broshüürid, ajalehti ja terveid raamatuid huljana. Paljud trükiteostest jagatakse viimseni rahva kätte ja nii hähtub nii mõnigi suurte ajaloo päevade dokument. [...] Keskraamatukogu Eesti Rahva Muuseumi juures oleks kohaks, kuhu kõik praegusaja sündmusi valgustada võivad dokumendid kogutagu ja saadetagu, trükitud ehk käsikirjalised. Näituseks olgu: koosoleku ja miitingute protokollid ja otsused, parteiline kirjandus, kuulutused, jne.; iga-sugused kirjalised ülestähendused praeguse aja sündmuste kohta üksikute inimeste poolt on ka väga tarvilik materjal.*⁴⁹⁷

Kiiresti toimivad ajaloosündmused tõid muuseumi tegevusse täiesti uue suuna ning muutsid kogu senist muuseumi kontseptsiooni. Senine narratiiv oli olnud selgelt rahvateadusekeskne. Nüüd asuti koguma ja jäädvustama ümber ringi toimuvaid ajaloosündmusi ning sel moel võeti endale nn Eesti Ajaloomuuseumi kohustused. Paraku ei õnnestunudki eriti suuri kogusid saada. Tublit tööd tegi Tallinnas August Pulst, kes koos kooliõpilastest abilistega revolutsioonilist kirjandust kogus. Trükikodades leiduvad lendlehed olid määratud hävitamisele ja tänu noorte leidlikkusele ja riskijulgusele suudeti siiski üht-teist koguda.⁴⁹⁸

Keskraamatukogu moodustamine ERMi juurde oli samalaadne nagu vanavara korjamine. Kui viimast käidi küsimas ja kauplemas eelkõige maal talurahva juures, siis raamatuid ja ajakirju-ajalehti tuli paluda linnades ja haritlaskonna käest, kelle hulka kirjastajad ju kuulusid. Sisu oli sama, eks ikka pidi seletama ja vajadust põhjendama. Raamatute puhul tehti seda eelkõige rahanappuse tõttu, sest muuseumi vaevaga saadud sissetulekud kulusid eelkõige vanavarale. Järjepidevalt saadeti kirju kirjastajatele ja trükikodadele ning

⁴⁹⁵ **Ferdinand Leinbock.** Eesti Rahva Muuseum 1909–1934. Lk 30–31.

⁴⁹⁶ **Edgar Eisenschmidt.** Eesti Rahva Muuseumi tegevuse ülevaade 1916. ja 1917. aastal. – *Eesti Rahva Muuseum 1916 ja 1917.* Tartu, 1918. Lk 9.

⁴⁹⁷ *Revolutsioni kirjandus.* Lendleht.

⁴⁹⁸ **August Pulst.** Minu töö seoses rahvakunsti – etnograafiaga. Käsikiri. ERM EAV 26. Lk 17–18.

avaldati ajalehtedes üleskutseid. Nii nagu vanavara puhul oli maal lahkeid annetajaid, oli haritlaste hulgas inimesi, kes annetasid muuseumile suuri kogusid. Peab tõdema, et tulemused olid suurepärased. Muuseumi esimese aastakümnega oli koos umbes 30 000 köidet. See oli vanavarakoguga samaväärne saavutus.

5.2.2. Pildikogu

Muuseumi foto- või, nagu tol ajal öeldi, pildikogu (ka nimega *Kodumaa päevapiltide osakond*) hakkas moodustuma 1909. aastast alates. Muuseumi seletuslehel, mida üle maa levitati, oli kirjas: *Museum korjab päevapiltlikka ülesvõtteid Eesti maast ja rahvast.*⁴⁹⁹ Pildistamise vajalikkusest oli juttu juba esimestel muuseumi juhatuse koosolekutel. Nii tehti teisel kogumistööd käsitleval koosolekul otsuseks: *Kohustatakse korjajaid asjade kohta võimalikult põhjalika tähendusi ja kirjeldusi teha, ühtlasi ka joonistusi ja päevapilti nendest asjadest, mis mitte ühes ei saa võtta, iseäranis hoonete välimusest, sisemusest, tubade sisseseedetest, õuedest, mitteäraantavatest huvitavatest asjadest ja nende karakteristiklikest detailidest kui ka inimestest ülikondades. (Seks otstarbeks korjajatel päevapildiaparati kaasas).*⁵⁰⁰ Muuseumisse ei ole küll esimeste kogumismatkade tulemusena 1909. aastal fotosid laekunud. Arvatavasti oli ka fotoaparaatide soetamine alguses majanduslikel põhjustel raskendatud ja seega juhatuse otsus rohkem teoreetilist laadi.

Kogule pandi alus juba muuseumi algusaastatel 1909–10, mil ERMile osteti paarsada piltpostkaarti Kuressaare vaadetega (fotograaf Otto Eduard Buhgan). Kingitusena saadi Peterburi fotograafi Carl Bulla pildistusi 1909. aasta Saaremaa visiidist, etnograafilisi pilte Õpetatud Eesti Seltsilt, Oskar Kallase fotosid 1894. aastast Hiiu- ja Saaremaalt, pastor Evald Allase 1895. aastast pärinevaid fotosid Muhust ja Saaremaalt, kus ta ÕESile esemeid korjas. Tori kooliõpetajalt Siitanilt saadi tema varalahkunud sõbra Heinrich Tiidermanni fotosid ning mitmeid üksikuid pilte ja postkaarte kogumismatkadelt.⁵⁰¹

Hilisematel aastatel tõid vanavarakorjajad tihti koos esemetega muuseumile ka fotosid. Esialgu neist eraldi kogu ei moodustatud ja arvele hakati fotosid võtma hiljem. Esimestel aastatel käsitleti fotosid koos kunstikoguga. Kui Gustav Matto muuseumisse tööle asus, hakkas ta ka fotosid süstematiseerima.⁵⁰²

Kogu kasvas järjepidevalt. Tallinnas oli muuseumi koostööpartneriks fotograaf Jaan Kristin, kes 1912. aastal annetas muuseumile 192 fotost koosneva *Kodumaa piltide* kogu, kuhu kuulusid tema tehtud fotod alates 1899. aastast.⁵⁰³

⁴⁹⁹ *Eesti Rahva Muuseum Tartus*. Lendleht.

⁵⁰⁰ Protokollid I. L 12.

⁵⁰¹ **Tiina Tael**. Eesti Rahva Muuseumi fotokogu. Ettekanne 26. mail 2000 Eesti Kirjandusmuuseumis. Käsikiri.

⁵⁰² Gustav Matto oli Eesti Rahva Muuseumi esimene ametlik palgaline alates oktoobrist 1911.

⁵⁰³ ERM Fk 114.

Kristin töötab muuseumi heaks aastaid, pildistades nii esemeid kui korraldades postkaartide väljaandmist.⁵⁰⁴

1912. aastal korraldas muuseum ülemaalse fotovõistluse ehk nn kodumaa piltide võistluse. Mõtte algataja ja organiseerija oli Oskar Kallas. Peale tema kuulusid žüriisse veel Karl August Hindrey, Kristjan Raud, Karl Eduard Sööt ning Woldemar Thomson. Auhinnaks oli määratud 75 rubla. Võistlus ei andnud loodetud tulemusi, saabus vaid viis tööd. Esimene auhind jäi küll välja andmata, kuid teise koha ja 25 rubla sai Lihula Penijõe kooliõpetaja Friedrich Kohtitsky⁵⁰⁵, kelle pildid, eriti sisevaated, on meelde jäävad nii tehnilise teostuse kui sisemise tunnetuse poolest. Kolmas koht kuulus päevapiltnik Johannes Paul Michelsonile.⁵⁰⁶ Kohtitsky saatis 1913. aastal muuseumile veel 70 etnograafilist fotot. Ta oli olnud ka koos Erik Lambertiga Eesti Rahva Muuseumi vanavarakorjaja Karuse kihelkonnas.⁵⁰⁷

1913. aastal saadeti pikale pildistamisretkele noor andekas fotograaf Johannes Pääsuke, kelle kahe kuu pikkune teekond viis koos reisiseltsilise Harri Volteriga Põhja-Eesti rannikult Muhu- ja Saaremaale. Lisaks pildistamisele ta ka filmis oma teekonnal. Sellest retkest sai alguse Pääsukese ja ERMi koostöö. Tulemuseks saadi 317 ülesvõtet klaasnegatiividel.⁵⁰⁸ Lisaks andis Johannes Pääsuke muuseumile 1911.–1913. aastani tehtud pildistused Lõuna-Eestist.⁵⁰⁹ Järgmisel aastal jätkas Pääsuke pildistamist Tartu linnas kunstiajaloolase Friedrich von Stryki juhendamisel, keskendudes vanematele ehitustele ja ehitusdetailidele. Kolme kuu jooksul tehti 446 ülesvõtet.⁵¹⁰ Kahjuks lõppes koostöö noormehe sõjaväkke kutsumisega 1915. aastal.⁵¹¹ Fotograafina sõjas osalenud Pääsuke andis oma fotosid ka ERMile. ERMi fotokogus on hoiul 1305 Johannes Pääsukese pildistust ja 723 klaasnegatiivi. See arv võib olla suurem, kohati on autor aimatav, kuid veel tõestamata.⁵¹²

1911. aastast hakkas muuseum oma kogu põhjal välja andma piltpostkaarte, et saada raha tegevuseks ning teadvustada laiemalt Eesti Rahva Muuseumi olemasolu. Trükipildile jõudsid Jaan Kristini postkaardid muuseumi esemetest, fotokogu tutvustavad Woldemar Thomsoni, Johannes Pääsukese, Evald Allase, Carl Bulla, Oskar Kallase, Friedrich Kohtitsky jt meisterlikud fotod – kokku 354 postkaarti enne Teist maailmasõda.⁵¹³

⁵⁰⁴ **Piret Õunapuu.** Postkaardid № 1–342. – *Eesti Rahva Muuseumi pildialbum*. Tallinn: Aasta Raamat, 2008. Lk 51.

⁵⁰⁵ ERM Fk 184.

⁵⁰⁶ *Eesti Rahva Muuseum 1912*. Lk 13.

⁵⁰⁷ Fr. Kohtitsky nimekirj ERMile tehtud ülesvõtetest 1913. a. k/r 524:108 juurde. ERM TAp 87.

⁵⁰⁸ ERM Fk 214.

⁵⁰⁹ ERM Fk 213.

⁵¹⁰ **Tiina Tael.** Eesti Rahva Muuseumi fotokogu.

⁵¹¹ Johannes Pääsuke hukkus raudteeõnnetuses Orša jaamas Valgevenes 27. detsembril 1917.

⁵¹² **Kairi Kaelep.** Johannes Pääsukese elukäigust. Lk 84–89.

⁵¹³ **Tiina Tael.** Eesti Rahva Muuseumi fotokogu.

Muuseum püüdis igati elavdada huvi pildistamise kui rahva elu jäädvustamise suurepärase võimaluse vastu. Sellel eesmärgil avas muuseum 1913. aastal oma ruumides *Kodumaa piltide* näituse. Näitusest olid kutsutud osa võtma kõik päevapiltnikud, ent osalemine ei olnud nii elav kui loodetud. Välja oli pandud fotosid ka muuseumi enda kogust. Suure osa eksponeeritud fotodest moodustasid Johannes Pääsukese pildid. Näituse tulemusena kingiti muuseumi piltide osakonnale mitu suuremat fotokogu.

Omamoodi valdkonna moodustasid Esimest maailmasõda ja sõjamehi kajastavad fotod. Sõja ajal moodustati muuseumi juurde sõjaosakond ning sellelaadse materjali talletamisel koguti ka fotosid.⁵¹⁴

Eesti Rahva Muuseum kasutas ära kõik fotograafia võimalused. Esimesel kohal oli foto kui ehedat tegelikkust jäädvustav dokument ja selleks koguti nii vanu ülesvõtteid kui korraldati pildistamisi kogumismatkadel ning telliti konkreetseid teemasid professionaalidelt. Teiseks jäädvustas muuseum sihikindlalt ka oma tegevust, pildistades nii enda üritusi, eelkõige muuseumi osalemist põllumajandusseltside näitustel nii Tallinnas kui Tartus, korraldatud tuluüritusi nagu Setu pulma etendus jne. Kolmandaks oskas muuseum suurepäraselt panna pildid raha teenima ja andis suurtes tiraažides välja postkaarte, mis samas tutvustasid ERMi. Postkaartide kirjastamine tasus ennast aga kuhjaga ära, sest näiteks 1913. aastal oli nende valmistamisele kulunud 187 rubla 14 kopikat, tulu saadud aga 791 rubla 6 kopikat. Seega oli puhaskasu 603 rubla ja 92 kopikat.⁵¹⁵ Igatahes oli see tõhus toetus muuseumi tegevusele. Ja iga müüdüd postkaart kandis sõnumit Eesti Rahva Muuseumist.

5.2.3. Kunstikogu

Pärast 1905. aasta sündmusi oli elavnenu Eesti kunstielu. Sellest kasvas välja hulk probleeme, eelkõige vajadus koguda uuemat eesti kunsti, seda eksponeerida ja populariseerida. Arutlused eesti kunsti kogumise üle toimusid ka Eesti Rahva Muuseumi asutamiskoosolekul, kus need siiski vanavara ja raamatukogu küsimuse varju jäid. Uuema kunsti osakonna eestseisja oli tookord Jaan Tõnisson.⁵¹⁶

Otseselt kerkisid kunstiküsimused üles seoses III Eesti kunstinäitusega 1910. aastal. Näituse üleskutses kirjutati muuhulgas: *Omalt poolt avaldab volitatud toimekond järelekaalumiseks mõtet, et puhta kasu eest töösid Tartus Eesti Rahva Muuseumi ja Tallinnas asutatava Kunsti Muuseumi jaoks ostetakse. Kui toimekonna sooviavaldu kunstnikkude poolt vastuvõtmist leiab, siis jääb otsustajaks, missuguseid töid osta, kunstinäituse jury.*⁵¹⁷

⁵¹⁴ Suuremad seeriad ERM Fk 368, 654, 667. Paljud neist likvideeris komisjon 1952. aastal, andes need üle TA RKM-i (Kirjandusmuuseumi) erifondi, või kustutas hoopis, neist mõned on muuseumile tagastatud.

⁵¹⁵ **Piret Õunapuu.** Postkaardid № 1–342. Lk 86.

⁵¹⁶ Protokollid I. L 2.

⁵¹⁷ Eesti III kunstinäituse üleskutse. – *Päevaleht* nr 64, 19. märts 1910.

1911. aasta algul arutati kunsti kogumise võimalusi tegevliikmete ja juhatuse koosolekul. Kallase sõnul ei olnud vähemalt esialgu võimalik raha kunsti ostmiseks kulutada, sest ERMi ühingu ainus tulu laekus liikmemaksudest ja annetustest ning kulus kõik vanavara muretsemiseks. Kunstiteoste kogumine oleks võimalik vaid annetuste ja deposiididena. Oluline oleks olnud kunsti eksponeerimine ja seeläbi kunstnikele nii vajaliku müügivõimaluse korraldamine. *Aga vähemalt alatise kunstinäituse koht, panipaik, kus kunstnikud, kes ilmas laiali, omi töösid hoida võiksid, on vaja luua, kust neid ka osta võiks jne.*⁵¹⁸

Samal koosolekul otsustati moodustada uuema kunsti toimkond, kes pidi tegema ettepanekuid kogu komplekteerimiseks, korraldama näitusi ja tutvustama kujutatavat kunsti. Juhatus soovitas tegevliikmete kogul valida toimkonna, kelle koosseisus oleks enam moodsa kunsti pooldajaid. Kuid kuna ajalehe *Postimees* ringkonnas suhtuti moodsasse kunsti kitsarinnaliselt ja vaenulikult, ERM oli aga selle ringkonnaga tihedalt seotud, siis tekitas kunstitoimkonna liikmeskond teravaid vastuolusid.⁵¹⁹ Oli paratamatu, et kitsastes majanduslikes tingimustes ei olnud mõeldav asutada Tartus Eesti Rahva Muuseumi kõrvale eraldi kunstimuseumi. Vastuoludest kahe põlvkonna suhtumises kunsti on kirjutanud Bernhard Linde oma pikemas ülevaates Eesti kunstimuseumi mõtte arengust: arvesse võis tulla vaid Eesti Rahva Muuseumi kujutava kunsti osakond. Sellele platvormile asusidki Noor-Eesti kunstnikud ja kunstihuvilised, kuid ühtlasi otsustasid nad nõuda Eesti Rahva Muuseumi juhtidelt, et need võimaldaksid kujutava kunsti osakonnale teatud iseseisvust, et osakond saaks omandatavaid teoseid ise valida ja hoida ära võhikute mõju. Hilisem aeg on näidanud, et noorte poolt juba tol ajal eelistatu, vanema põlve poolt aga hüljatu on osutunud siiski tõeliseks eesti kunstiks.⁵²⁰

Kui kaks kuud hiljem asuti kunstitoimkonda tegelikult valima, jäeti soovitatud koosseisust välja enamik – sealjuures moodsa kunsti aktiivsed kaitsjad Bernhard Linde, Juhan Luiga, Friedrich von Stryk ja Karl Menning. Seega kukutati eesti moodsa kunsti kogumine *Postimehe* meeste tugeva mõju tõttu läbi. Toimkonda valiti küll Kristjan Raud, Karl Burmann (Buhrmann) ja õigusteaduskonna üliõpilane Adolf Luiga, aga ka uuematesse kunstisuundadesse kahtlusega suhtuv Karl August Hindrey ning akadeemilist kunstisuunda esindavad Paul Raud ja Peterburi kunstiõpilane August Jansen.⁵²¹

Vastuolulise koosseisuga toimkond ei suutnud ühiste eesmärkide nimel tööd teha ega jõudnud isegi kodukorra väljatöötamiseni. *Postimehe* suuna tugevdamiseks valiti järgmisel aastal toimkonda lisaks advokaadiproua Elmerice Parts.⁵²² 1916. aastast hakkasid toimuma muudatused ka moodsama kunsti

⁵¹⁸ Protokollid I. L 27–28.

⁵¹⁹ **Virve Hinnov.** Eesti Rahva Muuseumi kunstikogu. Lk 11–12.

⁵²⁰ **Bernhard Linde.** Eesti kunstimuseumi mõtte areng ja Tallinna Eesti Muuseumi Ühing. – *Eesti Kunstimuseumi aastaraamat I*. Tallinn: Tallinna Eesti Muuseumiühingu väljaanne, 1931. Lk 5–6.

⁵²¹ Protokollid I. L 33.

⁵²² Samas. L 52.

väärtustamise suunas, kui kunstitoimkonda valiti Friedrich von Stryk ja 1917 Helmi Neggo ning tollase eesti moodsa kunsti üks kesksemaid kunstnikke Konrad Mägi. Viimase puhul olid aga huvid suunatud mujale ning osavõtt ERMi toimkonnast ei olnud talle piisavalt suur väljakutse. 12. septembril 1917 tegid Stryk ja Neggo ettepaneku, et muuseum leiaks võimaluse osta ka uuemaid kunstiteoseid. Kunstitoimkonna ülesandeks jääks sobilikud teosed leida. Juhatus otsustas: *Esialgu arvatakse kuni 1500 rbl. selleks otstarbeks määrata, kuna loodetakse, et kingituste teel see muuseumi tagasi tuleb.*⁵²³ Seoses Esimese maailmasõjaga olid moodsa kunsti näitused Tartus lakanud. Nõnda tegid Neggo ja Stryk katset elustada nii soikunud kunstielu kui ka muuseumi osa selles. Tegelikult ei läinud see aga lodusalt, sest kunstielu raskuspunkt oli ajutiselt koondunud Tallinna uuenenud juhatusega Eesti Kunstiseltsi ümber.⁵²⁴

Rahanappuse tõttu ei olnud võimalik aktiivselt kunsti koguda. Loota tuli annetustele. Nii saadi üks Ants Laikmaa põhiteoseid „Vana Aitsam” (1904) – agronoom Jaan Hünerson tasus pangale osa majanduslikes raskustes oleva Ants Laikmaa laenust ning andis pandist vabanenud portree muuseumile. Selle eest arvati ta ERMi eluaegseks liikmeks. Ka Laikmaa ise annetas muuseumile oma töid – pastellmaalid „Põide kirik” (1913) ja „Kroonu talu Võntküläs” (1913). Samuti õhutas ta oma õpilasi seda tegema.⁵²⁵ Korduv muuseumile annetaja oli Helme vallast pärit ja Peterburis jõukale järjele jõudnud arhivaar-bukinist Johan Habicht. Vastavalt oma maitsele piirdus ta baltisaksa kunstiga. 1911. aastal annetas ta muuseumile Oskar Hoffmanni maali „Tulekahju”. Sellest annetusest oli palju juttu nii ajakirjanduses kui ka muuseumi koosolekutel, sest maali hind oli omal ajal olnud 10 000 rubla.⁵²⁶

Ostu teel omandatud teoste arv ei olnud suur ja puudutas eelkõige baltisaksa kunsti. 1913. aastast hakati muuseumile deposiite hankima. Vahemeheks Peterburis oli Mart Pukits, kes pidi muretsema Johann Köleri ja Carl Timoleon von Neffi töid, ning selleks pöörduti Peterburi Kunstide Akadeemia poole.⁵²⁷ Paraku ei viidud ellu moodsa eesti kunsti kogumise ja tutvustamise plaane, nagu algul kavatseti.

Kuna Esimese maailmasõja puhkemise tõttu eesti moodsa kunsti näitused Tartus lakkasid, asus muuseumi juhatus organiseerima eesti kunsti püsinäitust ja teoste müüki. Selleks hakati kunstnikelt tasuta teoseid hoiule võtma, müügi korral sai muuseum endale 10% teose hinnast. Laikmaa saatis Tartusse viis maali ja lubas muuseumile isegi 20%, müügiedu oli aga kasin.⁵²⁸ Kahjuks või õnneks ei tulnud ERMi kunstiosakonnast eesti kunsti juhtivat kogujat ja selleks sai hiljem ERMi Tallinna osakonnast välja kasvanud Eesti Kunstimuuseum. ERMi kunstikogu, mis sisaldas eelkõige baltisaksa kunsti, arenes selles suunas edasi.

⁵²³ Protokollid II. Lk 405.

⁵²⁴ **Virve Hinnov.** Eesti Rahva Muuseumi kunstikogu. Lk 14.

⁵²⁵ Samas. Lk 12.

⁵²⁶ Protokollid I. L 49.

⁵²⁷ Protokollid II. L 119–120.

⁵²⁸ **Virve Hinnov.** Eesti Rahva Muuseumi kunstikogu. Lk 14.

6. SISEMINE KORRALDUS JA INIMESED

Eesti Rahva Muuseum põhikiri fikseeris muuseumi eksisteerimise ühinguna.⁵²⁹ Vastavalt sellele kuulusid ühisuse korralduse hulka juhatus, tegevliikmete kogu, üldine koosolek ja revisjonikomisjon.⁵³⁰ Ühisuse otsustavaks organiks oli tegevliikmete kogu, kelle ülesanneteks olid töökorralduse määramine, juhtivate määruste ülesseadmine ühisuse tegevuse kohta, üksikute asjaajamisküsimuste otsustamine, tegevliikmete valimine, juhatuse ja toimkondade valimine ja muuseumi juhataja nimetamine ning põhikirja muutmine.⁵³¹ Neist lahkus igal aastal üks kolmandik ja asemele valiti uued liikmed toetajate liikmete hulgast. Juhatuse kuulus 12 liiget ja selle ülesandeks oli korraldada põhikirja ja tegevliikmete kogu otsuste alusel ühisuse asju ning olla tema seaduslik asemik.⁵³²

Hoolimata esimesel koosolekul valitud 12 muuseumi juhatuse liikmest⁵³³ kujunes muuseumi tegevuse korraldamisel põhituumik, mille moodustasid Oskar Kallas, Kristjan Raud ja Karl Eduard Sööt.⁵³⁴ Kallas ja Raud on olnud aktiivselt tegevad juba muuseumi loomisel ja selles kontekstis on neid töös korduvalt mainitud. Käesolevas peatükis võetakse vaatluse alla nende konkreetne tegevus ja osa muuseumi toimimismehhanismides. Kolm iseloomult erinevat karismaatilist meest tegi ära praktiliselt kogu muuseumi käimalükkamise töö. Esimesel juhatuse koosolekul valiti Oskar Kallas juhatuse esimeheks, ase- täitjaks Karl Menning, kassahoidjaks Reinhold Pöld ja kirjatoimetajaks August Kitzberg. Kristjan Raud kuulus küll juhatusse, aga ta ei saanud seal endale ametit, Karl Eduard Sööt ei kuulunudki esimesse juhatusse.

Juhatus ei käinud eriti tihti koos, ilmselt toimusid suhtlus ja arutelud isikute vahel ilma selleks spetsiaalset juhatust kokku kutsumata. Nii oli esimesel aastal ainult kolm juhatuse koosolekut.⁵³⁵ Ühe koosoleku pidasid selle aasta jooksul ka korjamistoimkond ja liikmete vastuvõtmise toimkond.⁵³⁶ Samas võib järeldada muuseumi töö tulemustest, et tegevus toimus nii muuseumile vanavara korjamine suunal kui ka muuseumi propageerimisel laiale avalikkusele.

Esimese aasta koosolekutel oli aktiivne otsese ametita Jaan Tõnisson. Mitmel korral oli juhatuse ja korjamistoimkonna koosolekutel külalisena Karl Eduard Sööt. Karl Menning, kes oli valitud korjamistoimkonna esimeheks, jäi

⁵²⁹ Tolleaegses kõnepruugis *ühisus*.

⁵³⁰ *Eesti Rahva Muuseumi põhjuskiri*. Lk 5.

⁵³¹ Praktikas sai muuseumi juhatajaks ERMi juhatuse esimees. Muuseumi juhataja nime üldiselt ei kasutatud.

⁵³² *Eesti Rahva Muuseumi põhjuskiri*. Lk 9.

⁵³³ Oskar Kallas, Kristjan Raud, Jaan Tõnisson, Jaan Jõgever, Johannes Kaart, Rudolf Hurt, Heinrich Rosenthal, Jakob Ilves, Karl Menning, Reinhold Pöld, Paula Koppel ja August Kitzberg.

⁵³⁴ Kõik kolm valiti hiljem ERMi auliikmeteks: Kallas 1924, Sööt ja Raud 1934.

⁵³⁵ 2. aprill, 6. juuni ja 22. september. – Protokollid I. L 5, 8, 15.

⁵³⁶ Protokollid I. L 11, 14.

hoolimata oma ametist muuseumi otsesest tegevusest kõrvale ega osalenud ka korjamistoimkonna koosolekul.

1910. aastal toimus ainult üks koosolek ja seegi alles aasta lõpus 19. detsembril.⁵³⁷ Muuseum töötas valitud toimkondade kaudu ja algusaastatel nende koosolekuid ei protokollitud. Kogu organiseerimistöö käis isikute initsiatiivil ja kõigi muude ülesannete kõrvalt. Muuseumi avalikuks funktsioneerimiseks puudus füüsiline koht ja samuti raha tasustamiseks muuseumi heaks tehtavat tööd.

Alljärgnevalt analüüsin kolme kõige olulisemat persooni ja nende osa ERMi kontekstis. Tulemuses peegelduvad loojad.

6.1. Oskar Kallas

Oskar Kallas oli muuseumi moodustamise peaideoloog. Ta oli teinud kaasa kogu pika tee alates EÜSi muuseumist kuni Eesti Rahva Muuseumini.⁵³⁸ Kallase juhatuse esimeheks valimine oli enesestmõistetav käik, millele alternatiive polnudki. Süsteemse inimesena oskas ta üles ehitada loogiliselt toimivat organisatsiooni ja mõjus oma autoriteediga muuseumi mainele väga positiivselt.

Kallas oli tänu isiklikele perekondlikele suhetele võtmekujuks ka ERMi Soome kontaktidele.⁵³⁹ Kallase tutvuskonda kuulus enamik toleaegeid soome rahvaluule ja rahvakultuuriga ning samuti muuseumitööga tegelevaid teadlasi, kellelt ta kergesti nõu ja abi sai küsida. Kohe varsti pärast muuseumi asutamist palus ta nõu Julius Ailiolt⁵⁴⁰ ning sai vastuseks pikad ja põhjalikud soovitusel, kuidas korraldada kogumistööd, kuidas esemeid muuseumisse vastu võtta ja kuidas neid hooldada.⁵⁴¹ Tänu Kaarle Krohni ettevõtmisele alustati Hurda kogude kopeerimist Helsingis. Väga sõbralikud ja asjalikud suhted olid Kallasel Axel Olai Heikeliga⁵⁴², kellega ta tihti nõu pidas.⁵⁴³ Nii kirjutas Kallas Heikelile Kristjan Raua Soome sõidu puhul palve, et Heikel Rauda juhendaks, ja sinna

⁵³⁷ Protokollid I. L 20–24.

⁵³⁸ O. Kallase elust oli muuseumiga seotud 56 aastat, kui arvestada alguseks tema esimene kokkupuude EÜSi muuseumiga 1887 ja lõpetada viimase kingitusega ERMile 1943.

⁵³⁹ Oskar Kallase abikaasa **Aino Kallas** oli rahvaluule- ja kirjandusteadlase Julius Leopold Fredrik Krohni tütar ja rahvaluuleprofessori ja hilisema Tartu Ülikooli audoktori Kaarle Krohni poolõde. K. Krohn oli ka O. Kallase doktoritöö juhendaja.

⁵⁴⁰ **Julius Ailio** (1872–1933) oli Soome Muuseumiameti arheoloogiaosakonna juhataja, siis Helsingi ülikooli dotsent ja aastast 1910 Soome Rahvusmuuseumi esiajaloo osakonna juhataja.

⁵⁴¹ Julius Ailio kiri Oskar Kallasele 1. XI 1909. ERMA n 1, s 32.

⁵⁴² **Axel Olai Heikel** (1851–1924) oli Arheoloogia toimkonna juhataja 1892–1917 ning Helsingi ülikooli rahvateaduse dotsent 1889–1893, 1917 asutas Seurasaari vabaõhumuuseumi.

⁵⁴³ Oskar Kallase ja Axel Olai Heikeli kirjavahetus. Heikelica. Museovirasto Kanstieteen toimiston Käsikirjoitusarkisto n: 1012.

seletuseks: *perustamme juuri virol. kansallismuseota 'asutame just eesti rahvusmuuseumit'*.⁵⁴⁴

Juhatuse esimehena oli Kallase õlgadel ka vastutus muuseumi kogude eest. Esimene maailmasõda tõi mitmesuguseid muudatusi muuseumi ellu. Rinde lähenedes tõusis päevakorrales kogude evakueerimise küsimus. Otsustati osa paremaid asju välja valida ja Petrogradi viia, teised esemed lubasid Karl Eduard Sööt ja Georg Lellep vajadusel oma keldriruumidesse paigutada.⁵⁴⁵ Vagunite muretsemine selleks ajaks, kui neid tõesti peaks vaja minema, oli Kallase ülesanne. Kõigepealt loodeti neid Tartust saada. See nõudis Kallaselt pikki seletamisi raudteevalitsuses, kust ta saadeti politsei kindralkuberneri kantseleisse jne, kõik ilma tulemusteta. Lõpuks soovitati sõita Petrogradi.⁵⁴⁶ Muuseumi juhatuse ja toimkondade ühisel koosolekul 5. detsembril 1915 tehti Kallasele, Mattole ja Eisenschmidtile ülesandeks veel sama aasta jooksul kõik muuseumi kogud üksikasjalikult liikide kaupa ära hinnata. Kokku otsustati kogud kindlustada tulekahju vastu 50 000 rubla eest.⁵⁴⁷ Kallas sõitis Petrogradi, et saada vajaduse korral vagunid evakueerimiseks ja varjupaik, kus kogud oleksid kindlalt kaitstud. Tänu Aleksander III Muuseumi toetuskirjale õnnestus Kallasel saada luba kasutada muuseumi varade evakueerimiseks kolme vagunit riigi kulul. Juhul, kui see ei õnnestu, lubas kunstikaupmees Johan Habicht appi tulla. Aleksander III Muuseumi etnograafiline osakond pidi ERMi kogud vajadusel hoiule võtma. Kui aga muuseum peaks ise evakueeruma, lubati ERMi asjad kaasa võtta.⁵⁴⁸ Siin oli peidus oluline moment, et kogudele oli vaja mitte ainult kaitset sõja eest, vaid ka selle vastu, et varjupaiga omanikud neid enda omaks ei hakkaks pidama. Kogu see muuseumi tagala kindlustamine nõudis Kallaselt paljude instantside läbimist, aja- ja närvikulu. Õnneks ei olnud evakueerimist vaja.

Kallas oli oma hariduselt ja hingelt eelkõige folklorist. Hoolimata sellest, et just tema oli algusest peale muuseumi mõtte eest võidelnud, juhatanud ja korraldanud nende tööd ja ka esemeid korjanud, oli tema lemmiklaps siiski suuline vanavara. Vanavarakorrajatele oli ta enne teele minekut ise sõnad peale lugenud: *Arvatakse harilikult, et asi ükski on tähtis – pole mitte, ka sõnad, nimed. Jutu sees püütagu nimede tarvitamist ka üksikutes käänetes kätte saada.*⁵⁴⁹ Teadlasena tahtis ta näha tervikut ja saada kogutud esemete kohta võimalikult mitmekülgset informatsiooni.

Paralleelselt tööga ERMi moodustamisel ja juhatuse esimehena oli Kallasel suur koormus ja vastutus juhtida aastatel 1904–1916 EÜSi egiidi all toimunud

⁵⁴⁴ Oskar Kallase kiri Axel O. Heikelile. Heikelica 15/ 28 V 1909. Museovirasto Kansatieteen toimiston Käsikirjoitusarkisto n: 1012.

⁵⁴⁵ Protokollid II. Lk 255.

⁵⁴⁶ Samas. Lk 246.

⁵⁴⁷ Samas. Lk 260–261.

⁵⁴⁸ Samas. Lk 249–250.

⁵⁴⁹ Korjamise toimekonna protokollid. Lk 66.

ülemaalist rahvaviisi ja -laulu kogumist. Selle suurkogumise materjalid parandas EÜS ERMile.⁵⁵⁰

Teine Kallase kiring oli raamatukogu moodustamine. Tema kinnismõtteks alates EÜSi raamatukogu eest hoolitsemise ajast oli komplekteerida võimalikult täielik raamatukogu. EÜSi raamatukogu üleandmine ERMile oli tema initsiatiiv ning ERMi juhatuse esimehena oli tema eesmärgiks seda järjest täiendada. Ka pärast ERMist lahkumist Eesti Vabariigi ajal ja diplomaadina töötades jätkas ta raamatukogu eest hoolitsemist. Kallas on kirjutanud, et tal oli harjumuseks igal pool maailmas, kus ta viibis, raamatupoodides käia ja vaadata, kas seal leidub midagi sobilikku ERMile. Lisaks raamatutele saatis ta muuseumile ka järjepidevalt teiste muuseumide reklaamväljaandeid. Eesti Vabariigi välissaatkondadele tegi Kallas ettepaneku, et need annaksid oma arhiivi kogunenud materjalid ERMile.⁵⁵¹ 1923. aastal saatis Kallas Londonist 3000 marka, et muuseum korraldaks vabatahtliku korjanduse raamatukogu heaks. Samas pani ta südamele, et ERMi raamatukogu ei ühendataks mitte kunagi teiste raamatukogudega, isegi kui see peaks muuseumist eralduma. Kõige tähtsamaks pidas ta raamatukogu oma maja.⁵⁵²

Nagu enamik selle põlvkonna mehi tegeles Kallas väga paljude aladega ning ERM oli ainult üks neist. Teiseks oluliseks suunaks oli tol perioodil töö *Postimehe* toimetuses 1903–1918. Ka *Postimehe* juures hakkas Kallas moodustama raamatukogu ja arhiivi.⁵⁵³ Lehtedele kirjutas ta kogu oma elu vältel. Eesti Rahva Muuseumit puudutavaid artikleid on Kallasel aga igal pool kokku ilmunud vaid 40. See on suhteliselt väike osa tema 627-numbrilisest bibliograafiast.⁵⁵⁴

Põhilise palgatöö tegi Kallas kooliõpetajana nii Aleksandri, Hugo Treffneri ja Puškini gümnaasiumis kui Tartu Tütarlaste Gümnaasiumis. Ta oli loomult väga hea pedagoog ning tegi õpetaja (ja vahepeal ka direktori) ametis tunduvalt rohkem, kui otseselt vaja oli. Samuti armastas ta ajaleheveergudel haridusküsimustes sõna võtta ning oma vaateid selgitada.

Kallase edukust haridustöös võib põhjendada optimismi ja hea isikliku eeskujuga. Kallase pedagoogilised põhimõtted olid üldinimlikult eetilised. Haridusjuhina oli ta aus, erapooletu ja hea majandaja. Oluline oli, et Kallas ei esindanud hariduses iseennast, vaid täpset erakondlikku (rahvuslikku) kava, mis oli koostatud demokraatlikul alusel, arvestades kõigi osalejate arvamust. Tänu

⁵⁵⁰ **Ülo Tedre.** Oskar Kallas folkloristina. – *Oskar Kallas. Artikleid Oskar Kallase elust ja tööst.* Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 1998. Lk 158–177.

⁵⁵¹ Oskar Kallas Paula Koppelile. KM EKLA f 186, m 45:1.

⁵⁵² Oskar Kallas ERMile. KM EKLA f 186, m 45:1–2.

⁵⁵³ **Krista Aru.** Oskar Kallas ja *Postimees*. – *Oskar Kallas. Artikleid Oskar Kallase elust ja tööst.* Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 1998. Lk 206.

⁵⁵⁴ Oskar Kallase bibliograafia. Koostanud Merike Kiipus. – *Oskar Kallas. Artikleid Oskar Kallase elust ja tööst.* Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 1998. Lk 283–363.

sellele viidi Eesti Noorsoo Kasvatuse Seltsi Tütarlaste Gümnaasiumi näol viimaks ellu Eesti Aleksandrikooli idee.⁵⁵⁵

ERMi perioodil kuulus ta veel järgmistesse organisatsioonidesse: EÜS, ÕES, Bergmanni Abiraha, Eesti Karskusliit, Eesti Kirjanduse Selts, Keiserlik Vene Geograafiaselts, Soome-Ugri Selts, Soome Kirjanduse Selts, Tartu Laenu- ja Hoiuühisus. Paljudes neist oli ta ka juhatuses.

Selline töökoormus ja aktiivne osalemine ühiskondlikus elus oli tolele ajale iseloomulik, kuid vähesed suutsid seal nii palju saavutada kui Kallas. Alati ei läinud see libedalt ja nii kirjutas väsinud Kallas Jaan Tõnissonile: *Mul selle töö eest muud ei ole oodata kui külmust ja umbusaldust – ja seda olen ma oma jao saanud.*⁵⁵⁶

Kallas oli muuseumi juhatuse esimees kuni 1920. aastani ja see amet sobis talle. Juba tema ametikoht nägi ette, et ta pidi juhatuse koosolekul olema arutelude algataja.⁵⁵⁷ Ta oli järjekindel, väarikas ja samas ka väga hea huumorimeelega.

6.2. Kristjan Raud

Kristjan Raud on läinud ajalukku lisaks oma kunstiloomingule ka Eesti Rahva Muuseumi asutajana ja vanavara kogumise peakorraldajana. Juba Hurda matusepäeva koosolekul, kus öeldi nn tulevase muuseumi sünnisõnad, seisis Raud eelkõige esemelise vanavara eest: *Hurti muuseumi asemele tuleks üks kahe osakonnaga selts asutada – üks osakond Hurti tööde jaoks ja teine osakond kujulise kunsti jaoks.*⁵⁵⁸ Samuti pahandas ta hiljem ajaleheveergudel, et *Postimees* ei andnud oma ülevaatlikus artiklis tõest pilti koosoleku otsustest ja rõhutas veelkord, et just *kujuline kunst* tuleks tööplaani võtta.⁵⁵⁹ Muuseumi juhatuse esimesel koosolekul jäi Raud küll ametita⁵⁶⁰, kuid ta asus tegutsema korjamistoimkonna liikmena.⁵⁶¹ Määramine korjamistoimkonna liikmeks oli tingitud tema varasematest vanavara kogumismatkadest mitmete seltside

⁵⁵⁵ **Loone Ots.** Oskar Kallas ja Eesti haridus. – *Oskar Kallas*. Artikleid Oskar Kallase elust ja tööst. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 1998. Lk 128.

⁵⁵⁶ Oskar Kallas Jaan Tõnissonile. 15. XI 1911. SKS 437:14:1.

⁵⁵⁷ Samas. Lk 13.

⁵⁵⁸ Koosolek arupidamiseks kuidas Dr. Hurti töösid jätkata ja rahvale kättesaadavaks teha. – *Postimees* nr 8, 11. jaanuar 1907. Tegelikuses on see Rauda ettepanek läbi ajalootormide teostunud, sest 1940. aastal, kui Eesti Rahva Muuseum pärast riigistamist kaheks jagati, sai eelkõige tema esemekogust Riiklik Etnograafiline Muuseum (tänapäeval uuesti Eesti Rahva Muuseum) ja Arhiivraamatukogu, Rahvaluule Arhiivi jm baasil Riiklik Kirjandusmuuseum (tänapäeval Eesti Kirjandusmuuseum).

⁵⁵⁹ **Kristjan Raud.** Hurti muuseumi asjus. – *Postimees* nr 22, 27. jaanuar 1907.

⁵⁶⁰ Protokollid I. L 8.

⁵⁶¹ Samas. L 6.

tarbeks.⁵⁶² Korjandused pärinesid suurelt osalt Põhja-Eestist, eriti Raua kodukandist Virumaalt ja sisaldavad enamikus tekstiile. 1905. aastal korjas ta Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi muuseumile 17 ja 1905–1910 ÕESile 280 eset. Otseselt ERMile on saadud Raualt 14 eset, millele lisandusid tema lese Elvira Raua poolt 1943. aastal annetatud 28 eset. ÕESis esines Raud pikemate sõnavõttudega rahvakunsti väärtusest ja kogumise vajalikkusest.⁵⁶³ Teisel juhatuse koosolekul teatas Raud, et ta käis Helsingis, kus kohtus Soome Rahvusmuuseumi juhatuse liikmetega ja tõi kaasa näidismaterjale.⁵⁶⁴

Kristjan Raud oli oma olemuselt rohkem mõtisklev, vaikne, endassesüvenenud natuur kui rabelev teoinimene.⁵⁶⁵ Muuseumi juhatuse koosolekul Raud rääkida ei armastanud, oli harilikult üldsuse otsusega päri.⁵⁶⁶ Seevastu muuseumist väljaspool, kunstiga seotud koosolekutel oli ta aktiivne esineja ja otsustaja.⁵⁶⁷ Raud pidas Oskar Kallast väga suureks autoriteediks. Lisaks ERMile sidus neid ka töö ENKSi Tütarlaste Gümnaasiumis, kus Raud joonistustunde andis. Samuti ühendasid neid arvukad seltsid nagu EÜS, ÕES, Eesti Põllumeeste Selts ja hiljem ka Eesti Kirjanduse Selts. Hoolimata ühisest tööst ja eesmärkidest ei tekkinud neil ilmselt sõbrasuhet, sest Raud pöördus Kallase poole kirjalikult ikka: *Väga auustatud herra Doktor*.⁵⁶⁸ Sõber oli Raud Karl Eduard Söödiga, kellega nad koos Emajões ujumas käisid ja nalja tegid.⁵⁶⁹ Nemad olid siiski vabad poissmehed, kes võisid endale natuke nalja lubada, Kallas aga korralik perekonnapea.

Esimeste aastate korjandusi hoiti enne Vanemuises ruumide saamist muuhulgas ka Raua ateljees.⁵⁷⁰ Hiljem, kui esemed juba Vanemuises olid, jäi vähe päevi vahele, kui ta muuseumi kogudes ei viibinud. Vanavara haaras Rauda kirglikult kaasa. Huvitav, et ta enam ise ei tundnud tungi minna kogumisele, millest ta nii kaasakiskuvalt kõneles ja kirjutas. Muuseumi puhul ulatus Raua sõnavõttude arv umbes 80-ni⁵⁷¹, need kõik olid kantud kunstniku lennukatest mõtetest ja emotsioonidest, olid kirjanduslikud ja kirglikud. Nii Raua kui ka Laikmaa tekstid olid ühest küljest sütitavad üleskutsed ning aitasid

⁵⁶² Hiljem on need esemed deponeeritud ERMi. ERM Peakataloog 52–68; A 293:1–280; 4971–4984; A 524:1–28.

⁵⁶³ **Hilja Sild.** Kristjan Raud ja vanavara suurkogumine. Lk 62.

⁵⁶⁴ Protokollid I. L 9.

⁵⁶⁵ **Eevi Pihlak.** Kristjan Raud eesti kunstielu organisaatorina käesoleva sajandi alguses. – *Kristjan Raud. Ants Laikmaa. Kogumik Kristjan Raua, Paul Raua ja Ants Laikmaa 100. sünni-aastapäevale pühendatud teaduslike konverentside ettekannetest 1965–1966.* Tallinn: Kunst, 1970. Lk 50.

⁵⁶⁶ **Gustav Matto.** Etnograafiliste esemete kogumine 50 a. tagasi. Mälestusi Eesti Rahva Muuseumi tegevusest tema algusaastail. ERM EAV 16. Lk 12.

⁵⁶⁷ **Eevi Pihlak.** Kristjan Raud eesti kunstielu organisaatorina. Lk 50.

⁵⁶⁸ Kirjavahetus 1909–11. ERMA n 1, s 32.

⁵⁶⁹ **Gustav Matto.** Etnograafiliste esemete kogumine 50 a. tagasi. Mälestusi Eesti Rahva Muuseumi tegevusest tema algusaastail. ERM EAV 16. Lk 11–12.

⁵⁷⁰ Samas. Lk 2.

⁵⁷¹ **Rasmus Kangro-Pool.** Kristjan Raud ja Eesti Rahva Muuseum. Lk 69.

näha paljude kaasaegsete arvates väärtusetut koli ja rämpsu samaväärsena professionaalse kunstiga. Kirjutised aitasid selgitada, miks pöörasid välismaal õppinud loomingulised inimesed nii palju tähelepanu uuendusi ja paremat elu ihkavate eestlaste vanadele esemetele.⁵⁷² Raud toonitas korduvalt, et tema elu peamiseks ülesandeks on luua võimalus täieliku ja kõikehaarava pildi saamiseks meie rahva eluolust minevikus.⁵⁷³

Kogu töö maht nii kunstnikuna kui ERMis vanavara suurokogumisi korraldades hakkas Rauale lõpuks üle jõu käima ja nii otsustas ta paluda ERMi juhatust ennast kohustustest vabastada. See toimus 1913. aasta veebruaris, just kogumise kõrglainele.⁵⁷⁴ See ei tähendanud aga töö lõpetamist, sest 1914. aastal valiti Raud uuesti korjamiskoostöö liikmeks ja ta oli seal veel ka 1915. Raud kirjutas ka oma lahkumise puhul Tartust Kallasele, et loodab peagi uuesti ERMi heaks tööle asuda.⁵⁷⁵

Pärast ERMist lahkumist ja Tallinnasse elama asumist 1914. aastal hakkas Raud mõne aasta pärast organiseerima koos August Pulstiga ERMi Tallinna osakonda, millest pärast iseseisvumist sai Tallinna Eesti Muuseum. Omamoodi oli see Tartus alustatud töö jätkuks. Tallinnas Haridusministeeriumis töötades korraldas ta 1920. aastal Eesti Muinasvara Päästekoostöö ja oli selle esimees. Sellest kujunes suur ülemaaline vanavara kogumise aktsioon, millest võtsid osa nii Tallinna kui Tartu muuseumid. Sama ürituse raames korraldas ta ka koolidele *muinasvara päästepäevad*.⁵⁷⁶ Sellel aastal Tallinna Eesti Muuseumi kogutud esemed anti hiljem seoses profiili muutumisega kunsti suunale üle ERMile.⁵⁷⁷

Raua isikut on väga palju rõhutatud ERMi ajaloo seoses. See on ilmselt tingitud eelkõige temast kui kuulsast kunstnikust. Tegelikult oligi töö kunstnikuna ja kunstiohpetaja ning tutvustajana kõik need aastad tema põhitöö. Raua stuudio ja kunstikursused kujunesid Tartus värsket ja isikupärast kunsti tutvustavateks kollektideks. Nende olemasolu soodustas uute kunstialaste mõtete levimist rahva hulka. Seda nii kunstiga praktiliste kokkupuudete kaudu stuudios, õpilastööde näitustel kui ka näitustega seoses ilmunud artiklite kaudu.⁵⁷⁸

Mai Levin on iseloomustanud Raua ERMi ajajärgul loodut: *Kätkedes püüdu nii rahvusliku omapära kui ka isikupärasuse poole, jäi selline naiviseeriv joonistuslaad ikkagi täiesti juugendiajastu stilistilistesse raamidesse ja kandis*

⁵⁷² **Kärt Summatavet.** Mõningaid mõtteid kunstist, Kristjan Rauast ja vanavara kogumisest. Lk 17.

⁵⁷³ **Gustav Matto.** Kristjan Raud – eesti vanavara kogumise suurmehi. Tema 100-ks sünnipäevaks. ERM EAV 16:2. Lk 2.

⁵⁷⁴ Kristjan Raua kiri ERMi juhatusele 28. II 1913. ERMA n 1, s 36.

⁵⁷⁵ Kristjan Raua kiri Oskar Kallasele 9. V 1914. ERMA n 1, s 38.

⁵⁷⁶ **Hilja Sild.** Kristjan Raud ja vanavara suurokogumine. Lk 75.

⁵⁷⁷ Läbirääkimised esemete üleandmiseks algasid 1926 ning toimusid 1936 ja 1941.

⁵⁷⁸ **Lehti Viiroja.** *Kristjan Raud. 1865–1943. Looming ja mõtteavaldused.* Tallinn: Kunst, 1981. Lk 49.

*moodsaid vilju.*⁵⁷⁹ Seda võib näha ka Raua ERMile loodud ekliibriste kavandites.⁵⁸⁰

6.3. Karl Eduard Sööt

Karl Eduard Sööt⁵⁸¹ oli luuletaja ja ERMi kirjatoimetaja, kellel oli veel väga palju ameteid ja kohustusi. End küll kirjanikuks nimetav ning luuletamist tagasihoidlikult eriharrastuseks pidav Sööt oli oma eluloolistes ankeetides lisaks ajakirjaniku- ja kirjastajaametile loetlenud 30 organisatsiooni, asutust, seltsi ja ühingut, kus ta oli tegutsenud.⁵⁸² Nii Kallase kui Rauaga kattuvad EÜS, ÕES, Eesti Kirjameeste Selts, Eesti Põllumeeste Selts, Vanemuine jne. Kõige intensiivsem oli Söödi seltsieluline tegevus 19. sajandi lõpu-aastail ja 20. sajandil kuni I maailmasõja lõpuni. Seltsides oli Sööt tihtipeale kõige rohkem aega nõudvais ameteis – kirjatoimetaja või laekur.⁵⁸³ Ta oli Eesti Kirjanduse Seltsi kandvamaid tegelasi ja juhatuses 1908–1929, laekahoidja abi oli ta 1908–1920 ja hiljemgi.⁵⁸⁴ Vanemuise liige oli Sööt 1883. aastast alates ning töötas lugematuis komisjonides ja toimkondades, mida Vanemuises oli alati palju.⁵⁸⁵ Lisaks kuulus ta paljudesse teistesse organisatsioonidesse.⁵⁸⁶

Sööt oli ERMi asutajaliige ja 1911–1933 muuseumi juhatuses, kus ta oli kogu aeg kirjatoimetaja. Korjamistoimkonda kuulus ta aastatel 1911–1918, korteritoimkonda 1917–1925.⁵⁸⁷ Senised kirjutised Söödi ühiskondlikust tege-

⁵⁷⁹ **Mai Levin.** *Ühest sajandist teise.* Lk 108–109.

⁵⁸⁰ ERM K 3147–3150.

⁵⁸¹ **Karl Eduard Sööt** (1862 Lohkva küla Raadi vallas – 1950 Tartu) oli eesti luuletaja. Alghariduse sai Tartu saksa seminari algkoolist, 1878–1881 õppis Tartu kreiskoolis. Oli lühemat aega Ilmatsalu vallakirjutaja, 1883–1884 sõjaväeteenistuses Poolas. 1886–1893 töötas *Oleviku* toimetuses arvepidaja ja toimetuse abijõuna. 1893–1895 asutas Tartus raamatukaupluse, trükikoja ja kirjastuse, mille omanikuks ja kirjastajaks oli 1914. aastani. Alates 1913 vabakutseline kirjanik. Aastatel 1921–1923 ajalehe *Postimees* vastutav toimetaja.

⁵⁸² **Vilve Asmer.** Karl Eduard Sööt ja Tartu. – *Tartu Linnamuuseumi Aastaraamat. Tartu City Museum Yearbook VIII.* Tartu: Tartu Linnamuuseum, 2002. Lk 37.

⁵⁸³ **Jaan Roos.** K. E. Sööt Eesti avaliku elu tegelasena. – *Eesti Kirjandus.* Eesti Kirjanduse Seltsi kuukiri nr 12. Tartu: Postimees, 1937. Lk 593.

⁵⁸⁴ Samas. Lk 595.

⁵⁸⁵ Samas. Lk 596.

⁵⁸⁶ Ta oli Eesti Majanduse Ühisuse asutaja ja juhatuse liige, Liivimaa Linnade Hüpoteeği Seltsi juhatuses, Eesti Laenu-Hoiu Ühisuse asutaja ja juhatuse liige 1902–1913, nõukogu liige 1904–1912 ja revisjonikomisjoni liige 1913, Eesti Noorsoo Kasvatuse Seltsi asutaja ja juhatuse liige. Sõjaoludes oli omaabi korraldamiseks loodud Põhja-Balti Komitee asutaja, Tartu Punase Risti Komitee juhatuse liige 1915–1917. Lisaks oli ta Eduerakonna juhatuse liige kuni 1906, Tartu Pauluse koguduse juhatuse sekretär ja abiesimees, Tartu Vaeste Hoolekandeühisuse juhatuse liige.

⁵⁸⁷ Jaan Roosi väide, et Sööt oli ERMi juhatuses muuseumi loomisest alates, ei vasta tõele. – **Jaan Roos.** K. E. Sööt Eesti avaliku elu tegelasena. – *Eesti Kirjandus.* Eesti Kirjanduse Seltsi kuukiri nr 12. Tartu, 1937. Lk 596.

vusest eiravad tema tööd ERMis, mainides seda vaid möödamindes ja käsitledes tegemisi Vanemuise Seltsis, Tartu Eesti Põllumeeste Seltsis, *Olevikus* ja *Postimehes* jne.⁵⁸⁸

Hoolimata sellest, et esimesel aastal Söödil otseseid kohustusi muuseumi juures ei olnud, võttis ta osa korjamistoimkonna koosolekust ja hiljem, juba selle toimkonna liikmena kujunes tema raamatukauplusest kogumisretkedele minejate peakorter ja tema trükikoja laost kogutud esemete hoidla.⁵⁸⁹ Sööt ise ei olnud vanavara kogumas käinud, küll oli ta aga innustunud sellest mõttest. Nii on ta deklareerinud: *Kus asjad nii silmnähtavalt kaovad, sääl ei saa meie valida! Mis täna veel saada on, seda homme enam ei leidu.*⁵⁹⁰

Kolmanda suve kohta andis Sööt Kallasele aru: *Korjajaid oli rohkem kui tarvis, s. o. rohkem kui kassa välja kannatas. Kirjad ajalehtedes mõjusivad. Korjamise raamatuid on 26 välja saadetud. Mõned korjavad oma tasku pääl; kui Tartusse ilmuvad, peame nendele ka ostetud asjade eest raha maksma. Asju tuleb päris rohkesti, mõned õige huvitavad. Nüüd on korjamise toimekonna liikmetel iga päev kibedasti tegemist. Hr. Raud elabgi praegu täitsa Muuseumile – see tema koolivaheaja lõbu. Minul on korjajate kontodega, kirjade vastamiste ja korjamise juhatuskirjade saatmisega tegemist.*⁵⁹¹ Söödi raamatukauplus varustas korjajaid ka vajalike töövahenditega nagu kaustikud, sulepead ja kaasaskantavad tindipotid.

ERM muutus rahva seas järjest tuntumaks ja ka Tartu linnas hakati muuseumile esemeid pakkuma. Sööt käis koos Rauaga vaatamas, kas asjad kõlbavad muuseumile või mitte.⁵⁹² Muuseumi juhatuse koosolekul võttis ta harva sõna, küll aga avaldas oma arvamust kiitvate ja laitvate vahemärkustega.

Sööt oma tasakaaluka iseloomu ja majandusliku mõtlemisega oli ERMi järjepidevuse kandjaks läbi keeruliste aegade. 1914. aastal likvideeris ta oma äriettevõtte ja tal oli rohkem aega pühendada nii kirjanduslikule loominguale kui ühiskondlikule tööle.⁵⁹³ Peale selle oli Sööt üks esimesi hõimutöö edendajaid ja õhutajaid, eriti mis puutub suhetesse Ungariga ja selle kultuuriga.

6.4. Palgaline tööjõud

Kui eelnevad isikud on enamikule eestlastest teada ja tuntud ning nende elu ja tegevust on uuritud ja publitseeritud, siis neid inimesi, kelle otsene töökoht oli ERM, on seni selles kontekstis vähe käsitletud. Hoolimata sellest, et palgalisest

⁵⁸⁸ **Vilve Asmer.** Karl Eduard Sööt ja Tartu. Lk 35–58; **Jaan Roos.** K. E. Sööt Eesti avaliku elu tegelasena. Lk 584–602.

⁵⁸⁹ **Gustav Matto.** Etnograafiliste esemete kogumine 50 a. tagasi. Mälestusi Eesti Rahva Muuseumi tegevusest tema algusaastail. ERM EAV 16. Lk 2.

⁵⁹⁰ Korjamise toimekonna protokollid. Lk nr-ta.

⁵⁹¹ Karl Eduard Sööt Oskar Kallasele 13. VII 1911. ERMA f 1, n1, s 32.

⁵⁹² Korjamise toimekonna protokollid. Lk 33.

⁵⁹³ **Vilve Asmer.** Karl Eduard Sööt ja Tartu. Lk 50.

tööjõust oli juttu juba muuseumi juhatuse esimesel koosolekul, kulus siiski poolteist aastat, kuni Gustav Matto asus tunnialgaga tööle. Esimese üheksa aasta jooksul oli muuseumis vaid seitse palgalist töötajat, nendestki Jakob Muide alles 1917. aastast. Nead tegid kogu suure korraldustöö nii muuseumi sees kui väljaspool. Samas oli see töö, mida nad armastasid ja tegid südamega, ning saadud raha oli pigem sümboolne. Helmi Reiman (Neggo) esimese kõrgharidusega spetsialistina tegeles lisaks praktilisele muuseumitööle ka uurimistööga. Seetõttu käsitlengi tema elu ja õpinguid pikemalt, sest seni on ta töö hiliemate tegijate varju jäänud.

Lisaks pikemat käsitlust leidnud sisulise töö tegijatele oli sõja-aastatest muuseumil ka palgaline tehniline tööjõud Frieda Kõrvel ja Salme Urres. 1917. aastal oli muuseumis osalise koormusega joonistaja Sale Pintmann. Samuti oli muuseumis tööl koristaja (*talitaja*).

6.4.1. Gustav Matto

Gustav Matto⁵⁹⁴ koostöö Eesti Rahva Muuseumiga algas 1910. aasta sügisest, kui ta oli abiks raamatukogu ja etnograafiliste esemete korraldamisel. Siin jätkus piisavalt huvitavat vanu asju austavale ja armastavale noormehele ning nii tekkis kevadeks soov ka ise minna mööda maad vanavara otsima. Koos üliõpilase Peeter Särjega kogusid nad Halliste kihelkonnas. Tagasi Tartus, ootas Mattot ees töö mitte ainult enda kogutud, vaid ka teiste korjajate toodud esemete korrastamisel ning arvele võtmisel. Korjandused olid suured ning töö mahukas. Sai selgeks, et *Museum mitte enam ilma konservatorita ehk kogudehoidjata läbi saa ja tehti tema ametisse-võtmine ilma pikema harutuseta otsuseks*.⁵⁹⁵ Matto oli ametlikult ametis 1911. aasta oktoobrist, *kuna ta vaevatasuks tunni päält 20. kop. saab*.⁵⁹⁶ Nii sai temast Eesti Rahva Muuseumi esimene palgaline töötaja. 1911. aastal astus ta ka Eesti Rahva Muuseumi liikmeks, olles liige nr 101.⁵⁹⁷

⁵⁹⁴ **Gustav Matto** (1886–1972) sündis Elistvere vallas Tartumaal talunik Jaan Matto pojana. Õppinud enne mitmes teises koolis, jõudis ta täisealise noormeheks 1905. aastal Hugo Treffneri gümnaasiumisse, mille lõpetas 1910. aastal. Samal aastal asus õppima Tartu ülikoolis juurat, kuid vahetas hiljem kaks korda teaduskonda, õppides nii teoloogia- kui ajaloo-keeleteaduskonnas. Oli EÜSi liige. Aastast 1917 oli Narvas Kommertsgümnaasiumi õpetaja, vahepeal ka direktor. Paralleelselt õpetas ka Narva Ühisgümnaasiumis. Narvas oli Matto väga aktiivne ühiskondliku elu tegelane. Ta oli Võitleja seltsi esimees ja Narva linna volikogu liige. Oma poliitilist meelsust sai ta väljendada, olles Kaitseliidu Narva malevkonna propagandapealik. 1944. aastal kolis Matto tagasi Tartusse. Kõigepealt leidis ta tööd õpetajana Tartu 4. Keskkoolis, 1946. aastal sai temast aga taas muuseumitöötaja. Tolleks ajaks oli Eesti Rahva Muuseumist lahutatud kirjandusmuuseum ning Matto töökohaks sai kuni 1959. aastani arhiivraamatukogu, kus ta töötas nii teaduri kui raamatukoguhoidjana.

⁵⁹⁵ *Eesti Rahva Muuseumi 1911. aasta tegevuse ülevaade*. Tartu, 1912. Lk 7.

⁵⁹⁶ Protokollid I. L 39.

⁵⁹⁷ E.R.M. 1909–1916. L 4.

Esimestel aastatel oma ametis oli Matto põhiliselt korjamistoimkonna esimehe Kristjan Raua abiline, kuid pärast Raua Tallinnasse suundumist 1914. aasta kevadtalvel jäi suur osa tööst Matto õlgadele. Sel aastal valiti ta ka korjamistoimkonda ning ta oli selle liige kuni aastani 1918. Muuseumi juhatusse valiti Matto 1914. aastal ja sinna kuulus ta samuti kuni 1918. aastani. Pärast muuseumist lahkumist jäi ta ERMi usaldusmeheks.⁵⁹⁸

Matto huvi oli arheoloogia. Ta võitles ERMis selle eest: *Muinasasjade korjamise pääle on E. R. Museum seni vähe rõhku pannud. Peeti peaaesjalikult etnograafiliste asjade korjamist silmas ja anti muinasteadusele teise järgu tähtsust. [...] Sest selge on, et ilma arheoloogiata meie etnograafilised kogud alusmüürita, õhus rippuvad on.*⁵⁹⁹ Neid kogusid analüüsis ta ka pikemas artiklis.⁶⁰⁰

Matto töö muuseumis oli kogude arvelevõtmine, esemete korrastamine ja paigutamine. Tänapäevases terminoloogias on see inimene kogude kuraator, meil kasutatakse ka koguhoidja ametinime. Matto tegi oma tööd ilmselt kohusetundlikult ja korralikult, sest muuseumi protokollides ei ole temast pea üldse juttu. Tema enda mälestuste põhjal seltsis ta kõige rohkem Söödiga. Rauda austas ta väga ja oli kohusetundlikult Raua artiklite segaseid tekste trükikoja jaoks arusaadavaks kirjutanud.⁶⁰¹ Samuti kirjutas ta Kristjan Raua surma puhul nekroloogi Narva lehes *Põhja Kodu*⁶⁰². Hiljem kirjutas ta mälestusi seoses Raua sajanda sünniaastapäevaga.⁶⁰³ Nendest tekstidest kumab läbi suur lugupidamine ja austus Raua isiku vastu.

Pärast ülikooli lõpetamist 1916. aastal ja vahepealset osalemist I maailmasõjas suundus Matto 1917. aastal Narva. Kolleegid ERMist jäid teda taga igatsema.

Gustav Mattole oli kogu elu meeldinud kirjutada. Nii on ta kirja pannud mälestusi, lisaks on ta olnud agar ajalehtedele kirjutaja ja olnud vahepeal ka ise Narvas ajalehe *Põhja Kodu* toimetaja. Ajakirjanduses on ta esinenud 25 erineva pseudonüümi all, neist huvitavamad näiteks Suvirändur, Peep Petkel, Senex, Gynt Vaglam, Cato junior, Ants Võrrak.

Oma hingelt oli Matto tõeline muuseumitöötaja, sest tema elu läbivaks harrastuseks oli kolleksioneerimine ja uurimine. Tema huvid olid väga laiaulatuslikud, ta kogus postmarke, münste, medaleid, märke, ametirahasid,

⁵⁹⁸ ERMi juhatusse kuulus Matto aastast 1914 (*Eesti Rahva Museum 1914*. Tartu, 1915), mitte 1915 ning mõlemas toimkonnas oli ta aastani 1918, mitte 1917, nagu väidab Hilja Sild (**Hilja Sild**. Gustav Matto ja tema pärand. – *Etnograafiamuuseumi aastaraamat XXVIII*. Tallinn: Valgus, 1975).

⁵⁹⁹ **Gustav Matto**. Muinasleiud, mis 1916. a. jooksul Muuseumi tulnud. – *Eesti Rahva Muuseum 1916 ja 1917*. Tartu, 1918. Lk 19.

⁶⁰⁰ Samas.

⁶⁰¹ **Gustav Matto**. Etnograafiliste esemete kogumine 50 a. tagasi. Mälestusi Eesti Rahva Muuseumi tegevusest tema algusaastail. ERM EAV 16.

⁶⁰² **Gustav Matto**. Kristjan Raud. Lahkunud suurestlase mälestuseks. – *Põhja Kodu* nr 59, 27. mai 1943.

⁶⁰³ **Gustav Matto**. Kristjan Raud – eesti vanavara kogumise suurmehe. Tema 100-ks sünniaastapäevaks. ERM EAV 16:2.

raamatuid, graafikat, ehteid, võtmeid, pitsateid, etnograafilisi esemeid jne.⁶⁰⁴ Vahepealsed sõja-aastad vähendasid küll tema kogusid, mitte aga kogumiskirge, mis aitas uuesti edasi minna. Erinevalt paljudest teistest kollektsionääridest tegi Matto kogu elu muuseumidega tihedat koostööd. Juba 1920. aastal võeti ERMis arvele 34 graafilist lehte, muuseumi 50 aasta juubeli puhul kinkis aga Matto Lätist Aizkrauklest pärineva maaleiu⁶⁰⁵, arhiivraamatukogu sai temalt raamatuid. Pärast Tartu Linnamuuseumi asutamist 1955. aastal oli Matto ka selle muuseumi kaastöölise.

1972. aastal otsustas Matto oma kogud lõplikult muuseumidele üle anda. Etnograafilised kogud, medalid, märgid ja ametirahad päris praegune ERM ning mündid, pitsatid ja võtmed Tartu Linnamuuseum. Narva Linnamuuseum sai Narva ja selle lähema ümbrusega seoses olevad ametirahad ning Kirjandusmuuseum üle 2000 peamiselt eestikeelse väga mitmekesise sisuga trükise. Seda tööd sai ta kahjuks ainult alustada, isa töö viis samal aastal lõpule Taimo Matto.⁶⁰⁶ ERMis on Matto kollektsioonidest kokku 1549 eset.⁶⁰⁷

Gustav Matto osa Eesti Rahva Muuseumi ajaloos oli suurem, kui seda seni on käsitletud. Mattot on seni teatud eelkõige kui kollektsionääri, kirglikku kogujat. Ta oli kõikide muuseumide sõber ja mitte konkurent. Tema pärandist tegi ERM näituse 1976. aastal ja Tartu Linnamuuseum 2008. aastal.

6.4.2. Edgar Eisenschmidt

Edgar Eisenschmidt⁶⁰⁸ kokkupuuted ERMiga algasid 1912. aastal, mil ta käis koos Joosep Kliimandiga vanavara kogumismatkal Setumaal.⁶⁰⁹ Samuti oli ta juba valitud muuseumi lillemüügitoimkonda. Sügisel andiski ta juhatusele toimkonna nimel aru. Tulemused olid muljetavaldavad. Tartu Eesti näituse ajal oli 80 noort kanarbikku müünud, samuti postkaarte ja kirjandust. Kokku saadi muuseumile 1464 rubla ja 89 kopikat. Tallinna näitusele sõitis Eisenschmidt ise kohale müüki korraldama, kuigi selleks polnud luba saadud. Kaasnesid sekeldused politseiga, kuid lõpptulemusena jäi muuseum siiski paarisaja rublaga kasumisse.⁶¹⁰ 1912 oli Eisenschmidtile muuseumisse sisseelamise aasta.

⁶⁰⁴ **Hilja Sild.** Gustav Matto ja tema pärand. – *Etnograafiamuuseumi aastaraamat XXVIII*. Tallinn: Valgus, 1975. Lk 237.

⁶⁰⁵ ERM C 52: 1–44.

⁶⁰⁶ **Hilja Sild.** Gustav Matto ja tema pärand. Lk 238.

⁶⁰⁷ Etnograafilisi esemeid on 226 – ERM A 632: 1–226, kultuuriloolisi 1323 – D 106: 1–1323.

⁶⁰⁸ **Edgar Eisenschmidt** (1887–1929) sündis talunik Johan Eisenschmidtiga pojana. Õppis Uderna ministeeriumikoolis, Treffneri gümnaasiumis 1903–07, Tartu ülikoolis ajalugu 1907–14, Müncheni ülikoolis ajalugu 1910. EÜSi liige 1907. Töötas Tartu kaubanduskooli õpetajana 1912.

⁶⁰⁹ E. Eisenschmidtiga päevik. ERM TAp 52. Setumaa.

⁶¹⁰ Protokollid I. L 68–71.

Esemete laekumine ja järjest kasvav töö kõigis muuseumi valdkondades ähvardas ammu tegijatel üle pea kasvada. Nii otsustati 1912. aastal asjaajaja-konservaator tööle võtta. Muuseum kuulutas ajalehtedes välja konservaatori koha, palgaks määrati *pääle prii toa ja köögi ühes kütte ja valgustusega 25–30 rubla, ehk tarbekorral enam, kuus*.⁶¹¹ Kuulutuse peale tuli 31 kohasoovijat, kellest valiti välja kaks kõige sobivamat: kodukooliõpetaja Jenny Neggo Kuresaarest ja Mart Pukits Peterburist.⁶¹² Lõpptulemuseks valiti ikkagi 4. septembri koosolekul asjaajajaks Edgar Eisenschmidt, kes oli muuseumiga juba nagunii seotud. Ametisse astus ta 1. jaanuarist 1913. Esemete korraldamine jäi endiselt põhiliselt Gustav Matto ülesandeks.

Ilmselt oli Eisenschmidti aktiivne tegevus juhatusele muljet avaldanud. Lepiti kokku, et tema palk on 40 rubla kuus, peale selle tasuta korter, küte ja valgustus. Kohustuste hulgas oli muuseumi sisseseadmine ja korraldus, raamatupidamine, kirjavahetus, samuti EÜSi juurest ületoodava raamatukogu korras-tamine. Tema tööle asumisest otsustati ajakirjanduse kaudu teada anda.⁶¹³

Eisenschmidt oli oma töös väga aktiivne ja tema töökoormus oli ilmselt suur. Ta tegi ära enamiku korraldustöödest, mis olid vajalikud muuseumi funktsio-neerimiseks. Matto ülesandeks oli vaid esemekogude korras-tamine, nende hool-damine ja süstematiseerimine. Tema koostas ka 1912. aasta korjamistoimkonna aruande.⁶¹⁴ Järgnevad muuseumi trükitud aruanded on ilmselt Eisenschmidti koostatud.

Jagades muuseumi tööd sissepoole ja väljapoole suunatuks, saab seda jagada ka persoonide järgi. Gustav Matto töötas eelkõige sissepoole. Peale Kristjan Raua lahkumist Tallinna jäi kogu vanavara kogumise korraldus temale. Edgar Eisenschmidti tegevus oli suunatud rohkem väljapoole – igasugune korraldus-töö alates tisleeritega kapijooniste läbirääkimisest ja lõpetades muuseumi esin-damisega kõrgetes valitsusringkondades. Tema ametinimetus asjaajaja vastas täiesti sisule. Kui vaja, tegid nad Mattoga koostööd. Koos käisid nad Peterburis muuseumi näitusega 1916. aastal.⁶¹⁵

Tallinna osakonna moodustamise järel käis Eisenschmidt Tallinnas pikki läbirääkimisi pidamas, kui osakond tahtis ERMist lahku lüüa ja iseseisvaks saada. Samuti pidas ta seal ettekandeid.⁶¹⁶

1918. aastal soikus pea igasugune tegevus. Saksa okupatsioonivõimude silmis langes ERM erilise kahtluse alla oma sõjaosakonnas leiduva relvakogu pärast. Samuti ähvardati muuseumi tema kasutuses olevast linnamajast välja tõsta ja sinna sõdureid majutada. 1918. aasta lõpus lahkus muuseumi juhatuse

⁶¹¹ Protokollid I. L 60.

⁶¹² Samas.

⁶¹³ Protokollid I. L 73.

⁶¹⁴ Gustav Matto. Ainelise vanavara korjamise toimekonna tegevuse aruanne. – *Eesti Rahva Museum 1912*. Tartu, 1913. Lk 16–34.

⁶¹⁵ Protokollid II. Lk 340.

⁶¹⁶ Samas. Lk 358.

esimees Oskar Kallas Tartust, sest oli määratud Soome Eesti Vabariigi diplomaatiliseks esindajaks. Tema asetäitjaks jäi Karl Eduard Sööt.

1919. aastal jäi otsene muuseumi asjaajamine Edgar Eisenschmidtiga hooleks. Matthias Johann Eisen kirjutas oma päevikus korduvatest käikudest hariduskomissar Artur Vallneri juurde. Seal kohanud ta Eisenschmidtiga, kes oli tulemusteta Aia tänaval asuvat suurt kolmekordset kivimaja käinud ERMi jaoks palumas. Eisenschmidt väitnud Eisenile, et Vallner olevat ta ERMi ajutiseks juhatajaks nimetanud.⁶¹⁷

Eisenschmidt jäi muuseumisse tööle asjaajajana kuni oma elu lõpuni 1929. aastal.⁶¹⁸ Eesti Vabariigi alguses esindas ta ERMi igal pool. Muutunud olukorras ei suutnud ta aga karjääri teha, ehkki ilmselt oleks soovinud. Muuseumi suuri kultuuripoliitilisi asju, näiteks muuseumi riigistamine, ajas tol ajal enne uue direktori valimist juhatuse liige pof Arne Michael Tallgren. Prof Matthias Johann Eisenil ERMi juhatuse esimehena oli rohkem sümboli väärtus.

6.4.3. Helmi Reiman (1916 Neggo)

Helmi Reiman oli üks huvitavamaid haritud naisi 20. sajandi teisel aastakümnel. Tal on kindel koht ERMi ajaloo, kuid veelgi olulisem on tema osa esimese eesti haritud etnograafina ja rahvakunsti uurijana.⁶¹⁹ Lühikese aja jooksul, mil Helmi Reiman töötas ERMis, suutis ta muuseumi kogusid läbi töötades panna aluse eesti rahvakunsti uurimisele. Tema loodud põhitõdesid on kasutanud oma töödes hilisemad rahvakunsti uurijad.⁶²⁰ Muuseumi tegevussuundades oli esikohal kogumine, Helmi Reimani tööle tulekuga hakati kogutut teaduslikult mõtestama.

Helmi Reiman sündis 16. novembril 1892 Kolga-Jaani pastori Villem Reimani peres esimese lapsena. 1901. aasta sügisel saatis isa oma kaheksa-aastase tütre Helsingisse kooli.⁶²¹ Teadlik Soome-orientatsioon oli läbi elu üks Villem Reimani vaateid. Ta leidis, et soomlased olid tõusnud Euroopa kultuurrahvaste sekka, kuna eestlased olid alles lapsekingades.⁶²²

Helmi Reimani elust Soomes on vähe teada. Ta elas ilmselt Yrjö Yrjö-Koskineni⁶²³ peres Helsingis Annan katu 2, vähemalt sellel aadressil saatsid

⁶¹⁷ M. J. Eiseni päevik. KM EKLA f 24, m 39:5. L 1/11. 1. I 1919.

⁶¹⁸ Eisenschmidt lõpetas oma elu enesetapuga. Põhjuseks ilmselt hirm saabuva revisjoni ees enne uue direktori Leinbocki ametisse asumist. Selgus, et hirmul oli põhjust, sest ta oli kõrvaldanud muuseumist 15 445 krooni, millest muuseum sai pika kohtuasja tulemusena tagasi umbes 50%.

⁶¹⁹ Tänamatult vähe on tänasel päeval teada nii tema elust kui ka töödest. Isegi *Eesti Entsüklopeedia* ei ole pidanud vajalikuks Helmi Neggo meeles pidada.

⁶²⁰ Helmi Kurrik, Helmi Üprus ja Elle Vunder.

⁶²¹ **August Palm.** *Villem Reiman. Saavutusterohke rahvuslik võitleja.* Tartu: Eesti Kirjanuduse Selts, 1937. Lk 85.

⁶²² Samas. Lk 49.

⁶²³ **Yrjö Yrjö-Koskinen** (1854–1917) oli Soome juhtiv haridus- ja koolitegelane, poliitilistelt vaadetelt konservatiivne rahvuslane, Eduskunna liige aastatel 1907–1910. Tema

vanemad talle teateid.⁶²⁴ Kooliõpingutest pole palju teada, arvatavalt kulgesid need päris hästi. Ta lõpetas 1911 Helsingi Soome Tütarlastekooli täiendus-kursuse ja samast päevast kuulus ta Helsingi ülikooli filosoofiateaduskonna ajaloo-keeleteaduse osakonda. Ülikooli ajal oli ta Lõuna-Soome Osakonna liige. Ülikooli lõpetas Helmi Reiman 4. veebruaril 1916 filosoofiakandidaadina ja tema põhiõppeained olid soome-ugri rahvateadus ning Soome ja Põhjamaade ajalugu laudaturi tasemel ja kunstiajalugu ja maateadus approbaturi tasemel. Tema kokkuvõtlik hinne oli 11+ (ülikooli lõpetamiseks oli vajalik vähemalt 9).⁶²⁵ Tuntumatest õppejõududest võib mainida soome-ugri etnograafia professorit Uno Taavi Sireliust ja soome ning võrdleva rahvaluule professorit Kaarle Krohni.

Helmi Reimani mõlemad laudaturitööd olid tõsised uurimused ning tolle-aegse Eesti teaduse kontekstis põhjanevad. Laudaturitöö Soome ja Põhjamaade ajaloos oli *Johann Reinhold Patkul*, mis 1920. aastal ilmus raamatuna kirjastuse Varrak väljaandel.⁶²⁶ Rahvateaduse laudaturitööks oli aga *Viron haudaustavoista*, mis ilmus juba 1915. aastal samuti eestikeelsena Villem Reimani koostatud *Eesti Kulturas*.⁶²⁷

Eesti Rahva Muuseumi liikmeks astus Reiman 1913.⁶²⁸ See oli loomulik jätk oma huvidele ja kiindumustele kodumaal rakendust leida. Seljataga oli juba üks suvi ERMi kohaliku korjajana Kolga-Jaanis. Kodu kaudu oli ta muuseumi sihtidega tuttav kindlasti varemgi, sest oli ju isa Villem Reiman üks muuseumi asutajatest ning samuti muuseumi tegevliige selle loomisest kuni oma surmani.⁶²⁹

Esemete kogumist muuseumile Kolga-Jaani kihelkonnas alustas Helmi Reiman 1912. aasta suvel. Korjamispäevikus on selle aasta kohta vähe informatsiooni.⁶³⁰ Põhiliselt on üles loetletud paigad, kus koguja käinud, kommentaarid puuduvad. 1912. aasta suvel on ta kogunud kihelkonna lõuna- ja lääneosas. Rohkem teavet on samas päevikus järgmise, 1913. aasta suve kohta. Lisaks käidud kohtade loetelule on kommenteeritud nii muuseumile saadud kui ka saamata jäänud vanavara. Puudub aga paljude teiste korjajate päevikutele omane eluolu kajastav jutustav stiil. Üheks Reimani kogumispäeviku väärtuseks oli ka, et lisaks etnograafilisele materjalile on ta eraldi välja toonud sellised paigad, kus on ilmselt vanad asulakohad ja kust on rahva teadete järgi palju *kiviaegseid* asju põldude kündmisel välja tulnud.

tegevus oli tihedalt seotud nii kooli- kui usuelu korraldamisega ning kindlasti teadis teda hästi ka soomemeelne Villem Reiman.

⁶²⁴ Villem Reimani kiri Helmi Reimanile. SKS 503: 23:1.

⁶²⁵ Eerik Laidi kiri Ferdinand Leinbockile 1927. KM EKLA f 194, m 18: 56.

⁶²⁶ **Helmi Neggo.** *Johann Reinhold Patkul.* „Kõige suurem liivlane”. Tallinn: Varrak, 1920.

⁶²⁷ **Helmi Reiman.** Eestlaste matusekombed. – *Eesti Kultura* IV. Tartu: Postimees, 1915. Lk 123–163.

⁶²⁸ Liikmete nimekiri, kes vastu võetud 1909–1924. ERM A f 1, n 1, s 5.

⁶²⁹ Protokollid I. L 1.

⁶³⁰ Helmi Reimani aruanne 1912–1913. a. ERM TAp 81. Kolga-Jaani.

Kokku on kahe aasta jooksul korjamisraamatusse kantud 288 eset.⁶³¹ Võrreldes päevikuga, sisaldab korjamisraamat palju enam informatsiooni. Siin leidub eelkõige kirjeldusi rahvarõivaste kandmisest, samuti teavet erinevate esemete kasutusviiside ja nendega seotud kombestiku kohta.

Nii päevikus kui ka korjamisraamatus on märkusi selle kohta, et Reiman on esemeid pildistanud või joonistanud. Kahjuks ei ole aga neid fotosid ja jooniseid õnnestunud leida ERMist ega mujalt. Võib oletada, et nendega on illustreeritud tema artikkel Kolga-Jaani naiste rahvariitest.⁶³² Hiljem on osa fotodest ilmunud Ilmari Mannineni raamatus *Eesti rahvariiete ajalugu*.⁶³³

1914. aastal on Eesti Rahva Muuseumis välja antud uus korjamisraamat Helmi Reimani nimele, korjamise kohaks oli endiselt märgitud Kolga-Jaani.⁶³⁴ Ta oli ametlikult ERMi kohalik korjaja. Ilmselt ei olnud aga sellel suvel tegu enam süstemaatilise kogumistööga.

Püüdes analüüsida nende väheste muuseumis säilinud materjalide põhjal Helmi Reimani välitöid, peab tunnustama, et tegemist oli väga tõsise tulemusega ja kindlasti mitte ainult ERMi tarvis kogutud esemete tõttu. Kaks suve tihedalt oma kodukihelkonnas inimestega suheldes oli võimalus saada lokaalseid teadmisi ja need on hiljem noore inimese kohta hämmastava professionaalsusega viidud laiemasse teaduslikku konteksti. Kui otseseks tulemuseks võib lugeda juba 1914. aastal ilmunud artiklit „Naisten puvut Kolga-Jaaniin pitäjässä Wiljandin maakunnassa Liivinmaalla”, siis tegelikult kasutab Reiman seda materjali pea kõigis oma hilisemates töödes, mis puudutavad rahvakunsti.⁶³⁵ Isegi tema matusekombeid käsitlevas artiklis leiab viiteid välitöödel kuulnud teadetele.⁶³⁶ Samas pajatas Helmi Neggo oma mälestustest Kolga-Jaani korjamisreisidest: *Korjaja enese pärast on soovitav, et ta mitte liig palju ühekorraga kuulda ei saa, aegapidi õppimine on palju kasulikum. Mäletan, kuidas ma kui tuliuus, täiesti rumal korjaja ühte talusse sattusin, kus vana kiriku vöör-*

⁶³¹ Tegelikult ei vastanud see aga esemete arvule, sest kohati on ühe järjekorranumbri all mitu eset, näiteks viis vana raha. Esemete numeratsioon jätkub läbi kahe aasta, esimesed 198 eset jäävad 1912. aastasse, ülejäänud 1913. aastasse. Sugugi mitte kõiki kogutud esemeid ei ole hiljem muuseumis arvele võetud. Osa kogutud esemetest on raamatud ja need on võetud arvele raamatukogus, osa raamatuid aga antud ka Eesti Kirjanduse Seltsile. Muuseumi esemekogusse laekus selle kahe aastaga Helmi Reimani kaudu 1912. aastal 163 eset ja 1913. aastal 66 eset. – Eesti Rahva Muuseum. Ainelise wanawara Korjamise raamat № 93. Korjaja: preili stud. Hist Helmi Reiman. Korjamise koht: Kolga-Jaani kihelkond. 1912 aastal ... kuul.

⁶³² **Helmi Reiman.** Naisten puvut Kolga-Jaani pitäjässä Wiljandin maakunnassa Liivinmaalla. – *Suomen Museo. Finskt Museum XXI*. Helsinki, 1914. Lk 16–25.

⁶³³ **Ilmari Manninen.** *Eesti rahvariiete ajalugu*. Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat III. Tartu, 1927.

⁶³⁴ Eesti Rahva Muuseum. Ainelise vanavara korjamise raamat № 93a...1914 a. Korjaja: prl. Helmi Reiman. Korjamise koht: Kolga-Jaani.

⁶³⁵ **Helmi Neggo.** *Eesti rahvakunstist*. Eesti Rahva Muuseumi väljaanne nr. 16. Tartu, 1918.

⁶³⁶ **Helmi Reiman.** Eestlaste matusekombed. – *Eesti Kultura IV*. Tartu: Postimees, 1915. Lk 123–163.

*mündrist peremees, tark ja arusaaja inimene, mulle kohe ladusa jutustusega muistse meesteriide kohta vastu tuli. Asi oli mulle nii uus, jutustus oli nii sorav, et kui tuul mul ühest kõrvast sisse, teisest välja läks. Vilumata nagu olin, ei osanud sulge ja paberitki mälu toeks appi võtta – ja veel tänapäev ei tea ma palju midagi Kolga meesteriitest, sest hiljem ei saanud ma ühegi teisega kokku, kes neist jutustada oleks osanud.*⁶³⁷

Välitöödele ERMi kohaliku korjajana järgnesid juba tihedamad kokkupuuted muuseumiga, mida juhatas isa hea sõber Oskar Kallas. Nagu selgub Helmi Reimani kirjast Oskar Kallasele 1914. aasta maist, on ta Helsingis ajanud mitmeid ERMi puudutavaid asju.⁶³⁸ ERMi juhatuse protokolliraamatus märgitakse Helmi Reimani esimest korda 1. augustil 1914 seoses sellega, et ta pidi Villem Ernitsa asemel koostama vanade ehituste kohta juhatuskirja.⁶³⁹ Mis sellest tööst sai, pole teada. Tegemist võib olla hoopis kunstiajaloolase Friedrich von Stryki ettevõtmisega, kes päevapiltnikuga kõik Tartu vanemad ja huvitavamad ehitused läbi käis ning kokkuvõtteks muuseumile 450 fotot üle andis.⁶⁴⁰

Esimest korda osales Reiman juhatuse koosolekul, küll külalisena, 19. mail 1915.⁶⁴¹ Otsustati, et *prl. Reiman võetakse suveks muuseumisse tööle asju katalogiseerima. Leping jääks umbes pooleteiseks kuuks, töö palgaks lubati muuseumi poolt 25 kop. tunnis.*⁶⁴² Nüüd avanes Reimani võimetus laiemalt tutvuda eesti vanavaraga. Kogud olid selleks ajaks tänu paari viimase suve suurkorjamistele kasvanud erakordselt kiiresti. Kindlasti andis see töö head võrdlusmaterjali juba varasemast tuntud etnograafilistele esemetele ning tugeva aluse hilisemaks teadustööks. Samal aastal sai Helmi Reimani ka ERMi juhatuse liige.

Eesti Rahva Muuseumile oli teada, et Reiman lõpetab 1916. aastal Helsingi ülikooli, ning varakult taheti tagada, et hea erialase hariduse saanud ja ennast juba andeka teadlasena näidanud noor asuks muuseumisse tööle. Reimani kui uue palgalise jõu ametisse kutsumist arutati juhatuse koosolekul juba 23. jaanuaril 1916.⁶⁴³ Veebruaris suurel aruande-valimiskoosolekul valiti ta nii korjamis- kui ka kõnetoimkonda.⁶⁴⁴ Otseselt tööle võeti ta juhatuse koosoleku otsusega 19. märtsil 1916.⁶⁴⁵

Hoolimata sellest või just tänu sellele, et Reimani arenemine oli toimunud eelkõige Soomes, kus olid tunduvalt suuremad võimalused saada ülikoolis laiapõhjalisemat kultuurialast haridust, oli temast kasvanud suur oma rahva ja selle

⁶³⁷ **Helmi Tõramaa.** Muinsuse uurimisest. – *Postimees* nr 286, 24. detsember 1919. (Ajakirjanikuna kasutas Helmi Reimani perekonnanime Tõramaa.)

⁶³⁸ Helmi Reimani kiri Oskar Kallasele 29. V 1914. KM EKLA f 54, m 1:8.

⁶³⁹ Protokollid II. Lk 175–176.

⁶⁴⁰ *Eesti Rahva Muuseum 1914.* Lk 8.

⁶⁴¹ Protokollid II. Lk 231.

⁶⁴² Protokollid II. Lk 234.

⁶⁴³ Protokollid II. Lk 279.

⁶⁴⁴ Protokollid II. Lk 294–295, 303.

⁶⁴⁵ Protokollid II. Lk 303.

kultuuri patrioot. Villem Reimani otsus tütar Helsingisse kooli saata oli ennast õigustanud.

Enne Helmi Reimani ERMi tööle asumist oli Helsingis uues ja uhkes Armas Lindgreni ja Eliel Saarineni projekteeritud Soome Rahvusmuuseumis avatud püsiekspositsioon. Oma muljetest ja mõtetest sellega seoses pajatas Reiman ka *Postimehes*: *Olin just sel ajal Helsingis ja muidugi ruttasin ka mina seda Soome uhkust ja ilu nägema. Pean tunnistama, et ma pimestatud olin – majast. Raske kunstlikult taotud vaskuks juhtis kunsti pühakotta, kus ei raha ega ruumi poolest kokku polnud hoitud, et aga midagi ilusat luua, mis Soome kiitust kaugele üle Euroopa jõuaks kanda... Mis ma Tartus näinud? Paaris toakeses, mis linnavalitsus ühest kasarmust Museumile tarvitada annud, on osa asjadest vanadesse laenatud kappidesse vaatamiseks välja laotatud. Tagatoas on sajad kannud teineteise peal kuhjas. Suurte, asjadega pingul täis olevate kastide vahel liiguvad üksikud, väikesepalgalised Museumi ametnikud, kes asjadesse niigi palju korda püüavad luua, et nad neid sisse kirjutavad ja ära nummerdavad – töö, mis isegi juba aastaid nõuab! – Meie kirikannud, meie vaibad ja vööd! Korruga olid nad mul nii elavalt meeles! Ma nägin otse kui oma ees vaipade metsavärvide mahedat ja siiski nii säravat kokkukõla, nägin neid tuhandeid kannusid, igaihel omad kirjad küljes, mis tühjendamata loomisetujust tunnistavad, nägin meie rahvariiete vikerkaarehiilgust ja käisekirjade mahlakat lilleilu. – Ma äigasin üle silmade: Mis see oli? Kuis paistis mulle korruga Soome suurepäraline Rahvusmuuseum nii – kehv? Korruga märkasid ma, kui verevaesed need värvid sääli, nägin elutust ja kohmakust vormides, nägin halli lihtlabasust, lahja ja vaevalist ehtekunsti. Ja kui välk käis minust möte läbi: Näe, siin on maja – aga meil on asjad.⁶⁴⁶ Selliste mõtetega ja ilmselt suure missioonitundega tuli Reiman ERMi püsivalt ametisse.*

Sama aasta suvel abiellus Helmi Reiman Saaremaalt pärit sõjaväearst Gundemar Neggoga. Oskar Kallas kirjutab oma õnnitluskirjas muu hulgas: *Teie lubasite küll 1) et Te Museumi pärast ülepää abielusse ei astu 2) et kui Te astute, siis mehel Teie + Museumi kohta vähemat ütlemist ei ole. 3) kui mees ehk muud põhjused Teile ära keelavad Museumis olemast, siis jne. – ei mäleta hästi, mis ise siis lubasite, vist lahutamist.*⁶⁴⁷

Lühikese aja jooksul, mil Helmi oli töötanud ERMi kogudega, võimaldasid ta loov mõistus ning Helsingi ülikoolis omandatud teadmised pidada 27. novembril 1916 loengu „Stiilist meie rahvakunstis”. Kuulajaid oli kokku tulnud nii palju, kui ruumi üldse jätkus, üle saja. Vabatahtlikest annetustest sai ERM üle 20 rubla. Muuseumi juhatus otsustas kõne eest maksta 10 rubla honorari.⁶⁴⁸ See ettekanne ilmus muuseumi väljaandena alles 1918. aastal pealkirjaga *Eesti rahvakunstist*.⁶⁴⁹

⁶⁴⁶ **Helmi Reiman**. Kontrastid. – *Postimees* nr 59, 25. märts 1916.

⁶⁴⁷ Oskar Kallase kiri Helmi Reimanile 20. VII 1916. KM EKLA f 186, m 48:30.

⁶⁴⁸ Protokollid II. Lk 337.

⁶⁴⁹ **Helmi Neggo**. *Eesti rahvakunstist*. Tartu, 1918.

Teadustöö vallas jäigi Helmi Neggo otsese kureerimise alla rahvakunst. Ta organiseeris muuseumi esemete ja nende mustrite joonistamist. Joonistajaks oli Sale Pintmann, kes tegi muuseumiesemetest täpseid koopiaid. Tema jooniseid on kasutatud ka Neggo raamatu *Eesti rahvakunstist* illustratsioonidena.⁶⁵⁰ Kahjuks ei ole need joonised aga säilinud, vaid vajunud merepõhja.⁶⁵¹ Rahvakunstialase uurimustöö tulemusena valmis käsikiri *Eesti rahvakunstist*, mis ilmus alles 1926. aastal koguteoses *Eesti*.⁶⁵² Need ei ole üks ja sama tekst, nagu väidab Ants Viires.⁶⁵³

ERMi korjamistoimkonnas oli Neggo ainult ühe aasta, alates 1917. aastast kuulus ta aga lisaks kõnetoimkonnale ka uuema kunsti toimkonda.⁶⁵⁴

ERMi juhatuse ja toimkondade protokollides kajastub Neggo osalus üsna vähe. Ta ei võtnud juhatuse koosolekutel sõna, kuigi oli kohal. See annab ilmselt tunnistust, et inimesena oli ta rohkem kirjutaja kui kõneleja. Protokollides on temaga seoses juttu vaid pidevast palgatõusust, mis on põhjustatud nii tublist tööst kui ka raskest ning kallist sõjaajast.⁶⁵⁵

Töö ERMis oli Neggo jaoks südameasi, ta tegi seda suure kiindumuse ja innuga. 1917. aasta kevadel oli surnud tema isa ja suvel sündinud tütar Ester Naomi. Mõlemad sündmused olid teda traumeerinud, esimene vaimu ja teine tervist. Hoolimata sellest jätkas ta muuseumi juhatuse koosolekutel osalemist juba septembri alguses.⁶⁵⁶ Ilmselt 1917. aasta sügisel kolis Helmi Neggo Tallinna. Kindlasti ei otsustanud ta ERMist alatiseks lahkuda, sest muuseumi juhatuse määras talle aprillis 1918, kui ta uuesti ametisse tuleb, palgaks 120 rubla asemel 180 rubla.⁶⁵⁷

Tallinnas tegutses Neggo ajakirjanikuna ja rahvatülikooli lektorina.⁶⁵⁸ Rahvatülikoolis luges ta seeria loenguid teemal „Kultuuri alged”, mis pidi olema

⁶⁵⁰ **Helmi Neggo.** *Eesti rahvakunstist*. Tartu, 1918.

⁶⁵¹ Helmi Neggo sattus 1919. aastal, kui oli teel koju terviseparandamise reisilt Lõuna-Prantsusmaale, laevaga Hiiumaa lähedal miinile ja laev läks põhja. Ta kirjutab Oskar Kallasele: *Oma miiniõnnetuse puhul pean Teile väga piinliku tunnistuse tegema. Asjata teen omale etteheiteid, fakt jääb faktiks: Mul olid kõik prl. Pintmanni joonistused kaasas, ja need on kõik läinud. Olin nad Prantsusmaal trüki valmis seadnud, märkusi juurde kirjutanud jne. Nüüd on 2,5 aasta muuseumitöö vett vedama läinud. Lasen hr. Jõudul omale vormilise võlatähe teha selle summa kohta, mille Museum joonistamisest eest väljaandnud, kuid kuigi raha tagasimakstakse, jääb Museumi kavatsus siiski kinnimaksmata. Selle kirja servale on Oskar Kallase käega hoogne eitav otsus kirjutatud. – Helmi Neggo kiri Oskar Kallasele 24. X 1919. SKS 437:22:1.*

⁶⁵² **Helmi Neggo.** *Eesti rahvakunstist*. – *Eesti. Maa. Rahvas. Kultuur*. Eesti Kirjanduse Seltsi toimetused 19. Tartu: Haridusministeerium, 1926. Lk 219–227.

⁶⁵³ **Ants Viires.** Sõnumit otsimas. Mõtteid rahvakunstist ja selle uurimisest. – *Kultuur ja traditsioon*. Tartu: Ilmamaa, 2001. Lk 345.

⁶⁵⁴ *Eesti Rahva Museum 1916 ja 1917*. Tartu, 1918. Lk 59.

⁶⁵⁵ Protokollid II. Lk 348, 395.

⁶⁵⁶ Protokollid II. Lk 405.

⁶⁵⁷ Protokollid II. Lk 417.

⁶⁵⁸ *Eesti Biograafiline Leksikon*. Akadeemilise Ajaloo-Seltsi toimetused II. Peatoimetaja A. R. Cederberg. Tartu: Loodus, 1926–1929. Lk 335.

sissejuhatuseks laiemale loengukursusele „Üleüldine kultuuri ajalugu”.⁶⁵⁹ Kahjuks oli tal järjepidevalt terviseprobleeme, mis sundisid tööst eemale. Oma arstist abikaasa eestvedamisel viibis ta suure osa 1919. aastast Lõuna-Euroopas.

Reisilt tagasi jõudnuna töötas ta muuseumi heaks, kuigi ametlikult tööle ei olnud. Helmi Neggo on kirjutanud Tartust Oskar Kallasele Soome: *Pr. Jans on nüüd uuesti käikse- ja tanukirjade kallale tööle asunud. Lasen seekord ainult värvilisi teha, kuna ju nähtavasti neid enam soovitakse; ka püüan plaanilikum olla kui esimesel korral ja esialgu igatahes vähema arvuga leppida. (Eelmises kogus oli joonistusi kolme väljaande jaoks, kokku vist 69 tükki!) Muuseumis ei saanud mingisugusest muutusest aru. Kõik sörgib vana rada, ainult kahetsen väga, et Matto Narvas on. Arvan, et igatahes eksitus oli E. [Eisenschmidt] pidada ja mitte teda. Ta tunneb igatahes Museumi kaugelt paremini kui E. [Eisenschmidt]. Kardan, et teda väga puudu tundma saan, kui kord jälle töösse astun ja mul teateid kogude kohta tarvis läheb. Kui veel soomlasi Museumi tuleb, nagu kuulda (praeguses majas oleks küll igasugune personali-suurendamine võimatu!) saab nende orienteerumine õige raske olema ilma Mattota. Tartu on täiesti tühi ilma Teieta. Ja Museum on kõik oma pidulikkuse kaotanud ja üsna Jumala hooleks.*⁶⁶⁰ Kiri on hea informatsioon 1919. aastal muuseumis valitsenud olukorra ja meeleolude kohta, sest igasugused protokollid ja täpsemad ülevaated tegevuse sellest perioodist puuduvad.

Hoolimata sellest, et Neggo püüdis osaleda kohalikus kultuurielus, ei lubanud tervis tal muuseumis ametis olla. 1920. aasta esimesel poolel lebas ta Elvas professoriproua Šurupova juures tagumises toas, lootes sealses soodsas õhus tervist parandada. Liikuda ei olnud tal võimalik ja ilmselt veetis ta aega lugedes ning joonistades.⁶⁶¹

Vähese säilinud kirjavahetuse põhjal võib tõdeda, et Neggo ja Kallase vahel valitses suur ja südamlük sõprus. Helmi kirjad olid usaldavad ning arutlevalt ka nõu küsivad, Kallas oli naljaga pooleks õpetlik ja julgustav. Neggo pidas Kallasest ja tema tööst ääretult lugu, oli ju Kallas olnud üks tema isa aatekaaslasti ning oli ka tema pisitütre ristiisa. Aino Kallasega valitses sõbralik-asjalik vahekord, mida kajastavad mitmed vahetatud kaardid.

Helmi Reiman-Neggo suri Tartus 2. novembril 1920. Tema enda kirjeldatud haigusnähtude ja tervisliku olukorra järgi oli ilmselt tegu luutuberkuloosiga.⁶⁶²

⁶⁵⁹ Helmi Neggo kiri Rägole 16. II 1918. TM F 1625: 50.

⁶⁶⁰ Helmi Neggo kiri Oskar Kallasele 24. X 1919. SKS 437:22:1.

⁶⁶¹ Tartumaa Muuseumis Elvas leiti vanade arvele võtmata paberite kastist kaustik värviliste ja mustvalgete joonistega, mis kujutasid eelkõige käsekirjade ornamente, aga ka õllekannude motiive ning muud rahvakunstist pärinevat. Kaustiku alguses oli kirjas vaid *Helmi Neggo*. Milliseid teid pidi ning millal kaustik muuseumisse jõudis ja miks seda arvele polnud võetud, ei oska praegused muuseumitöötajad arvata. Ilmselt oli see jäänud Elvasse sellest ajast, kui Helmi seal lamas ja keegi oli hiljem selle leidnud ning muuseumisse toonud. Tänapäevaks on ta seal ka korralikult arvele võetud. – TM Ar. 488, F 4466.

⁶⁶² Dr Jaan Soplepmanni suulised andmed 5. jaan 2004.

6.4.4. Jakob Muide

Jakob Muide⁶⁶³ valiti ERMi arhiivraamatukogu juhatajaks 1917. aastal. Kuigi juhatus otsustas Muide tööle võtta ajutiselt raamatuid kataloogima ja korras-tama, jäi ta ERMi arhiivraamatukokku tööle kümneks aastaks. Tingimused olid, et ta teeb iga päev raamatukogus 4–5 tundi tööd, mille eest talle määrati palgaks 50 rubla kuus.⁶⁶⁴ Samuti kuulus tema ülesannete hulka koostada üleüldist Eesti raamatute nimekirja ja selleks loodeti talle osa palka EKSi saada.⁶⁶⁵

Jakob Muide valik raamatukogutööle oli igati õnnestunud. Tal oli olemas haridus ja töökogemus Soomest. Muide oli töötanud nii ühes Helsingi linna-raamatukogus kui ka ülikooli ja Soome-Ugri Seltsi raamatukogus. Tartus oli ta *Postimehe* toimetuse liige ja töötanud Schmidt raamatu- ja kirjastusäris.⁶⁶⁶

1917. aasta kujunes raamatukogule kohe väga töörohkeks. Kevadel anti üle Villem Reimani memoriaalkogu, Tartu tsonori trükiste arhiiv, EKSi kogu, osteti Cornelius Treffneri kogu, hakati koguma käsikirjalist materjali, rääkimata sõjateemalistest materjalidest. Kõik see hoogne töö nõudis juba ka abijõudu. Muide tegi juhatusel ettepaneku võtta raamatukokku tööle vabatahtlikke, kes võiksid pärast iseseisvalt raamatukogudes töötada. Ta oli valmis neile ka teoreetilisi näpunäiteid andma.⁶⁶⁷ Moodustati raamatukogu toimkond, seati üles *baltica* kogu, lasti valmistada päevaraamatud, inventariraamatud ja jaoskonna-raamatud.⁶⁶⁸

Vastu tulles Muidele andis ERM talle kasutada toa ja köögi niikauaks, kui see muuseumi kogusid ei sega.⁶⁶⁹

Muide aktiivse tegevuse tulemusel alustas 1921. aasta novembrist tegevust Eesti Bibliograafia Asutis (EBA), mis oli ERMi, EKSi ja Tartu ülikooli ühis-ettevõtte. Jakob Muide oli ka selle juhataja. 1931. aastal ühines EBA lõplikult ERMiga. Selle asutuse ülesandeks oli sedelkataloogi valmistamine eesti aja-kirjanduses ilmunud artiklitest. Tööga oli alguskatseid tehtud ERMis juba 1914. aastal ja tänu Muide eestvedamisele jõudis see süsteemse lõpptulemuseni.⁶⁷⁰

Jakob Muide oli väga oma erialale pühendunud ning teotahteline inimene. Tema teeneks oli raamatukogu professionaalsele tasemele viimine ja tegevus-välja laiendamine.

⁶⁶³ **Jakob Martin Muide** (1865–1942) sündis Raadi vallas Tartumaal õpetaja pojana. Õppis Tartu saksa ja vene linnakoolis, hiljem Soomes Jyväskylä õpetajate seminaris ja seejärel Helsingi ülikoolis.

⁶⁶⁴ Protokollid II. Lk 357–358.

⁶⁶⁵ Protokollid II. Lk 357–358.

⁶⁶⁶ Bibliograaf Jakob Muide 70 aastane. – *Postimees* nr 120, 4. mai 1935.

⁶⁶⁷ Protokollid II. Lk 393.

⁶⁶⁸ **Merike Kiipus**. Eesti Kirjandusmuuseumi arhiivraamatukogu kroonika. – *Varamu lummuses. Eesti rahvuslik arhiivraamatukogu 100*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 2009. Lk 230.

⁶⁶⁹ Protokollid II. Lk 416–417.

⁶⁷⁰ **Ferdinad Leinbock**. Eesti Rahva Muuseum 1909–1934. Lk 46.

7. MUUSEUM AVALIKKUSELE

Suure osa muuseumi tegevusest moodustasid mitmesugused avalikkusele suunatud üritused, millel oli nii propagandistlik kui ka majanduslik eesmärk. Muuseumist väljapoole suunatud töö tähendades eelkõige kõikvõimalikel viisidel rahvale tema kultuuri väärtuste selgitamist. Tees eesti rahva kultuuri omäolisusest ja selle väärtustamisest oli ju muuseumi eksistentsi põhjus ja õigus. Seda poolt muuseumi töös võib nimetada nii ideoloogiliseks kui ka vaimseks. Alljärgnevalt püüan välja selgitada, millised olid muuseumi strateegiad oma tõe kuulutamisel.

Muuseumi oli tarvis rahva hulgas teadvustada, ta kandis sügavalt rahvuslikku sõnumit ja oli isamaaline ettevõtmine. Samas nõudis see üllas üritus raha. Mida tuntumaks muuseum sai, mida rohkem mõistis rahvas tema vajalikkust, seda enam oli võimalik loota ka rahva toele.

7.1. Tegelaskond

Seda, et kohalikest kultuuriavalikkuse kolletest võivad saada kogu eestlaste asuala haaravate ja suuresti just rahvuslike ühisaktsioonide õhutajad, näitas juba vastukaja Hurda 1888. aastal alustatud laiaulatuslikule rahvaluule ja keelenäidete kogumisele. ERM astus oma liikmeskonna moodustamisel sammu edasi, otsides muuseumile nii moraalset kui rahalist tuge. Käesolevas peatükis püüan ma anda ülevaate nendest inimestest, kes olid seotud nii Eesti Rahva Muuseumi sünnilooga kui muuseumi väljaarendamisega esimese üheksa aasta jooksul. Need olid inimesed erinevatelt elualadelt ja erinevate suundumustega oma kutsetöös, kõiki neid aga ühendas lugupidamine oma rahva mineviku vastu ja soov seda säilitada tulevastele põlvedele.⁶⁷¹ Nad mõistsid, et ka meie rahva kultuur on midagi, millel on väärtus ajas ja aastate möödudes see ei kahane, vaid aina kasvab.

Muuseumi põhikirja alusel moodustasid liikmeskonna tegevliikmed, toetajad liikmed, kirjavahetajad liikmed ja auliikmed. Liikmemaks oli kolm rubla aastas ja kes maksis korraga 15 aasta liikmemaksu, see arvati eluaegseks toetajaliikmeks. Ühisuse otsustavaks organiks oli tegevliikmete kogu, kelle ülesandeks muuhulgas oli ka toimkondade ja juhatuse valimine.⁶⁷² Muuseumi liikmeskonna moodustamisel oli kaks eesmärki. Esiteks kuulusid sinna inimesed, kes adusid ja toetasid muuseumi eesmärke ning kellelt muuseum lootis abi oma sihtide

⁶⁷¹ Inimeste tuvastamisel olen kasutanud: *Eesti biograafilise leksikon*. Akadeemilise Ajaloo-Seltsi Toimetused II. *Academicae Societatis Historicae Scripta II*. Peatoimetaja prof. A. R. Cederberg. Tartu: Loodus, 1926–1929; *Eesti biograafilise leksikoni täiendusköide*. Akadeemilise Ajaloo-Seltsi Toimetised X. *Academicae Societatis Historicae Scripta X*. Tartu, Tallinn: Loodus, 1940; *Eesti avalikud tegelased*. Eluloolisi andmeid. Toim. R. Kleis. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, 1932.

⁶⁷² *Eesti Rahva Muuseumi põhjuskiri*. Lk 6–9.

seletamisel. Teiseks ja samuti oluliseks põhjuseks oli liikmemaks kui üks muuseumi arvestatav tuluallikas. Neist kahest põhjusest lähtuvalt tegi muuseum pingutusi, et tema liikmeskond kujuneks võimalikult laiapõhjaliseks nii geograafiliselt kui ka hariduslikult.

Muuseumi töö erinevaid aspekte haldasid vastavad toimkonnad. Toimkondadesse valiti inimesi, kes oma erialaste teadmiste ja huvide poolest olid selle valdkonnaga seotud. Kogu töö nii juhatuses kui toimkondades toimus ilma rahalise hüvitusega, st oli *ilmarahata töö isamaa heaks*.

Muuseumi sisulise töö kõige olulisemaks toimkonnaks kujunes juba asutamisel loodud korjamistoimkond. Samuti moodustati esimesel aastal korteri-toimkond, kelle ülesandeks sai muuseumi ruumide küsimus, ja liikmete vastuvõtmise toimkond. 1911. aastast lisandusid uuema kunsti toimkond ja revisjoni-komisjon ning 1912. aastast lille müügitoimkond, mis 1916 nimetati ümber pidutoimkonnaks. 1913 sai alguse kõnetoimkond ning 1916 kodutööstuse toimkond. Toimkondade moodustamine annab hea ülevaate muuseumi arengust. Algselt sisemiselt jõudu (ja esemeid) kogunud muuseum hakkas järjest aktiivsemalt suhtlema avalikkusega ning tekkis vajadus moodustada toimkonnad, mis koordineerisid nii muuseumipidude korraldamist kui üle maa kõnede pidamist.⁶⁷³

Muuseumimõtte rahvani viimine ei olnud sugugi hõlbus ja seda suurem pidi olema tegijate ind, et sellega ka teisi nakatada. Tagantjärele on Kristjan Raud 1928. aastal seda aega meenutanud: *Peotäis haritlasi, kamalutäis maakooliõpetajaid, ringike üliõpilasi, mõned agarad käsitöölised ja salk luulelisema loomuga seltskonnadaame oligi kõik, kelle keskel plaane peeti ja algatusi tehti. Väljaspool neid võtsid tuld terased kooliõpilased ja hulk iseõppijaid „katusekambritest”, kelle ideelisus otsis veel puhast teed haridusvalguse kaunite väravate poole... Enamikku tuli kaua küttä, enne kui soojaks läks. Aga mis seal parata, kitsa elu väiklaselt omakasupüüdlikke inimesi ei vaimusta ju kunagi miski peale omakasu... Tagant järele ei tule siiski nuriseda, kuna me ainuüksi viimase viie aasta (1909–1913) jooksul kogusime ikkagi üle 14 000 eseme. Sellist asja ei tunne vist ühegi rahva ühegi muuseumi ajalugu! Ma ei tea, kust see hoog tuli, kuid järsku oli pooldajaid sadade viisi ja ma mäletan nende säravaid silmi tänaseni. Noorsoo tõusev hoog on nagu mõistatus... Kuid muidugi oli vaja tugevat lõõtsa ja lõõtsatõmbajaid. Mõtlen nimelt nendele, kes muidu ikka omakasule mõtlesid, kuid siiski ka muuseumile appi tulid. Mis neid tiivustas? Kas mitte erutumine mõnest niisugusest tõukest, milles k a u d s e t kasu tundus. Kas või kahjurõõmugi kujul? Arvan, et viimases peitub osa tõtt. Sest need inimesed läksid kergesti kohevile, kui neis usku elustati, et muuseum tähendab ka uut võitu saksa mõjuvõimu üle ja meie rahva tõusu. Nad andsid siis muheledes kingitusi küll muuseumile otse, küll loteriidele, mille tulud muuseumile tulid, et „küll me veel näeme!” Mulle näib, et sakslaste mõjuvõimu vähendamise tahe tõi muuseumi rajamisele rahva keskelt rohkem abivägesid kui sisemine vaimne*

⁶⁷³ Täpsemalt toimkondade koosseisude kohta vt lisa 1.

vajadus selle kultuuriasutuse järele. Iga vähemagi ideelise asja pidi inimestele suupäraseks tegema ja pähe tuupima.⁶⁷⁴ Ilmselt oli Rual rohkemgi õigus, kui meile meeldiks tunnistada. Oli siis muuseumile kaasaaitamise tagasundijaks kahjurõõm või ületrumpamise soov, oskas muuseum seda kõike oma hüvanguks ära kasutada, et muuseumi kogusid kasvatada ja eesti asja edendada.

Päris algusest peale oli muuseumil tagasiside kõikide inimestega, kes olid muuseumi kas rahaliselt või esemetega toetanud. Gustav Matto on oma mälestustes kirjutanud: *1911. aasta oli ERMi tegevuses esimene jõuline aasta. [...] Sellele tuleb öelda, et mitte ainult aineiline jõud ei olnud puudulik, puudus ka laialdane seltskonna vaimline toetus. Muuseum oli ERMi Seltsi muuseum, ta ei olnud veel eesti rahva muuseum. Viimaseks hakkas ta muutuma 1910. a. lõpul ja eriti 1911. a. Sel ajal kujunes eesti noortes, eriti üliõpilasnoortes, tõekspidamine, et muuseum on meile lähedane, ta on meie oma ettevõtte, tema eduks peame tööd tegema, see on meie aukohus.*⁶⁷⁵ Alates 1911. aastast hakkasid ilmuma muuseumi aruanded, kus lisaks muuseumi tegevusülevaadetele avaldati ka ERMi liikmete nimekiri ning olid nimeliselt ära toodud kõik kingitused muuseumile. Näiteks trükiti 1913. aastal muuseumi tegevuse ülevaadet 1912. aasta kohta 10 000 eksemplari, mida saadeti inimestele, kes olid ERMi toetanud. Inimestel ju meeldib oma nime trükituna näha ja kindlasti oli see väga hea viis üha uusi toetajaid leida. Lisaks aruandele trükiti samal aastal veel 10 000 lendlehte maal korjajate poolt laiali jagamiseks ja 13 000 eksemplari linnades levitamiseks. Muuseumi põhikirjast anti välja juba neljas trükk.⁶⁷⁶ Kogu see aktiivne trükitegevus oli suunatud sellele, et muuseumi eestlaste teadvusesse viia. Oskar Kallas küsis oma aruandekõnes 7. aprillil 1912, kui muuseum oli just kolmeaastaseks saanud: *Kas on sellel kihutusetööl, muust vähemast kõnelemata, tagajärjesid olnud? On! Museumi mõte on rahva seas tuttavamaks hakanud saama. Seda näitavad iseäranis vähemad asjakingitused, mida terve talve jooksul on tulnud. Tuntakse juba enam ja enam, et Museum nendele kõige õigemaks panipaigaks on.*⁶⁷⁷ ERMi populaarsust rahva hulgas näitas ka tõsiasi, et muuseumi üldkoosolekutel Vanemuises oli peale juhatause ja tegevliikmete veel umbes paarsada külalist.⁶⁷⁸ Kõik nad olid tulnud õhtul kell üheksa koosolekule, et teada saada, kuidas muuseumil läheb, sest muuseum tundus olevat kõigi ühine asi.

Oluliseks muuseumi sissetulekuallikaks said liikmemaksud, mis moodustasid esimestel aastatel peaaegu poole kõigist tuludest.⁶⁷⁹ Liikmeskond

⁶⁷⁴ **Rasmus Kangro-Pool.** Kristjan Raud ja Eesti Rahva Muuseum. Lk 80–81.

⁶⁷⁵ **Gustav Matto.** Etnograafiliste esemete kogumine 50 a. tagasi. Mälestusi Eesti Rahva Muuseumi tegevusest tema algusaastail. ERM EAV 16. Lk 4–5.

⁶⁷⁶ Museumi tegevuse ülevaade 1913. a. kohta. – *Eesti Rahva Muuseum 1913*. Tartu, 1914. Lk 5, 7.

⁶⁷⁷ Eesti Rahva Muuseumi üleüldine koosolek. – *Eesti Rahva Muuseumi 1911 aasta tegevuse ülevaade*. Tartu, 1912. Lk 2.

⁶⁷⁸ Protokollid I. L 32.

⁶⁷⁹ **Ferdinad Leinbock.** Eesti Rahva Muuseum 1909–1934. Lk 16.

omakorda näitas seda osa eestlastest, kelle jaoks muuseumi edenemine oli oluline ja kes selle nimel lisaks moraalsete toetusele olid nõus ka raha välja käima. Suur osa liikmetest olidki kohapealsed korjajad ja usaldusmehed ning muidugi olid nende hulgas ka tegevliikmed. Liikmete vastuvõtu toimikond pidas oma esimese koosoleku 17. augustil 1909, kui esimesed 14 liiget vastu võeti. Esimeseks ERMi liikmeks sai notar Gustav Seen Viljandist, kes kohe 45 rubla maksis ja seega ka eluaegse liikme staatuse omandas.⁶⁸⁰ Kahjuks ei saanud temast aga järjepidevat muuseumi toetajat ja kui muuseum palus hiljem teda endale usaldusmehes Viljandis, siis vastas ta eitavalt.⁶⁸¹ ERMi arhiivis on *Eesti Rahva Muuseumi Liikmete nimekiri*⁶⁸², kuhu kanti kõik liikmed ning kus viimased sissekanded on tehtud 1917. aasta veebruaris, ja hilisem *Liikmete nimekiri, kes vastu võetud 1909–1924*⁶⁸³. Esimene neist on ilmselt kõige otsesem allikas nende inimeste kohta, kes sellel ajavahemikul muuseumi liikmeks olid astunud. Nimekirjast on võimalik leida andmed elukoha ja ameti kohta liikmeks astumise ajal ja samuti liikmemaksude laekumisest. Kokku on kaheksa ja poole aasta jooksul nimekirja kantud 707 inimest. Neist 489 liikmel on ära toodud ka amet, mis annab võimaluse teha järeldusi nende inimeste tegevusvaldkondade kohta. Samas annab see ka hea ülevaate haritud eestlas-konnast.

Kõige rohkem oli muuseumi liikmete seas haridustegelasi, kelle hulka kuulusid nii kooliõpetajad kui -juhatajad ning inspektorid, kokku oli neid 70. Järgnesid kõrgema hariduse poole pürgijad ehk üliõpilased, keda oli 47, ja ainult üks liige on ennast kooliõpilasena kirja pannud. Kirikutegelasi nagu õpetajaid, preestreid ja köstreid oli kokku 40. Suhteliselt suur oli ametnike hulk, sest see mõiste oli tol ajal ilmselt laiatähenduslik. Lisaks mitmesugustele ametnikele ja raamatupidajatele, keda oli kokku 32, oli veel eraldi 12 pangametsnikku ja 10 postiametnikku. Üllatavalt palju oli muuseumi toetajate hulgas äriaga tegelevaid inimesi, nii oli kaupmehi 29 ning mitmesuguseid ärijuhte ja majaomanikke 27. Insenere oli 37, mis on samuti üsna suur arv ja neile lisandus veel viis mitmesugust ehitusmeistrit ja 16 töolist, põhiliselt treialid ja lukksepad. Töölised olid enamasti pärit Peterburi suurematest tehastest. Mitmesuguseid juriidilise haridusega inimesi nagu notareid, advokaate ja kohtunikke oli 22, arste 21 ja neile lisaks veel viis loomaarsti ja 18 proviisorit. Väike oli aga põllumajandusega tegelevate liikmete osa, ennast erinevalt määratlenud küll kohaomanikuna, põllumehena, talunikuna ja mõisavalitsejana on neid kokku 13 ja lisaks kuus agronoomi. Muuseumi hea suhtlemise avalikkusega tagas 12 liikmest ajakirjanikku ja kutselisi fotograafe oli kuus. Otseselt kultuuriga tegelevate inimeste arv oli aga väike ilmselt seetõttu, et nad lisaks kirjanikuks või kunstnikuks olemisele ka millegi muuga leiba teenisid. Nii on näiteks üks

⁶⁸⁰ E.R.M. 1909–1916. L 2.

⁶⁸¹ Protokollid I. L 86.

⁶⁸² E.R.M. 1909–1916.

⁶⁸³ Liikmete nimekiri, kes vastu võetud 1909–1924. ERMA f 1, n 1, s 5.

aktiivsemaid muuseumitegelasi August Kitzberg kirjas kui arhivaar, Karl Eduard Sööt on kord majaomanik, kord trükikojaomanik ja Anton Hansen on lihtsalt elukutseta. Kunstnikuna on ennast määratlenud üheksa inimest, arhitektina kolm, teatritegelasena neli, neile lisaks üks laulja ja kaks heliloojat. Ülejäänud elukutsete esindajaid on kõiki alla kümne, neist huvitavamad ehk kolm viinapõletajat, üks optik ja üks klimatoloog.

Heiki Pärdi on oma magistritöö peatükis „Eesti Rahva Muuseum ja eesti rahvas” püüdnud möödaminnes käsitleda muuseumi liikmeskonda 1915. aastal. Ka ühe aasta lõikes on esikohal kooliõpetajad, teisena tulevad üliõpilased, kolmandal kohal on Pärdil pastorid ja siis arstid.⁶⁸⁴

Muuseumi liikmeid asus kõikjal üle Eesti kui ka väljaspool. Näiteks 1915. aastal elas tervelt kolmandik liikmetest Eestist väljaspool. Eriti palju liikmeid asus Peterburis, kus oli kõige suurem eestlaste koloonia väljaspool kodumaad. Esindatud olid paljud Venemaa linnad ja kubermangud. Kõige eksootilisemaks võib pidada Johann Koivat Sumatralt, kes astus eluaegseks liikmeks juba 1912. aastal. Sõja-aastate nimekirjades kasvab liikmete arv, kelle asukohaks oli kirjas vaid *sõjaväljal*. Selline geograafiline haare näitab, et muuseumi teavitustegevusel oli olnud tagajärgi. Tuhandetes eksemplarides trükitud tutvustavad materjalid olid kasu toonud. Kuid eelkõige näitas see, et muuseumi tegevus puudutas inimesi, et mõisteti muuseumi eesmärke ja taheti neid toetada – kodust kaugel võis see tunda olulisemgi.

Vaadeldud ülevaade sisaldab ka eluaegseid liikmeid ning on läbilõige kaheksa ja poole aasta kohta, mis ei kata täielikult käsitletavat perioodi. ERMi 1916. ja 1917. aasta aruandes on liikmete arvuks toodud 742 ja neile lisaks 99 eluaegset liiget. Nimekirjas on kõik liikmed, kes olid ära tasunud 1917. aasta liikmemaksu.⁶⁸⁵ Suuresti kasvatas muuseumi liikmeskonda Gildi tänava majas 1917. aasta alguses toimunud tulekahju, mis muuseumiväärtustele uuesti vahepeal ununema hakanud tähelepanu juhtis. Seevastu aasta lõpus ja uue alguses soikus muuseumitegevus seoses poliitiliste sündmustega.

Eraldi lüli muuseumi ja rahva vahel moodustasid usaldusmehed. Mõte sellistest kohapealsetest muuseumi abilistest oli pärit juba muuseumi alguspäevilt. Korjamistoimkonna koosolekul 30. mail 1909 otsustati: *Museumiasja lähemateks edendajateks rahva hulgast oleksivad Muuseumi poolt palutud usalduse mehed võimalikult tihedalt üle maa, mitte üksi linnadesse, alevitesse ja igasse kihelkonda, vaid valdadesse ja küladesse. Usaldusmeesteks võiksivad olla: Seltsijuhatajad, õpetajad, tohtrid, apteekrid, kaupmehed, vallakirjutajad j.n.e. Usaldusmeeste kohuseks oleks: Kingitusi vastu võtta ja lähematesse keskkohadesse ehk võimaluse korral otse Muuseumisse edasi toimetada. Vahetevahel*

⁶⁸⁴ Heiki Pärdi. Muuseum – kultuurinähtus ja kultuuriuurimise allikas. Magistritöö. Tartu, 1995. Käsikiri ERMi raamatukogus. Lk 28.

⁶⁸⁵ Eluaegsed liikmed. Aastaliikmed. – *Eesti Rahva Muuseum 1916 ja 1917*. Tartu, 1918. Lk 60–79.

kinkide korjamiseks oma piirkonnas käikusid teha. Soovitatav oleks et usaldusmehed rahva seas museumi hääks propagandat teeksivad.⁶⁸⁶ Tegelikult võttis usaldusmeeste nimekirja koostamine aega ja seda täiendati mitmeid kordi. 1910. aasta jaanuaris arutati liikmekandidaate, kusjuures geograafiline ulatus oli suur, sinna kuulusid ka Moskva, Peterburi ja Riia.⁶⁸⁷ Esmakordne protokollitud lõppvariant kanti ette oktoobris 1911 ja seal oli 120 liiget.⁶⁸⁸ Usaldusmeesteks kutsumine sai teoks aga alles 1913. aasta alguses, mil juhatus saatis kõigile kirjaliku kutse. Kaheksa kutsutut saatis eitava vastuse.⁶⁸⁹ Osaliselt kattub usaldusmeeste nimekiri ERMi liikmete nimekirjaga. Kui muuseumi liikmed võisid olla ka vaid passiivsed, ainult rahaliselt muuseumi toetavad inimesed, siis usaldusmeheks olemine nõudis juba tunduvalt suuremat pühendumist. 1913. aastal kutsutud 119 usaldusmehest olid 31 kooliõpetajad.⁶⁹⁰ See oli väga loogiline valik, sest nii kooli- kui kirikuõpetajad olid tavaliselt kohalikud autoriteedid ning nende sõna usuti ka muudes küsimustes.

Usaldusmehed olid 60 erinevas paigas Eestimaal ja lisaks sellele ka seitse inimest Peterburis, kolm Moskvast ja kaks Riias. Kõige enam oli usaldusmehi Tallinnas, kokku üheksa, nende hulgas näiteks fotograaf Johannes Georg Parikas ja *Päevalehe* ajakirjanik Karl Robert Pusta.⁶⁹¹ Üllatavalt ei olnud aga Hiiumaal mitte ühtegi ERMi usaldusmeest. Muuseumi usaldusmeheks Pärnus sai suurkaupmees ja laevaomanik Johan Linde, kes oli muuseumi loomisel väärrika annetuse teinud ja astus ka eluaegseks liikmeks. Usaldusmehena lubas ta meremeeste hulgas kihutustööd teha, et nad ka võõrastelt maadelt ERMile huvitavaid esemeid kaasa tooksid.⁶⁹² Kahjuks suri ta juba 1915. aastal. Linde oli üks neist vähestest suurärimeestest, kes kodumaa kultuuriasutuste vastu tõsist huvi tundis ja neid mitte ainult oma raha, vaid ka isikliku töö ja kaasaelamisega toetas.

Aastate jooksul oli usaldusmeeste arv enam-vähem stabiilne. 1917. aasta lõpuks oli ERMil 117 usaldusmeest, kuigi liikmeskonna koosseis oli osaliselt vahetunud. Kaugematest paikadest oli nüüd usaldusmeheks ka Samara Eesti Selts. Tallinna usaldusmeheks oli aga hakanud vahepeal sinna elama kolinud Kristjan Raud.⁶⁹³ Paljud usaldusmehed tegutsesid peale selle veel ka mitmetes

⁶⁸⁶ Protokollid I. L 13.

⁶⁸⁷ Protokollid I. L 29.

⁶⁸⁸ Samas. L 42–45.

⁶⁸⁹ Samas. L 86.

⁶⁹⁰ Eesti Rahva Museumi usaldusmehed. Kutsutud 1913. – *Eesti Rahva Museum 1912*. Tartu, 1913. Lk 70–73.

⁶⁹¹ Karl Robert Pusta (1.03.1883 Narva – 4.05.1964 Madrid) oli hilisem Eesti Vabariigi poliitik ja saadik paljudes välisriikides, kahekordne välisminister.

⁶⁹² Protokollid II. Lk 163.

⁶⁹³ Eesti Rahva Museumi usaldusmehed. – *Eesti Rahva Museum 1916 ja 1917*. Tartu, 1918. Lk 79–82.

ERMi toimkondades. Näiteks oli Tallinna usaldusmeheks lillemuügitoimkonda kuuluv Ebba Saral.⁶⁹⁴

Laiema kõlapinna saavutamiseks kaasas muuseum aktiivselt oma tegevusse mitmesuguseid seltse. Vabade ühenduste legaliseerimine oli pärast 1905. aastat muutunud varasemast tunduvalt lihtsamaks. Seltside üha arvukam asutamine tõi kaasa organisatsioonide rolli kasvu igapäevases elus.⁶⁹⁵ Seltsitegevus kujunes järjest olulisemaks rahvuslikul pinnal siduvaks koostöövormiks. Juba muuseumi põhikirja oli sisse kirjutatud § 17 all: *Tegevliikmete-kogust võivad nende asutuste asemikud, kes Muuseumi aineliselt toetavad, tegevliikmete-koguga kokulleppimist mööda hääleõigusega osa võtta.*⁶⁹⁶ Esimesed liikmed olid Rahva-hariduse Seltsi Tallinnas Kirjanduse Haru-Selts ja Eesti Üliõpilaste Selts 1910. aastal.⁶⁹⁷ EÜS oli seltside hulgas ainuke, kellel oli eluaegse liikme staatus. Ilmselt sai ta selle tänutäheks oma vanavara- ja raamatukogu loovutamise eest muuseumile, kes jätkas seltsi poolt alustatud.

1912. aasta alguses avaldas Oskar Kallas lootust, et seltsid rohkem oma asemike kaudu tegevliikmete kogusse astuksid, sest *muuseumi rahapõhi peab kindlamaks minema ja toetajate hulk kasvama.*⁶⁹⁸ Samal koosolekul tõstatati ka küsimus, kuidas saaksid seltsid muuseumi rahaliselt toetada. Muuseumi põhikiri andis küll seltsidele õiguse tegevliikmete kogust hääleõigusega osa võtta, kui nad muuseumi aineliselt toetavad, toetusraha suurus oli aga määramata.⁶⁹⁹ Pärast arutelu otsustati, et need seltsid ja asutused, kellel on kuni sada liiget, maksavad aastas 10 rubla, rohkem kui saja liikmega seltsid maksavad aga 10 rubla ja lisaks 10 kopikat iga liikme pealt üle saja. Aastamaks ei tõuse üle 25 rubla sõltumata seltsi liikmete arvust. Küll peeti aga soovitavaks, et enam kui 250 liikmega selts siiski rohkem maksab, kuigi muuseum omalt poolt seda otseselt ei nõua. Kui mõnel seltsil peaks olema erilisi teeneid muuseumi ees (näiteks EÜS), saab ta ilma maksu tasumiseta hääleõiguse.⁷⁰⁰

1913. aasta alguses alustati laiaulatuslikku kampaaniat seltside aktiveerimiseks. Kõigile Eesti seltsidele, mida oli kokku ligi 1000, saadeti üleskutse hakata muuseumi liikmeks. Kuna kõigi seltside aadresse ei olnud muuseumil võimalik kindlaks teha, kirjutasid Oskar Kallas ja Karl Eduard Sööt *Postimehes: Kui Eesti Rahva Muuseumi Ühisus asutati, sai [...] otsustavaks asutuseks 21-liikmeline tegevliikmete kogu. Kuid meie rahvuslise muuseumi asi ei pidanud*

⁶⁹⁴ Ebba Saral oli tuntud kodukultuuri edendaja (pedagoog ja ajakirjanik) ning hiljem Naiskodukaitse organiseerija. ERMi auliikme prof Karl Sarali abikaasa.

⁶⁹⁵ **Jaanus Arukaevu.** Avalikkuse ohjamise kavad ja tegelikkus tsaariaja lõpus. – *Seltsid ja ühiskonna muutumine. Talupojajäihiskonnast rahvusriigini.* Artiklite kogumik. Toim. Ea Jansen, Jaanus Arukaevu. Tartu, Tallinn: Eesti Ajalooarhiiv, TA Ajaloo Instituut, 1995. Lk 160.

⁶⁹⁶ *Eesti Rahva Muuseumi põhjuskiri.* Lk 8.

⁶⁹⁷ E.R.M. 1909–1916. Lk 28.

⁶⁹⁸ Protokollid I. L 51.

⁶⁹⁹ *Eesti Rahva Muuseumi põhjuskiri.* Lk 8.

⁷⁰⁰ Protokollid I. L 51.

mitte ainult nende 21 tegevliikme kätte jääma. See asutus pidi ka laiemaid ringkondasid tegevusse tõmbama ja nendele võimalust andma rahvuslise muuseumi käekäigust ligemalt ja otsust andvalt osa võtta. Museumile pidi kindel alus sellega seatama, et see tähtis asutus meie seltside vaheliseks omanduseks saaks.⁷⁰¹ Samuti pöördus Kallas *Eesti Kirjanduses* seltside poole, et saada abi vanavara korjamisel.⁷⁰² Jaatava vastuse saatis üle 30 seltsi.⁷⁰³ Liikmemaksu 1913. aasta eest maksis ära aga ainult 15 seltsi.⁷⁰⁴ 1914. aastal oli nimekirjas juba 39 seltsi, kes muuseumi toetasid või olid toetada lubanud ja asemike kaudu ka tegevliikmete kogusse kuulusid. Nende hulgas olid Baku Eesti Selts, Moskva Eesti Selts, Moskva Eesti Üliõpilaste Selts ja Tiflisi Eesti Abiandmise Selts, kes kõik olid liikmeks astunud 1913. aastal.⁷⁰⁵

1914. aasta alguses saatis Riia Eesti Selts Imanta ERMile ettepaneku asutada Riiga ERMi osakond, kes *muuseumi asja Riias võiks õhutada*. Küsimust arutati juhatuse koosolekul ja otsustati Riiga veel paar usaldusmeest juurde kutsuda ning paluda, et nad siis ühineksid. Riia poolt oli vahendajaks advokaat Hans Soots.⁷⁰⁶ Ilmselt tõusid sõjaoludes muud küsimused olulisemaks, sest esimesest katsest ERMile välisosakond moodustada ei saanud asja.

Seltside liikmemaksud tõid muuseumi kassasse mõnisada rubla aastas. Heldemad olid EÜSi vilistlaskogu (75 rbl) ja Eesti Kirjanduse Selts (50–100 rbl).⁷⁰⁷

7.1.1. Eesti Kirjanduse Selts ja Eesti Rahva Muuseum

ERMi tegelaskonda ei saa käsitleda lahus tolleaegsest edumeelsest haritlaskonnast laiemalt. Eesti Kirjanduse Selts (EKS), mis asutati 1907. aastal, ja ERM moodustasid koos sellele institutsioonilise aluse. Neile oli ühine rahvuslikult mõtestatud humanitaarsuunaline tegevus. EKSi valdkonnaks kujunes kirjanduse, teaduse ja kunsti edendamine, kodumaa igakülgne tundmaõppimine ja oma töö viljade tutvustamine rahvale.⁷⁰⁸ Kokkuvõtlikult tegeles EKS kultuuri immateriaalse poolega. ERMi osaks jäi kultuuri materiaalne pool eelkõige esmekogude näol. Mõlemad organisatsioonid teostasid ennast vastavate toimkondade kaudu.

Eelnevalt käsitlesin ERMi tegelaskonda muuseumi asutamisest kuni 1918. aasta alguseni. Et analüüsida paralleelselt mõlema seltsi liikmeskonda, valisin

⁷⁰¹ **Oskar Kallas, Karl Eduard Sööt.** Kõikidele Eesti seltsidele. – *Postimees* nr 21, 25. jaanuar 1913.

⁷⁰² **Oskar Kallas.** Seltsid, ainelise vanavara korjamisele! – *Eesti Kirjandus* 6. Tartu, 1913. Lk 254–256.

⁷⁰³ Muuseumi tegevuse ülevaade 1913. a. kohta. Lk 6.

⁷⁰⁴ E.R.M. 1909–1916. Lk 28.

⁷⁰⁵ Ülevaadet sel perioodil ERMi tegevliikmete kogus osalenud seltsidest vt lisa 2.

⁷⁰⁶ Protokollid II. Lk 129.

⁷⁰⁷ **Ferdinad Leinbock.** Eesti Rahva Muuseum 1909–1934. Lk 16.

⁷⁰⁸ **Ea Jansen.** Kultuuriline murrang. Lk 386.

aasta 1914. Seda eelkõige põhjusel, et selleks ajaks oli mõlema seltsi liikmeskond välja kujunenud ja stabiliseerunud, samas ei olnud sõjasündmused veel väga suuri muutatusi kaasa toonud. Aluseks olen võtnud mõlema seltsi liikmete nimekirja, mis on trükkis avaldatud.⁷⁰⁹

EKS oli paar aastat vanem kui ERM ning tänu laiapähhjalisemale ja üldkultuurilisemale programmile oli tema liikmeskond ka suurem.⁷¹⁰ 1914. aasta liikmete üldnimekiri koosneb 1295 inimesest ja seal ei ole kirjas kõik liikmed. Auliikmetest on seal näiteks vaid Villem Reiman. Olen võtnud aluseks üldnimekirja ning lisanud sinna kuus puuduvat auliiget ja kaks kirjavahetajaliiget. Eeldatavasti oli EKSi liikmeid kokku tol aastal 1303.

ERMi liikmeid oli 1914. aasta nimekirjas 337, see moodustas tol aastal veidi üle veerandi EKSi liikmete arvust. Kirjavahetajaliikmeid ERMi põhikiri ette ei näinud ja auliikmeid veel ei olnud. Kokku kujundasidki kahe seltsi liikmed läbilõike eesti rahvuslikult meelestatud haritlaskonnast.⁷¹¹ Et mõlemad seltsid olid oma eesmärkidelt lähedased, siis kattus palju ka nende liikmeskond. ERMi asutamisega seotud põhilised isoonid, Oskar Kallas, Kristjan Raud, Jaan Tõnisson, Rudolf Hurt olid kõik EKSi liikmed, Villem Reiman aga isegi auliige. Inimesed ei valinud ühe või teise organisatsiooni vahel, vaid kuulusid mõlemasse ja toetasid neid oma liikmemaksudega. 1914. aastal kuulus 194 ERMi liiget (57,6%) ka EKSi. Edaspidi kasvas ERMi liikmeskond kiiremini kui EKSi oma ja saavutas oma haripunkti 1917. aastal, jõudes 841 liikmeni. EKS oli oma liikmeskonna kujundanud juba varem.

⁷⁰⁹ Eesti Kirjanduse Seltsi liikmed. – *Eesti Kirjanduse Seltsi aastaraamat VII* (1914). Eesti Kirjanduse Seltsi Toimetused № 14. Tartu: Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus, 1915; E. R. Museumi liikmed. – *Eesti Rahva Museum 1914*. Eesti Rahva Museumi väljaanne № 10. Tartu: Postimees, 1915.

⁷¹⁰ Kindlat liikmete arvu on hoolimata nimekirjadest siiski raske väga täpselt määrata. Johannes Voldemar Veski koostatud „Eesti Kirjanduse Seltsi tegevus 1914. a.” EKSi VII aastaraamatus (1915) toob seltsi liikmete arvuks 975 (lk 75). See on kindlasti väiksem kui tegelik arv, sest samas ilmunud liikmete nimekirjad (lk 163–195), kus on kirjas ka auliikmed, kirjavahetajaliikmed ja eluaegsed liikmed, on tunduvalt pikemad.

⁷¹¹ Seltsi liikmete haridust ei ole võimalik tuvastada, aga nende valdavad tegevusalad eeldavad kas kesk- või kõrgema astme haridust.

Eesti Kirjanduse Seltsi ja Eesti Rahva Muuseumi liikmed elukoha lõikes

Elukoht	EKSi liikmed	ERMi liikmed
Tartu	158	70
Tallinn	139	61
Viljandi	83	13
Pärnu	46	7
Võru	26	4
Rakvere	25	9
Valga	25	2
Mujal Eestis	587	90
Väljaspool Eestit		
Peterburg	45	19
Riia	46	13
Moskva	29	9
Muudes kohtades	94	40
KOKKU	1303	337

Linnade osas oli esikolmik sama – Tartu, Tallinn ja Viljandi. Tartu esikoht on endastmõistetav, sest mõlemad organisatsioonid asusid siin ja Tallinn suurima linnana teisena samuti arusaadav. Viljandi kolmas koht viitab erksale kultuurihuvile ja rahvusliku liikumise traditsiooni jätkumisele. Erakordselt väike oli liikmete arv saartel. EKSil oli Hiiumaal neli ja ERMil kaks liiget, EKSi liikmeid oli Kuressaares neli, Lääne-Saaremaal üks, Karja kihelkonnas üks ja ka Vormsi saarel üks. ERMil polnud Saaremaal ühtegi liiget. Mõlema seltsi liige oli õpetaja Joosep Meeri Muhu saarelt. ERMi liikmete puudumine Saaremaal on hämmastav, sest Kuressaares oli olemas muuseum, Saaremaalt oli pärit Oskar Kallas, kes suhtles endiselt aktiivselt kodusaarega, ja seal käis palju vanavarakorjajaid nii ERMist kui kaugemalt.

Tollele perioodile iseloomulikult ei asunud rahvuslikult meelestatud intelligents sugugi ainult kodumaal. ERMi liikmetest elas välismaal 92 inimest ehk rohkem kui 27%. Valdavalt olid need Vene riigi avarustes, ainult neli liiget elas Soomes. Kõige rohkem liikmeid väljaspool kodumaad elas Peterburis⁷¹², Riias ja Moskvast. Mujal oli liikmeid vähem, üks või paar. Kaugemaid kohti oli Vladivostok kolme liikmekaupa.

EKSi liikmed elasid väljaspool Eestit 94 erinevas paigas ja riikidest lisandusid Saksamaa, Taani, Šveits ja Suurbritanniale kuuluv Borneo saar. Viimasel viibis nii ERMi kui EKSi eluaegne liige Viljandist Johann Koiva koos oma

⁷¹² Siin ja edaspidi kasutan järjepidevuse ja ühtluse mõttes linna nimena Peterburg kuigi 1914st aastast oli ametlik nimi Petrograd. Petrogradi on kasutatud ka EKSi nimekirjades. ERMi nimekirjades on Peetrlinn.

abikaasaga (kes oli samuti EKSi eluaegne liige).⁷¹³ Esikolmik linnade osas oli ERMil ja EKSil sama, ainult järjekord oli EKSil teine. Kolmele esimesele järgnesid Samaara kubermang 16 ja Helsingi linn 10 liikmega. Kõigis paigus kokku väljaspool Eestit elas 294 liiget ehk 22,6% liikmeskonnast.

Peterburi juhtpositsioon on mõistetav, sest enne maailmasõda elas seal umbes 25 000 eestlast.⁷¹⁴ Samuti on Riiaga, kus oli suur eestlaste kogukond, ja seltside liikmeskonda kasvatasid ka seal õppivad üliõpilased. Kui valdav osa eesti väljarändajaid oli enne Esimest maailmasõda maarahvas ja jäi ka Venemaal põlluharijaks, siis nii ERMi kui EKSi liikmed olid haritlased ja nende elupaikadeks olid rohkem linnad. Nii oli mõlema seltsi puhul liikmete elukohaks märgitud linnasid tunduvalt rohkem kui administratiivseid maakohti. ERMi liikmete puhul vastavalt 77,5% ja 22,5% ning EKSi liikmete puhul 84% ja 16%.

Analüüsidest mõlema organisatsiooni liikmeid nende elukutse järgi, peab arvestama, et need protsendid ei ole täpsed, sest mõlemal puhul ei ole kõigil liikmetel ametit kirjas. EKSi puhul on see 16,12% ja ERMi liikmetel 15,13%. Siin oli vahe, kuidas erinevad organisatsioonid on oma liikmeid arvestanud. Oli esimene sõja-aasta ja ERM on märkinud osadel liikmetel ameti asemel *sõjaväljal*. EKS ei märkinud sõtta minejaid eraldi ära, kuigi neid kindlasti oli. Elukutsete lõikes moodustasid haridustegelased, eelkõige kooliõpetajad, kõige suurema osa. EKSi oli neid veidi alla veerandi kogu liikmeskonnast (23,7%), ERMi liikmete puhul oli osakaal tunduvalt väiksem, vaid 11,5%. Kooliõpetajad ja -juhatajad, ülikoolide õppejõud, samuti mitmesugused instruktorid ning kursuste korraldajad olid ühiskonnas avatum ja edumeelsem osa. Nende valdav osakaal EKSi puhul, kus eesmärkideks oligi rahva hariduse edendamine, on ettearvatu. Omaette keerulise koosseisuga valdkond on *ametnikud*, kuhu kuuluvad elukutsed alates linnapeast ja lõpetades posti-, raudtee-, politsei- jm ametnikega. Mõlema organisatsiooni liige oli muuseumiametnik Aleksander Põrk Moskvast. EKSi liikmetest oli ametnikke 12%, ERMi liikmetest vaid 6%. Haritlaskonna esiridades olid ka kahe olulise valdkonna, usu- ja meditsiini esindajad. Kirikuõpetajad, preestrid ja köstrid moodustasid EKSi liikmetest 5,4%, kuid ERMi liikmeskonnas oli nende osakaal tunduvalt suurem, ligi 10%. Meditsiini valdkonnas on arvesse võetud nii arstid, velskrid ja veterinaararstid ning proviisorid. EKSi puhul oli neid 5,4%, ERMi puhul aga 8%.

Ajakirjanike ja kirjanike osakaal on mõistetav, aga kunstnike ja eriti teatri ning muusika valdkonna nii nõrk esindatus on üllatav. Muusikat esindas jõuliselt mõlemas organisatsioonis Miina Hermann (Härma). Teatritegelased puudusid ERMi liikmeskonnas hoopis, kuigi muuseumil olid ilmselt väga head suhted Vanemuise teatriga ja sealt saadi ka paari aasta jooksul peavarju. Karl

⁷¹³ Järgmisel aastal on J. Koiva ERMi liikmete nimekirjas juba Sumatra saarel, aga EKSi järgi ikka Borneol.

⁷¹⁴ **Tiit Rosenberg.** Väljaränne. – *Eesti ajalugu V. Pärisorjuse kaotamisest Vabadussõjani.* Tartu: Ilmamaa, 2010. Lk 68.

Menning oli aga ERMi nimekirjas kui ajakirjanik ning EKSi ta ei kuulunudki. 1914. aastal oli ta Vanemuise juhi kohalt tagasi astunud ning asunud Tallinnasse *Päevalehe* toimetusse. Noorel professionaalsel kultuuril oli ilmselt nii palju tegemist omaenda olemasolu tõestamisega, et laiemate ettevõtmistega ennast ei seotud.

Üllatav on, et ERMi liikmete hulgas ei olnud ühtegi *talupidajat* või *kohaomanikku*, inimest, kes oleks majandanud talle kuuluvat talu. Oli küll kaks mõisaomanikku. ERM suhtles eelkõige maarahvaga, et saada muuseumile vanavara, kuid seda vanavara väärtustades püüti ka seletada ajalugu ning tõsta rahvuslikku eneseuhkust ja enesekindlust. Eesti Rahva Muuseum oli eelkõige Eesti maarahva muuseum. Kõik põllumajandusega seotud liikmed (14) olid agronoomid, meierid, mõisavalitsejad ja mõisaomanikud. Kas talupidajatest liikmete puudus tähendas, et selle aja jooksul ei olnud muuseumi mõtte veel talupojani jõudnud? Vanavarakogujate päevikutest selgub ka, et muuseum oli tihti kauge ja arusaamatu ettevõtmine, millest ei osatud mingit kasu näha. Samas on muidugi väga reaalne võimalus, et talupidajaid oli nende 45 liikme hulgas, kelle ametit ei olnud märgitud. Seda üllatavam on, et EKSi liikmete hulgas oli taluomanikke ja põllumehi kokku 36. Võiks arvata, et EKSi eesmärgid olid talupojale vähem atraktiivsed. Ilmselt oli siingi üheks põhjuseks, et EKS oli siiski paar aastat vanem ja jõudnud ennast ka jõulisemalt tutvustada. Edumeelsem osa talupidajatest oli EKSi mõttelaadi omaks võtnud. Et seda erinevust välja tuua, on tabelis eraldi *põllumajandus* ja *taluomanikud, põllumehed*.

Väljaspool Eestit elavate liikmete elukutsed olid viinapõletaja, laevakapten, aga oli ka palju mõisavalitsejaid erinevatest paikadest Venemaal. Peaaegu kõigi elukutsete esindajaid oli nii kodumaal kui väljaspool.

Toon välja ka meeste ja naiste vahekorra liikmete hulgas. Naisi oli mõlemas organisatsioonis vähe, ERMis veidi üle 11% ja EKSi 10,4%. Samas jagunevad naised kaheks, prouadeks ja töötavateks naisteks, kellel on elukutse. Viimased on vähemuses, elukutselt põhiliselt õpetajad, ametnikud, üks lasteaija omanik. Loomingulistest naistest tuleks nimetada Miina Hermann (EKS, ERM), Helmi Reimanit (ERM, EKS), Aino Kallast (EKS), Ebba Saralit (ERM). Eraldi on tabelis toodud *prouad*.⁷¹⁵ Need naised olid selliselt nimekirjas defineeritud. Samuti liigitasin nende hulka nimekirjas ilma ametita ja oma abikaasaga samal aadressil elavad naisliikmed. Prouadest väärrikaim oli kindlasti Eugenie Hurt Peterburis. Naiste tegevuses olid esindatud mõlemad äärmused. Paljude prouade eest maksis abikaasa liikmemaksu ja nende osalus sellega piirduski. Samas oli näiteks Ebba Saral kirjas prouana, aga tema üliaktiivne tegevus ERMi pidude ja lilllemüügi korraldamisel oli tähelepanuväärne.

Kokkuvõtteks on nii EKSi kui ERMi liikmed ühiselt 1446 inimesest koosnev ülevaade eesti edumeelsest haritlaskonnast nii kodumaal kui kaugemal, nende mõtted ja teod viisid eesti kultuuri edasi ja panid aluse hilisemale iseseisva riigi enesetunnetusele.

⁷¹⁵ Jäin selle vanamoelise sõna juurde, kuigi tänapäeval on sellel ka veidi irooniline alatoon.

Eesti Kirjanduse Seltsi ja Eesti Rahva Muuseumi liikmed elukutsete lõikes⁷¹⁶

Elukutse	EKSi liikmed	ERMi liikmed
Ajakirjanikud, kirjanikud	39	17
Ametnikud	158	20
Meditisiin	70	27
Usuelu	70	33
Maamõõtjad	3	2
Töölised	14	3
Juristid	46	18
Insenerid	17	15
Haridus, teadus	309	39
Käsitöölised	28	
Majaomanikud	23	2
Kaupmehed	112	17
Pangandus	45	14
Prouad	90	27
Tööstus	25	7
Kunst, arhitektuur	9	6
Fotograafid	7	4
Üliõpilased	35	16
Kooliõpilased	1	
Muusika, teater	5	2
Põllumajandus	40	14
Taluomanikud, põllumehed	36	
Metsaülemad	11	3
Elukutse märkimata	210	51
KOKKU	1303	337

ERMi liikmeskond koos EKSi liikmetega moodustas ülemaalse võrgustiku, mille olemasolu oli nii kultuuriliste kui ka poliitiliste arengute võtmeteguriks. Uued olud ja sündmuste spontaansus tõid kokku ja ühendasid inimesi. ERMi ühisus oli organisatsioon, mis oli välja kasvanud rohujuure tasandilt. Neid inimesi ei ühendanud mitte ainult *kolikorjamine*, vaid tekkisid kontaktid vaimsete väärtuste pinnal ja sellisena omandasid nad järjest sügavamat mõju ning nende tegevus muutus üha laiapäolisemaks. Rahva organiseeritus oli aluseks eesti kodanikualgatus arengule ja politiseerumisele. Sõjaolusid ära kasutades asutasid eesti tegelased Jaan Tõnissoni juhtimisel 1915. aastal sõjapõgenike ja sõja tõttu kannatanute abistamiseks üle-eestilise organisatsiooni – Ajutise Põhja-Balti Komitee. See oli ainus ülemaaline esindus, kohalikud valitsusasutused

⁷¹⁶ Elukutse all on toodud kas valdkond või elukutse. Osa valdkondi sisaldavad palju erinevaid ametinimetusid ja samas osa elukutseid ei paigutu selgelt ühegi valdkonna alla.

tunnustasid komiteed kui eesti seltskonna esindust.⁷¹⁷ Selle moodustamisele aitasid kaasa oma üle-eestilise võrgustikuga nii ERM kui EKS. Inimesed, kes kuulusid nendesse organisatsioonidesse, olid avatumad ning edumeelsemad ning sellelt pinnalt oli võimalik edasi kasvada. Eestlaskonna mobiilsus ja *tung ülespoole* oli niivõrd võimas, et tekkis laialdane iseorganiseerumine omaalgatuse alusel. Kujunes välja omaenda avalikkus.⁷¹⁸

1917. aasta poliitiliste sündmuste keerises oli võimalik seda välja kujunenud võrgustikku kohe ära kasutada. Ajutine Maanõukogu, mis koosnes maakondade ja linnade poolt valitud saadikutest, moodustus paljuski isiklike kontaktide põhjal. ERMi liikmed olid Eesti Ajutise Maanõukogu juhataste liikmetest Jüri Jaakson, Karl August Baars, Karl Saral, Peeter Pöld ja Jüri Parik.⁷¹⁹

Eesti kodanikuühiskonna ja avalikkuse areng oli loonud eeldused uue rahvusriigi, Eesti Vabariigi sünniks.

7.2. Muuseumipeod

Esimese paari aastaga oli selge, et muuseumi valitud kurss on õige, ning see andis indu tutvustada muuseumi järjest laiemalt, korraldades pidusid, müües muuseumilille kanarbikku, osaledes põllutöönäitustel jne.

Pidude korraldamisega tegid algust üliõpilasorganisatsioonid 12. veebruaril 1911 Vanemuises, saades puhast tulu üle 550 rubla. Sama päeva *Postimees* kuulutas: *Museumi mõttel on kindel kulturaeluline õigus alusmüüriks, mis ka seltskonna arusaamatuse udus seisma jääb: varem või hiljem peame ka meie enese vaimlise-elu ettevõtete tornidel lippude lehvimist nägema!*⁷²⁰ Pidu oli suurejooneline, sümfooniaorkestrit juhatas Juhan Simm, mängiti Brahmsi jt klassikuid. Vanemuise näiteseltskond esitas ühevaatuselise opereti „Hommi-kust, herra Fischer”. Loomulikult järgnes tants. Pileti hinnaks oli 25–150 kopeikat.⁷²¹ Peagi hakati ka teistes linnades ja maal pidusid korraldama. Ühe esimesena tegi seda samal aastal Pärnu Kooliselts.⁷²²

1912. aastal loodi eraldi lillemüügitoimkond, *et see sündsatel juhtumistel: näitustel, laulupidudel jne. Museumi heaks lillemüümist korraldaks, lillepäevasid toime paneks, postkaarta, sellekohaseid märkisid jne. Museumi heaks müüks.*⁷²³ ERMi lilleks valiti kanarbik täiesti praktilistel põhjustel. Ilusast väikeste lillade õitega taimest oli kerge kimbukesi kõita ja ta oli oma parimas

⁷¹⁷ **Toomas Karjahärm.** Eestlaste lootused. – *Eesti ajalugu V. Pärissorjuse kaotamisest Vabadussõjani*. Tartu: Ilmamaa, 2010. Lk 400.

⁷¹⁸ **Ea Jansen.** *Eestlane muutuv asjas*. Lk 460.

⁷¹⁹ Eluaegsed liikmed. Aastaliikmed. – *Eesti Rahva Muuseum 1916 ja 1917*. Tartu, 1918. Lk 60–79.

⁷²⁰ Eesti Rahva Muuseumi mõte. – *Postimees* nr 35, 12. veebruar 1911.

⁷²¹ Kuulutus. – *Postimees* nr 35, 12. veebruar 1911.

⁷²² **Ferdinand Leinbock.** Eesti Rahva Muuseum 1909–1934. Lk 18.

⁷²³ Lillemüügi toimekonna aruanne. – *Eesti Rahva Muuseum 1912*. Tartu, 1913. Lk 15.

õitsemiseas just sügiseste põllutöönäituste aegu. G. Matto kirjutab oma mälestustes: *Kuid mis oli siis see muuseumilill? Ega teda nii kohe paugupealt leitud. Ta pidi vastama kolmele nõudele: pidi olema ilus, noh vähemalt viisakas, pidi olema leitav sügisel põllutöönäituste ajal ja muuseumile pidi ta kättesaadav olema maksuta või siis üsna tühise maksu eest. Nii läkski siis kanarbik muuseumilille nime all müügile. Müüjatest ei olnud puudus: nii Tartus kui ka Tallinnas leidis noori agaraid neidusid. Summad, mis saadi muuseumilille müügist, olid muuseumile selajal üsna olulised, mis siis ime, kui mõned muuseumile soovitasid võtta kanarbikukimbuke või -õieke oma õuemärgiks (ka eksliibrise motiiviks).*⁷²⁴

Lillemüügiga kaasnes palju asjaajamist, sest selleks tuli võimudelt luba hankida. Mõnikord keelduti luba andmast või saabus see liiga hilja. Näiteks Narva laulupeol 1912. aasta juunis saabus luba Peterburi kubernerilt ainult päev enne peo algust. Tänu Narva muuseumisõprade abile aga õnnestus siiski korraldada nii lillede kui postkaartide müüki ning kokku saadi tulu üle 200 rubla.⁷²⁵

1912. aasta augustis müüs kanarbikukimbukesi ligi 80 neidu ja noormeest neli päeva Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi näitusel ja ühel õhtul Vanemuises. Kokku saadi 1300 rubla.⁷²⁶

1913. aastal oli lillemüügi loa saamisega jällegi raskusi ja seetõttu jäi tulu loodetust väiksemaks. Säärane heategevuslik lillemüük oli ja on tuntud kogu maailmas. Eesti ühiskonnas tekitas see aga mitmesugust võõristust. Võimud kahtlustasid propagandat, Eesti Põllumeeste Selts liigset tähelepanu ERMile ning enese varjijäämist näitustel.⁷²⁷ Omajagu umbusku tekitas lillemüügi korraldus ka tavakodanikus, eriti pärast artiklit *Tallinna Teataja* esilehel, kus mõisteti hukka noorte neidude osalemine lillemüüjatena ning seati kahtluse alla nende ausus.⁷²⁸

Hoolimata sellest oli muuseumil lillemüügist tõsine majanduslik tugi ning koos pidudega tõid nad sisse märkimisväärselt suure summa, tänu millele sai laiendada kogumistegevust. Nii võis tänu edukale kanarbikumüügile 1912 aastal kulutada kogumistegevusele 2000 rubla ja saata välja 25 korjajat.⁷²⁹

1913. aasta oli pidude poolest õnnelik. Muuseum oli esindatud nii Tartu, Võru kui Viljandi Eesti näitusel, kus lisaks lillede ja postkaartide müümisele olid ka muuseumi kogudest väikesed väljapanekud. Tartu näitusel ei lubanud politsei lilleneiusid ringi käia, vaid nad tohtisid lillekimpe jagada vaid koha

⁷²⁴ **Gustav Matto.** Etnograafiliste esemete kogumine 50 a. tagasi. Mälestusi Eesti Rahva Muuseumi tegevusest tema algusaastail. ERM EAV 16. Lk 3.

⁷²⁵ **Gustav Matto.** Etnograafiliste esemete kogumine 50 a. tagasi. Mälestusi Eesti Rahva Muuseumi tegevusest tema algusaastail. ERM EAV 16. Lk 3.

⁷²⁶ Samas.

⁷²⁷ Protokollid II. Lk 318.

⁷²⁸ **Georg Nagel.** Väikesed märkused. Väikesest augukesest siidi suka sees. – *Tallinna Teataja* nr 219, 24. november 1911.

⁷²⁹ Korjamise toimekonna protokollid. L 12.

peal. Sellega oli ametis 50 noort, põhiliselt tütarlapsed, kuid oli ka noormehi. Tallinna näitusel osalemine jäi aga ära, sest kubernerilt ei saadud luba.⁷³⁰

1912. ja 1913. aastal toimus juba rohkem pidusid mitmes Eesti paigas, aga ka Soomes.⁷³¹ Ka Tartu Akadeemilise Meeskoori esimene avalik esinemine oli 1912. aastal muuseumipeol. Huvitav ettevõtmine oli ERMi algatusel korraldatud setu õhtu, mis toimus 16. mail 1912 Tartus Vanemuises ja 18. mail Valgas Säde seltsi ruumides. Õhtu esimeses osas etendati setu pulma, teises osas setu *praasdnikut* ja kolmandas osas oli tants kandle saatel. Esines suur setu koor rahvariites. Piletite hinnad olid 25 kopikast ühe rublani. Setu õhtu korraldas hea setu muusika ja kommete tundja Tailova preester Karp Usstav, kes oli aastail 1909–1917 ERMi tegevliige.⁷³² Vanemuises toimunud setu õhtut on pildistanud fotograaf Woldemar Thomson, kelle 18 fotost koosnev seeria setude esinemisest annab hästi edasi sündmuste käiku ja on postkaartidel ka ERMi poolt välja antud.⁷³³

Üks kõmulisemaid pidusid oli 1. märtsil 1914 Vanemuises, kus kanti ette Miina Hermanni (Härma) ja Ansomardi (Peäro August Pitka) „Murueide tütar” üliõpilaste segakoori saatel. Solistid olid pr Virkhaus-Saks ning üliõpilased Saebelmann ja Raudsepp, näitejuht Ants Simm ja muusikajuht Juhan Aavik. Esimesel ettekandel jäid paljud ilma piletita ja seetõttu korraldati 25. märtsil teinegi pidu, kus saal oli samuti puupüsti täis. Edu vaimustas noori tegijaid ja otsustati ka Tallinnas selline pidu korraldada. Nii toimuski Estonias 18. aprillil „Murueide tütre” ettekanne ja 19. aprillil üliõpilaste koori kontsert Juhan Simmi juhatusel, kes oli selleks spetsiaalselt Berliinist koju sõitnud. Suursündmuseks oli see pidu ka sellepärast, et muuseumi toetamise mõte oli suutnud sellel üritusel esmakordselt ühe mütsi alla koondada pea kõiki eesti üliõpilasi (EÜS, Ühendus, Estica, Sakala, Ugala, Naisüliõpilaste rühm, *metsikud*).⁷³⁴ Osa „Murueide tütre” ettekandel kasutatud esemetest ja rõivastest oli muuseumi kogudest.⁷³⁵ Autorid Hermann ja Ansomardi ei võtnud muuseumilt tasu ja valiti hiljem selle eest eluaegseteks liikmeteks. Pidude sissetulek oli üle 1000 rubla.

1915 oli otsast lõpuni sõja-aasta ja see halvas suures osas ka muuseumi tööd avalikkusega. Muuseumipidusid ei peetud rohkem kui vaid Tartu Eesti Üliõpilasorganisatsioonide poolt 27. aprillil Vanemuises. Kaheosalises eeskavas oli esimene pool kontsert, teine aga Lydia Koidula „Säärane mulk” isetegevuslaste esituses. Järgmise päeva *Postimehes* sai kontsert nahutada ja näitemäng kiita.⁷³⁶

⁷³⁰ Toimekondade aruanded. Lillemüügi toimikond. – *Eesti Rahva Museum 1913*. Tartu, 1914. Lk 17.

⁷³¹ Peo korraldasid Nummi põllutöökooli õpilased. Protokollid I. L 72.

⁷³² Protokollid I. L 55.

⁷³³ ERM Fk 235:16–33.

⁷³⁴ **Gustav Matto**. Etnograafiliste esemete kogumine 50 a. tagasi. Mälestusi Eesti Rahva Muuseumi tegevusest tema algusaastail. ERM EAV 16. Lk 6.

⁷³⁵ **Edgar Eisenschmidt**. Eesti Rahva Muuseumi üldine tegevuse ülevaade 1914. a. kohta. – *Eesti Rahva Museum 1914*. Tartu, 1915. Lk 15.

⁷³⁶ Muuseumipidu. – *Postimees* nr 95, 28. aprill 1915.

Muuseumil oli peost aga ainult rõõmu, sest see tõi 268 rubla puhast kasu.⁷³⁷ Muuseumipidu tahtsid korraldada ka Peterburi üliõpilased, kuid see mõte jäi suurte kulude kartuses teoks tegemata.⁷³⁸ Sõja-aastad sundisid ka üliõpilasi muudatustele. Nii pidi Riia Polütehnikum, kust paljud Vironia liikmed olid ERMiga seotud nii vanavarakorjajatena kui pidude korraldajatena, kolima Moskvasse. Liikmete arv oli vähenenud ja organisatsioon oli teatud määral põrandaalne. Koos käidi Moskva Eesti Seltsi ruumides. Tolle aja suuremaks sündmuseks sai Vironia ja Riia Eesti Üliõpilaste Seltsi ühine hästi õnnestunud pidu ERMi heaks.⁷³⁹

1916. aasta oli samuti pidude poolest kehv, neid peeti vaid kahel korra. Veebruaris lõpus oli jälle üliõpilasorganisatsioonide pidu ja suvel korraldas muuseumipeo Kõpu Nooresoo Ühisus.⁷⁴⁰

1917. aasta tõi aga enesega kaasa tõelise pidude laine – üle kogu maa peeti 55 muuseumipidu. Moskvas korraldasid peo Vironia üliõpilased, Riias üliõpilaste selts, samuti olid peod Ligovos ning Iževskis.⁷⁴¹ Selle põhjuseks oli tulekahju Gildi tänava majas, kus asusid ka ERMi ruumid. Tulekahju, mis tegelikult kiirelt kustutati ja erilist kahju kaasa ei toonud, päästis aga valla suure isamaalise kampaania, et muuseumile majaehituseks raha koguda. Inimeste endi initsiatiivil korraldati korjandusi ja organiseeriti muuseumipidusid.

7.3. Näitustegevus

Näitustegevus on iga muuseumi üks põhilistest ülesannetest ja otsene rahvaga suhtlemise vorm. Muuseum ilma näitusega ei ole muuseum, vaid kollektsioon. ERMi põhieesmärk rahvakultuuri kogumisel oli selle kaudu rahvale tema minevikku seletada ning seda väärtustada, rahva käest kogutut talle mõtestatult tagasi pakkuda.

Esimestel aastatel ei olnud muuseumil näitusi võimalik korraldada, sest puudusid nii eksponaadid kui ruumid. Kuid vajadus näituste järele oli ilmne. Nii ütles Oskar Kallas juba 1910. aasta juhatuse koosolekul: *Kui asjad ülespandult rahvale näha on, see alles õhutab asjade kogumist. Siis alles kasvab muuseum ise.*⁷⁴² Eesti rahvakultuuri näituste tegemine oli Kallasele tuttav juba muuseumieelsest ajast, sest ta oli neid korraldanud mitmetel üritustel nii EÜSi kui ÕESI egiidi all.

⁷³⁷ E. E. [Edgar Eisenschmidt]. Eesti Rahva Muuseumi 1915. a. tegevuse aruanne. – *Eesti Rahva Muuseum 1915*. Tartu, 1916. Lk 9.

⁷³⁸ Samas.

⁷³⁹ Eduard Ehrlich. Eesti Üliõpilased Riias. – *Tartu Üliõpilaskonna ajalugu: seoses Eesti üliõpilaskonna ajalooaga*. Tartu: Tartu Üliõpilaskond, 1932. Lk 156.

⁷⁴⁰ Eesti Rahva Muuseumi kassa aruanne 1916. a. – *Eesti Rahva Muuseum 1916 ja 1917*. Tartu, 1918. Lk 30.

⁷⁴¹ Pidude sissetulekud. – *Eesti Rahva Muuseum 1916 ja 1917*. Tartu, 1918. Lk 39–40.

⁷⁴² Protokollid I. L 21.

Esimeste aastate prioriteet oli vanavara korjamine ehk siis muuseumile kogude komplekteerimine. Esimeseks ERMi näituseks võib pidada väljapanekut Vanemuises 1911. aasta alguses. See äratas kohe suurt huvi – esimese päeva hommikupoolikul oli umbes 500 külastajat. Pärastlõunal, kui Kristjan Raud pidas kõne muuseumi tähtsusest rahva haridusele ning Oskar Kallas andis ülevaate Eesti muuseumidest ja ERMi ülesannetest, oli kuulajaid üle 300. Näitus oli lahti mõned päevad ning Kristjan Raud korjamistoimkonna esimehe ja rahvakunsti asjatundjana jagas väljakuulutatud kellaaegadel külastajatele seletusi.⁷⁴³ See näitus oli sammuks ideoloogilises sõjas oma kultuuriidentiteedi eest. 1911. aasta sügisel võeti vastu otsus muuseumi ruume iga nädal paariks tunniks publikule vaatamiseks avada. Seda võib nimetada ERMi esimeseks püsiekspositsiooniks. Siit alates hakkas muuseum täitma kõiki kaasajal sellele institutsioonile ette antud põhiülesandeid: koguda, uurida, näidata. Väljapanekuteks kasutati ÕESilt saadud klaaskappe.⁷⁴⁴ Suuremate rahvakogunemiste ja kõnekoosolekute korral tehti ka erinäitusi teatrikorras. 1911. aasta aruandekõne lõpetas Oskar Kallas sõnadega: *On seletatud: meie ei ole midagi, meil ei ole midagi. Ja seda on nii põhjalikult seletatud, et isegi seda usume, ja omaviisi tunda ja olla ei julge. Peame selle arvamuse vastu võitlema. Võtame siis kokku, mis veel olemas, ja ehitame selle pääle tulevikku.*⁷⁴⁵

Nii 1911. kui ka järgnevatel aastatel sai oluliseks muuseumi osalemine põllutöönäitusel, eelkõige Tartus ja Tallinnas. Eesti näitused Tartus olid kujunenud ainulaadseks fenomeniks tookordses Vene keisririigis. Sama võib väita arvatavasti võrdluses ka paljude teiste Euroopa riikidega. Neid põllutöönäitusi võis käsitleda nagu majanduslikku, poliitilist ja kultuurilist võitlust ja võistlust saksa ja eesti ühiskonna vahel.⁷⁴⁶ Neil väljapanekutel oli väga palju külastajaid, sest sügisised üritused olid rahva hulgas ülipopulaarsed. ERMi esinemine Eesti näitusel oli selles kontekstis ideoloogilise võitluse relvaks.

Tallinna Eesti Põllumeeste Selts korraldas 1891. aastast näitusi oma näituseplatsil Tornide väljakul.⁷⁴⁷ 1911. aastal eksponeeris ERM seal eelkõige rahvariideid, lilltikandiga tanusid ja teisi rahvarõiva elemente, samuti vaipu. Tekstiilid olid kinnitatud seintele, puuesemed nagu õllekannud, rangipuud ning rahvapillid koos ühe osa tekstiilidega olid asetatud lauale. Väljapanek oli tänapäeva museoloogia reeglite kohaselt absoluutselt väär, kuid andis omas ajas üsna korraliku ülevaate eelkõige rahvakunstist ning tutvustas seda vanavara,

⁷⁴³ Eesti Rahva Muuseumi näitusel. – *Postimees* nr 59, 14. märts 1911.

⁷⁴⁴ **Ferdinand Leinbock.** Eesti Rahva Muuseum 1909–1934. Lk 28.

⁷⁴⁵ *Eesti Rahva Muuseumi 1911. aasta tegevuse ülevaade.* Tartu, 1912. Lk 12.

⁷⁴⁶ **Tiit Rosenberg.** Deutsche und estnische Ausstellungen in Dorpat (Tartu) 1857–1913. – *Steinbrücke 1.* 1998. *Estnische historische Zeitschrift.* Tartu: Ajalookirjanduse Sihtasutus Kleio, 1998. Lk 196.

⁷⁴⁷ **Tiiu Leimus.** Näitused ja messid – Eesti majanduse motivaator 1920.–1930. aastatel. – *Räägime asjast. Eesti Ajaloomuuseumi teaduskonverentsi materjale.* Varia historica II. Tallinn: Eesti Ajaloomuuseum, 2008. Lk 79.

mis muuseumi huvitab.⁷⁴⁸ Muuseum esines põllutöönäitustel tavaliselt mitmekülgsest, lisaks muuseumiesemete väljapanekutele müüdi kanarbikukimbukesi, postkaarte ja teisi muuseumi väljaandeid⁷⁴⁹, tutvustati muuseumi ning jagati tasuta lendlehti ja muuseumi tegevusaruandeid.

1912. aastal olid ERMi väljapanekud nii Tartu kui Tallinna näitustel. Mõlemal pool olid esemed grupeeritud paikkondliku printsiibi järgi, mis andis võimaluse visualiseerida rahvakunsti eripärasid. Kujunduslikult jättis Tallinna näitus professionaalsema ja esteetiliselt mõjuvama mulje. Eksponeerimiskeskuselt oli muuseum selle ühe aastaga suure sammu edasi astunud.⁷⁵⁰

1913. aastal hoogustus muuseumi näitustegevus. Väljapanekutega esineti Võru ja Viljandi Põllumeeste Seltsi näitusel ja Tartu Eesti näitusel. Võru näitust korraldasid kaupmees Mõttus Võrust ja ERMi poolt Edgar Eisenschmidt. Muuseumi väljapanek osutus nii edukaks, et Võru Põllumeeste Selts määras ERMile 30 rubla auhinnaks.⁷⁵¹ Ka Viljandi näituse korraldaja oli muuseumi asjaajaja Eisenschmidt, kohapeal aitas näitust üles seada aga muuseumi lille müügi toimekonna liige Viljandis Frieda Baars. Väljapanek oli rahva hulgas väga populaarne ja ka siin saadi selle eest autasu – 25 rubla.⁷⁵² Tartu Eesti näitusel läks muuseumil kõige paremini, siin saadi tasuta väljapaneku koht ja 50 rubla.⁷⁵³

Muuseum tahtis kindlasti osaleda ka Tallinna Eesti näitusel. Kahjuks ei saanud Tallinna Põllumeeste Seltsilt ja ka Tallinna kubernerilt luba nii lille- kui postkaardimüügiks. Samuti ei saadud sobivat ruumi muuseumi kogude väljapanekuks ja seetõttu jäi muuseum sellest üritusest üldse kõrvale.⁷⁵⁴

Lisaks muuseumi esemetele eksponeeriti nendel muuseumi kogusid tutvustavatel näitustel mõnikord ka kaasaegset vanadel mustritel põhinevat käsitööd, et veelgi väärtustada vanu eeskujusid. See oli mõeldud innustama käsitöötajaid otsima eeskujusid rahvakunstist ja mitte saksa käsitööajakirjadest.

Lisaks traditsiooniks saanud esinemistele sügisestel põllumajandusnäitustel avati 16. augustil 1913 Gildi tänava ruumides „Kodumaa piltide näitus”. Eksponeeritud oli suur osa muuseumi fotokogust ja hulgaliselt Johannes Pääsukese fotosid, mida ta oli teinud oma pildistamisretkedel. Näitusega sooviti innustada fotograafe muuseumile pilte tegema ja kinkima ning lisaks suurele publikuhuvile täitis näitus ka seda ülesannet.

⁷⁴⁸ ERMi väljapanek Tallinna Eesti Põllumeeste Seltsi näitusel 1911. Fotod Jaan Kristin, ERM Fk 365:6–9, 12–14.

⁷⁴⁹ Väga populaarne oli Kristjan Raua kõne „Eesti muinastööst”, mille muuseum oli trükkida lasknud.

⁷⁵⁰ E. R. Museum Tartu Eesti näitusel 1912. Foto Woldemar Thomson. ERM Fk 235:14, 15; ERMi kogud Tallinna Eesti näitusel 1912. Foto Jaan Kristin. ERM Fk 365:46.

⁷⁵¹ Toimekondade aruanded. Lillemüügi toimekond. – *Eesti Rahva Museum 1913*. Tartu, 1914. Lk 17.

⁷⁵² Samas.

⁷⁵³ Samas.

⁷⁵⁴ Samas.

Alates 18. augustist avati ka osa muuseumi ruumidest iga päev kolmeks tunniks vaatajatele. Sissepääs oli pühapäeval ja kolmapäeval tasuta, teistel päevadel 10 kopikat. Vabatahtlikke annetusi võeti alati tänuga vastu. Avamisest kuni 1. jaanuarini 1914 käis muuseumis 4698 inimest. Tunduvalt rohkem oli muuseumis vaatajaid nendel päevadel, kui sissepääs oli tasuta. Vaatajaskonna moodustasid põhiliselt eestlased, teistest rahvustest inimesi sattus näitusele harva. Muuseumis käisid ka mitmed koolid koos õpetajatega ja mitte ainult Tartust, vaid ka väljastpoolt.⁷⁵⁵ Järgneval aastal oli külastajaid ligi 5000, oleks see olnud läbinisti rahuage, oleks huvilisi kindlasti rohkem olnud.

Väljapanekud koosnesid põhiliselt rahvarõivastest, mida eksponeeriti suurtes klaaskappides, ja ka mitmesugustest kaunistatud puuesemetest. Võrreldes varasemate vanavara väljapanekutega nii Tallinna kui Tartu põllumajandusnäitusel jm oli nüüd tegemist rohkem läbimõeldud ja kujundatud ekspositsiooniga.

10. märtsil 1913 avati ERMi esimene välisnäitus, osaleti ülevenemaalisel kodukäsitöö näitusel Peterburis. Muuseumi väljapanek asus kahes toas: ühes Liivimaa, teises Eestimaa osa. Liivimaa poolel olid eksponeeritud *rahvuslised naisterahvaste riided*, võöd, kindad, tekid, undrukud, ka paar puust taari- ja õllekannu. Näitusel esines ERM koos Tartu Eesti Põllumeeste Seltsiga, kes oli kohale toonud suured vaadid, taaritõrred jne. Vaadata sai ka laastukorve ja vilte, mis olid aga kaubaks läinud ja maha müüdnud. Kaasaegset käsitööd näitas Tartu Eesti Naisterahva-seltsi kool. Eestimaa pool esitas kunstkäsitööd. Näituse ajal tahtis Poltaava muuseum ERMi väljapaneku endale osta, aga ERM ei võtnud ettepanekut vastu.⁷⁵⁶

Järgmine näitus Peterburis toimus 1916. aastal, mil Edgar Eisenschmidt ja Gustav Matto sõitsid Eesti Naisseltsi kutsel osalema ühisel näitusmüügil. ERM esines väljapanekuga ja müüdi postkaarte.⁷⁵⁷ Näitusel olid vaibad, kirjatud käised, tanud, võöd jne. Postkaardimüügi võtsid enda peale üliõpilasseltsi Põhjala liikmed.⁷⁵⁸

Muuseumi uue kunsti osakonna tegevus ei olnud eriti aktiivne. Selleks, et elavdada muuseumi ja kunstnike suhteid ning eksponeerida rahvakultuuri kõrval ka professionaalset kunsti, saadeti kunstnikele üleskutse panna oma teoseid muuseumis välja. Muuseum annaks neile soodsa esinemispinna, tutvustaks neid avalikkusele, kunstnikud saaksid nii uusi tellimusi ja muuseum saaks juurde külastajaid. Kunstiteoste eest, mis müüakse muuseumi kaudu, oleks muuseum võtnud vaheltkasu 10% müügihinnast. Peeter Põllu ettepanek oli müüdnud tööde eest saadud tulu kulutada muuseumis kunsti soetamiseks.⁷⁵⁹ Vastupidi ootustele oli aga kunstike huvi leige.⁷⁶⁰ Vaid Ants Laikmaa tõi viis

⁷⁵⁵ *Eesti Rahva Muuseum 1913*. Tartu, 1914. Lk 10.

⁷⁵⁶ Ülevenemaaline kodukäsitöö näitus. – *Meie aastasada* nr 39, 1913.

⁷⁵⁷ Protokollid II. Lk 337–338.

⁷⁵⁸ Samas. Lk 340.

⁷⁵⁹ Protokollid II. Lk 211–212.

⁷⁶⁰ *Eesti Rahva Muuseum 1915*. Tartu, 1916. Lk 8.

oma pilti muuseumisse näitusele. Piltide müümise korral lubas kunstnik 20% hinnast muuseumile.⁷⁶¹

Ülikooli instituudi assistent kolleksionäär Boris Sukatšev korraldas Grassi kooli⁷⁶² ruumides aprillis 1914 vanade Tartu piltide näituse. See andis ka muuseumile tõuke jäädvustada vanu Tartu ehitisi.⁷⁶³ Kevadel ja suvel pildistas Johannes Pääsuke koos kunstiajaloolase Friedrich von Strykiga Tartu vanemaid ja huvitavamaid hooneid, nende konstruktsioone ja detaile nagu ukсед, aknad, trepid ja ka tubade sisevaateid.⁷⁶⁴ Need fotod koos teiste, juba muuseumi kogus olevate samateemaliste piltidega pandi näitusena oktoobri alguses muuseumi ruumides välja. Kahjuks jäi sõja tõttu külastajate arv väiksemaks kui loodeti. Kõige rohkem, umbes 300, käis vaatajaid mõnel pühapäeval.⁷⁶⁵

Omamoodi muuseumi näitusteks maal kujunesid samal perioodil ka kogumismatkadelt saadud esemete väljapanekud. Mõtte algataja oli August Pulst, kes korraldas selliseid näitusi nii Toris kui Kadrinas. Peale kogumismatka lõppu tehti väljapanek sellest, mida sealtkandist oli muuseumile saadud. Loomulikult huvitas kohalikke inimesi, mida nende naabrid olid raatsinud ära anda, ja nii oli see hea võimalus vana ületrumpamise kommet muuseumi tarvis ära kasutada.

1914. aasta lõpus asutati muuseumi juurde sõjaosakond, kuhu loodeti koguda eelkõige fotosid, elulugusid, sõjakirjeldusi. Sõjast tagasitulnud töid kaasa mitmesuguseid mälestusesemeid ja kinkisid muuseumile. Neid kingitusi kogunes varsti nii palju, et otsustati neist näitus korraldada. 1915. aasta algaski sõjanäitusega, mis oli rahva hulgas väga populaarne. Esimestel päevadel oli rohkem kui 1500 külastajat.

Välja oli pandud sõjameeste mundreid ja vaenlastelt võetud relvi, kiivreid, pommikilde, välikahurite kuule jne. Kõik relvad olid tühjaks laetud, et ei juhtuks õnnetusi. Ometi juhtus.⁷⁶⁶ Lihavõttepühadeks taheti näitust uuendada, sest relvi oli juurde saadud ja neid taheti eksponeerida koos vanade sõjariistadega. Vanu sõjariistu küsiti ka ÕESilt, seal aga arvati, et *aeg ei ole sugugi mitte*

⁷⁶¹ Protokollid II. Lk 224.

⁷⁶² Alfred Grassi I järgu era-tütarlastekool.

⁷⁶³ **Gustav Matto.** Etnograafiliste esemete kogumine 50 a. tagasi. Mälestusi Eesti Rahva Muuseumi tegevusest tema algusaastail. ERM EAV 16. Lk 6.

⁷⁶⁴ ERM Fk 349:1–446.

⁷⁶⁵ *Eesti Rahva Muuseum 1914.* Lk 8.

⁷⁶⁶ *Saksa ja austria püssid olid kinnitatud laudadest vaheseinale. Oli kategooriliselt keelatud püsse puutuda ja näitusevalvur liikus kogu aeg ringi. Kord oli üks vaimustusse sattunud sõdur siiski seinalt püssi haaranud ja oma kaaslasemale, kes polnud sõjamees, seletama ja demonstreerima hakanud, kuidas niisuguse riistapuuga tuleb tegutseda, kuidas lukku avada ja laadida. Nii mängides püssiga käis äkki lask, mis kinnises ruumis tugevasti kajas. Laskja ise ehmus kõige enam ja oli surmkahvatu. [...] Selgus varsti, et tegemist polnud küll lahingupadrunita, vaid saksa signaalpadruniga, millel paberist kuul. Kuul oli lennanud teise tuppa ja seal vastu seina paberitolmuks purunenud. Padrunid oli ühes toonud üks sõdur, et neid muuseumile kinkida. Külastajaid oli näitusel õnneks vähe, nii ei läinud loost teade politsei kõrvu. (Gustav Matto. Etnograafiliste esemete kogumine 50 a. tagasi. Mälestusi Eesti Rahva Muuseumi tegevusest tema algusaastail. ERM EAV 16. Lk 7.)*

*kohane sõjanäituse korraldamiseks, ja jäeti asjad andmata.*⁷⁶⁷ Sõjanäituse tarbeks ja sõjaosakonna täienduseks püüdis muuseum kasutada oma liikmeid, kes olid sõjas. Muuseumi juhatuse protokollis on: *Üliõpilane G. Neggo*⁷⁶⁸ *volitatakse sõjaväljal ERMi jaoks asju koguma ja võimalikul korral ka ühte vaenlase kuulipildujat muretsema.*⁷⁶⁹

Sõjanäituse edu oli üheks näiteks, et muuseumi strateegiad rahvaga suhtlemisel olid õigesti valitud. Näitus laiendas muuseumi tegevusvälja ja avardas arusaamist ERMi eesmärkidest. Muuseumi tunnusmärgid olid seni olnud vaid minevik, vanavara ja *muinasasjad*. Kiire reageerimine ajaloosündmustele oli tõestuseks, et Eesti Rahva Muuseum on oma rahvaga nii heas ja halvas. Selline paradigma laienemine tõi muuseumile palju uusi liikmeid ja pooldajaid ka nende hulgas, keda see vana niiväga ei huvitanud. Vahetud pildid ja sõjamuljed puudutasid aga kõiki.

Muuseumi kogude ümbersüsteemiseerimine – varem registreeritud kogud korraldati ümber liikide järgi ja pandi kastidesse – tõi kaasa ka muudatusi muuseumi näitusel. Kappide puudusel oli väljapanekus vähem kui 10% rahvateaduslikke esemeid. Nüüd moodustati tekstiili kõrvale ka suurem puuesemete ekspositsioon, mis tõrjus välja osa sõjanäitusest. Näitus avati 1916. aasta aprillis. Selle väljapanekuga kaasnes ka kataloog.⁷⁷⁰ Muuseumi näitusel sai jälle valdavaks traditsiooniline rahvakultuur.

Analüüsides kokkuvõtvalt ERMi näitusegevuse strateegiat, võib välja tuua järgmised olulisemad aspektid.

Näitused kandsid ideoloogilist sõnumit. Nad olid vahendiks, mille abil muuseum konstrueeris eestlaste väärtustatud mineviku narratiivi. Rahval on midagi, mille üle uhke olla – meie kunstimeel ja ilutunne kannavad sõnumit esivanemate vaimsetest väärtustest.

Kasvatulik sõnum kasvas välja eelmisest: kasutatagu oma rahva muistseid mustreid ja ärgu võetagu kaasaegses käsitöös eeskuju saksa moe- ja käsitööajakirjadest. Olgugi et rahvarõivas ei olnud ammu enam igapäevaselt kasutusel, oli see ornamendipagas ometi lõputu allikas kaunistamiseks ka linnamoelist riietust ning tekstiile laiemalt.

Kolmas suund oli praktiline. Näituste abil sai rahvas teada, mida muuseum kogub. See andis külastajatele mõtlemisainet, kas neil endil ei ole kusagil kirstu- või kapipõhjas midagi sarnast ja kui endal seda enam vaja pole, siis võiks selle muuseumile anda. Nii kasvasid muuseumi kogud.

⁷⁶⁷ Protokollid II. Lk 230.

⁷⁶⁸ Gundemar Neggo võttis sõjast osa arstina. 1916. aastal abiellus ta ERMi töötaja Helmi Reimaniga.

⁷⁶⁹ Protokollid II. Lk 236. Sõjaväljalt tal kuulipildujat ilmselt muretseda ei õnnestunud, sest ERMis pole seda arvele võetud ega ka sõjanäitusel eksponeeritud.

⁷⁷⁰ *Eesti Rahva Muuseumi juhataja puuasjade näituse puhul*. Eesti Rahva Muuseumi väljaanne nr. 14. Tartu, 1916.

7.4. Kirjastus ja kihutuskõned

Eesmärkide selgitamiseks ja rahva kaastõmbamiseks oma tegevusse hakkas ERM asutamisest alates aktiivselt suhtlema trükisõna kaudu. Esimeseks trükiseks oli *Eesti Rahva Museumi põhjuskiri*, mis ilmus 1909. aastal ja on tänapäevaks harulduseks saanud. Järgnesid kordustrukid alguses iga paari aasta järel, hiljem suuremate vahedega. *Põhjuskirja* jagati tasuta ja tal oli muuseumi eesmärke tutvustav roll. Seetõttu pidi teda ikka ja jälle uuesti trükkima.⁷⁷¹

Esimene ERMi enda väljaanne oli *Juhatuskiri korjajatele* 1911. aastal.⁷⁷² Selle kaanele oli trükitud: *Palutakse raamatukest neile edasi anda, keda Museum huvitab ja kes asju Museumile tahavad saata*. Raamat ilmus enne vanavara suurkogumise algust ja oli seetõttu hiljem hea õppematerjal sadadele korjajatele, kes seda nii ise kasutasid kui rahva seas laiali jagasid. Esimene osa, *Mõned näpunäited neile, kes Museumile asju korjavad*, oli kirjutatud Julius Ailio eeskujul.⁷⁷³ Õpetussõnad olid jagatud kolme ossa – *rahvateaduslised, kultura-ajaloolised ja muinasteaduslised asjad*, lisaks raamatud, tähtsad paberid ja uuem kunst. Õpetati, kuidas koguda, millele tähelepanu pöörata, milliseid andmeid esemete kohta küsida jne. Sellel väljaandel oli kindlasti oma osa muuseumikogude täiendamisel kvaliteetse vanavaraga.

Väga olulise osa ERMi väljaannetest moodustavad muuseumi tegevuse aruanded, mis alates 1911. aastast ilmusid trükist igal aastal. Sõjatingimustes välja antud 1916. ja 1917. aasta aruanne jäi viimaseks trükitud ülevaateks.⁷⁷⁴ Nendes raamatukestes anti põhjalikult aru nii muuseumi tegevusest, rahalisest seisust kui kogumistööst. Ära olid toodud kõik annetajad ja samuti muuseumi toimkondade liikmed. See oli otsene suhtlemine oma rahvaga, kelle muuseum ERM oli. Tagasiside oma tegevusest muuseumi heaks oli inimestele väga oluline ning innustas neid edasisele tööle. Väljaanded ilmusid väga suurtes tiraažides ja tihti jagati neid tasuta. Lisaks ülevaatele muuseumi tegevusest ilmus nendes raamatutes ka üldharivaid artikleid nagu muuseumi ajalugu tutvustav „Paar märkust Eesti Rahva Museumi tekkimise kohta”.⁷⁷⁵ 1913. aasta aruanne publitseeris osa Kristjan Raua kõnest „Kas kasvame või kaome” pealkirja all „Mõtted rahva kunstitööde korjamise puhul”.⁷⁷⁶ 1914. aasta aruandes kirjutas sissejuhatuseks Gustav Matto „Kohalikud korjajad, teie käes on kord!”⁷⁷⁷ Muuseum oli võtnud suuna kaasata kohalikke inimesi muuseumi kogude täiendamisel ja sellest teavitati üldsust.

Muuseumi tegevuse aruanded ilmusid väga suurtes tiraažides, näiteks *Eesti Rahva Museumi 1911. aasta tegevuse ülevaadet* ilmus 10 000 eksemplari ja

⁷⁷¹ Kordustrukid 1911, kaks korda aastal 1913 ja 1917.

⁷⁷² *Eesti Rahva Museum. Juhatuskiri korjajatele*.

⁷⁷³ Samas. Lk 5.

⁷⁷⁴ *Eesti Rahva Museum 1916 ja 1917*.

⁷⁷⁵ *Eesti Rahva Museum 1912*. Lk 6–8.

⁷⁷⁶ *Eesti Rahva Museum 1913*. Lk 3–5.

⁷⁷⁷ *Eesti Rahva Museum 1914*. Lk 3–4.

seada müüdi nii Tallinna kui Tartu näitustel kui ka Narva laulupeol. Teoreetiliselt oleks pidanud need raamatud jõudma kõigi huvilisteni.

Lisaks aruannetele publitseeris ERMi kirjastus eraldi raamatukestena ka suu-remaid avalikke ettekandeid. Avaldamist leidsid Kristjan Raua kõne „Eesti muinastööst”⁷⁷⁸, Friedrich von Stryki kõne „Eesti rahvakunsti algus ja tulevik”⁷⁷⁹ jt. Suuretiraazilised olid ka mitmesugused kogumistööga seotud lendlehed, näiteks *Juhatuskiri korjajatele* jt. 20 000 tiraaziga ilmus nn *Seletusleht*, kus anti konkreetne ja selge info muuseumi kohta ning mida jagati nii Tallinna kui Tartu näitustel kui ka teistel muuseumi üritustel.⁷⁸⁰

1914 ilmus muuseumi väljaandel R. Boldti raamat *Kodumaa tundmaõppimise korraldamine Soomes* Jaan Depmanni tõlkes. Raamatu sissejuhatuse „Kodumaa tundmaõppimine Eestis” oli kirjutanud Villem Reiman ja lisa „Kodumaa tundmaõppimine Venemaal” Depmann.⁷⁸¹ Hilisematel aastatel ilmus kaks raamatut naisautoritelt: Alma Johannsoni *Taimevärvid kodukäsitöös*⁷⁸² ja Helmi Neggo 27 novembril 1916 peetud kõne *Eesti rahvakunstist* publikatsioon.⁷⁸³ Need trükised olid sisulised erialased väljaanded.

Muuseumi tegevuse ülevaated ja trükitud harivad kõned olid välja antud eelkõige tegevuse propageerimiseks ja mitte raha teenimiseks.

Postkaartide publitseerimine kandis mõlemat eesmärki ja esikohal oli muuseumile raha muretsemine. 1911. aastal hakkas muuseum välja andma pilt-postkaarte, et sel teel teenida raha oma tegevuseks ning samas teadvustada laiemalt ERMi olemasolu. Kui mitmesugused pisitrükised pidid jõudma eelkõige inimesteni, keda muuseum huvitas, siis postkaardid olid mõeldud üldsusele kõige laiemas mõttes. Esimesed postkaardid valmistas Tallinna päevapiltnik Jaan Kristin, kes töötas muuseumi heaks aastaid, pildistades nii esemeid kui korraldades postkaartide väljaandmist.⁷⁸⁴ 1912. aastaks oli trükitud juba üle 20 000 postkaardi.

Postkaarte oli väga mitmesugustel teemadel, kuid kõik nad kajastasid muuseumiga seonduvat. Publitseeriti fotosid suurte Tallinna ja Tartu Eesti näituste väljapanekutest.⁷⁸⁵ Ilmselt ei ole postkaarte tähelepanelikult kataloogitud, sest pildi järgi tuvastades on näitusepilte rohkem kui nimekirja järgi.⁷⁸⁶ 1911. aasta lõpus tellis muuseum Kristinilt 3000 piltpostkaarti, müüs need mõne nädala

⁷⁷⁸ **Kristjan Raud.** *Eesti muinastööst.* Eesti Rahva Muuseumi väljaanne nr 4. Tartu, 1912.

⁷⁷⁹ **Friedrich von Stryk.** *Eesti rahvakunsti algus ja tulevik.* Eesti Rahva Muuseumi väljaanne nr. 9. Tartu, 1914.

⁷⁸⁰ *Seletusleht* = Eesti Rahva Muuseum Tartus. Tartu: K. Söödi trükk.

⁷⁸¹ **R. Boldt.** *Kodumaa tundmaõppimise korraldamine Soomes.* Eesti Rahva Muuseumi väljaanne nr. 6. Tallinn, 1914.

⁷⁸² **Alma Johannson.** *Taimevärvid kodukäsitöös.* Eesti Rahva Muuseumi väljaanne nr. 14. Tartu, 1916.

⁷⁸³ **Helmi Neggo.** *Eesti rahvakunstist.*

⁷⁸⁴ Protokollid I. L 55.

⁷⁸⁵ ERM Fk 365:1–16.

⁷⁸⁶ Näiteks ERM Fk 365:1 Jaan Kristini foto on tausta põhjal selgelt tuvastatav kui Tallinna Eesti näituse foto, mitte lihtsalt õllekannude ja tekstiilide väljapanek.

jooksul ära ja lasi kohe uuesti 3000 kaarti teha. Kaarte oli 15 varianti – pildistused muuseumi vanadest kirjatud puuesemetest, riietest jne.⁷⁸⁷

Postkaartidena ilmus ka varasemast ajast pärit nn rahvateaduslikke fotosid muuseumi pildikogust. Hulk etnograafiliselt informatiivseid pilte pärineb muuseumi juhatuse esimehe Oskar Kallase kogumisreisilt 1894. aastast, mil ta oli veel Narva gümnaasiumi õpetaja.⁷⁸⁸

Omaette terviku moodustasid Tartu fotograafi Woldemar Thomsoni setukeste seeria pildid 1912. aastast, mil setu koor käis Vanemuises pulma eten-damas. Setukeste postkaartidel oli suur menu ning Thomson pidi neid üha juurde tegema.⁷⁸⁹ Lisaks Kristinile Tallinnas ja Thomsonile Tartus andis muuseum postkaartide kirjastamise õiguse ka A. Buschile Tallinnas ja Hans Leokesele Viljandis.⁷⁹⁰ Tegelikult ei kasutanud kumbki neist seda õigust.

Postkaartide müük oli hästi korraldatud ja kui tihti ei saadud lillemuügiluba, siis õiguse müüa postkaarte sai muuseum ikkagi. Tallinna näitusel 1912. aastal müüdi näiteks umbes 4000 kaarti ja sellega tegeles 20 inimest.⁷⁹¹ See tundub siiski uskumatu väide.

Oskar Kallasel oli mõte Tartusse postkaartide müügiautomaadid üles seada. Ta pidas pikki vaidlusi Tartu linnavõimudega müügiautomaatide asukoha üle ning sai viimaks loa Vana ja Promenaadi tänava nurgal see üles panna.⁷⁹² Järgnesid läbirääkimised Soome firmadega nende ostmise asjus.⁷⁹³ Postkaartide automaadis otsustati välja panna kuulutusi, mille hinnaks määrati umbes viis rubla, ja kuulutust võis automaadis hoida kolm kuud. Ometi jäi sõja puhkemise tõttu postkaardiautomaadi mõte ja muuseumi hea rahateenimise plaan teostamata.⁷⁹⁴ Muuseum oli osa postkaarte lasknud trükkida Saksamaal ja sõja ajal jäi neist üle poole saabumata.⁷⁹⁵ Püüti leida uusi soodsaid võimalusi kaartide trükkimiseks. Alguses otsustati postkaardid tellida Stockholmist Graubergi firmalt.⁷⁹⁶ Kallasel aga õnnestus saada soodsam pakkumine Soomest firmalt A/B Gust. Arvidssons Litografiska Atelier o/y.⁷⁹⁷ Seal trükiti suur osa tänapäeval hästi tuntud fotosid Evald Allaselt (1895), Carl Oswald Bullalt (1909) ja Johannes Pääsukeselt.⁷⁹⁸ Alles 12. septembri 1917 koosolekul teatati, et 10 300

⁷⁸⁷ Protokollid I. L 47.

⁷⁸⁸ ERM Fk 235:5–; 7 Fk 172:14, 16, 22, 24; Fk 447:167; Fk 235:12.

⁷⁸⁹ ERM Fk 235:16–34.

⁷⁹⁰ Protokollid I. L 77.

⁷⁹¹ *Eesti Rahva Muuseum 1912*. Lk 15. Tekstis olev aastaarv 1913 on viga.

⁷⁹² Protokollid I. L 120.

⁷⁹³ Samas.

⁷⁹⁴ Protokollid I. L 122.

⁷⁹⁵ Protokollid II. Lk 182.

⁷⁹⁶ Samas. Lk 310.

⁷⁹⁷ Samas. Lk 312–313.

⁷⁹⁸ ERMi pildikirjastus I (1911–1913). – *Eesti Rahva Muuseumi pildialbum*. Tallinn: Aasta Raamat, 2008. Lk 219.

postkaarti Soomest on päralt jõudnud. Nende hinnaks otsustati määrata hulgi ostes 12 rubla saja kaardi eest ja üksikult 15 kopikat tükk.⁷⁹⁹

Jõuline muuseumi tutvustamine kirjast ja pildis tasus ennast kindlasti ära. Tänapäev on ERMi kirjastatud postkaardid ka illustatsioonidena palju kasutatud leidnud.

Teiseks suunaks laialdasel teavitustööl oli kõnede pidamine. Levinud olid nii akadeemilisemat laadi kõnekoosolekud kui ka muuseumi mõtet ja töösuundi selgitavad üldisemad kõned, mida tollases kõnepruugis *kihutuskõnedeks* nimetati. 13. märtsil 1911 toimus suur ERMi päev Vanemuises, kus avati näitus ning nii Kristjan Raud kui Oskar Kallas esinesid kõnega. Järgmisel aastal toimus ERMi kõnekoosolek Vanemuises 8. aprillil, esinejateks jälle Oskar Kallas ja Kristjan Raud. Koosolekut avades selgitas Kallas kõnekoosolekute mõtet – neid korraldatakse, et ERMi mõtet ja püüdmisi rahva sekka viia. *Saavad Muuseumi püüdmised tuttavamaks, siis ei jäävat toetus vistiti tulemata. Iseäranis soovitav olevat toetus pääle muu ka sel kujul, et kohalikud tegelased ja seltsid oma ümbruse kohalikul toetusel puhtaks korjavad.*⁸⁰⁰ Kallase kõne käsitles rahvakultuuri üldisemas filosoofilises ja kultuuriajaloolises perspektiivis, Raud rääkis *Eesti muinastööst* ja see ettekanne avaldati ERMi väljaandena.⁸⁰¹ Kohal oli üle 150 kuulaja, enamasti noored.⁸⁰² Eesti Rahva Muuseumi asutajad olid suurepärased kõnemehed. Hoolimata sellest, et Rauda on sõnakehvaks peetud, olid tema vaimustust täis kõned innustanud kümneid inimesi muuseumile kaasa aitama. Kõned ei olnud sugugi ainult deklaratiivsed, vaid pigem filosoofilised arutlused rahvusromantilises vormis.

August Tõllassepp käis ERMi volitustega maal kõnesid pidamas. Pilstvere Laulu ja Mängu Seltsis rääkis ta teemadel „Eestlaste muinasaeg” ja „Eesti Rahva Muuseumi püüded” ning kuulajaid oli umbes 250 inimest. Maikuus Amblas Eesti Nooresoo Kasvatuse Seltsi näitusmüügil kõneles ta kodu-uurimisest ja kuulajaid oli umbes 1000. Mai lõpus Kambja Hariduse Seltsi kõnekoosolekul, kus koos 250 kuulajat, olid teemadeks jälle kodu-uurimine ja ERM. Kolmel koosolekul kokku müüs ta ka 15 rubla ja 55 kopika eest muuseumi kirjandust. Igal pool panid inimesed ennast kirja vanavara korjama. Järgnesid kihutuskõned Paistus, Rāpinas, Tapal, Jõgeval ja Voldis.⁸⁰³ Tõllassepp pidas 1912. aasta jooksul kokku 20 kõnet. See on üks näide kihutuskõnede toimest ja noorte aktiivsusest nende pidamisel. Järjest enam kasutati üliõpilasi, kes käisid mitmel pool maal kõnesid pidamas. Seda tehti ka kogumismatkade ajal, et muuseumi sihte seletada ja inimestelt esemeid kergemini kätte saada. 1912. aastal

⁷⁹⁹ Protokollid II. Lk 405–406.

⁸⁰⁰ Eesti Rahva Muuseumi kõnekoosolek. – *Eesti Rahva Muuseumi 1911. aasta tegevuse ülevaade*. Tartu, 1912. Lk 10.

⁸⁰¹ **Kristjan Raud**. *Eesti muinastööst*. Tartu, 1912.

⁸⁰² Protokollid I. L 53.

⁸⁰³ Protokollid I. L 54–55.

käisid ERMist kõnesid pidamas ka üliõpilased Aleksander Raudsepp Nuias ja Põltsamaal ning Villem Ernits Nuustakul ja Palal.⁸⁰⁴

Kui Oskar Kallase ettepanekul moodustati 1913. aastal kõnetoimkond, siis kuulusid sinna endastmõistetavalt August Tõllassepp, Aleksander Raudsepp ja Villem Ernits, lisaks üliõpilane Johan Tork ja väarikas Matthias Johann Eisen.

1913. aastal esines muuseumi asjaajaja Edagr Eisenschmidt muuseumit tutvustavate kõnedega Helsingis Eesti Hariduse Seltsis. Sama aasta lõpus pidas Villem Ernits EÜSis kõnekoosolekul pikema loengu vabaõhumuuseumidest, mis 1914 ka raamatukesena ilmus.⁸⁰⁵

Huvi kõnekoosolekute vastu oli alati suur. Tartus tuli tavaliselt kokku paar-sada inimest, maakohtades sõltus inimeste arv korraldustööst. Kui muuseumi usaldusmehed või mõned aktiivsemad kohalikud muuseumisõbrad olid tugevat eeltööd teinud, tuli palju rahvast, eriti kui järgnes tants.

Sõja saabudes tuli taolised ettevõtmised maal ära jätta, sest igasugune kõnepidamine tundus kahtlase ässitusena ja oli rangelt keelatud.

7.5. Eesti Rahva Muuseumi Tallinna osakond

Sõja tõttu loodi Eesti Rahva Muuseumi Tallinna osakond ja suures osas toimus see noore vanavarakoguja August Pulsti algatusel. 1915. aastal kogumismatkal Tori kihelkonnas ei olnud Pulstil sõjaoludes võimalik kogutud esemeid Tartusse saata, vaid ta sõitis nendega hoopis Tallinna. Seal pani ta augusti lõpus Tallinna Eesti Põllumajanduse Seltsi näitusel välja korjanduse pealkirja all „Eesti Rahva Muuseum. 1915. a. korjandus ja vanavara Torist, Pärnu maakonnast”.⁸⁰⁶ Näitusel osalemise korraldas Pulstile Eesti Rahva Muuseumi usaldusmees ja Tallinna Eesti Põllumeeste Seltsi instruktor Mihkel Aitsam.⁸⁰⁷ *Tallinnasse sattusin Põllumeeste näituse avamise eel. Minule lubati näituse suures paviljonis „rotundas” ruum Tori kogu väljapanemiseks. Siit suur üllatus – tohutu huvi Tori vanavara vastu. Palju kinke, esemetes terve Hiiu naise leinaülikond ja muudki. End tutvustasid Hans Laipmann, loomaarst K. Saral, advokaat Oldekop, ajakirjanik H. Prants jt. Mõne päeva jooksul külastasid näitust umbes 30 000 inimest. Kontakt Tallinna rahvaga oli loodud.*⁸⁰⁸

Vanavara populaarsus näitusel andis võimaluse seda pikemalt tutvustada. August Pulst pani osa vanavarast vaatamiseks välja aadressil Vladimiri (praegu Salme) tn 24 korter 4 ja andis sellest teada *Päevalehes: Kes meist küll ei tunne*

⁸⁰⁴ *Eesti Rahva Muuseum 1912*. Lk 11.

⁸⁰⁵ **Villem Ernits**. *Vabaõhu muuseumid*. Eesti Rahva Muuseumi väljaanne nr 7. Tartu, 1914.

⁸⁰⁶ **Gustav Matto**. Vanavara korjamine 1915. a. – *Eesti Rahva Muuseum 1915*. Tartu, 1916. Lk 18.

⁸⁰⁷ **August Pulst**. algus 22 IX 43 lõpp 2 XII 48. *Eesti Muuseum Tallinnas*. Ajaloolisi andmeid. Aug. Pulst. Käsikiri. EKM Arhiiv 12.1.-1. Lk 4.

⁸⁰⁸ **August Pulst**. *Minu tööst seoses rahvakunsti – etnograafiaga*. Käsikiri. ERM EAV 26. Lk 8–9.

huvitust meie rahva riide ja kirjade vastu! Ma arvan – igaiüks! Aga kas oleme kuni peensusteni neid silmitsenud, pilku nende sünnitajate vaimu sügavusse ja maitserikkusesse heitnud? Seep see ongi, et – ei. Sellepärast oleks minu soov ja palve: Vaadake neid veel korra. Vaadake ja ärge keelake teisi sedasama tegemast. Juhatage, kus midagi sarnast leidub ja tehke võimalikuks seda „kuldast vara” üheskoos näha. Alus ja korraldus on selleks juba olemas.⁸⁰⁹ Korter kuulus tol ajal tuntud esperantistile Jakob Rosenbergile ja August Pulst oli tema kaasüürnik. Näitust käis vaatamas umbes 50 külastajat ja Pulst joonistas soovijatele mustreid maha. Samuti korraldas ta koos fotograaf Peeter Parikasega kogutud rahvariie te pildistamist inimeste seljas. Hiljem koloreeris Pulst fotod ja Parikas pani need müüki. Pulst on ise tunnistanud, et selle ettevõtmise puuduseks oli paratamatu ebatäpsus.⁸¹⁰ Rahvariie komplektid ei olnud täielikud ja mõnel puhul pandi kokku ka erinevatest paikkondadest pärit esemeid.

Õnnestunud üritus innustas August Pulsti ettevõtmist laiemalt tutvustama ja nii ilmus ajakirja *Tallinna Kaja* erinumber, mis oli pühendatud vanavarale ja tutvustas ka muuseumi.⁸¹¹ Põhiline kirjutaja oli Pulst ise. Ajakiri oli illustreeritud tema kogumismatkade ja rahvariie te piltidega, kokku 12 fotot. Osa neist oli pärit vanavara kogumisreisilt, osa olid Parikase rahvariiefotod. Pulsti artiklid ajakirjas olid ülimalt luuleline ülistuslaul eesti rahvakunstile, motoks *Rahva kandjaks on haridus, kultuur ja kunstid*.⁸¹²

Tol ajal töötas Pulst Estonia teatris dekoraatorina. Ta oli lõpetanud 1915. aastal Riias kunstikooli. Tema esimeseks tööks Estonias oli August Kitzbergi „Libahunt”, millesse ta sukeldus täie tõsidusega. Oma mälestustes kirjutab Pulst, et „Libahundi” jaoks tegi ta kõike, lisaks dekoratsioonidele valmistas riietuse, seadis rahvatantsu, õpetas hundiulgumist. *Sain aru, et siin oli mitmesuguste puht muuseumiliste elementide järele eluline vajadus – neid tuli osata tegevuses rakendada. Siin just ilmnis teraval kujul näha kuivõrt hädavajalikud on Tallinnale tema loovas töös meie oma rahvast pärinevad muinasvaralised kogud ja kuivõrt suurt tarvidust tuntakse siin eesti muuseumi järele. Siit võtsingi endale ülesandeks – Tallinna eesti muuseumi asutamise. Et aga iseseisva muuseumi asutamine Tallinna sõjaoludes vaevalt teostatav oleks, jäin Eesti Rahva Muuseumi Tallinna Osakonna asutamise juurde kindlaks. Siit peale hakkasin selles sihis eeltööd tegema*.⁸¹³

August Pulsti aktiivne tegevus oli kindlasti tõstnud huvi muuseumi vastu. Koos ERMi juhatuse liikme Rudolf Hurdaga otsustas ta kutsuda muuseumi-

⁸⁰⁹ **August Pulst.** Eesti rahva riided ja kirjad (mustrid). – *Päevaleht* nr 239, 17. oktoober 1915.

⁸¹⁰ **August Pulst.** *Minu tööst seoses rahvakunsti – etnograafiaga.* Käsikiri. ERM EAV 26. Lk 9.

⁸¹¹ *Tallinna Kaja* nr 46, 21. november 1915. Lk 721–736.

⁸¹² **August Pulst.** Meie esivanemate mälestused. – *Tallinna Kaja* nr 46, 21. november 1915. Lk 721–736.

⁸¹³ **August Pulst.** algus 22 IX 43 lõpp 2 XII 48. *Eesti Muuseum Tallinnas.* Ajaloolisi andmeid. Aug. Pulst. Käsikiri. EKM Arhiiv 12.1.-1. Lk 6.

huvilisi, Tallinnas asuvaid ERMi usaldusmehi ja liikmeid nõupidamisele, et arutada, kuidas muuseumi tegevust siin arendada. 2. detsembril 1915 tulid 15 kutsutust koosolekule Lasteaia Seltsi ruumes aadressil Viruvärava puiestee nr 23 Rudolf Hurt, Mihkel Aitsam, Karl Saral, Aleksander Mohrfeldt, Ado Birk, August Busch, Nikolai Kõll, Hans Laipmann ja August Pulst. Viimane esines kõnega: *Tallinn pole küla, et seda võiks läbikorjata ja edasi minna. Tallinn on suurlinn. Siin peab muuseum või muuseumi esindus olema, kus kogud on vaatamiseks väljapandud ja kuhu vaatajad ise asju kokku toovad. Teen ettepaneku Tallinnas Eesti Rahva Muuseumi osakonda asutada!*⁸¹⁴

Pulsti ettepanek võeti üksmeelselt vastu ja volitati teda sellest ERMile teatama. Teatele vastas Edgar Eisenschmidt 13. jaanuaril 1916: *Otsused on ju väga hääd kui neid aga täidetakse. Muuseumi juhatuse ees ei ole Tallinna osakonna asi veel olnud. Igatahes võib vist küll ainult Muuseumi täiskogu seda otsustada ja sellekohast põhjuskirja muutmist ette võtta.*⁸¹⁵ Mõte eraldi osakonnast hakkas idanema.

Eesti Rahva Muuseumi protokollides kajastub mõte Tallinna osakonnast esimest korda juhatuse koosolekul 23. jaanuaril 1916. Tegevliikmete kogule otsustati tulevasel peakoosolekul ette panna ka: *Kas ja mil kujul oleks võimalik E. R. Muuseumil osakondi avada teistes linnades. (Tallinna tegelaste ettepanek – A. Pulst).*⁸¹⁶ Järgmine kord arutati küsimust juba pikemalt ERMi juhatuse ja toimkondade juhatajate koosolekul 18. veebruaril 1916. Koos olid Oskar Kallas, Karl Eduard Sööt, August Jõudu, Gustav Matto, Alma Johanson, Villem Ernits ja Edgar Eisenschmidt. Arutus kujunes järgmiselt: *August Pulstilt Tallinnast on järelepärimise pääle nüüd kindlam teadaanne Tallinna E. R. Muuseumi Osakonna asutamise kohta tulnud. Nimelt on 2. dets. 1915 A. Pulsti õhutusel Muuseumi Tallinna juhatuse liikmete, usaldusmeeste ja vanavarakorjajate koosolek ära peetud ja otsuseks tehtud: a) suuremal viisil süstematilist vanavara korjamist Tallinnas alustada ja selleks b) kohaliku kubeneri ja sõjaväe ülemuse luba muretseda. c) Tallinnasse E. R. Muuseumi asutada ja sellekohane ettepanek Muuseumi valitsusele teha. d) Linnavalitsuselt vanavara kogu või tulevase osakonna tarvis ruumisid paluda, kus asju rahvale vaatamiseks välja võiks panna ja ka muid sellekohaseid näitusi nagu: Vana-Tallinna ja sõjariistade näitust korraldada võiks. e) Tallinnas korjatud asjad jääksid ajutiseks Tallinna osakonda. Ettepanekut osakonna asutamise asjus läbi kaaludes jõuti otsusele, et iseseisva osakonna asutamine Muuseumi põhikirja järele mitte lubatud ei ole ja pealegi killustaks niisuguse osakonna asutamine muuseumi jõudusid, sest tähtis oleks, et meil vähemalt üks täielik Muuseum oleks; siiski leitakse, et kohalikku korjamist palju õhutada võiksid kohapeal toime pandud vanavara näitused, mis mõnes meie kodumaa linnas ka alatiseks näituseks olla võiksid, kui kohalikud*

⁸¹⁴ **August Pulst.** algus 22 IX 43 lõpp 2 XII 48. *Eesti Muuseum Tallinnas.* Lk 9.

⁸¹⁵ **August Pulst.** *Minu tööst seoses rahvakunsti – etnograafiaga.* Käsikiri. ERM EAV 26. Lk 10.

⁸¹⁶ Protokollid II. Lk 279.

tegelased seda korraldada tahavad, kes iseäraliseks korjamise toimekonnaks korralduksid.⁸¹⁷ Nagu näha, sai Tallinna osakonna küsimus ajendiks, et probleemi laiemalt käsitleda, mitte ainult Tartu või Tallinna keskselt.

Eesti Rahva Muuseumi kõrgeim organ, üleüldine liikmete ja tegevliikmete kogu, pidas oma koosoleku 19. veebruaril 1916. Kokku oli tulnud üle 100 inimese. Viidates nii Tallinnast kui ka Viljandist tulnud ettepanekutele, tehti järgmised otsused: 1) kohaliku korjamise õhutamiseks on Museum valmis kohalikka korjamise toimekondi asutama; 2) kohaliku korjamise toimekonna poolt korjatud asjad on Muuseumi omad, võivad aga mõneks ajaks korjamise kohale alalise näituse näol jääda. Korjatud asjadest tuleb Museumile nimekiri saata; 3) Museum on valmis alalistele näitustele ka oma dublette saatma, iseäranis neist, mis näituse kohal korjatud, ja paneb tarbe korral ka oma muude asjadenäitusi erikohtadel toime. 4) Kohtades, kus alalist näitust tahetakse, oleks soovitatav, et raha korjamise jaoks ja kulude katmiseks kohal kokku pandaks; Museum toetab võimalikul korral aineliselt näituste toimepanemist. Iseseisvate osakondade avamist ei peeta soovitavaks, kuna see kogusid liiga killustaks ja uurimistööd palju raskendaks. Kohalikkude alaliste näituste avamisega loodetakse ka liikmeid rohkem koguda. Tallinnas on lootust varsti sarnast näitust korraldada. Ruumide saamiseks on linnavalitsuse juures sammusid astunud.⁸¹⁸ Nagu protokollist näha, ei tehtud sellel koosolekul Tallinna osakonda heakskiitvat otsust, mis aplausiga vastu võeti, nagu August Pulst oma mälestustes korduvalt viitab. Lausa vastupidi.

Vastuseks sellele teatas August Pulst ERMi juhatuse ja korjamistoimkonna koosolekule 19. märtsil, et mitmed Tallinnas olevad muuseumi liikmed on avaldanud soovi korraldada seal üleüldine muuseumi koosolek. Leiti, et see tooks muuseumi tegevusse elu ja liikumist. Kuna aga selline koosolek nõuab ettevalmistamist, siis otsustati katsuda sügisel see koosolek ära pidada ja seda Tallinna tegelastele soovitada.⁸¹⁹ Suurt üleüldist koosolekut 1916. aasta sügisel Tallinnas ei toimunud.

Tegelikkuses toimus Tallinnas sõjaaastatel muuseumi tegevus põhiliselt August Pulsti eestvedamisel. Ruumiküsimust oli sõjatingimustes keeruline lahendada ning osa Tallinnas paiknenud esemetest saadeti võimalusel edasi Tartusse. Tasapisi tegeldi ruumide otsimisega. Tütarlaste Kommertsgümnaasiumi direktor Heinrich Bauer pakkus üht läbikäidavat tuba, millest keelduti. Linnavolinik Ado Birk nõutas Tallinna linnalt nõusoleku saada ruumid, kuid sõjaolude tõttu vabu ruume ei leidunud. 1916. aastal, kui Pulst töötas Estonia teatris dekoraatorina, paigutas ta esialgu esemed enda värvilattu. Mälestustes kirjutab Pulst: *Nüüd kasutasin juhust – tühjendasin oma värvideladu ruumi, milline ilma aknata, põrandapindalaga 2 x 4 m ja viisin oma Tori korjanduse Vladimiri tänavalt nr. 24 sinna üle. Seega puumajast kivihoonesse. Siia need*

⁸¹⁷ Protokollid II. Lk 281–283.

⁸¹⁸ Protokollid II. Lk 291.

⁸¹⁹ Samas. Lk 301–302.

jäidki kuni muuseumi osakonna avamiseni 1918. aastal. Ometi olin 1916 aasta lõpul suurema osa Tori korjandusest E. R. Muuseumile ära saatnud ja veel rohkel arvul trükitooteid Tallinnast.⁸²⁰ Pulsti elu ja töö Estonia teatris mõjus soodsalt ka kogumisele. Teadupärast oli Estonia-tagune Tallinnas turuplats, kus maainimesed kauplemas käisid. See oli vanavarakorjajale selge kullaaук. August Pulst vaatas oma aknast ja kui nägi mõnda eriti toredat sõiduvaipa linna tulnud talumehe vankril või saanil, tuhises alla kaupa tegema. Ise väidab ta, et oli selle nipi – linna tulnud talupoegadelt vanavara uue vara või raha vastu vahetada – õppinud Ants Laikmaalt.⁸²¹

Seoses lootusega oma osakond moodustada tõusis ERMi liikmete arv Tallinnas 1916. aastal 83-lt 166-le.⁸²² Tööks kujunes ERMi esindamine Tallinna põllutöönäitustel. Tartust saadeti näitustele mitmesuguseid muuseumiesemeid, aga ka vanade eeskujude järgi valmistatud kaasaegset käsitööd. Lisaks vanavara tutvustamisele oli näitustel osalemisel ka praktiline eesmärk leida muuseumi toimimiseks vahendeid. Siinkohal üks pikem näide sellest, kuidas ERM ennast rahvale tutvustas ja kuidas usaldusmeeste töö Tallinnas selle juures kulges. Alljärgnev on hea ülevaade muuseumi tutvustamise strateegia kõigist etappidest, sellega kaasnevast tegijate entusiasmist ja raskustest, mille vastu põrgati nii ametlikul kui isiklikul tasandil: *Tallinna Eesti Näitus – 3, 4 ja 5 sept. 1916. Kuna loota oli, et tänavu Museumi kirjastuste ja lille müügile Tallinnas enam sarnaselt takistusi ei tehta kui ennem (1912 ja 1913), siis pöördi palvega Tallinna Eesti Põllumeeste Seltsi näitusel Museumi kirjastuste niisama ka lille müüki lubada. Ühtlasi sai ka palvekiri Museumi juhatuse liikme K. Sarali kaudu Tallinnamaa kubernerile saadetud samas asjas. Kubernerilt tuli jaatav vastus, Tallinna Põllumeeste Selts tuli aga Museumi soovidele ainult osalt vastu, sest Seltsilt saadud kirjast paistis nagu ei sooviks Põllumeeste Selts laialdast kirjastuste ja lille müüki näitusel – (müüjate arvu piiramine jne.) Minki siiski hääs lootuses näitusele. Lille müügi korraldajateks Tallinnas paluti pr. E. Saral ja A. Pulst, Põllumeeste Seltsile saadeti uus palve. Tartust sõitsid näitusele asjaajaja E. Eisenschmidt ja cand. theol. Joh. Lauri, kes suurema kogu vanemaid naisterahva käsitöid (iseäranis tekke ja õblemisetöid) ühes viisid. Oli töö tehtud, et ka uuemaid vana mustrite järele saadud töid näitusel võrdlemiseks väljapandud oleks. Osalt saadi sarnaseid Museumi kogude juurde (pr. Helmi Neggo, H. Tõnisson, prl. M. Reiman), osalt Tartu Eesti Naisseltsi töödes, mis eraldi näitusel välja pandi (prl. A. Johanson eestvõttel). Tallinnas ei tahtnud ette mõeldud Põllumeeste Seltsis hääd pinda leida. Nii anti Museumi väljapanekute jaoks õige kõrvaline ja pime koht ja ainult suure tegemisega saadi lisa teises kohas, nii jäi hulk asju koguni välja panemata, kuna teised tükeldatult*

⁸²⁰ **August Pulst.** *Minu tööst seoses rahvakunsti – etnograafiaga.* Käsikiri. ERM EAV 26. Lk 11.

⁸²¹ **August Pulst.** algus 22 IX 43 lõpp 2 XII 48. *Eesti Muuseum Tallinnas.* Ajaloolisi andmeid. Aug. Pulst. Käsikiri. EKM Arhiiv 12.1.-1. Lk 5.

⁸²² **August Pulst.** *Minu tööst seoses rahvakunsti – etnograafiaga.* Käsikiri. ERM EAV 26. Lk 11.

(mitmes kohas) üles seati. Siiski oli üleüldine otsus (ajalehtede referaadid), et Museumi kogu tähelepandavamatest tervel näitusel esines. Veel pahemini näis lille müügi asi edenevat. Küll olid pr. Saral ja hr. Pulst hulga eeltööd teinud, üle 50 lillekimbukeste (kanarbik) köitja „Estonia” teatris ühes näitelava saalis ametisse seadnud, enamjagu Tallinna Nais-Kommertsikooli kasvandikud. Hoolsa töö juures ei puudunud muidugi lõbus tuju ja kimbukesi kasvas üle 15 000, mida kõik loodeti näitusel ära müüa. Sääli tuli teada Põllumeeste Seltsi näituse toimekonnalt, et nad oma endise otsuse juurde jääda tahavad ja nimelt lillesid ja Museumi kirjastusi võib ainult Museumi väljapanekute juures, mitte platsil müüa õige piiratud arvul müüjate poolt (6). Ometi astus Näituse Toimekond näituse eelõhtul veel kord kokku (võib olla lille müügi korraldajate pr. E. Sarali ja hr. A. Pulsti protesti mõjul), kuhu ka Museumi asjaajaja Eisenschmidt kutsuti. Nagu Põllumeeste Seltsi tegelaste seletustest (esimees Dr. Masing) välja paistis, tehtavat takistusi sellepärast, et lille müügi korraldajateks isikud on kutsutud (Saralid), kes nendele ei meeldi (hr. Reinthali seletus), ka olevat endistel aastatel Põllumeeste Seltsi tegelasi ajalehtedes mõnitatud; kuna mõnelt poolt arvati, Museum lihtsalt liig palju kasu saab sarnasest lille müügist („jame ots läheb Museumi kätte”, „siis on Museum näituse tegija, mitte meie”). ... Seletust andes püüdis Eisenschmidt näidata, et Põllumeeste Seltsi ja Eesti Rahva Museumi ülesanded mõnel põllul needsamad on, nimelt meie kodukäsitöö (iseäranis Eesti laadilise) edendamises, milleks praegunegi Museumi väljapanek näitusel peab kaasa aitama, sellepärast ei peaks Museumis võistlejat, vaid ühe asja tõmbajat nägema. Isiklikud tülid peaksid küll kõrvale siin jääma, päälegi on nimetatud isikud (Saralid) üks Museumi juhatuse, teine pidutoimekonna liige, keda Museumi üleüldine koosolek selleks valinud, kus hääleõigus ka Tallinna Põllumeeste Seltsil on. ... Pikkade läbirääkimiste päale tegi T.P.Si Näituse toimekond otsuseks lille müüki ka platsil lubada, müüjate arv ei tohi üle 50 olla ja müüjate nimed tulevad ülesse anda. – Et näituse ajal ilus ilm juhtus, siis õnnestus ettevõtte kõigiti. Terve näituse ajal käis üle 50 000 vaataja. Pühapäeval 4. sept. kus üksi 40 000 näitusel käis kadusid küll „muuseumi-lille” pakkujad neiuksed rahva murru sekka ära. Kuid agar töö ei jäänud tagajärgedeta. Kanarbikukimbukese müüdi viimseini ja tehti järjest juurde, nii siis võib arvata üle 20 000 märgikese ära müüdnud. ... Kanarbiku müügist ja vabatahtlikkudest annetustest raha sisse tulnud 1414 r. 39 k. Museumi kogude ülesseadmisel olid abiks pr. Saral ja H. Laipmanni õpilased O. Kallis, J. Mühlberg jt. O. Kallis joonistas 4 värvilist reklameplakatit Museumi kogude juurde.⁸²³

Sõja- ja revolutsiooniaastad möödusid üldiselt üsna vaikselt ja Tallinnas midagi erilist ette ei võetud. August Pulst töötas lisaks Estonia teatril samal ajal ka Lenderi Tütarlaste Gümnaasiumis täiskoormusega joonistusõpetajana ja aega tegelda muuseumi asjadega jäi väheks. 1916. aasta sügisest sai temast sõjaväekohuslane ühes Tallinna kontoris, samas jätkas ta öösiti tööd

⁸²³ Protokollid II. Lk 317–324.

dekoratsioonide maalimisel.⁸²⁴ Muuseumitegevus peale mõningate trükiste kogumise trükikodadest soikus paratamatult.

Ometi on just Tartus sel ajal juttu muuseumile osakonna moodustamise võimalikkusest ja vajadusest. Nimelt peeti 11. veebruaril 1917 ERMi üleüldist liikmete ja tegevliikmete kogu aastakoosolek, kus on protokollitud: *Museumi kogude tutvustamiseks ja viljakaks tegemisel väljaspool Tartut arvatakse soovitavaks alaliste ja ajutiste näituste korraldamist. Iseäranis tarvilik oleks alalise näituse ehk osakonna avamine Tallinnas, kus Museumi kogud ja nende praktilisse elusse viimine vistist hädad pinda leiaksid, näit. kunstikäsitöökoolis. Asjast on juba ennem juttu tehtud ja seda soovitavaks peetud. Koosolek tunnistab kõik kavatsused tarvilikkudeks. Läbirääkimistel soovitatakse Museumi tegevuse tutvustamist iseäranis ka Peetrilinnas.*⁸²⁵ Samal koosolekul võttis sõna ka August Pulst, ERMi usaldusmees Tallinnas, kes teatas, et Tallinna linnavalitsus on valmis andma muuseumi kogudele ruumi, kui soovitakse alalise näituse ehk osakonna näol Tallinnas osa kogusid välja panna. Mõte avada Tallinnas alaline näitus pälvis üldist heakskiitu.⁸²⁶

Tallinna ja Tartu ühiseks sammuks oli 5. märtsil 1917. aastal Tallinnas peetud hariv kõnekoosolek, kus Kristjan Raud kõneles inglise kodu kunstikäsitöödest ja Voldemar Päts eesti rahva töödest. Eesti Rahva Muuseumi poolt Tartust oli kõnelemas Edgar Eisenschmidt.⁸²⁷

Tegevuse elavdamiseks kutsuti 15. aprillil 1918 Tallinnas Rudolf Hurda allkirjaga kokku ERMi Tallinna usaldusmehed ja liikmed. Koosolekud olid tollal rangelt keelatud, luba selleks ei antud. Osaliselt ilmselt ka sellepärast oli kohaletulnute arv väga väike. Kohal olid Kristjan Raud, Karl Saral, Hans Kubu, Peeter Parikas, Heino Vaks ja August Pulst. Otsustati ellu kutsuda ERMi Tallinna osakond – peamuuseumi nõusolek selleks oli juba 1916. aastast olemas –, valida juhatus, määrata asjaajaja, üürida ruumid, asuda kohe varasid päästma ning koondama ja avada muuseum. Siinkohal tekib küsimus, kust võeti kindel teadmine, et Eesti Rahva Muuseumi poolt oli luba olemas. 1916. aasta koosoleku protokoll seda ei kinnita. Asjaajaks sai August Pulst palgaga 200 marka kuus. 1. septembrist tõusis Pulsti palk 250 marga peale ja tööle võeti Ella Bamberg tasuga 1 mark tunnis.⁸²⁸

Juhatus otsustati valida järgmisel koosolekul. Muuseumi tegevuseks vajalikke ruume polnud kusagilt saada ja Pulst loovutas oma ateljee Estonia

⁸²⁴ **August Pulst.** *Minu tööst seoses rahvakunsti – etnograafiaga.* Käsikiri. ERM EAV 26. Lk 12.

⁸²⁵ Protokollid II. Lk 374.

⁸²⁶ Samas. Lk 375–376.

⁸²⁷ Samas. Lk 358.

⁸²⁸ Eesti Rahva Muuseumi Tallinna Osakonna juhatuse koosoleku Protokoll № 6 11. september 1918. ERMA ERM Tallinna osakonna mitmesugune lahtine materjal 1919–1920. ERM n 1, s 588.

teatrimaja kontserdisaalipoolses otsas, neljandal korrusel, mille pindala oli 50 m² ja kuu üür 25 marka.⁸²⁹

Järgmine koosolek, mis peeti juba muuseumi osakonna oma ruumis, toimus samuti salaja, ilma võimude loata. Kokku olid tulnud Ebba Saral, Peeter Parikas, Johannes Parikas, Jaan Rumma, Hans Kubu, Anna Kõrv, prl L. Kõrv, T. Jürgens, Ella Bamberg, E. Lass, Pauline Voolmann, A. Õunapuu, A. Pommer ja August Pulst. Valiti esimene juhatus: esimees Kristjan Raud, sekretär Karl Saral, laekahoidja Peeter Parikas. Juhatuse kandidaadid olid Anna Kõrv ja kooliõpetaja A. Saar. Revidentideks valiti direktor Jüri Jaakson ja dr Aadu Lüüs.⁸³⁰

Tallinna osakonna avamine toimus 12. mail 1918. Muuseum oli lahti iga päev kaks tundi (kella 12–14). Hädavajalik sisseseeade poolklaaskappide näol saadi Estonia teatri osühisuselt. Avamisel olid kohal juhatuse liikmetest Karl Saral ja Peeter Parikas, puudus Kristjan Raud. Uksed avas ja esimesena astus sisse August Pulst. Muuseumi avamisele oli tulnud hulk huvilisi. Muuseumi ust ehtis kaks valgele kartongile trükitud kirja: *Eesti Rahva Muuseumi Tallinna Osakond* ja *Estnisches National Museum Zweigstelle Reval*.⁸³¹ Oli jõutud olukorran, kus Eestis tegutses paralleelselt kaks etnograafilise iseloomuga muuseumi, samal ajal puudus üldse kujutava kunsti muuseum. Selles, et Eesti Rahva Muuseumis osakonnast sai nn emamuuseumile konkurent, pole midagi üllatavat. See on asjade loomulik käik, kui tekib kaks samas suunas töötavat asutust. Konkurents on edasiviiv jõud ja tänu sellele on lõppeesmärk parem. Kindlasti võitis sellest eesti kultuuripärand.

Ajapikku kujunes kindlam tööjaotus Eesti Rahva Muuseumi ja Tallinna Eesti Muuseumi vahel ning lõpuks jäid viimasele eelkõige kunstimuuseumi ülesanded. Lõplikult võeti see suund omaks 1925. aastal, mil kujundati esialgne laia profiiliga kunstikogu ümber esimeseks Eesti Kunsti Muuseumiks. Esemete ülevõtte ERMile algas 1926. aastal ning jätkus 1936 ja 1941. Kunstiajaloolaste käsitlustes on Eesti Kunstimuuseumi otsest põlvnemist ERMist välditud.⁸³²

⁸²⁹ **August Pulst.** *Minu tööst seoses rahvakunsti – etnograafiaga.* Käsikiri. ERM EAV 26. Lk 12–13.

⁸³⁰ *Eesti Rahva Muuseum 1916 ja 1917.* Lk 59.

⁸³¹ **August Pulst.** *Minu tööst seoses rahvakunsti – etnograafiaga.* Käsikiri. ERM EAV 26. Lk 13–14.

⁸³² Viimane näide: **Ene Lamp.** *Kunstikultuur. – Eesti kunsti ajalugu 5. History of Estonian Art 1900–1940.* Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2010. Lk 27.

8. TEOSTAMATA SOOVID

Vahetult enne Esimest maailmasõda oli ERM saavutanud hästi funktsioneeriva stabiilse olukorra. See andis tõuke otsida uusi väljakutseid ja muuseumi erinevatesse suundadesse laiendada. Rohkesti uusi kavatsusi tekkiski just 1913. aastast – vabaõhumuuseum, põllutööosakond, loodusteaduslik osakond, hõimurahvaste osakond, kultuurilooline osakond jne, kuid enamik neist jäi ometi paremaid aegu ootama.⁸³³ Neist kahe viimase puhul ei kõneldud otseselt osakondade moodustamisest, vaid pigem rõhutati korduvalt, et koguda tuleb nii vennasrahvaste kui ka kultuuriloolisi esemeid. Mõlema valdkonna esemeid laekus ka sellel perioodil muuseumi kogusse.

8.1. Vabaõhumuuseum

Mõte luua ERMi juurde vabaõhumuuseum sündis kohe varsti pärast muuseumi asutamist. Esimesi vabaõhumuuseumi oli hakatud Skandinaaviamaadel rajama juba 19. sajandi lõpul. Soomes pani vabaõhumuuseumile Seurasaarel aluse Oskar Kallase hea sõber Axel Olai Heikel 1909. aastal. Sealsed eeskujud olid otseseks tõukeks plaanile ka Eestis ERMi osakonnana midagi taolist ehitada.

Esimene, kes Põhjamaades nähtu põhjal sellest kirjutas, oli Bernhard Linde.⁸³⁴ Ta rõhutas vajadust osta ja säilitada vanu hooneid, millel on *kunstiline ja rahvateadline* tähtsus.

Agar vabaõhumuuseumi mõtte propageerija oli Villem Ernits. Ta käis 1913. aastal Soomes ekskursioonil ja külastas ühtlasi Seurasaari vabaõhumuuseumi, mis jättis talle sügava mulje. Oma Soome mälestustes nõudis ta otsustavalt, mida ERM peaks kohe tegema, et päästa veel need üksikud vanad majad, mis Eestis alles on: *Kindel on, et neid mõne aasta pärast enam ühtegi ei leidu!* Ta soovitas Eesti Põllumeeste Seltsi Vahi talus selleks ühe vakamaa ulatuses ruumi leida. *Siin on täiel mõõdul maksev valik: nüüd ehk mitte millalgi!*⁸³⁵

Selline hoogne sõnavõtt sundis Oskar Kallast, kes tundis vastutust ERMi tegemiste ees ja kellele vabaõhumuuseumi mõte sugugi võõras ei olnud, omakorda *Postimehes* sõna võtma. Ta tõdes, et *see mõte Muuseumi ringkondades juba 1909. a. küdemas on, ilma et kaunist teoriast, kui väga niisugune muuseum meie rahva kulturalist edasipüüdmist toetaks, palju kaugemale oleks jõudnud.* Kallas väitis, et ei ole ainult kadedalt vaadatud ja imetletud Soome, Rootsi ja Norra vabaõhumuuseumi, vaid on ka kogutud teateid huvitavamatest vanadest hoonetest, samuti fotosid ja majaplaane. Samuti on püütud leida kõnelejat, kes selgitaks vanade ehituste tähtsust, aga see pole õnnestunud.⁸³⁶

⁸³³ **Ferdinand Leinbock.** Eesti Rahva Muuseum 1909–1934. Lk 34.

⁸³⁴ **Bernhard Linde.** Reisi-päevaraamatu märkused (Vabaõhu muuseumidest). – *Sirvilauad.* Eesti Rahva Tähtraamat 1911. Tartu: Eesti Üliõpilaste Selts, 1910. Lk 23–40.

⁸³⁵ Õpereis Soomes. – *Postimees* nr 141, 25. juuni 1913.

⁸³⁶ **O. K.** [Oskar Kallas] Vabaõhu muuseumi. – *Postimees* nr 146, 1. juuli 1913.

Leitud ei ole ka helde käega annetajaid. *Ei pruugi need ju põhjamaade miljonid olla, mis meil liikuma pannakse, juba tuhandete teeksime oma olude kohta õige ilusaid asju ära. Vast mõtleb keegi omas testamendis, ehk veel parem juba oma eluajal, siis ei hakka me ta surma ootama, Muuseumi pääle.*⁸³⁷ ERM oli kogu aeg rahahädas ja suur osa Kallase vaimujõust kuluski juhatuse esimehena rahaliste võimaluste leidmisele. Siit ka veidi irooniline suhtumine ulja nooruki ettepanekutesse.

Oktoobri- ja novembrikuu ajalehtedes ilmuski muuseumi üleskutse „Ärge hävitage muistseid ehitusi, vaid hoidke neid vabaõhumuseumi jaoks”.⁸³⁸ Selles teatati muuseumi kavatsusest asutada lähemas tulevikus vabaõhumuseum. Kuna muuseumil puudus esialgu hoonete ostmiseks raha, siis manitseti vanu hooned hoidma ja ka muuseumile kinkima.⁸³⁹

Ernits aga võttis Kallase sõnast kinni ja esineski 4. detsembril 1913 EÜSi majas kõnekoosolekul ettekandega „Vabaõhu muuseumid”. Juhatuse otsustas Ernitsa kõne anda välja brošüürina 1500 eksemplaris.⁸⁴⁰ Kõne andis Rootsi, Norra ja Soome muuseumidest korraliku ülevaate, mille autor ilmselt suures osas oli siiski kirjanduse põhjal kokku pannud. Lõpuosas „Mis peaks Eesti vabaõhu muuseum sisaldama?” seadis Ernits esikohale vanapärase eesti talu – igast ehituslaadist üks kõikide hoonetega ja ka vabadiku või popsi hurtsik. Majas peaksid olema kõik majaasjad ja tööriistad, iga asi seal, kus see tavaliselt asus. Samuti on vabaõhumuseumi vaja teisi hooned nagu veski, sepikoda, tõrvapõletusahi jne. Mingil juhul ei tohiks puududa kõrts – nii arvas karskustegelane Ernits.⁸⁴¹ Ta tegi ettepaneku ühendada vabaõhumuseumiga ka põllutöömuuseum, sest kaks muuseumi täiendaksid teineteist, kutsuksid rohkem vaatajaid ja mis eriti oluline, sellisel puhul toetaksid muuseumi ka põllutööseltsid ja valitsus.⁸⁴²

Vabaõhumuseumi küsimus koos põllutöömuuseumiga kerkis esile jälle 1914. aasta alguses üldkoosolekul. *Vabaõhu muuseum peaks rahva elu täieliselt kujutama, nagu meie seda Rootsis näeme, kus sarnane muuseum kõige enne asutati. Skansenis leiame kogu Rootsimaa elu kujutusi. Sääil on terved talud, kirikud jne. üles ehitatud, kus inimesed rahvariietes sees elavad ja ühtlasi muuseumi vahtideks on. Meil oleks tarvis parajat maatükki linna ligidal leida, kuhu muistseid ehitusi ja suuremaid põllutööriistu võiks paigutada. Asjadega oleks rutt, sest vanad ehitused ja tööriistad kaovad kiiresti. Pääasi oleks maa saamine. Plats ei tohiks alla viie vakamaa olla; 10–15 vakamaad kuluks ilusti ära. Tuleks maaomanikkudega läbirääkimisi pidada.*⁸⁴³ 1914. aasta alguses

⁸³⁷ O. K. [Oskar Kallas] Vabaõhu muuseumi.

⁸³⁸ Kõikidele E. ajalehtedele saadetud 16. XI 13. ERMA n 1, s 47. Lk nr-ta.

⁸³⁹ Jüri Linnus. Vabaõhumuseumi rajamise kavatsusi Eestis. – *Suitsutare*. Vabaõhumuseumi uurimused 1957–1972. Tallinn: Valgus, 1976. Lk 42.

⁸⁴⁰ Villem Ernits. *Vabaõhu muuseumid*.

⁸⁴¹ Samas. Lk 9.

⁸⁴² Samas. Lk 10.

⁸⁴³ Protokollid II. Lk 146.

peeti vabaõhumuuseumi asutamist mitmesuguste erinevate plaanide hulgast kõige olulisemaks. Proviisor Luht lubas oma Maarjamõisa ja Ráni mõisa piiril olevast Ohtra talust kolm vakamaad tulevasele muuseumile anda. Muuseumi juhatus tänas ja avaldas arvamust, et *see ilus algus oleks, iseäranis kui lootus on, et naabrusest lisa saab.*⁸⁴⁴

Juhatus otsustas astuda konkreetseid samme, et koguda vabaõhumuuseumi jaoks materjali. Kavatseti välja anda spetsiaalne küsimuskava, mis põhineks soomlaste vastavasisulisel küsimustikul, mille oli tõlkinud Ernits. Samuti plaaniti saata erikorjajaid vanu ehitisi uurima. Sinna otsustati paluda Riia korporatsiooni Vironia ja Riia EÜSi ning Peterburi üliõpilasseltsi Ilmarine liikmeid nende erialase hariduse pärast.⁸⁴⁵ Alanud Esimese maailmasõja tõttu jäid need kavatsused aga ellu viimata.

1915. aasta alguses oli vabaõhumuuseumi küsimus korraks uuesti päeva- korral. Luhti kingitud maad peeti liiga kaugel asuvaks ja väikeseks. Samas tõdeti, et pole vahendeid ka uue maa muretsemiseks ja nii ei saa midagi kindlat ette võtta.⁸⁴⁶ Vabaõhumuuseumi mõte oli aga selleks ajaks juba rahva seas levinud ja viis ka konkreetsete tegudeni. 1917. aasta alguses oli ERMi usaldusmees Friedrich Kärner Kodaverest muuseumile vabaõhumuuseumi jaoks 20 rubla eest⁸⁴⁷ ostnud ühe vana maja.⁸⁴⁸ Septembris arutas juhatus Tartu Pauluse koguduse nõukogu ettepanekut kinkida Riia tänaval koguduse maa peal asuv tollimaja muuseumile. Tingimuseks oli, et muuseum laseb ise maja koost lahti võtta ja ladustab materjali. Insener Fromhold Kangro lubas teha joonised ja fotod.⁸⁴⁹ Mis nendest majadest sai, muuseumi dokumentidest ei selgu.

1918. aastal, kui muuseumi tegevus oli poliitiliste sündmuste taustal kaotanud oma senise aktiivsuse, soikus ka vabaõhumuuseumi mõte. Arutelud, et ERMi juures võiks olla vabaõhumuuseum, on aga saatnud muuseumi kogu tema eksistentsi jooksul.

8.2. Põllutöömuuseum⁸⁵⁰

Eesti põllutöömuuseumi mõte hakkas liikuma 1913. aastal Tartus mõnede Põhja-Liivimaa Põllutöö Keskseksi agronoomide hulgas. Lisaks ajaloolisele sisule loodeti seal eksponeerida ka näitlikke kogusid, mis oleksid igakülgset esindanud põllumajandust kuni käesoleva ajani. Eeskujuks oli põllutöö-

⁸⁴⁴ Protokollid II. Lk 146.

⁸⁴⁵ Protokollid II. Lk 156.

⁸⁴⁶ Protokollid II. Lk 216.

⁸⁴⁷ Summa palus ta enda liikmemaksuks arvata.

⁸⁴⁸ Protokollid II. Lk 356–357.

⁸⁴⁹ Protokollid II. Lk 403–404.

⁸⁵⁰ Kasutusel olid mõlemad terminid, nii põllutöömuuseum kui põllutöö osakond. ERM kasutas oma dokumentides rohkem *osakonda*, avalikkuses räägiti *muuseumist*.

muuseum Peterburis. Selleks ülesande täitmiseks arvati kõige sobilikumad olema põllumeeste keskseltsid Tartus ja Tallinnas ja muidugi ERM.⁸⁵¹

1913. aasta lõpus tegi muuseumi juhatuse koosolekul kutsutud külaline agronoom Jaan Mägi ettepaneku asutada põllutöösakond, mis töötaks võimalikult iseseisvalt. Taheti garanteerida, et kõik otseselt osakonnale määratud toetussummad ka selleks otstarbeks kulutataks. Loodeti, et Põhja-Liivimaa põllumeeste seltside keskseltsid määrab abiraha. Samuti loodeti abi saada põllutöö peavalitsuselt. Muuseumi juhatuse otsustas: *Oldakse põhjusmõttelikult sarnase osakonna asutamise poolt. Uuele osakonnale tuleks niipalju iseseisvust muretseda, et see muuseumi kasude vastu ei käiks. Otsustakse pääkoosolekule ette panna.*⁸⁵²

1914. aasta alguses arutati uue osakonna asutamist üldkoosolekul. Kokkuvõttes leidis koosolek mõtte aruka ja uue osakonna asutamise soovitava olevat.⁸⁵³

ERM oli juba kogunud rohkelt esemeid, mida oli võimalik uue osakonna moodustamiseks kasutada. Kogutud vanavara hulgas oli põllutööriistu paljudest Eesti piirkondadest. Nii korraldatigi ERMi ruumides olemasolevatest esemetest väike põllutöösakond, mida täiendati ka uute kogudega. Tartu Eesti Majandus-Ühisus andis muuseumile kunstväetiste kogu, Mihkel Pill annetas teravilja-seemnete ja loomasööda kogu ning fotosid eesti veisetõugudest. Karl Zolk (Kaarel Leius) valmistas taimehaiguste preparaate.⁸⁵⁴ Entusiastlik Jaan Mägi korraldas seal aeg-ajalt huvilistele ekskursioone. Tulevikus pidid põllutöömuseumis koha leidma Eesti mullaliigid, siin tarvitavad väetised, vilja-, heina- ja aiataimed ning nendest valmistatud saadused, maaharimisriistad, samuti pidi muuseum tutvustama külvikordi, maaparandust, loomapidamist, koduloomatõuge, taimekaitset, loomade tervishoidu, kalandust, metsandust, põllumajandusehitisi jne. Täpsemalt kirjutas põllutöömuseumi ülesannetest ja kavast 1914.–1916. aastal *Põllutööleht*.⁸⁵⁵

Raha uue materjali soetamiseks ja kogumisega seotud kuludeks, samuti tööjõudu ei olnud aga ERMil uuele osakonnale võimalik anda. Põhja-Liivimaa Põllutöö Keskselts võttis 1914. aastal põllutöömuseumi korraldamise samuti oma ülesannete hulka, lootes selleks toetust saada Eesti põllumajandusorganisatsioonidelt, aga ka Vene põllumajandusministeeriumilt.⁸⁵⁶ Kogusid plaaniti ühiselt eksponeerida.⁸⁵⁷ Aastaga polnud aga selles vallas midagi muutunud, sest muuseumi järgmise aasta aruandes nenditi, et põllutöö osakonda pole seni suudetud moodustada ja lähemal ajal loodetakse koos Põhja-Liivimaa Põllutöö

⁸⁵¹ **Jaan Mägi.** Eesti Rahva Muuseum ja Eesti põllutöömuseum. – *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat IX–X*. Tartu: Sihtasutus Eesti Rahva Muuseum, 1934. Lk 102.

⁸⁵² Protokollid I. L 120.

⁸⁵³ Protokollid II. Lk 146.

⁸⁵⁴ **Jaan Mägi.** Eesti Rahva Muuseum ja Eesti põllutöömuseum. Lk 103.

⁸⁵⁵ Samas. Lk 102.

⁸⁵⁶ **Jaan Mägi.** Eesti Rahva Muuseum ja Eesti põllutöömuseum. Lk 103.

⁸⁵⁷ *Eesti Rahva Museum 1914*. Lk 9.

Keskseltsiga avada põllutöö ajalooline näitus ERMi ruumides.⁸⁵⁸ Järelikult oli see varem osakonnaks nimetatu siiski vaid üks põllutööriistade nurk ERMi Gildi tänava näituseruumides.

1915. a alguses juhatuse koosolekul pandi kirja kavatsused, mille teokstege mine juba käsil on. Sinna kuulusid viljasortide kogu, kunstsõnnikute kogu, mineraalide kogu, kultuurtaimede vaenlaste ja heinaseemnete kogu seadmine, põllutöökirjanduse ja kodumaa elu päevapiltide kogumine.⁸⁵⁹ Tegelikult ei toiminud need tegevused eriti aktiivselt, kuid üht ja teist siiski kogunes.

1916. aastal esines Eesti põllutöömuuseum väikese koguga Eesti näitusel Tartus, kust leiti tunnustust – saadi diplom ja rahaline toetus. Mõlemad läksid keskseltsile, mitte ERMile.⁸⁶⁰ Samal aastal oli palutud asjatundjatel valmistada muuseumile kalade kogu, mineraalide kogu ja metsapuude kogu.⁸⁶¹ Kas keegi neist ka muuseumile midagi tegi, ei ole teada. Ilmselt mitte, sest muidu oleks seda kusagil mainitud.

Edaspidi tegevus vaibus nii raha puudumise, jätkuva sõja kui asjast huvitatute hõivatuse tõttu. ERMil endal ei olnud selleks ettevõtmiseks samuti inimega finantsressurssi.

8.3. Loodusosakond

Sisult põllutöömuuseumile lähedast loodusosakonda püüti samuti mitu aastat asutada, aga see ei jõudnud niigi kaugemale kui esimene. Mõte öeldi välja 1914. aasta alguses põhjendusega, et muuseumi ülesanne on tervet kodumaa elu tema kõigis avaldustes kujutada.⁸⁶² Tegudeni aga ei jõutud ja 1914. aasta ülevaates, kus kirjas ka „Mõned kavatsused”, loodusosakonnast juttu ei tehtud.⁸⁶³ Ainuke konkreetne avaldus seoses loodusosakonnaga ilmus suure reklaamina raamatukeses *Eesti Rahva Museum 1916 ja 1917: Loodusteadline Osakond on asumisel. Osakond tahab võimalikult täieliku pildi anda kodumaa loodusest. Kogusse tuleksid pääle muu: kodumaa loomad, linnud, linnunud; kalad; putukad, liblikad; kodumaa taimed; kodumaa kivid. Saatke neid Museumile. Teatage, kust neid saaks osta. Pakkuge Museumile loomi, lindusid täistoppimiseks.*⁸⁶⁴ Kas keegi ka sellele üleskutsele reageeris, pole teada. Sellist osakonda muuseumi juurde asutada pole kunagi hiljem enam plaanis olnud.

⁸⁵⁸ *Eesti Rahva Museum 1915*. Lk 8.

⁸⁵⁹ Protokollid II. Lk 195–196.

⁸⁶⁰ **Jaan Mägi**. Eesti Rahva Muuseum ja Eesti põllutöömuuseum. Lk 104.

⁸⁶¹ *Eesti Rahva Museum 1916 ja 1917*. Lk 8.

⁸⁶² Protokollid II. Lk 145.

⁸⁶³ *Eesti Rahva Museum 1914*. Lk 36–39.

⁸⁶⁴ *Eesti Rahva Museum 1916 ja 1917*. Lk nr-ta.

8.4. Muinasteadusline osakond

Mõte sellest osakonnast sündis samal koosolekul kui mõte loodusosakonnastki, kuid siin jõuti kogude komplekteerimisega ideest veidi kaugemale.⁸⁶⁵ Juba muuseumi asutamiskoosolekul võeti vastu otsus, et tulevane muuseum ei hakka arheoloogiaga tegelema, vaid jätab selle valdkonna ÕESI hooleks. Seda joont oli muuseumi algusaastatel järginud. 1911. aasta sügisel pakuti ERMile Kardla aardeleidu. Gustav Matto on selle kohta kirjutanud: *Küll püüdsin juhatuse koosolekul inimestele auku pähe rääkida, et tuleks ära osta, demonstreerisin esemeid. Oldi nõus, et leid on otse tore. Ostu vastu rääkis ainult O. Kallas ja nii veenvalt, et võitis. Leiu omandas ÕES.*⁸⁶⁶ Hiljem, kui kasvas leiu teaduslik kuulsus, oli Kallas keeldumist kahetsenud.⁸⁶⁷

1913. aasta alguses otsustati üldkoosolekul, et edaspidi ei ole muuseumil kohustust oma arheoloogilisi esemeid ÕESI anda.⁸⁶⁸ Muuseumi huvides kaevas H. Möller⁸⁶⁹ Rakvere lähedal ja sai selleks 30 rubla.⁸⁷⁰ Arheoloogia osakond kerkiski päevakorda seoses muuseumile laekunud arheoloogiliste esemetega. Seekord oli tegu kingitusega – H. Möller kinkis muuseumile oma arheoloogilise kogu, mille ta Rakvere ligidalt Reinapi Kääpa mäest oli mitme aasta jooksul välja kaevanud.⁸⁷¹ See tõi kaasa muutuse muuseumi poliitikas arheoloogilise valdkonna suhtes. Harri Moora on kirjutanud, et juba aastate eest oli Rakvere kihelkonna Tõrma küla Reinapi talu peremees Tenneberg kinkinud ERMile suurema kogu pronks- ja raudasju, mis olid leitud talu maal Kivimäel olevast kivivarest.⁸⁷² Kuna leiud olid saadud osalt põllu kividest puhastamisel, osalt kaevamistel, mida olid toimetanud *mitte-asjatundjad*, siis puudusid täpsemad teated kalme ehitusviisist ja asjade leiusuhteist.⁸⁷³ Möllerit mainitud ei ole, aga on võimalus, et tema kaevas asjad välja ja oli see *mitte-asjatundja*.⁸⁷⁴ Reinapi kalme oli üks esimesi, mida prof Aarne Michael Tallgren iseseisvunud Eestis

⁸⁶⁵ Protokollid II. Lk 145.

⁸⁶⁶ **Gustav Matto.** Etnograafiliste esemete kogumine 50 a. tagasi. Mälestusi Eesti Rahva Muuseumi tegevusest tema algusaastail. ERM EAV 16. Lk 4.

⁸⁶⁷ Samas.

⁸⁶⁸ Protokollid I. L 98.

⁸⁶⁹ Arheoloog Andres Tvaari andmetel (10. dets. 2010) võis annetuse ERM-le teha näitleja Hartius Möller või tema isa Hans Möller. Möllerite sugu elas Tõrma külas ja oli väljapaistvalt ärksa meelega. Hans oli Rakvere Kolmainu koguduse võõrmünder ja mõisa aidamees, Hartius (sünd. 1885) lõpetas Rakvere linnakooli, oli a-st 1907 Vanemuises näitleja. Viimane persoon tundub loogilisem, sest ERMil oli side Vanemuisega.

⁸⁷⁰ Protokollid I. L 111.

⁸⁷¹ Protokollid II. Lk 134.

⁸⁷² ERMi peakataloogi järgi on küll Reinapi kalmest pärit neli eset, millest ühe kinkija on teadmata, üks on saadud Koltsilt ja kaks Tannbergilt. Kõik need leiud deponeeriti Tartu Ülikooli 1923. – ERM peakataloog 10.

⁸⁷³ **Harri Moora.** Üks varema raua-aja kalm Põhja-Eestis. – *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat II*. Tartu, 1926. Lk 187.

⁸⁷⁴ ERMi dokumentide põhjal ei saa väita, et Möller oleks midagi muuseumile toonud ja tema kingitused-annetused ei kajastu.

arheoloogiliselt kaevas. 1914. aastal teatas muuseum juba, et ülesandeid laien- datakse *muinasteaduslise (arhæoloogilise) osakonna* asutamisega. Lisaks Mölleri kogule oli ERM saanud kingituseks Valga õpetajalt Johannes Kergilt muististekogu Saaremaalt Kärla kihelkonnast ning kaupmees Jaan Marguselt leiud Kirepist Rõngu kihelkonna Uderma valla Raudsepa talu Jaani mäest.⁸⁷⁵ Inimestel soovitati küll mitte ise kaevama hakata, aga leitud muinasasjad paluti kõik muuseumile tuua. Samuti paluti teatada muuseumile kohtadest, kus midagi võiks leida.⁸⁷⁶ Seda oli üliõpilane Helmi Reiman juba varemgi silmas pidanud. Välitööde aruandes oli ta lisaks etnograafilisele materjalile eraldi välja toonud sellised paigad, kus olid ilmselt vanad asulakohad ja kust oli rahva teadete järgi palju *kiviaegseid* asju kündmisel välja tulnud. Näiteks: *Neli viimast talu ühes Karussaare veskiga on Elbi-Saare pääl, kõrge rünk põlise asustusega, maast on rahasi ja poolik kivikirves välja tulnud.*⁸⁷⁷

Hoolimata muuseumisse kogunenud arheoloogilistest leidudest ei saanud arheoloogia päris omaette osakonda ERMis kunagi.⁸⁷⁸

Numismaatiline ehk *vanade rahade* kogu, mis oli saadud osalt muinas- leidude juurest, osalt ainult rahaleidudena, koosnes 1914. aastal umbes 5000 esemest. Sisaldas see suures osas Vene vaskraha, aga ka väärtuslikke vanu ordurahasid. Selle kogu korraldamise ja nimekirjade koostamise eest vastutas ÕESi koguhoidja ja Balti rahade asjatundja Eduard Frey.⁸⁷⁹ Numismaatikat käsitleti koos arheoloogiaga.

Ülevaate 1916. aastal ERMi laekunud arheoloogilistest esemetest on leidude kaupa kirjutanud Gustav Matto, kelle hoole all need esemed muuseumis olid.⁸⁸⁰

8.5. Sõjaosakond

Maailmasõja jäädvustamiseks otsustas muuseum asutada eraldi sõjaosakonna. Ettepaneku tegi Karl Eduard Sööt koosolekul 18. novembril 1914.⁸⁸¹ Detsembris 1914 saadeti sellekohane teade kõigile ajalehtedele.⁸⁸² Rahvale selgitati, et sõjad on alati olnud kultuuritegurid, on kultuuri nii hävitanud kui ka tõstnud.

⁸⁷⁵ *Eesti Rahva Muuseum 1914*. Lk 9–10.

⁸⁷⁶ Muuseumi kavatsused ja ülesanded lähemas tulevikus. – *Eesti Rahva Muuseum 1913*. Eesti Rahva Muuseumi väljaanne nr. 8. Tartu: Postimees, 1914. Lk 45–46.

⁸⁷⁷ Kolga-Jaani khk. 1912 ja 1913 a. Helmi Reiman. ERMA TAp 85. Lk 6.

⁸⁷⁸ Kui 1927. aastal avati Raadil uus püsiekspositsioon, olid arheoloogilised väljapanekud kahes ruumis, koostajateks Harri Moora ja Marta Schmiedehelm. Lisaks ERMi esemetele olid seal leiud ülikooli arheoloogia kabinetist ja ÕESist. – **Marleen Nõmmela**. Rahvusmuuseum rahvusriigis. Eesti Rahva Muuseum 1920–1940. – *Eesti Rahva Muuseumi 100 aastat*. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 2009. Lk 142.

⁸⁷⁹ *Eesti Rahva Muuseum 1914*. Lk 10.

⁸⁸⁰ **Gustav Matto**. Muinasleiud, mis 1916. a. jooksul Muuseumi tulnud. Lk 19–28.

⁸⁸¹ Protokollid II. Lk 188.

⁸⁸² Sõja osakond Eesti Rahva Muuseumi juurde! Kõikidele E. lehtedele saadetud 8. XII 1914. ERMA n 1, s 47. Lk nr-ta.

Eeskujuks seati lätlasi, kes juba kogusid sõjamaterjali Riia muuseumisse. Loodavasse sõjaosakonda loodeti koguda materjali eelkõige eesti sõjameeste kohta – fotosid, eluloolisi andmeid, sõjakirjeldusi, aga ka sõjariistu ja -riideid, saadud aumärke jne.⁸⁸³ Samas oli kirjas, et osakonnale on juba kingitustega alus pandud. Sõjaväljal langenud leitnandi Johannes Pardi vend oli saatnud muuseumisse tammepuutüki mälestuskirjaga Pardi haualt, lõhkenud granaadi ja Austria padruni.⁸⁸⁴ Leitnant Part teenis 146. polgus ja langes 4. septembril 1914.⁸⁸⁵ *Postimehe* toimetaja Jaan Tõnisson oli juba lubanud kinkida muuseumile Saksa sõduri mundri.⁸⁸⁶ Ilmselt jäi see Tõnissoni heaks kavatsuseks, sest ERMi kogudes märke sellisest annetusest puudub. Küll on aga Tõnisson toonud kaks sinelit, soldati saapad, ranitsa, telgiriide, püssitikke, kiivri ja püssi. Täna on ERMis püss.⁸⁸⁷ Kokku toodi ligi paarkümmend mitmel moel sõjaga seonduvat eset. Muuseumile saatsid asju Julius Kuperjanov (tükk saksa traataeda ja lendlehti), Hans Laipmann (kõlbmatu Austria kuulipilduja), Luiga (*kaks sakslaste näokatet mürkgaasi vastu*, ilmselt gaasimaski). Kas kõik tollased sõjaga seotud esemed on Esimese maailmasõjaga seotud, saab vaid oletada, sest sel ajal ei olnud veel jõutud korralikult välja kujundada hilisemat täpset esemete vastuvõtu korda.⁸⁸⁸ Korjamisraamatutest võib leida esemeid, mis on sõja-aastatel muuseumi saadetud.⁸⁸⁹ Kokku moodustus nn *Sõjamuuseumi kogu*, mis koosnes peamiselt Vabadussõja-aegseist esemest ja sõdurivarustusest.⁸⁹⁰ Täna-seks enamikku esemetest muuseumis enam ei ole. Osa sõjaosakonna esemeid, mida sõjajärgse inventuuri käigus ei leitud, kanti maha 1952. aastal.⁸⁹¹ Suurem osa esemetest, 86 eset, anti üle Eesti NSV Riiklikule Ajaloomuuseumile.⁸⁹² Kokku anti üle 1466 etnograafiamuuseumi spetsiifikale mittevastavat eset.

Sõjaosakonna kõige suurem osa olid fotod. Enamik neist oli muuseumile saadetud, kuid osa olid muuseumitöötajad ka ise toonud. Fotograafidest, kelle Esimese maailmasõja teemalisi fotosid muuseumis on ja kes ise sõjas pilte tegid, tuleb eelkõige mainida Johannes Pääsukest ja Jacob Bockmanni. Osa Pääsukese pildistustest laekus kohe ERMile, osa aga aastakümneid hiljem pärijate vahendusel. Sõjafotosid tõid muuseumile ka Gundemar Neggo, soome

⁸⁸³ *Eesti Rahva Museum 1914*. Lk 9.

⁸⁸⁴ Sõja osakond Eesti Rahva Muuseumi juurde! Kõikidele E. lehtedele saadetud 8. XII 1914. ERMA n1, s 47. Lk nr-ta.

⁸⁸⁵ Eesti Rahva Museum Ainelise vanavara Korjamise raamat nr 284a, 1914.

⁸⁸⁶ Sõja osakond Eesti Rahva Muuseumi juurde! Kõikidele E. lehtedele saadetud 8. XII 1914. ERMA n1, s 47. Lk nr-ta.

⁸⁸⁷ Eesti Rahva Museum Ainelise vanavara Korjamise raamat nr 284c, 1915.

⁸⁸⁸ **Kairi Kaelep**. Eesti Rahva Muuseum Esimese maailmasõja aastail. Lk 23.

⁸⁸⁹ Samas.

⁸⁹⁰ ERM D 29:1–121.

⁸⁹¹ TA Presiidiumi protokoll nr. 28, 28. V 1952.

⁸⁹² Väljaande akt nr 139, 8. 1953. Aluseks ENSV TA Presiidiumi protokoll nr 10, 23. veebr. 1951. Lisa 59 lehel.

etnograaf Lauri Kettunen jt. Mitmed sõjafotod on ERMile toonud ilmselt Julius Prisko ja Karl Eduard Sööt.⁸⁹³

Sõjaosakonna esemetest tehtud näitus oli otsene tagasiside rahvale ja sai erakordselt suure populaarsuse osaliseks.⁸⁹⁴

8.6. Kodutööstuse osakond (toimkond)

1913. aasta algul tegi Jaan Tõnisson ettepaneku avada käsitöö elustamiseks muuseumi juures *käsitööde oskusline osakond*. Muuseum ei võtnud ettepanekut vastu, sest leiti, et kogumistöö on hetkel kõige olulisem. Loodeti, et käsitöö ja selle nõustamine jäävad seltside ülesandeks, esemete hoidmise oli aga muuseum lahkesti nõus enda peale võtma.⁸⁹⁵

1916. aastal valitud kodutööstuse toimkonda võib pidada loodetud osakonna korraldajaks. Kaugem eesmärk oli sõnastatud: *Kuidas võiks neid kunsti mõtteid elusse viia, mis Muuseumi kogud rahvariiete ja tarbeasjade näol pakuvad*.⁸⁹⁶ Eelkõige pidi töö olema rahvalgustuslik ja jätkama suunda, mida juba rohkem kui kümme aastat tagasi hakkasid propageerima meie kunstnikud eesotsas Kristjan Rauaga. Muuseumi kasvanud kogud oleksid olnud sellele tööle heaks baasiks. Teiseks põhjuseks toimkonda asutada oli, et vanade esemete eeskujul tehtud kaasaegset käsitööd oleks võimalik muuseumi tuluks müüa. Nõudlus oli olemas. Detsembris tuli Petrogradist Rahvatööstuse Edendamise Seltsilt ettepanek avada Tartus seltsi osakond, et sel teel eesti kodukäsitööle väljaspool kodumaad turgu leida. Seltsil oli pealinnas oma kauplus. Jäädi äraootavale seisukohale.⁸⁹⁷ 1917. aasta alguses otsustas juhatus seda ettepanekut mitte toetada, sest põhikirja järgi läheks osakonna tegevuse lõpetamise puhul selle vara peaseltsi kätte Petrogradi. Samas võeti vastu otsus, et kodutööstuse toimkond tegutseks aktiivsemalt ja nii kujuneks ka siin eraldi selts välja.⁸⁹⁸

Muuseumi tegevuse ülevaates 1916. ja 1917. aasta kohta tõdeti, et seni ei ole suudetud toimkonnas midagi ära teha. Selle töö korraldamiseks oleks vaja olnud tervet organisatsiooni ja ka algkapitali.⁸⁹⁹ Perspektiivi nähti muuseumiesemete mustrite pildistamises ja publitseerimises. Konkreetse sammuna võeti muuseumi tööle Sale Pintmann, kes Helmi Neggo juhatusel mustreid esemetelt maha joonistas. 1917. aasta suvel oli muuseumis lisaks kolm õpilast seda tööd tegemas.

⁸⁹³ Väljaande akt nr 139, 8. 1953. Lk 28–31.

⁸⁹⁴ Vt peatükki *Näitusetevendus*.

⁸⁹⁵ Protokollid I. L 99.

⁸⁹⁶ Protokollid II. Lk 292.

⁸⁹⁷ Protokollid II. Lk 348–349.

⁸⁹⁸ Protokollid II. Lk 354–355.

⁸⁹⁹ *Eesti Rahva Muuseum 1916 ja 1917*. Lk 18.

Toimkonna liige Alma Johanson kasutas neid jooniseid oma kursustel. Kursustel valminud kaasaegsed käsitööd olid aga originaalidega kõrvuti välja pandud nii Tallinna kui Tartu põllumeeste seltsi näitustel.

Otseselt võttes ei olnud selles vallas tegu täitumatu unistusega, sest mingid tulemused tööl olid. Lootused olid olnud aga palju suuremad.

Sellesuunaline tegevus, traditsioonilisest rahvakunstist eeskujude andmine kaasaegsele käsitööle sai Eesti Vabariigi ajal ERMi kui rahvusmuuseumi üheks põhiülesandeks.

8.7. Võõraste rahvaste osakond

Kavatsus lisaks eesti rahvakultuuri esemetele ka teiste rahvaste materjali koguda oli muuseumi algaastatel korduvalt plaanis. Konkreetselt võeti osakonna asutamine arutlusele 1915. aasta alguses üldkoosolekul, sest erinevaid teid pidi oli juba muuseumi algusest saadik kogudesse laekunud soome ja ka kaugemate rahvaste etnograafilisi esemeid. Loodeti kaasata meremehi, kes oma reisidelt muuseumile esemeid tooks. Muuseumi usaldusmees Johan Linde Pärnust lubas sellele igati kaasa aidata. Arutleti, kas muuseumis ikka jätkub ruumi võõr-rahvaste esemetele. Teisalt leiti, et need on teadustöös võrdlusmaterjalina väga olulised, ning otsustati lõpuks siiski sellega tegelema hakata.⁹⁰⁰ Otsesest tulemust sellel otsusel ei olnud. Ka meremeeste kaasamise plaan ei läinud käiku Johan Linde surma tõttu samal aastal.

Ometi oli see unistus, mis täide läks. 1920ndate teine pool tähendas ERMile märkimisväärset sammu soome-ugri uurimissuunal. 1928. aastal avati Raadi mõisahoone kahes toas nn hõimurahvaste osakond ehk ekspositsioon.⁹⁰¹ See suund on püsinud olulisena kuni kaasajani.

8.8. Korteriküsimus

Eesti Rahva Muuseumi rajamisega sai alguse mitte ainult süstemaatiline kultuuripärandi kogumine, vaid ka lõputu võitlus selle säilitamiseks vajalike tingimuste eest.⁹⁰² Ruumiküsimus oli päevakorral muuseumi asutamisest peale, sest tuli leida peavari nii kogutavale vanavarale kui ka päranduseks saadud Hurda kogudele.⁹⁰³ Juba esimesel tegevliikmete koosolekul 14. aprillil 1909 pidas Villem Reiman seda eriti tähtsaks, sest oli oodata, et varsti antakse muuseumile üle mitmed kogud.⁹⁰⁴

⁹⁰⁰ Protokollid II. Lk 209–210.

⁹⁰¹ **Marleen Nõmmela.** Rahvusmuuseum rahvusriigis. Lk 145.

⁹⁰² **Piret Õunapuu.** Eesti Rahva Muuseumi majaehitamise lugu 1909–1918. – *Mäetagused* nr 20. Tartu, 2003. Lk 146.

⁹⁰³ Hurda rahvaluulekogud tõi Oskar Loorits Helsingist ära alles 21. juunil 1927.

⁹⁰⁴ Protokollid I. L 3.

Ruumide muretsemist ja nende haldamist on dokumentides sel perioodil järjepidevalt nimetatud *korteriküsimuseks*. Ometi algasid kohe ka arutelud muuseumi oma maja ehitamise üle. Korteriküsimus oli tegelikult ka majaküsimus ja tähendas selles kontekstis muuseumi oma kodu.

Täpsem arutelu ruumide üle toimus järgmisel päeval juhatuse koosolekul. Üks seisukoht oli, et hakata kohe muuseumi ehitamise peale mõtlema: osta krunt ja teha sinna esialgne ehitus, mis hiljem tulevase muuseumihoonega liidetakse. Oli ka vastupidine arvamus – kuna pole veel teada, missugust hoonet just vaja on, peaks ehitusega ootama. Samuti oleks ehitamine halvanud rahaliselt muuseumi kõik teised tegevused. Otsustati paluda, et EÜS ehitaks oma majale juurde ajutised muuseumiruumid ja annaks need üürile.⁹⁰⁵ Koosolek otsustas: *Museumi oma maja ehitust alaliselt silmas pidada ja selle pääle mõtelda, kuidas jäädava hoone ehitust teoks teha.*⁹⁰⁶ Samal päeval valiti nn korteritoimkond, kes pidi hakkama tegelema muuseumile ruumide otsimisega.⁹⁰⁷

Kus siis muuseum asus, kui ta oli ametlikult asutatud? Juhatuse koosolekuid peeti esimesel paaril aastal Eesti Üliõpilaste Seltsi, Liivimaa Linna-Hüpoteeği Seltsi, *Postimehe* toimetuse ja kõige rohkem Vanemuise ruumides.⁹⁰⁸ Esimesi muuseumile laekunud esemeid hoiti Kristjan Raua korteris ja maalimiskursuste ruumides, Oskar Kallase korteris ja Karl Eduard Söödi trükikoja ruumides.⁹⁰⁹

Esimese suve jooksul kasvasid kogud juba niivõrd, et Jaan Tõnissoni volitati pidama Vanemuise seltsiga läbirääkimisi, et selts annaks muuseumile kasutada keskmisest suurema ruumi seltsimaja kolmandal korrusel, kus saaks kogud klaaskappidesse paigutada.⁹¹⁰ Järgmisel aastal sai selgeks, et plaan teha EÜSi majale juurdeehitus ei teostu.⁹¹¹

Hoogustunud vanavarakorjamise taustal seisis muuseum küsimuse ees, kas hakata kusagilt näituse- ja hoidlapinda üürima või ehitada ise maja. 1910. aasta lõpus oli juhatuse koosolekul küsimus tõsisel kaalumisel. Vähegi sobilike ruumide üüriks tuli arvestada 500 rubla aastas. Sellest lähtuvalt tundus mõistlikum ehitada maja. Arvati, et 10 000 rubla peaks majaehituseks piisama. Sobivat krunti Tartu kesklinnas aga saada polnud. Üheks võimaluseks soodsatel tingimustel ehituskruunt saada oli osta see Eesti Noorsoo Kasvatuse Seltsilt (ENKS). Heinrich Koppel arvas, et mõistlik oleks ehitada muuseumihoone EÜSi naabruses Viljandi tänaval asuvale ENKSi Tütarlaste Gümnaasiumi krundile, sest siis aitaksid ka kooli kasvandikud tööle kaasa. Kristjan Raua kui korjamistoimkonna esimehe kindel seisukoht oli, et eelkõige tuleks raha

⁹⁰⁵ Protokollid I, 17.

⁹⁰⁶ Samas.

⁹⁰⁷ Toimkonda kuulusid proviisor Johannes Kaart ja Vanemuise lavastaja Karl Menning.

⁹⁰⁸ Protokollid I.

⁹⁰⁹ **Gustav Matto.** Etnograafiliste esemete kogumine 50 a. tagasi. Mälestusi Eesti Rahva Muuseumi tegevusest tema algusaastail. Käsikiri. ERM EAV 16/1, 12.

⁹¹⁰ Protokollid I. L 19.

⁹¹¹ Sellest Georg Hellati rahvusromantilises stiilis projekteeritud hoonest arvatakse eesti rahvusliku arhitektuuri ajalugu.

kulutada aktiivsele kogumistöele. Majaehituseks peab aga linn platsi andma ja kunagi tuleb sinna rajada monumentaalne ehitis.⁹¹² Lisaks sellele, et esemetel oleks kindel ja turvaline hoiukoht, oli oluline neid ka eksponeerida.

Küsimus oli, kuidas ikkagi maja ehitamiseks raha saada. Tõnisson ja Koppel arvasid, et tuleks pöörduda EÜSi vilistlaskogu ja kõigi jõukate isamaaliste inimeste poole. Loodeti, et kui juba 5000 rubla koguneb, saab ülejäänud laenata. Kallas arvas, et on võimalik ka ÕESilt raha saada, sest oli selts ju oma kogud muuseumile deponeerinud ja peaks nende hoiutingimuste pärast muret tundma.⁹¹³

1911. aasta alguses otsustati Peeter Põllu ettepanekul eraldada majakapital muudest kuludest, et seda kogumiseks ei kasutataks ja moodustati majaehituse erifond.⁹¹⁴ Aluseks määrati 700 rubla lillemuügi tuludest.⁹¹⁵ Esialgne plaan muuseumi maja Eesti Noorsoo Kasvatuse Seltsilt ostetavale platsile ehitada ei leidnud aga asjatundjate insener Fromhold Kangro, arhitekt Karl Burmani ja Kristjan Raua toetust. Nad laitsid mõtte maha põhjendusega, et plats on väike. Tulevikus võidakse ENKSi Tütarlaste Gümnaasiumi kõrvale ka poeplaste gümnaasium ehitada ja siis ei jätkuks sinna muuseumile ruumi. Samuti arvati plats asuvat tulevasele esinduslikule muuseumile liiga kõrvalises paigas.⁹¹⁶ Nende soovitus oli, et *praegu on veel keset linna muuseumile sündsaid platsisid võrdlemisi odava hinna eest saada, aga nende hinnad tõusevad tingimata ja platsisid võetakse ära, ehitatakse täis.*⁹¹⁷ Nii jäi esialgne plaan seisma ja ehitustoimkonnale tehti ülesandeks hakata energiliselt kruntide hindadega tegelema.

Vahepeal oldigi suures ruumikitsikuses saadud paar tuba Vanemuise teatri kolmandal korrusel.⁹¹⁸ See oli muuseumi töö korraldamise seisukohalt väga suure tähtsusega. Nüüd oli olemas kindel koht, kus oli võimalik vanavarakogujaid vastu võtta ja teele saata. Seal leidsid koha nii oma kogutud kui ka teistelt seltsidelt saadud esemed. ÕESist toodi üle klaaskapid setu ja saarte rahvariietega.⁹¹⁹ Korralikku väljapanekut ei olnud võimalik koostada, sest ruume oli vaja eelkõige esemete hoidmiseks. Vanemuise kolmanda korruse ruumid otsustati alates 1911. aasta sügisest iga päev rahvale avada.⁹²⁰ Suuremate rahvakogunemiste, näiteks kõnekoosolekute puhul korraldati ka erinäitusi teatri ruumides. Samas tõdeti 1912. aasta alguse üldkoosolekul: *Tänini on asjad kõik kastidesse laotult „Vanemuises” lahendamaid ruumisid ootamas ja tunnipalgaline jõud⁹²¹ on nad nimekirjadesse üles tähendanud, et segadusi ära*

⁹¹² Protokollid I. L 21.

⁹¹³ Samas. L 20–22.

⁹¹⁴ Samas. L 27.

⁹¹⁵ **Ferdinand Leinbock**. Eesti Rahva Muuseum 1909–1934. Lk 22.

⁹¹⁶ Kõne all olevast platsist vähem kui 100 meetri kaugusel asub 1994. aastast alates Eesti Rahva Muuseumi näitusemaja.

⁹¹⁷ Protokollid I. L 37.

⁹¹⁸ Vanemuise maja valmis 1906. aastal Armas Lindgreni projekti järgi.

⁹¹⁹ **Gustav Matto**. Etnograafiliste esemete kogumine 50 a. tagasi. Mälestusi Eesti Rahva Muuseumi tegevusest tema algusaastail. Käsikiri. ERM EAV 16/1, 12.

⁹²⁰ Protokollid I. L 40.

⁹²¹ Gustav Matto.

*hoida. [...] Tahab Museum oma ülesannete kõrgusele jääda, siis peavad tal ruumid olema, mis tema otstarvete jaoks on ehitatud.*⁹²²

Kuigi peeti õigeks, et linn peaks muuseumile tasuta ruumid muretsema, oleks see ainult ajutine vahevariant, kuni muuseumi kogud on veel väikesed. Siht tulevikku peaks kindlasti olema oma maja ehitus. Nii nimetati 1911. aastal valitud ehitustoimkond (endine korteritoimkond) uuesti ümber majaehituse toimkonnaks ja 1911 valitud liikmete⁹²³ etteotsa valiti insener-arhitekt Georg Hellat.⁹²⁴ Toimkonna ülesandeks saigi hakata valmistama ehitusplaane ja koguma kapitali.

Igaks juhuks pöördui ka Tartu linnavalitsuse poole palvega saada muuseumile ehituskrunt. Krunti küll ei antud, kuid 1912. aastal lubati muuseumile Gildi 8 suure linnamaja üks korter tasuta kasutada. Ning ikkagi oli põhjust 1912. aasta aruandes kirjutada: *Nõnda on siis muuseum ajutiselt korteriküsimusest üle saanud. Kuid antud ruumid on juba nüüd liiga kitsad muuseumi kogude jaoks, kui veel selle peale mõelda, et raamatukogu paar tuba ära võtab. [...] Oma maja ehitamise peale peab mõtlema.*⁹²⁵

Saadud korter parandati muuseumi kulul, kusjuures Fromhold Kangro juhatas töid tasuta ja tööline J. Rebane küsis erakordselt madalat palka.

Hakati ette valmistama ka muuseumi sisustust. Arhitekt Johannes Gahlnbäck Peterburist saatis muuseumi uute ruumide sisseseade joonised. Juhatus ja majaehitustoimkond arutasid need ühisel koosolekul läbi ja saatsid ära kirja Soome Oskar Kallasele, kes pidi dr Axel Olai Heikeli ja teiste asjatundjatega läbi rääkima, missugused peaksid olema muuseumiapid ja vitriinid.⁹²⁶ Kahjuks ei saanud aga Kallas haiguse tõttu Helsingisse minna ja ülesanne delegeeriti tol ajal Soomes olnud Gustav Suitsule.⁹²⁷ Selle kohta, mida soomlased Gahlnbäck'i joonistest arvasid, muuseumi arhiivis teateid ei ole. Kuid enne, kui nende plaanide järgi kappe tegema hakati, otsustas juhatus ka mujalt jooniseid muretsema. Nii telliti 1913. aastal muuseumi sisustuse joonised ka Soomest arhitektilt Toivo Salervolt, kes oli suure osa Soome Rahvusmuuseumi sisseseade autor.⁹²⁸ 1913. aasta suvel kolitigi Gildi tänava remonditud korterisse. Sellele vaatamata oli põhjust muretsemiseks: *Ruumipuudusega on tegemist. Tartu linna lahkesti antud ruumid on kitsad isegi etnograafilistele kogudele. Ja tulekardetavad! Ei pääse kauemat aega muuseumi oma maja ehitamisest mööda. Majaehituse kapital on seni väike, natuke üle 2000 rubla, kuna vähegi ajakohane ehitus vast ehk 100 000 rubla maksma läheks. Muidugi võiks maja osakaupa ehitada. Kas maja ehitada? Kust raha saada? Seda kõik otsustavad küll muuseumi sõbrad,*

⁹²² *Eesti Rahva Muuseumi 1911. aasta tegevuse ülevaade.* Lk 4.

⁹²³ Jaan Tõnisson, Heinrich Koppel, Johannes Kaart, Jüri Tõnisson, arhitekt Karl Burman (Buhrmann) ja insener Fromhold Kangro.

⁹²⁴ *Eesti Rahva Muuseumi 1911. aasta tegevuse ülevaade.* Lk 9.

⁹²⁵ *Eesti Rahva Muuseum 1912.* Lk 12.

⁹²⁶ Protokollid I. L 73–74.

⁹²⁷ Samas. L 75.

⁹²⁸ *Eesti Rahva Muuseum 1913.* Lk 11.

kes ka seni hakatud tööd oma õlgadel on kandnud. Sõprade arv kasvab ja sellega ühes kõvenevad lootused uut otstarbekohast muuseumimaja saada.⁹²⁹

Nagu näha, oldi maja ehitamisega sama kaugel kui muuseumi alguses. Küsimused olid täpselt samad kui esimesel koosolekul: kas ehitada ja kust raha saada?

*Kuna linna poolt antud ruumidesse Muuseumi kogud kaugelt ära ei mahu, raamatukogu ja kogudehoidja jaoks ruumi sugugi ei ole, siis otsustati järgmise aasta alguses saata palvekiri linnavolikogule, et selleks otstarbeks samas majas alumisel korral olev Gildi uulitsa poolne tiiv tarvitusele antaks.*⁹³⁰ Omalt poolt lubas muuseum remondi teha ja edasi kasutada ruume ka kaalutembeldajatel, kes seal korra aastas umbes kolm nädalat tööd tegid. Viimase häda korral oli muuseum nõus isegi renti maksma.⁹³¹ Teine palvekiri otsustati saata Liivi maa-päevale, et hankida neilt 3000 rubla muuseumi sisseseade soetamiseks tingimusega, et seda kolme aasta jooksul 1000 rubla kaupa välja makstakse.⁹³²

Varasemaid korteritoimkonna protokolle ei ole säilinud või pole koosolekuid üldse protokollitud. Esimene protokoll pärineb 9. aprillist 1914. Muutunud oli toimkonna koosseis: kõrvale olid jäänud mõlemad Tõnissonid ja Hellat, asemele valitud majaomanik Georg Lellep, proviisor Heinrich Luht ja linnaameti insener Viktor Pihlak Tallinnast. Protokolliraamatust selgub, et lisaks suurtele üldeesmärkidele nagu krundi muretsemine ja rahakogumise organiseerimine oli selle toimkonna õlul ka kõigi olemasolevate ruumidega seotud haldus- ja remondiküsimused ehk nagu koosolek ise väitis: *praeguse korteri korrastpidamise ja parenduse tööd.*⁹³³

Tänu suurkogumistele olid muuseumi varad aasta-aastalt kõvasti kasvanud ja olemasolevad ruumid väikseks jäänud ega vastanud enam sugugi muuseumi vajadustele ja tuleohutusnõuetele. See sundis kogu aeg otsima majaehituse võimalusi. 1915. aastal kavatseti Georg Lellepi ettepanekul moodustada Estonia teatri eeskujul maja ehitamiseks osaühing. 31. jaanuaril toimunud ERMi liikmete ja tegevliikmete koosolekul võttis ta sõna: *Kas ei leitaks abinõusid, kuidas majaehituse jaoks suuremaid kapitalisid kokku panna, sest kopikate viisi korjates ei saa kunagi nii kaugele, et jõuaks sajatuhandelist maja üles ehitada? Kas ei asuks iseseisev osatühisus elusse? Osatähtede ostjaid ehk leiduks. Siin võiksid iseäralist abi üliõpilased tuua. Kes osatähtede müümist õhutaksid. Kui osatähe hind u. 25 rbl määrata, siis võiks julge olla, et mõne aasta pärast meil niipalju kapitali koos on, et ehitama võiks hakata. Maja plaanide kavatsustega tuleks aegsasti tööle hakata.*⁹³⁴ Uus majaehituse toimkonna liige arhitekt

⁹²⁹ Eesti Rahva Museum 1913. Lk 46.

⁹³⁰ Protokollid II. Lk 130–131.

⁹³¹ Samas. Lk 131.

⁹³² Samas.

⁹³³ Eesti Rahva Muuseumi Ehituse toimekonna protokollid. 9. apr. 1914 – 24. III. 17. ERMA f 1, n 1, s 18. L 2.

⁹³⁴ Protokollid II. Lk 219–220.

J. Kukk⁹³⁵ oli juba maja projekti valmis teinud.⁹³⁶ Lellepi ülesandeks jäi ka osaühingu põhikiri välja töötada. Arvati, et maja jaoks koos sisseseadega läheb vaja umbes 200 000 rubla.⁹³⁷ Vahepealse aja kohta on protokolliraamatusse kirjutatud ainult: *1915 ja 1916 aa jooksul harutati ja töötati välja Museumi majaehitamise osaiühisuse põhjuskiri ja peeti nõu maja platside üle Tartus. Tegelikka samme takistas sõda.*⁹³⁸

Tegelikult võttis kogu asjaajamine sõja tõttu palju rohkem aega ja alles 16. detsembril 1916. sai advokaat Jüri Parik juhatuse koosolekul Eesti Rahva Muuseumi majaehitamise aktsiaseltsi põhikirja projekti ette lugeda. Ühingu nimeks kinnitati *Osaiühisus Eesti Rahva Museum*, põhikirjas otsustati aga veel parandusi sisse viia ja rahalised maksed kindlaks määrata. Osaiühisus sai sellel koosolekul oma loojalt Georg Lellepilt kaasa 100 rubla.⁹³⁹

Põhikirja vastuvõtmiseni jõuti alles 1917. aasta veebruaris liikmete ja tegevliikmete üldkogul ja see ei läinud sugugi kergelt. Koosoleku juhataja Oskar Kallas rääkis kõigepealt muuseumi maja vajalikkusest ja ehitamise plaanide ajaloost: *Iseenesest mõistetav on, et kogud oma täielikule väärtusele tõusevad hää ja otstarbekohase väljapaneku läbi. Rahvateaduslikud kogud kastides on niisama kui raamatukogugi – neid ei saa tarvitada ega viljakaks teha, isegi terve korjamise mõte võib kahtlaseks minna. Sellepärast hakati juba aegsasti Museumi seltsi esimestel tegevusaastatel majaehitamist plaanitsema ja selleks kapitali koguma. Nõuded uue maja kohta kasvasid koos kogudega. Kui ennem 10 000 rublaga majaga arvati algust teha, siis oleme nüüd nii kaugemale jõudnud, et alla 500 000 rubla vaevalt midagi hääd ja ajakohast ehitada saab. Ei ole veel kindlat platsi leitud, sellepärast ei saa ka maja plaani kohta lõplikke nõudeid üles seada. Muidugi tuleks selleks võistlus välja kuulutada ja lootus on, et siin meie oma arhitektid midagi meie oludest võetud, rahvakunsti päälle põhinevat looksid. Hääd materjali võiksid siin anda meie maa talu hooned.*⁹⁴⁰ See viimane väide eeldab ilmselt rahvusromantilist arhitektuuri ja mitte otsest eeskuju rehielamust.

Edaspidi läks aga tormiliseks aruteluks Eesti Rahva Muuseumi ja uue asutatava osaiühisuse vahekorra üle, samuti selle üle, kuidas raha hankida ja jagada. Tuletati meelde, et Georg Lellep on põhikirja eelnõu juba rohkem kui aasta tagasi välja töötanud. Lõpuks otsustati asutada ühisus nimega *Eesti Rahva Museumi Maja* ERMile maja ehitamiseks, selle sisseseadmiseks ja ülalpidamiseks.⁹⁴¹

⁹³⁵ Eestis ei ole olnud ühtegi arhitekti, kelle perekonnanimi oleks Kukk. Suulised andmed arhitektuuriajaloolaselt Mart Kalmult 4. dets 2010.

⁹³⁶ Samas. Lk 229.

⁹³⁷ Samas. Lk 227–228.

⁹³⁸ Eesti Rahva Muuseumi Ehituse toimekonna protokollid. 9. apr. 1914 – 24. III. 17. ERMA f 1, n 1, s 18. L 4.

⁹³⁹ Protokollid II. Lk 335–336.

⁹⁴⁰ Protokollid II. Lk 381.

⁹⁴¹ Samas. Lk 381–384.

Järgnevad ärevad ajad tegid ühisuse asutamise küsitavaks ja lõpuks mõtte- tuks. Nii otsustati aprillis toimunud juhatuse koosolekul osatühisuse asutamist edasi lükata, kuni uued määrused aktsiaühisuste kohta välja töötatakse. Seevastu rahakorjamist kavatseti täiel hool jätkata.⁹⁴²

Samas hakati muuseumile juba maja ehitamiseks krunte pakkuma. Üks variant, mida tõsisemalt arutati, oli P. Kase pakutud plats Riia tänaval 65 000 rubla eest. Lõpuks aga otsustati sellest siiski loobuda, sest kaks vakamaad tulevase muuseumi hoonele oleks kindlasti liiga väha.⁹⁴³ Muuseumi krundi, kas majadega või ilma, ostmise juures peeti kõige olulisemaks, et hind oleks selline, millega krundi edasimüümisel ükskõik mis ajal kahju ei saaks. Krundi ostmi- seks oli muuseumil umbes 40 000 rubla kogunenud. Lisaks üldisele asjaaja- misele nõudis ka raha korrektne kogumine ja kviitungite kirjutamine suurt tööd ning seetõttu otsustati ajutine palgaline abijõud ametisse võtta.⁹⁴⁴ Täpsemad andmed selle mõtte teostamisest aga puuduvad. Ilmselt vähenesid rahalaeku- mised ning ühisuse tegevus ei olnud väga aktiivne.

Eesti Rahva Muuseumi ajaloos on olnud kummalisel kombel suurte tegude ajendiks just kurvad sündmused.⁹⁴⁵ Enneolematu innu muuseumi eest seismisele ja hoo raha kogumisele andis tulekahju 1917 aasta jaanuari lõpus Gildi tänava majas, kus kogud asusid. Tuli pääses lahti sõjaväele kuulunud ülemistes ruumi- des, kus tehti desinfektsiooni. Õnneks jõuti see kustutada enne, kui tuli muu- seumi kogudeni jõudis. Lisaks tuletõrjele saabusid kustutustöödele kiirelt ka EÜSi liikmed, kes olid oma seltsimajas viibides sõnumi saanud.⁹⁴⁶ Teade tule- kahjust ilmus lehtedes. *Postimees* kirjutas: *Suures linna majas Kүүtri ja Gildi uul. nurgal, kus teisel korral Tartu maksuvalitsus ja E. R. Museum asu leidnud, on ülemised kaks korda sõjaväe käes. Kolmandal korral, otse selle ruumi pääl, kus muuseumi kogud paigutatud, pääses laupäeva öösi 28/29 skp tuli lahti, mis meie rahvuslase muuseumi kalliväärtuslisi kogusid tõsiselt ähvardas.*⁹⁴⁷ Samas tehti juba ka üleskutse korjata muuseumile raha uue maja tarvis. *Kas või kopikute kaupa korjame tarviliku kapitali kokku. ½ miljonist ehk aitaks – see teeb iga eestlase kohta ainult 50. kop. Kas see tõesti palju on?*⁹⁴⁸ Siit saadi mõte reklaamida majaehituseks raha hankimist nn 50 kopika korjandusena. Selle tulemusena hakkas varsti annetusi kokku voolama ligidalt ja kaugelt üle terve maailma, kus vaid eestlasi elas. Väikesed, aga rohkearvulised toetussummad

⁹⁴² Protokollid II. Lk 389.

⁹⁴³ Protokollid II. Lk 389–390.

⁹⁴⁴ Protokollid II. Lk 397–398.

⁹⁴⁵ Muuseum asutamise ajendiks oli Jakob Hurda surm.

⁹⁴⁶ **Gustav Matto.** *Etnograafiliste esemete kogumine 50 a. tagasi. Mälestusi Eesti Rahva Muuseumi tegevusest tema algusaastail.* Käsikiri. ERM EAV 16/1, 17–8.

⁹⁴⁷ Tulekahju, mis Eesti Rahva Muuseumi kogusid ähvardas. – *Postimees* nr 24, 30. jaanuar 1917.

⁹⁴⁸ Samas.

kasvasid kiiresti suureks rahaks. Eesti Rahva Muuseumi arhiivis on säilinud suur osa annetustega seotud dokumentatsioonist.⁹⁴⁹

Muuseum avaldas üleskutseid ajalehtedes ja nii võeti annetusi vastu lisaks muuseumile nii *Postimehe* kui *Päevalehe* toimetuses. Annetusi kogusid spetsiaalsed korjajad, kellel olid kviitungiraamatud ja kes toetajatest nimekirju koostasid.

Üllatavalt suur oli annetajate osa, kes olid kodumaast kaugel. Ilmselt tekkis just võõrsil vajadus kodumaa aadet toetada. Nii saabus organiseeritud korjajate kaudu raha 26 paigast väljaspool Eestit.⁹⁵⁰

Dr Oskar Kurik kirjutas Jaroslavlist: *Kui üliõpilasena mööda talusid ja hurtsikuid ringi kolasin vanavara korjades ja viimaks mõne suurema kivimaja juurde jõudsin, siis kujutasin omale tihti ette, kunas kogutud vanavara umbes sarnasesse majasse saab mahutud. Nüüd hakkab see unistus varsti tõeks saama, sest kivid muuseumi maja ehitamiseks veerevad, ehk küll veikesel arvel, üle terve Venemaa Tartu poole. Eesti Rahva Museum on mull alati südame peal olnud ja olen püüdnud tema kasuks teha, mis võimalik. Saadan selle joonega 202 r. 65 k. Muuseumi maja ehitamiseks, summa korjasin Jaroslavli Eestlaste ja mõnede venelaste käest.*⁹⁵¹

Üksikutelt inimestelt otse muuseumile tulnud summad maja ehituse jaoks olid pärit 56 erinevast paigast väljastpoolt kodumaad, kõige eksootilisem vahest Harbiini eestlastelt saabunud 530 rubla.⁹⁵²

Olulise osa annetajatest moodustasid sõdurid, kelle rahaga kaasnenu kirjad rääkisid sügavast soovist isamaalist Eesti Rahva Muuseumi üritust toetada:

Kõrgesti austatud „Postimehe” toimetus!

Lugesin hiljuti Teie austatud lehest, et tulekahju meie Eesti vanavara aita ära hävitada ähvardas. Kui see hirmus õnnetus oleks juhtunud, oleks neist igale arusaajale kodumaa pojale raskeks löögiks saanud. Mitu pikka aastad on meil Muuseumi vanavara korjatud ja kogutud tulevastele põlvedele mälestuseks; võinud mõne minutiga tuleroaks saada. Pärast lugesime hiljemast Postimehe number seda ette võtta mõtet: ehitagem Muuseumile oma maja – 50 kop. igal Eestlasel annetada! Astugem üles Eesti vennad ja õed, ehitagem Muuseumile oma maja! Selleks saadame ka meie kaugel põhjamaa kroonuteenistuses olejad kodumaa pojad iga üks 50 kop. Palume Teid austatud Postimehe toimetus seda raha Muuseumi asjaajajale kätte toimetada ja meid isamaa teenijaid lahkesti vabandada, et meil jõudu rohkemaks aidata ei ole.

*Arhangeeli linnas, Automobili roodus*⁹⁵³

⁹⁴⁹ Majakapitali korjanduse kassadokumendid ja aruanded 1917–1918. ERMA f 1 n 1, s 452.

⁹⁵⁰ *Eesti Rahva Museum 1916 ja 1917*. Lk 40–47.

⁹⁵¹ Majakapitali korjanduse kassadokumendid ja aruanded 1917–1918. ERMA f 1 n 1, s 452. Nr-ta.

⁹⁵² *Eesti Rahva Museum 1916 ja 1917*. Lk 47–55.

⁹⁵³ Majakapitali korjanduse kassadokumendid ja aruanded 1917–1918. ERM A f 1 n 1, s 452. Nr-ta.

Meie Krasnaja Gorka garnisoni Eesti sõjamehed saadame oma vabatahtlised anded ära, mida oleme lahkelt südame soovil kokku pannud Eesti Rahva Museumi maja ehitamise hääks siin juures soovides: leitku samasugust lahket vastu kõla annetuste laine igal pool, kus Eesti poegi ja tütreid elutsemas ja et peatselt võiksid kerkida uue kunstitempli müürid vabal kodumaa pinnal.

*Krasnaja Gorka Jüri kuu 12 päeval 1917. a.*⁹⁵⁴

Ka Eestimaal käis korjandus täie hooga ja kviitungiraamatuid nõuti rohkem, kui muuseum neid välja anda suutis. Samuti on arhiivis hulgaliselt kirju, kus paluti juhiseid ja luba muuseumi heaks raha korjama hakata. Näiteks kirjutas Priipalu preester Aleksander Eller: *Minul on palju kokkupuutumist rahvaga ja on võimalik mõned kopikad raha Eestirahva Museumi heaks korjata. Sellepärast julgen ma oma abi pakkuda ja palun mulle korjanduse raamat saata ühes sellekohase seletuste ja juhisega.*⁹⁵⁵

Eriti aktiivne rahakorjaja oli *Päevalehe* toimetuses kirjanik Jakob Mändmets, kes lehes alatas üleskutseid avaldas ja ka muidu inimesi igati innustada oskas. Tänu temale laekus muuseumile 10 000 rubla.⁹⁵⁶

Eriti hoogsad korjajad olid kooliõpilased, keda suunasid ja juhendasid õpetajad. Tartus, Tallinnas, Pärnus ja Viljandis jagati koolides välja hulk korjamisraamatuid. Samuti võtsid kooliõpilased oma õpetajate kaudu korjandustest osa mitmel pool maal.

Tänu väga heale organiseerimisele ja aruandlusele on täpselt teada nii annetajad kui annetatud summad. Lisaks Jakob Mändmetsale olid korjanduste aktiivsemad organiseerijad Tallinnas Rudolf Hurt ja kooliõpetaja Ado Saar, Pärnus arst Jaan Kukk ning Rakveres kooliõpetaja Ernst Rosenberg.⁹⁵⁷

Lisaks otsestele rahakorjandustele hakati suve poole korraldama ka spetsiaalselt majaehitust toetavaid muuseumipidusid. Tihti eraldati peo tuludest muuseumile kas 50 või 20 protsenti. Selliseid pidusid toimus 57, näiteks korraldasid peo korp! Vironia Moskvast ja Riia Eesti Üliõpilaste Selts. Viimased töid tulu 1016 rubla ja 16 kop.⁹⁵⁸

Hoolimata sellest, et maja tarvis oli välja kuulutatud „50 kopika korjandus“, olid summad, mis tegelikult laekusid, tihti kümneid kordi suuremad. On korjamislehti, mille alusel saab väita, et oligi kogutud ilmselt korralikult igalt inimeselt 50 kopikat. Samas, kui inimesed said ise otsustada summa üle, mida nad ERMi maja tarvis raatsivad loovutada, ületasid need tunduvalt ette antud 50 kopika piiri.

Kindlasti andis korjandustele hoogu 1917. aasta veebruari lõpupoole puhkenud revolutsioon Venemaal, mis ka Eestis tekitas lootusi vabamale korraldusele ja suuremale iseseisvusele. Revolutsioonivaimustus vaibus aga ruttu. Juulis

⁹⁵⁴ Majakapitali korjanduse kassadokumendid ja aruanded 1917–1918.

⁹⁵⁵ Samas.

⁹⁵⁶ *Eesti Rahva Museum 1916 ja 1917*. Lk 15.

⁹⁵⁷ Samas.

⁹⁵⁸ Samas. L 39.

toimunud rahvakongress lõhenes. Suurvene šovinistid nõudsid valitsuselt rahvuspoliitika karmistamist ja vähemusrahvaste venestamise jätkamist.⁹⁵⁹

*Ei olnud kellegil aega siis enam Muuseumi korjanduse peale mõelda.*⁹⁶⁰ Juulikuust alates on selgelt näha korjandusraha vähenemist ja aasta lõpus tuli seisak.

Hoolimata sellest oli aasta jooksul suudetud koguda maja tarvis märkimisväärselt suur kapital – umbes 60 000 rubla. Sellest oli Tartusse laekunud umbes 44 500 rubla ja Tallinnasse 15 800 rubla. Seda ei saa aga võtta kogu aasta täieliku lõppsummamana, sest kokkuvõtete tegemiseks ajaks ei olnud paljud korjamisraamatud koos rahaga veel muuseumisse saabunud.

Rahaväärtuse languse tõttu kaotas aga see summa oma väärtuse ja arvati hiljem, kui ruumide küsimus iseseisvusajal lahenes teisel teel, üldsummade hulka.⁹⁶¹

Majakapitali korjandus näitab, et esimese üheksa aasta jooksul oli muuseumist saanud eestlaste jaoks oma kultuuri kants. Sajad ja lausa tuhanded annetajad nii kodumaal kui sellest palju kaugemal teadsid Eesti Rahva Muuseumi, pidasid seda oma südameasjaks ning tulid talle raskel ajal appi. Muuseum oli jõudnud inimeste südamesse.

Ometi tehti majarahaga, enne kui see oma väärtuse kaotas, üks tõeliselt tulus tehing muuseumile: osteti osa Johannes Gahlnbäcki etnograafiliste esemete kogust.

Keerulise poliitilise olukorra tõttu saadeti kogu esialgu Soome Rahvusmuuseumi hoiule, kus Oskar Kallas, siis juba Eesti Vabariigi saadikuna Soomes, 1919. aastal näituse tegi. Näitus kujunes tänu poliitilisele olukorrale väga populaarseks ja aitas igati kaasa Eesti tutvustamisele laiemale Soome vaatajaskonnale.⁹⁶² Seega majarahaga selle osa väärtus mitte ei kahanenud, vaid kasvas.

Majaehitamise osatähtsuse töö oli järgnevate ärevate aegade sunnil seiskunud. Loodeti, et olude paranedes on ometi võimalik ehitamist alustada. Muuseumi juhatusel läks korda 1918. aasta kevadel saada sõjaväe käest vabanevad ruumid Gildi tänava maja kolmandal ja neljandal korrusel.⁹⁶³ Hoolimata sellest, et ruumide parandamine ja muuseumile kõlbulikuks muutmine nõudsid suuri summasid, oli vähemalt likvideeritud kartus, et üleval võib tulekahju puhkeda. 1919. aastal, kui kogu muuseumi asjaajamine oli Edgar Eisenschmidt'i hoole all, oli ta tulemusteta püüdnud muuseumile saada suurt kolmekordset kivimaja Aia tänaval.⁹⁶⁴

ERMi oma maja ehitamise kavatsused jäid segaste aegade tõttu ometi paberile ja muuseum asus Gildi tänaval kuni 1922. aastani, kui hakati Raadile kolima. Raamatukogu jäi Gildi tänavale kuni 1924. aastani ja kantselei isegi kuni 1926. aastani.

⁹⁵⁹ **Toomas Karjahärm.** Rahvusküsimus suvel. – *Eesti ajalugu V. Pärisorjuse kaotamisest Vabadussõjani.* Tartu : Ilmamaa, 2010. Lk 418.

⁹⁶⁰ *Eesti Rahva Muuseum 1916 ja 1917.* Lk 16.

⁹⁶¹ **Ferdinand Leinbock.** Eesti Rahva Muuseum 1909–1934. Lk 20.

⁹⁶² O. Kallase kiri F. Linnusele 17. XI 1936. ERMA f 1, n 1, s 103.

⁹⁶³ Protokollid II. Lk 411.

⁹⁶⁴ M. J. Eiseni päevik. KM EKLA Fond 24, M 39:5, 1 1/11. 1. 1919.

KOKKUVÕTE

Eesti Rahva Muuseumi asutamine oli olulise tähendusega sündmus eestlaste kultuurrahvaks kujunemise teel. Rahvusliku identiteedi aluseks on oma mineviku tunnetamine, kultuurilise mälu olemasolu. Seni on muuseumi osa rahvusliku kultuuri kontekstis alahinnatud ja käesolev töö püüab sellist vaatenurka kummutada, tõestades muuseumimõtte olulist mõju rahvusliku eneseväärikuse arengule.

Eesti rahvusliku liikumise algus oli olnud lahutamatu seotud kodaniku-avalikkuse kujunemisega. Seltsiliikumise traditsioon oli pärit juba 19. sajandist. Teiste eesti rahvast ühendavate ja kultuuri vallas oluliste tegurite kõrval ei tahtnud *eesti muuseumi* mõtte tol ajal veel vedu võtta, sest haritlaskonna püüdlused olid suunatud selgepiirilistele kultuurivaldkondade poole. Jakob Hurt oli suutnud suunata sajad inimesed koguma rahvaluulet, meie suulise vanavara tähtsus oli selge ja hea eeltöö rahvaluule mõistmiseks ning selle kogumise innustamiseks oli teinud *Kalevipoja* ilmumine. Esemelise vanavara kogumise juurde pöördui hiljem nii Eestis kui kogu Euroopas.

19. sajandi lõpp koos sajandivahetusega oli ajaloo suuri murdepunkte. Kasvas konflikt, sest kõrvuti areneva uuega eksisteeris traditsiooniline vana, nii elamis- kui mõtlemisviisis. Tollase moderniseerumise üheks eesmärgiks oli inimese argikeskkonna muutmine ja see tõi paratamatult kaasa eelneva ümberhindamise. Traditsiooniline talupoeglik eluviis hakkas tasapisi kaotama oma rustikaalset sisu ning samas kasvas haritlaste ring, kes oskas väärtustada selle olemust. Kultuurielus oli ridamisi märgilise tähtsusega sündmusi: loodi Laikmaa ateljeekool Tallinnas ja Raua studio Tartus, toimus esimene eesti kunstinäitus, moodustati Eesti Kirjanduse Selts jne.

Idealiseeritud rahvakultuurist sai ideoloogia, mille abil püüti leida oma minevikust seda, mille üle uhke olla, ja sooviti tõestada maailmale, et ka eestlased on kultuurirahvas. Muutunud situatsioonis tõusis intelligentsi hulgas esile nii Põhjamaade, eelkõige Soome, aga ka Venemaa eeskujul huvi etnograafilise vanavara vastu. See oli uus suund kultuurielus. Juhtivat rolli rahvakultuuri ja -kunsti ülistamise eeskõnelejatena etendasid kunstnikud. Osa kirjanikest, eelkõige nooreestlased, ihalesid aga otse Euroopasse ja *pastlakultuur* oli vaid tülik sel teel.

Uue sajandi esimese kümnendi keskpaigaks oli situatsioon *eesti* muuseumi sünniks küps ja nii oli Jakob Hurda surm vaid ajendiks, soodsaks põhjuseks, et ammu plaanitud ja proovitud ideid konkreetselt ning sihivõrdselt ellu viima hakata. Hurda matusepäeva koosolekul, kus lausuti Eesti Rahva Muuseumi sünnisõnad, sai kokku suur osa mõjukamatest eesti intellektuaalidest. Kurb sündmus võimaldas muuseumile suurepärased vaderid.

1909. aastal ametlikult eluõiguse saanud muuseumi esimese kümnendi jooksul toimus paradigma muutus, kus üksikute haritlaste idealistlikust rahvusromantilisest ideest kujunes välja rahvaga aktiivselt suhtlev laiaulatusliku liikmeskonnaga ja selgete sihtidega mäluasutus. Selle põhjus oli oskus suurelt

mõelda ja kindel teadmine oma töö vajalikkusest. Organisatoorselt ühisusena eksisteeriv ja juhatuse ning toimkondade kaudu tegutsev muuseum oli eraettevõtte, millel puudus igasugune riiklik toetus ja mille baasiks sai lai liikmeskond.

ERMi strateegiad ja praktikad eesmärkide elluviimisel olid suunatud nii muuseumi sisse- kui väljapoole. Esmaoluline tegevussuund muuseumi esimeste aastate jooksul vanavara korjamise ja muuseumile sisu moodustamise näol andis kogu Euroopa kontekstis tähelepanuväärse tulemuse. Muuseumi põhikiri oli sätestanud laiapõhjalised eesmärgid ja kuigi muuseumist kujunes teoreetiliselt juba esimestel aastatel mitmekülgne institutsioon, sai aga praktikas identiteedi alus vanavarast. Ometi suudeti ka teisel olulisel suunal, keskraamatukogu asutamisel, jõuda samaväärsete tulemusteni, mis ei jäänud alla vanavarale.

Muuseumi läbimurre kultuuriruumi oli üllatavalt kiire. Selles küsimuses ei saa mööda minna inimestest, kes olid nende edusammude taga. Oskar Kallas, kes oli olnud juba EÜSi muuseumi loomise juures ja kellest sai ERMi juhatuse esimees kümneks esimeseks aastaks, oli kultuuriavalikkuses vaieldamatu autoriteet. Kristjan Raud oma väsimatu innuga *muinsuse päästmisel* suutis sütitada sadu kuulajaid ja lugejaid. Nende seljataga seisid *Postimees* ja teisedki rahvuslikud ettevõtted, rääkimata paljudest avaliku kultuurielu tegelastest. Eelkõige nende tegevuse tulemus oli, et muuseumisse hakati järjest tõsisemalt suhtuma ja selle tegevust toetama, et kasvas teadmine uue rahvusliku aate sünnist ja arengutest.

Hoolimata sellest, et esimestel aastatel puudusid muuseumil otsesed võimalused tagasisideks ehk oma tulemuste tutvustamiseks kogutud vanavara näituste näol, kasvas ERMi populaarsus. Põhjuseks olid targalt valitud strateegiad. Eelkõige panustas muuseum noortele, just üliõpilaskond innustus muuseumiideest ja viis seda vanavara korjates ellu. Üliõpilased said seda, mida iga noor inimene tahab – huvitavalt ja seiklusrikkalt teenida isamaalist üritust. Samas kasvas muuseum minevikust ja oma rahvast lugupidavat kodanikku tuleviku tarvis.

Suur osa muuseumi tegevusest oli suunatud avalikkusele ja käsitles eelkõige suhtlust rahvaga. Esmatähtis oli tutvustada oma eesmarke, selgitada kultuurimälu tähtsust ja innustada pärandi mõistmisele. Samavõrra sisaldas see ka puhtpraktilisi eesmarke, aidates hankida muuseumile nii raha kui esemeid. Algusest peale oli muuseumi oluline strateegia suhtluses rahvaga tagasiside kõikide inimestega, kes olid muuseumit toetanud. Avalikkusele anti teada kõigist tegevustest, iga-aastased aruanded, mis sisaldasid ka kõigi toetajate nimesid, trükiti raamatukestena 10 000 eksemplaris, *Põhjuskirjal* olid järjepidevalt kordustrükiid. Neile lisandusid erinevad muuseumi eesmarke seletavad lendlehed, mida kogu maal jagasid nii vanavarakorjajad kui muuseumi liikmed. See oli jõuline kampaania, et luua väärtustatud mineviku narratiiv.

Esimese paari aastaga oli selge, et valitud kurss on õige, ning see andis indu. Lisaks muuseumi kogudele kasvas ka liikmeskond. See oli osa eestlastest, kelle jaoks muuseumi edenemine oli oluline ja kes selle nimel lisaks moraalsele toetusele olid nõus ka raha välja käima. ERMi tegelaskonda ei saa käsitleda lahus

laiemast toleaeegsest edumeelsest haritlaskonnast. Eesti Kirjanduse Selts ja ERM moodustasid koos sellele institutsioonilise aluse, neil oli ühine rahvuslikult mõtestatud humanitaarsuunaline tegevus. Kujunesid rahvusvahelised sidemed, mis teadvustasid muuseumi järjest laiemalt.

Muuseumist sai rahvale ka ühistegevuse võimalus, seda nii pidusid korraldades, müües muuseumilille kanarbikku, osaledes põllutöönäitustel jne. ERMi heaks korraldasid pidusid nii üliõpilasorganisatsioonid kui kohalikud seltsid üle kogu maa. Nii levis muuseumimõtte tagasi rahva hulka, kelle keskel see varandus oli kogutud. Näitustegevus oli otsene rahvaga suhtlemise vorm. ERMi põhieesmärk rahvakultuuri kogumisel oli selle kaudu rahvale tema minevikku selgitada ning seda kogutut talle mõtestatult tagasi pakkuda. Kohene reageerimine ajaloosündmustele Esimese maailmasõja ajal, sõjaosakonna ja vastava näituse korraldamine oli tõestuseks, et ERM on oma rahvaga nii heas ja halvas. Samas osati vanavara kõrval väärtustada ka kaasaja esemete kogumist, mis võiksid tulevikus omada ajaloolist väärtust.

Juba enne maailmasõda oli ERM saavutanud hästi funktsioneeriva stabiilse olukorra ning see andis tõuke otsida uusi väljakutseid erinevatesse suundadesse laienedes. Rohkesti uusi kavatsusi tekkiski just 1913. aastal – vabaõhumuuseum, põllutööosakond, loodusteaduslik osakond, hõimurahvaste osakond, kultuurilooline osakond jne, kuid enamik neist jäi ometi paremaid aegu ootama. Nii võibki neid kõiki kokku nimetada teostamata soovideks ehk unistusteks suurest ja kõikehaaravast rahvusmuuseumist. Teostamata unistuseks on jäänud kuni tänase päevani muuseumi jaoks ehitatud oma maja. Sellest on räägitud praeguseks juba rohkem kui sada aastat.

ERMi Tallinna osakonna moodustamine oli paratamatus, sest suur osa muuseumi aktiivsest tegelaskonnast oli Tallinnast pärit ning sinna oli asunud ka vanavara korjamise peaideoloog Kristjan Raud. ERMi osakond eraldus hiljem juriidiliselt emamuuseumist ja sai Tallinna Eesti Muuseumi nime all osaliselt ERMiga konkureerivaks institutsiooniks. Ajapikku kujunes kindlam tööjaotus ja Tallinna muuseumile jäid lõpuks eelkõige kunstimuuseumi ülesanded.

Vaadeldud perioodil kujunes Eesti Rahva Muuseumist eesti rahvuse ajaloolise mälu pank, mis ühendas endas nii materiaalse kui vaimse kultuuri kogusid. Esimesel perioodil oli keskendutud kogumistööle, mille tulemuste teaduslikuks läbitöötamiseks puudus veel laiem vaimne potentsiaal. See-eest oli loodud võimalus tulevastele erialateadlastele suurepärase ja unikaalsete kollektsioonide näol.

Alates Hurda matusepäeval tehtud muuseumi asutamise otsusest oli ERMi tegevusse sisse kodeeritud ideoloogiline vastasseis võimukandjatega. Esimeseks sammuks oli arvatavasti juba venitamine uue institutsiooni põhikirja kinnitamisega, mis sai teoks Liivimaa kuberner Sveigintsovi poolt alles ligi kaks aastat hiljem. Muuseum põrkas oma tegevuses pidevalt kokku sellega, et võimudelt ei saadud luba end tutvustada nii põllumajandusnäitustel väljapanekute korraldamisel kui postkaartide ja teiste trükiste ning kanarbiku müümisel avalikel üritustel. Eriti teravalt tuli see küsimus esile sõja ajal. Vanavarakorjajaid

kahtlustati salakuulamise ning vaenlase kasuks spioneerimises. Rinde lähenedes muutus aktuaalseks muuseumi kogude evakueerimine. Kohalikud võimud ei tulnud mingil moel selle küsimuse lahendamisele vastu ja nii oli muuseum sunnitud abi otsima Peterburist Aleksander III Vene Muuseumist. Suhted Peterburi ja Moskva asutustega põhinesid mitte niivõrd ideoloogilisel pinnal kui sisulisel koostööl.

ERM ei olnud ainult muuseumi kogud, vaid muuseumi vaimses mõttes kandsid ka kõik need inimesed, keda ühendas eesti kultuuripärandi idee. ERMi ühisus oli organisatsioon, mis oli välja kasvanud rohujuure tasandilt. Neid inimesi ei ühendanud mitte ainult vanavara, vaid tekkisid kontaktid vaimsete väärtuste pinnal ja sellisena omandasid nad järjest sügavamalt mõju ning nende tegevus muutus üha laiapõhjalisemaks. See võrgustik ulatus kaugele üle kodumaa piiride ja sidus eestlasi üle maailma oma muuseumiga Tartus. ERMi liikmeskond koos EKSi liikmetega moodustasid ühise intellektuaalse jõu, mis sai nii kultuuriliste kui ka poliitiliste arengute oluliseks suunajaks. Sellelt pinnalt sai võrsuda Eesti Vabariik.

LISAD

Lisa I

Protomuuseumide poolt deponeeritud kogud ERMis

Õpetatud Eesti Selts:

A 291:1–543

Õpetatud Eesti Seltsi depositsioon: kogu riideid, ehteid, ja tarbeasju Setumaalt ja saartelt, korjatud 1894–1895 a. ÕES-i ülesandel ja kulul Dr. Oskar Kallase, Jak. Ilvese ja Evald Allase poolt. Deponeeritud E. R. Muuseumi umb. 1910 a. Katalogiseeritud 1924 a. kevadel. Verifikaat: Õp.E.S-i kataloog.

A 313:1–11

Eesti etnograafilised asjad Õpetatud Eesti Seltsi depositsioonist 1923 a. Korjatud mitmel puhul XIX aastas. Verifikaat: üleandmise akt ja Õp. E. Seltsi üldkataloog.

A 428:1–6

Õpetatud Eesti Seltsi poolt Eesti Rahva Muuseumi hoiustatud etnograafilised esemed. Üleandakt 11.XI 36. a. Diar. 30. XII 36. a. Kataloogitud G. Ränk, märtsis 1937. a. Verifikaadid: Üleand akt (=Ü.a.), etiketid esemeil.

A 460:1–8

Õpetatud Eesti seltsi poolt Eesti Rahva Muuseumi deponeeritud rahvateaduslikke esemeid. Diar. 7. II 39. a. Eerik Põld. Verifikaadid: ÕES-i üldkataloog ja nimesildid esemeil.

A 468:1–36

Õpetatud Eesti seltsi poolt deposiidina Eesti Rahva Muuseumile üleantud, – seni kataloogimata jäänud esemeid. Diarum 2. V 1939. a. Kataloogitud maikuus 1939. a. Eerik Põld ja A. Piirima. Verifikaadid: Õpetatud Eesti Seltsi asjade nimekirjad. (ÕES a/n).

A 470:1–18

Õpetatud Eesti Seltsi poolt 25. XI 1927. a. deposiidina Eesti Rahva Muuseumile üleantud ja seni seni kataloogimata jäänud esemeid. Diarum 11.XII 1939. Kataloogitud I. Kaldmaa detsembris 1939. a. Verifikaadid: Õpetatud Eesti Seltsi Üldkataloog.

B 7:1–43

Õpetatud Eesti seltsi depositsioon 1923 a. kogu hõimurahvaste etnograafilisi asju, mitmelt poolt. Katalogiseeritud 1928. Verifikaadid ÕES-i üldkataloog, üleandmise akt (nimekiri) ja etiketid asjadel.

C 1:1–365

Õpetatud Eesti Seltsi depositsioon a. 1923 (vt. A 313 ja B7). Verifikaat: üleandmise akt ja Õp. Esi kataloog.

C 36

Õpetatud Eesti Seltsi poolt 25. XI 1927 a. deposiidina Eesti Rahva Muuseumile üleantud ja seni kataloogimata jäänud hõbeehe. Dearium 18. I 40. Kataloogitud I. Kaldmaa jaanuaris 1940. Verifik.: Õpetatud Eesti Seltsi üldkataloog.

D 1:1-119

Õpetatud Eesti Seltsi depositsioon: Kogu kultuurilisi asju, saadud mitmelt poolt. Deponeeritud E. R. Muuseumi 1923 a., katalogiseeritud 1928 a. jaanuaris ja veebruaris. Verifikaadid Õp. E. Si üleandmise nimestik ja üldkataloog.

D 2: 1-17ab

Õpetatud Eesti Seltsi poolt 1923 aastal E. R. Muuseumile Tartus deponeeritud „Central Museum'i” asjad. Katalogiseeritud 1928 a. veebruaris. Verifikaadid: C.Mi nimestik.

D 3:1-74

Õpetatud Eesti Seltsi depositsioon kultuuriloolisi asju ER Muuseumile, Tartus 1927 aastal. (detsembris). Verifikaadid: numbrid asjadel, mille järele nimestik koostatud.

D 12:1-2

Õpetatud Eesti Seltsi depositsioon 1932. a. Diar. 1.VI 32. Kataloogitud A. Tassa, märtsis 1935. Verif.: üleande nimekiri. 1. VI 32.

D 19: 1-743

Õpetatud Eesti Seltsi depositsioon koosnev kultuuriloolistest esemetest. Deponeeritud ERMuuseumi 30. XII 1936. a. Kataloogitud Valentine Šef 1937. a. jaanuaris ja veebruaris. Verif. ÕESI üleandmise nimestik.

D 38:1-262

Õpetatud Eesti Seltsi poolt deponeeritud ja seni kataloogimata kultuuriloolised esemed.

Eesti Üliõpilaste Selts:**A 292:1-317**

Eesti Üliõpilaste Seltsi kogu. Alustatud 1.X 1892 a. Lõpp 1912 a. II semestril. ERMi deponeeritud 1909 või 1910 aastal. Verifikaat: Tartu Eesti Üliõpilaste Seltsi Muuseumi nimekiri.

A 469:1-134

Eesti Üliõpilaste Seltsi Eesti Rahva Muuseumile deposiidina üleantud ja seni kataloogimata jäänud rahvateaduslikke esemeid. Diarum 6. V 1939. Kataloogitud Eerik Põld ja I. Kaldmaa. maikuu 1939. A. Verifikaat: EÜSi muuseumi nimekiri (EÜS m/n)

C 8

Eesti Üliõpilaste Seltsi kogust. (Tatari, Kaasani meesterahva müts)

D 47:1-7

E.V.T. Ülikooli juures asuvate üliõpilaskonventide likvideerimisel ül. Konvent E.Ü.S.'i poolt deponeeritud materjalid. Verifikaat k/r 635:23, 36, 37, 42 ja k/r 649:32. Kataloogitud Asta Veiler 1941 a.

Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi Museum:

ERM 85–97 Oskar Karin 1908

ERM 69–75 Jaan Koort 1905

ERM 351, 363–382 A. Laikmaa 1903–1906

ERM 32–49 Paldrock, L. 1905 Pöide, Anseküla, Jämaja

ERM 52–68 Kr. Raud 1905 Kadrina, Rakvere, V-Jaagupi, V-Nigula

ERM 4982 Kr. Raud 1903

Eesti Rahva Muuseumi tegelaskond 1909–1918⁹⁶⁶

I Eesti Rahva Muuseumi juhatuses kuni 1918. aastani:

1.	Oskar Kallas, kooliõpetaja	1909–1921
2.	Reinhold Põld, pangaametnik	1909–1915
3.	August Kitzberg, arhivaar	1909–1911
4.	Kristjan Raud, kunstnik	1909–1913
5.	Jaan Jõgever, lektor	1909–1912
6.	Johannes Kaart, proviisor	1909–1932
7.	Jakob Ilves,	1909–1911
8.	Rudolf Hurt, kirikuõpetaja	1909–1918
9.	Heinrich Rosenthal, arst	1909–1912
10.	Karl Menning, näitejuht	1909–1913
11.	Jaan Tõnisson, ajakirjanik	1909–1914
12.	Paula Koppel, kooliõpetaja	1909–1913
13.	Karl Eduard Sööt, trükikojaomanik	1911–1933
14.	Alma Johanson, käsitöökooli juhataja	1911–1920
15.	Johanna Sild, ajakirjanik	1912–1916
16.	Karl Saral, loomaarst	1912–1933
17.	Anton Schulzenberg, arst	1913–1914
18.	Oskar Virkhaus, pangaametnik	1913–1914
19.	Hans Laipmann (Ants Laikmaa), kunstnik	1913–1915
20.	Märt Raud, insener	1914–1915
21.	Heinrich Luht, proviisor	1914–1915
22.	Gustav Matto, üliõpilane	1914–1918
23.	Eduard Laamann, ajalehetoimetaja	1915–1916
24.	August Jõudu, pangaametnik	1915–1923
25.	Jaan Mägi, agronoom	1915–1933
26.	Rudolf Leppik, kunstnik	1915–1916
27.	J. Kukk ⁹⁶⁷	1916–1917
28.	Miina Hermann (Härma), helilooja	1916–1920
29.	Helmi Reiman (Neggo), etnograaf	1916–1918

⁹⁶⁵ Nimekirjad on koostatud ERMi trükitud aruannete ja arhiivi põhjal.

⁹⁶⁶ Kõik ametid on kirjas vastavalt sellele, kuidas inimesed ennast ise on muuseumi liikmeks astudes defineerinud. Üksikjuhtudel on lisatud amet muuseumi ametniku poolt hiljem.

⁹⁶⁷ J. Kuke isikut, kes oli juhatuses 1916–1917 on raske tuvastada, sest muuseumi liikmete hulgas oli neli J. Kukke. Neist muuseumi eluaegne liige 1909. aastast, Keila kirikuõpetaja Jakob Kukk oli valitud 1915. aastal ka tegevliikmete kogusse. Tartu arhitekt J. Kukk kuulus ehitustoimkonda 1917–1918. (Vt ka viide 962.) Peale nende olid 1912. aastast ERMi liikmed Pärnu arst Jaan Kukk ja Johannes (Juhan) Kukk, kes oli tol ajal tööl Tallinna Ühistegevuse büroos. Ilmselt on siiski tegu J. Kukega korteritoimkonnast, kes oli aga korjamistoimkonnas 1911–1915 kirjas kui üliõpilane. Kas on viies J. Kukk, ei tea.

II Juhatuse esimees:

Oskar Kallas 1909–1920

III Esimehe abid:

1. Kristjan Raud, kunstnik 1911–1913
2. Anton Schulzenberg, arst 1913–1914
3. Märt Raud, insener 1914–1915
4. Eduard Laamann, ajalehetoimetaja 1915–1916
5. Miina Hermann (Härma), helilooja 1916–1920

IV Laekurid:

1. Reinhold Pöld, pangaametnik Tartus 1909–1915
2. August Jõudu, pangaametnik 1915–1923

V Laekuri abi:

Johannes Kaart, proviisor 1911–1932

VI Kirjatoimetajad:

1. August Kitzberg, kirjanik 1909–1911
2. Karl Eduard Sööt, kirjanik 1911–1933

VII Kirjatoimetaja abid:

1. Alma Johanson, käsitöökooli juhataja 1911–1920
2. Johanna Sild, ajakirjanik 1912–1916

VIII Korjamistoimkond:⁹⁶⁸

1. Kristjan Raud, kunstnik 1909–1915
2. Karl Menning, näitejuht 1909–1913
3. Paula Koppel, kooliõpetaja 1909–1920
4. Jakob Ilves 1909–1911
5. Karl Eduard Sööt, kirjanik 1911–1918
6. Alma Johanson, käsitöökooli juhataja 1911–1922
7. Julie Suits, kooliõpetaja 1911–1915
8. Edgar Eisenschmidt, kooliõpetaja 1911–1929
9. J. Kukk (vt allmärkust 962) 1911–1915
10. Alfred Ruus, advokaat 1911–1915
11. Julius Prisko, üliõpilane 1911–1917
12. Elmerice Parts, advokaadiproua 1912–1915
13. Karl August Hindrey, ajakirjanik 1913–1920
14. J. Rebane, maaler Tartus⁹⁶⁹ 1913–1915

⁹⁶⁸ Täpsemalt: Ainelise vanavara korjamise toimekond.

⁹⁶⁹ Nendel isikutel, kelle eesnime ei olnud võimalik tuvastada, on informatsiooni lisamiseks toodud koht, kus nad tegutsesid.

15.	Gustav Matto, üliõpilane	1913–1918
16.	Karl Kool, üliõpilane	1915–1916
17.	Voldemar Kolga, üliõpilane	1915–1917
18.	Jaan Mägi, agronoom	1915–1922
19.	Helmi Reiman (Neggo), etnograaf	1916–1917
20.	Hindrekk Rikkand, ametnik	1917–1918

IX Korteritoimkond:⁹⁷⁰

1.	Johannes Kaart, proviisor	1909–1931
2.	Karl Menning, näitejuht	1909–1911
3.	Heinrich Koppel, dotsent med.	1911–1920
4.	Jaan Tõnisson, ajakirjanik	1911–1913
5.	Jüri Tõnisson, aednik	1911–1913
6.	Friedrich Kangro, insener	1911–1925
7.	Karl Buhrmann (Burman), arhitekt	1911–1913
8.	Georg Hellat, insener	1912–1913
9.	Heinrich Luht, proviisor	1913–1915
10.	Georg Lellep, majaomanik	1914–1922
11.	Viktor Pihlak, insener	1914–1915
12.	J. Kukk, arhitekt ⁹⁷¹	1915–1917
13.	Eduard Kivastik, majaomanik	1917–1922
14.	Joosep Lukk, insener	1917–1918
15.	Karl Eduard Sööt, kirjanik	1917–1925

X Uuema kunsti toimkond:

1.	Karl August Hindrey, ajakirjanik	1911–1920
2.	Kristjan Raud, kunstnik	1911–1915
3.	Paul Raud, kunstnik	1911–1914
4.	Karl Buhrmann (Burman), arhitekt	1911–1915
5.	August Jansen, kunstiõpilane	1911–1914
6.	Adolf Luiga, üliõpilane	1911–1913
7.	Elmerice Parts, advokaadiproua	1912–1915
8.	Oskar Wirkhaus, majandustegelane	1914–1920
9.	August Roosileht, kunstnik	1915–1916
10.	Rudolf Leppik, kunstnik	1915–1918
11.	Friedrich von Stryk, kunstiteadlane	1916–1918
12.	Sigfried Talvik, arst	1917–1918
13.	Konrad Mägi, kunstnik ⁹⁷²	1917–1920
14.	Helmi Reiman (Neggo), etnograaf	1917–1920

⁹⁷⁰ Korteritoimkonda on alates 1913. aastast nimetatud majaehituse toimekonnaks.

⁹⁷¹ J. Kuke nimelist arhitekti ei ole Eestis olnud. (Suulised andmed arhitektuuriajaloolaselt Mart Kalmult 4. dets 2010).

⁹⁷² ERMi 1916. ja 1917. aasta aruandes on J. Mägi (*Eesti Rahva Museum 1916 ja 1917*. Lk 59), kuid Virve Hinnovi artiklis, mis käsitleb pikemalt ERMi kunstitoimkonna tööd, on konkreetselt juttu Konrad Mäest. (**Virve Hinnov**. Eesti Rahva Muuseumi kunstikogu. Lk12.)

XI Revisjonikomisjon:

1.	Peeter Põld, koolijuhataja	1911–1915
2.	Kaarel Robert Pusta, ajakirjanik	1911–1915
3.	Bernhard Linde, üliõpilane	1911–1912
4.	Friedrich Kangro, insener	1912–1916
5.	Karl Buhrmann (Burman), arhitekt	1912–1915
6.	Peeter Kase, kohtunik	1913–1920
7.	Marie Reiman, ajakirjanik	1915–1933
8.	Anton Schulzenberg, arst	1915–1933
9.	Karl Unt, asjaajaja	1915–1920
10.	August Sildnik, kooliõpetaja	1916–1920

XII Liikmete vastuvõtmise toimkond:

1.	Reinhold Põld, pangaametnik	1909–1915
2.	Jaan Jõgever, lektor	1909–1920
3.	August Kitzberg, kirjanik	1909–1917
4.	August Jõudu, pangaametnik	1915–1923
5.	Oskar Liigand, pangaametnik	1917–1920

XIII Lillemüügitoimkond:⁹⁷³

1.	Edgar Eisenschmidt, kooliõpetaja	1912–1919
2.	Karl Menning, näitejuht	1912–1913
3.	Bernhard Linde, üliõpilane	1912–1913
4.	Johanna Sild, ajakirjanik	1912–1913
5.	Kaarel Robert Pusta, ajakirjanik	1912–1915
6.	Mart Raud, ajakirjanik	1912–1915
7.	Frieda Baars, advokaadiproua	1912–1917
8.	Paula Koppel, ajakirjanik	1913–1919
9.	Ebba Saral, naisliikumistegelane	1913–1919
10.	A. Jõudu, pangaametnik	1914–1918
11.	Miina Hermann (Härma), helilooja	1916–1919
12.	Frieda Kõrvel	1916–1918
13.	August Pulst, kunstnik	1916–1919
14.	Martha Pärna, koolijuhataja	1916–1918
15.	Ado Birk, advokaat	1917–1918
16.	Emma Lasberg	1917–1919

XIV Kõnetoimkond:

1.	August Tõllassepp, ajakirjanik	1913–1915
2.	Aleksander Raudsepp, üliõpilane	1913–1916
3.	Villem Ernits, üliõpilane	1913–1919
4.	Johan Tork, üliõpilane	1913–1915
5.	Matthias Johann Eisen, pastor	1913–1919

⁹⁷³ Lillemüügitoimkond nimetati 1916. aastal pidutoimkonnaks.

6.	Arnold Tammik, üliõpilane	1914–1916
7.	Johannes Oskar Lauri, üliõpilane	1915–1916
8.	Helmi Reiman (Neggo), etnograaf	1916–1919
9.	Kristjan Raud, kunstnik	1917–1918

XV Kodutööstuse toimkond:

1.	Alma Johanson, käsitöökooli juhataja	1916–1919
2.	Marie Reiman, ajakirjanik	1916–1919
3.	August Mieler, kooliõpetaja	1916–1917

XVI Kuulusid tegevliikmete hulka, aga ei osalenud juhatuse ega ühegi toimkonna töös:

1.	Amandus Adamson, skulptor	1909–1911
2.	Eugenie Hurt	1909–1920
3.	Max Hurt, vabrikudirektor	1909–1920
4.	Jüri Jaakson, advokaat	1909–1918
5.	Johannes Kerg, pastor	1909–1919
6.	Voldemar Lender, linnaepea	1909–1915
7.	Johan Linde, suurärimees	1909–1916
8.	Martin Lipp, pastor	1909–1920
9.	Aleksander Mohrfeldt, pastor	1909–1917
10.	Villem Reiman, pastor	1909–1918
11.	Johannes Strandberg, vabrikuametnik	1909–1920
12.	Karp Usstav, preester	1909–1917
13.	August Weizenberg, skulptor	1909–1911
14.	Tõnu Riomar, kooliõpetaja	1911–1917
15.	A. Thomson, aktsiisiametnik Tapal	1912–1921
16.	Eduard Aule, pangadirektor	1913–1920
17.	Leonhard Neumann, õigusteadlane	1913–1920
18.	Karl Jürgenson, pastor	1917–1922
19.	Anton Laar, preester	1917–1922

XVII Keskraamatukogu toimkond alates 1918:

1. Oskar Kallas, diplomaat
2. Edgar Eisenschmidt, asjaajaja
3. Jakob Muide, raamatukoguhoidja
4. Heinrich Niggo, õpetajal
5. Villem Ernits, filoloog
6. Karl August Einbund (1935 Kaarel Eenpalu), õigusteadlane, sõjaväelane, poliitik

XVIII Tallinna osakonna toimkond alates 1918:

1. Kristjan Raud, juhataja; kunstnik
2. Karl Saral, loomaarstiteadlane
3. Peeter Parikas, fotograaf

Lisa 3

Seltsid, kes kuni 1918. aastani võisid oma asemiku kaudu ERMi tegevliikmete kogust osa võtta

1. Antsla Rahvahariduse Selts
2. Audru Põllumeeste Selts
3. Baku eesti Selts
4. Halliste Noorsoo Kasvatuse Selts
5. Halliste Noorsoo Ühisus
6. Helme Hariduse Selts
7. Eesti Kirjanduse Selts
8. Eesti Kunsti Selts Tallinnas
9. Eesti Nooresoo Kasvatuse Selts Tartus
10. Eesti Nooresoo Kasvatuse Seltsi Tapa Osakond
11. Eesti Põllumeeste Selts Tartus
12. Eesti Üliõpilaste Selts Tartus – eluaegne liige
13. Eesti Üliõpilaste Seltsi vilistlaste kogu
14. *Estica* üliõpilaskorporatsioon Tartus
15. Eestimaa Rahvahariduse Selts Tallinnas
16. Eestimaa Rahvahariduse Seltsi kirjanduse osakond Tallinnas
17. *Estonia* Tallinnas
18. Eesti Nais-Selts Tartus
19. Jüri Hariduse Selts
20. *Kalev* Spordi Selts Tallinnas
21. *Kambja* Haridusselts
22. Karskuse Selts *Ivakivi* Hallistes
23. Kodavere Põllumeeste Selts
24. Kõpu Nooresoo Ühisus
25. Lihula Rahvahariduse Selts
26. *Lootus* Tallinnas
27. Moskva Eesti Selts
28. Moskva Eesti Üliõpilaste Selts
29. Eesti kirjanikkude selts *Noor-Eesti*
30. Omski Eesti Selts
31. Pärnu Majanduse Ühisus
32. Peetrilinna Eesti üliõpilaste selts *Põhjala*
33. Hellenurme Hariduse Selts *Püüe*
34. *Sakala* üliõpilaskorporatsioon Tartus
35. Samara Eesti Selts
36. Tallinna Eesti Põllumeeste Selts
37. Tartu Kaubanduse ja Tööstuse Vastastikkuse Krediidi Ühisus
38. Tallinna Kauba Ühisus *Tulu*
39. Tartu Eesti Evangeeliumi Nooresoo eest hoolitsemise Selts
40. Tarvaste Eesti Kooli ja Hariduse Selts
41. Tiflisi Eesti Abiandmise Selts
42. *Ugala* üliõpilaskorporatsioon Tartus

43. Kontshi-Schava Eesti Selts *Ühendus*
44. Karskuse Selts *Valvaja* Tallinnas
45. *Vanemuine* Tartus
46. Vändra Kaubatarvitajate Ühisus
47. Vändra II Kaubatarvitajate Ühisus
48. Viljandi Rahvakooliõpetajate Selts
49. Viljandi Põllumeeste Selts
50. *Vironia* üliõpilaskorporatsioon Riias

ALLIKAD

Eesti Ajalooarhiiv, Tartu:

Tartu Keiserlik Ülikool. Pedak, Eduard. F 402, n 1, s 20229–20230.

Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuurilooline Arhiiv, Tartu:

Eerik Laidi kiri Ferdinand Leinbockile 1927. KM EKLA f 194, m 18: 56.

Eesti Museum (Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi kaitse all). Kroonika. KM EKLA f 186, m 202:1.

Eesti Museum (Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi kaitse all). Raha-raamat. KM EKLA f 186, m 202:1.

F. Leinbocki kiri O. Kallasele 13. V 1934. KM KO f 186, m 202:1.

Helmi Reimani kiri Oskar Kallasele 29. V 1914. KM EKLA f 54, m 1:8.

M. J. Eiseni päevik. KM EKLA f 24, m 39:5.

Oskar Kallase kiri Paula Koppelile. KM EKLA f 186, m 45:1.

Oskar Kallase kiri ERMile. KM EKLA f 186, m 45:1–2.

Oskar Kallase kiri Helmi Reimanile 20. VII 1916. KM EKLA f 186, m 48:30.

O. Kallas. Minu elust. Päevik ajaleheväljalõigetega 1889–1895. KM EKLA f 186, m 129:2.

O. Kallas'e materjale Eesti Rahva Muuseumi ajaloo kohta 1893–1943. KM EKLA f 186, m 202:1.

Eesti Kunstimuuseumi arhiiv, Tallinn:

algus 22 IX 43 lõpp 2 XII 48. Eesti Muuseum Tallinnas. Ajaloolisi andmeid. Aug. Pulst. Käsikiri. EKM Arhiiv 12.1.-1.

Eesti Riigiarhiiv, Tallinn:

ERA. 1108. Haridusministeerium.

Leopold Laursoni elulugu. ERA. 957.8.1788, 16.

Eesti Rahva Muuseumi arhiiv, Tartu:

„Eesti Rahva Muuseumi” tegevliikmetekogu ja juhatuse protokollid 1909 kuni 1913. I ERMA n 1, s 8.

Ainelise vanavara korjamise Arve-raamat. E. Pedak. ERMA f 1, n 1, s 8.

Aleksander Põrgi kiri August Kitzbergile 12. aprill 1909. ERMA f 1, n 1, s 32.

E.R.M. 1909–1916 = Eesti Rahva Muuseumi Liikmete nimekiri 1909. 1910. 1911. 1912. 1913. 1914. 1915. 1916. ERMA f 1, n 1, s 5a.

Eesti Rahva Muuseum Ainelise vanavara Korjamise raamat nr 284a, 1914.

Eesti Rahva Muuseum. Ainelise vanavara Korjamise raamat № 93. Korjaja: preili stud. Hist. Helmi Reiman. Korjamise koht: Kolga-Jaani kihelkond. 1912 aastal ... kuul.

Eesti Rahva Muuseum. Ainelise vanavara korjamise raamat № 93a...1914 a. Korjaja: prl. Helmi Reiman. Korjamise koht: Kolga-Jaani.

Eesti Rahva Muuseumi Ainelise vanavara Korjajate nimekirja raamat. I. 1909, 1910, 1911, 1912 a. ERMA f 1, n 1, s 288.

Eesti Rahva Muuseumi Ehituse toimekonna protokollid. 9 aprill 1914 – 24. Märts 1917. ERMA f 1, n 1, s 18.

Eesti Rahva Muuseum Tartus. Ainelise vanavara korjamise arveraamat II. 1912 a. 1913 ja 1914. ERMA f 1, n 1, s 289.

- Eesti Rahva Muuseumi Tallinna Osakonna juhatuse koosoleku Protokoll № 6 11. september 1918. ERMA f 1, n 1, s 588.
- Eesti Üliõpilaste Seltsi kiri Eesti Rahva Muuseumile 10. novembril 1909. ERMA f 1, n 1, s 32.
- ERM Tallinna osakonna mitmesugune lahtine materjal 1919–1920. ERMA f 1, n 1, s 588.
- F. Linnuse kiri O. Kallasele 16. X 1936. ERMA f 1, n 1, s 103.
- Julius Ailio kiri Oskar Kallasele 1. XI 1909. ERMA f 1, n 1, s 32.
- Karl Eduard Söödi kiri Oskar Kallasele 13. VII 1911. ERMA f 1, n 1, s 32.
- Kristjan Raua kiri ERMi juhatusele 28. II 1913. ERMA f 1, n 1, s 36.
- Korjamise toimekonna protokollid = Eesti Rahva Muuseumi korjamise toimekonna protokollid. 2. Apr. 1911 – 29. II 16. ERMA f 1, n 1, s 19.
- Kristjan Raua kiri Oskar Kallasele 9. V 1914. ERMA f 1, n 1, s 38.
- Kõikidele E. ajalehtedele saadetud 16. XI 13. ERMA f 1, n 1, s 47.
- Liikmete nimekiri, kes vastu võetud 1909–1924. ERMA f 1, n 1, s 5.
- O. Kallase kiri F. Leinbockile 2. XI 1933. ERMA f 1, n 1, s 103.
- O. Kallase kiri F. Linnusele 17. XI 1936. ERMA f 1, n 1, s 103.
- Oskar Kallase kiri Edgar Eisenschmidtile 14. I 1918. ERMA f 1, n 1, s 103.
- Majakapitali korjanduse kassadokumendid ja aruanded 1917–1918. ERMA f 1 n 1, s 452.
- Protokollid I = „Eesti Rahva Muuseumi” tegevliikmetekogu ja juhatuse protokollid 1909 kuni 1913. I. ERMA f 1, n 1, s 8.
- Protokollid II = Eesti Rahva Muuseumi Protokolliraamat II. Juhatuse ja üleüldiste liikmete ja tegevliikmete koosolekute protokollid. 1914 3. II – 3. VI 1918. ERMA f 1, n 1, s 9.
- Rudolf Hurda kiri Eesti Rahva Muuseumi juhatusele 17. septembril 1909. ERMA f 1, n 1, s 32.
- Sõja osakond Eesti Rahva Muuseumi juurde! Kõikidele E. lehtedele saadetud 8. XII 1914. ERMA f 1, n 1, s 47.
- Tartu Eesti Üliõpilaste Seltsi MUSEUM’i nimekiri. Alustatud 1 X 1892.
- Vanavara korjam. aruanne 1910 a. kohta. – Vanavara korjamise toimekonna mitmesugune lahtine materjal 1910–1921. ERMA f 1, n 1, s 592.
- Vanemuise Seltsi Eestseisuse kiri Dr. J. Hurt’i Muuseumi Eestseisusele. ERMA f 1, n1, s 32.

Eesti Rahva Muuseumi etnograafiline arhiiv. Varia:

- A. Põrk. CV ära kiri. ERM EAV 7.
- Gustav Matto. Etnograafiliste esemete kogumine 50 a. tagasi. Mälestusi Eesti Rahva Muuseumi tegevusest tema algusaastail. ERM EAV 16.
- August Pulst. Minu tööst seoses rahvakunsti – etnograafiaga. Käsikiri. ERM EAV 26.
- Gustav Matto. Kristjan Raud – eesti vanavara kogumise suurmehe. Tema 100-ks sünnipäevaks. ERM EAV 16:2.

Eesti Rahva Muuseumi topograafiline arhiiv:

- A. Pulsti päevaraamat (k/r 318A juurde) 27. juunil 1914. a. Kadrina kihelkond. ERM TAp 142.
- Ainelise vanavara korjamine – Iisaku khk. korjajad kunstnik N. Triik ja Ed. Pedak, üliõp. – ERM TAp 1. Iisaku 1.
- August Pulsti aruanne Tori kihelkond ja Tallinn. 1915. ERM TAp 166

- Bertha Veske reisikirjeldus. Alustatud 4. mail, lõpetatud 23. mail 1913. ERM TAp 120. Rõuge.
- E. Eisenschmidt päevik. ERM TAp 52. Setumaa.
- E. Michelsoni ainelise vanavara korjamise aruanne (k/r 61 juurde) 1912. a. ERM TAp 39. Käina kihelkond.
- Fr. Kohtitsky nimekiri ERMile tehtud ülesvõtetest 1913. a. k/r 524:108 juurde. ERM TAp 87.
- G. Matto aruanne ainelise vanavara korjamise kohta 1911. a. Halliste kihelkonnas. ERM TAp 13.
- G. Partsi päevaraamat k/r nr 305 juurde. 1914. Kaarma ja Kärla kihelkond. ERM TAp 139.
- Gustav Wilbergi „aruanne Eesti Rahva Museumi heaks asjade korjamise üle Kolga randades Kuusalu kihelkonnas 1910. a. suvel. Aruanne dateeritud „18. IX 1910.“ ERM TAp 4. Kuusalu.
- Gustav Vilbergi reisikirjeldus ja kiri arvetega Harju-Jaani ja Kose kihelkonda. 1913. a. ERM TAp 69.
- H. A. Kotkase vanavara korjamise aruanne 1913. Hargla khk. ERM TAp 68.
- Helmi Reimani aruanne 1912–1913. a. ERM TAp 81. Kolga-Jaani.
- J. P. Sõggeli aruanne ainelise vanavara korjamise kohta Halliste ja Saarde kihelkonnas aastatel 1913–1918. ERM TAp 170.
- J. P. Sõggeli aruanne ainelise vanavara korjamise kohta Halliste ja Saarde kihelkonnas aastatel 1913–1918. ERM TAp 171.
- J. Puusaagi ja O. Liivi aruanne vanavara korjamise kohta Urvaste kihelkonnas 1910. aasta suvel. Asjade kirjeldus, hind, kust pärit. ERM TAp 10.
- J. Tenteri ja A. Lehe vanavarakorjamise aruanne 1914. a. Juuru khk. ERM TAp 136.
- Julius Kuperjanovi reisikirjeldus (k/r 208 juurde) 28.05. – 24.06.1913. ERM TAp 126. Kolga-Jaani khk. 1912 ja 1913 a. Helmi Reiman. ERM TAp 85.
- Korjaja A. Kasekampi seletuskiri korjamisraamatu nr. 164 juurde. 1913. a. Jüri kihelkond. ERM TAp 74.
- Korjaja Paul Keerdo päevaraamat Martna kihelkonda 1913. a. k/r 220 juurde. ERM TAp 89.
- Korjajate A. Reiniku ja J. Grünbergi vanavara korjamise aruanne Märjamaa kihelkonnas. 1. juuni – 15. juuli 1913. a. ERM TAp 94.
- Korjajate J. Lauri ja H. Sossi reisikirjeldus. (Dias 4). 1913. a. suvel. ERM TAp 113.
- M. Josepi märkused ainelise vanavara korjamisel Mihkli ja Karuse khk 1911. a. suvel. ERM TAp 19.
- Marie Heibergi aruanne vanavara korjamise üle Äksi kihelkonnas 1912. a. mais. ERM k/r 68 juurde. ERM TAp 63.
- Mihail Tangi päevaraamat ERM k/r 209 juurde. Kaarma kihelkond. ERM TAp 76.
- Märkused ja muljed vanavara korjamisel Kambja kihelkonnas I. Juuni-Juuli 1912 a. Korjamise päevaraamat. ERM TAp 32. Kambja 1.
- O. Kuriksi ja P. Särg'i ainelise vanavara korjamise aruanne Väike-Maarja (Räitsvere, Nõmme küla), Simuna (Rakke ja Edvo küla) ja Koeru (Puhmo küla) kihelkondades. 1910. a. ERM TAp 11.
- Oskar Liivi 1910. a. suvel Karula kihelkonnast Vana-Antsla vallast kogutud asjade kirjeldus. ERM TAp 3. Karula.
- Paul Keerdo aruanne ainelise vanavara korjamise üle Anna ja Madise kihelkonnas 1914. a. ERM TAp 131.
- Paul Keerdo reisikirjeldus Martna kihelkonnas 1913. a. k/r 220 juurde. ERM TAp 90.

Paul Ruusi aruanne vanavara korjamiselt Muhu, Keinaste ja Kese saartelt 1912. a. ERM TAp 40.
Vanavara Iisakust. ERM TAp 2. Iisaku 2.
Vanavarakorjaja A. Kasekampi mõned täiendavad märkused vanavara korjamise kohta. Alustatud 21. aprillil 1913. a. Ambla kihelkond. ERM TAp 66.
Vanavarakorjaja E. Kuusiku päevaraamat Jämaja kihelkonda. 7.06.–24.06.1913. a. ERM TAp 70.
Vanavarakorjaja Paul Keerdo päevaraamat Anna kihelkonnas 1914. a. ERM TAp 132.
Vanavarakorjaja Voldemar Lindpere reisikirjeldus 1911. ERM TAp 15. Häädemeeste.
Vanavarakorjajate P. Särge'i ja A. Uuritsa aruanne ainelise vanavara korjamise kohta 1910. a. ERM TAp 8.
Vanavarakorjajate P. Särge'i ja A. Uuritsa märkmeid vanavara korjamise kohta 1910. a. ERM TAp 9.
Üliõpilase O. Kuriksi aruanne ainelise vanavara korjamise kohta Rannu kihelkonnas 1910 aastal. ERM TAp 7.
Üliõpilaste J. Kompuse ja O. Kuriksi aruande mustand ainelise vanavara korjamise kohta Rannu kihelkonnas 1910. aastal. ERM TAp 6.
Üliõpilaste J. Kompuse ja O. Kuriksi aruanne ainelise vanavara korjamise kohta Rannu kihelkonnas 1910 aastal. ERM TAp 5.

Museovirasto Kansatieteen toimiston Käsikirjoitusarkisto, Helsingi:

Oskar Kallase ja Axel Olai Heikeli kirjavahetus. Heikelica. Museovirasto Kansatieteen toimiston Käsikirjoitusarkisto n: 1012.
Oskar Kallase kiri Axel O. Heikelile. Heikelica 15/ 28 V 1909. Museovirasto Kansatieteen toimiston Käsikirjoitusarkisto n: 1012.

Suomalaisen Kirjallisuuden Seura kirjandusarhiiv, Helsingi:

Oskar Kallase kiri Jaan Tõnissonile. 15. XI 1911. SKS 437:14:1.
Villem Reimani kiri Helmi Reimanile. SKS 503:23:1.
Helmi Neggo kiri Oskar Kallasele 24. X 1919. SKS 437:22:1.

Tartumaa Muuseum, Elva:

Helmi Neggo kiri Rägole 16. II 1918. TM F 1625:50.
Helmi Neggo kaustik. TM Ar. 488, F 4466.

Venemaa Etnograafiamuuseum, Peterburi:

Гальнбек. Архив РЭМ Ф. 1, оп. 2, №№ 98–180.

Suulised allikad:

Kalm, Mart (PhD, kunstiteadlane), 4. dets 2010
Leppik, Lea (PhD, ajaloolane), 29. okt 2010
Soplepmann, Jaan (PhD, kirurg), 5. jaan 2004
Tvauri, Andres (PhD, arheoloog), 10. dets 2010

PUBLITSEERITUD ALLIKAD

- E. E. [Edgar Eisenschmidt].** Eesti Rahva Museumi 1915. a. tegevuse ülevaade. – *Eesti Rahva Museum 1915*. Eesti Rahva Museumi väljaanne nr. 12. Tartu, 1916. Lk 3–10.
- E. R. Museumi liikmed. – *Eesti Rahva Museum 1914*. Eesti Rahva Museumi väljaanne nr. 10. Tartu, 1915. Lk 48–57.
- Eesti Rahva Museum. Juhatuskiri korjajatele*. Eesti Rahva Museumi väljaanne nr. 1. Tartu, 1911.
- Eesti Rahva Museum 1912*. Eesti Rahva Museumi väljaanne nr. 5. Tartu, 1913.
- Eesti Rahva Museum 1913*. Eesti Rahva Museumi väljaanne nr. 8. Tartu, 1914.
- Eesti Rahva Museum 1914*. Eesti Rahva Museumi väljaanne nr. 10. Tartu, 1915.
- Eesti Rahva Museum 1915*. Eesti Rahva Museumi väljaanne nr. 12. Tartu, 1916.
- Eesti Rahva Museum 1916 ja 1917*. Eesti Rahva Museumi väljaanne nr. 15. Tartu, 1918.
- Eesti Rahva Museumi 1911. aasta tegevuse ülevaade*. Eesti Rahva Museumi väljaanne nr. 3. Tartu, 1912.
- Eesti Rahva Museumi juhataja puuasjade näituse puhul*. Eesti Rahva Museumi väljaanne nr. 14. Tartu, 1916. Eesti Rahva Museumi kassa aruanne 1916. a. – *Eesti Rahva Museum 1916 ja 1917*. Eesti Rahva Museumi väljaanne nr. 15. Tartu, 1918. Lk 30–31.
- Eesti Rahva Museumi kõnekoosolek. – *Eesti Rahva Museumi 1911. aasta tegevuse ülevaade*. Eesti Rahva Museumi väljaanne nr 3. Tartu, 1912. Lk 10–12.
- Eesti Rahva Museumi põhjuskiri*. Tartu, 1909.
- Eesti Rahva Museumi usaldusmehed. – *Eesti Rahva Museum 1916 ja 1917*. Eesti Rahva Museumi väljaanne nr. 15. Tartu, 1918. Lk 79–82.
- Eesti Rahva Museumi usaldusmehed. Kutsutud 1913. – *Eesti Rahva Museum 1912*. Eesti Rahva Museumi väljaanne nr. 5. Tartu, 1913. Lk 70–73.
- Eesti Rahva Museumi üleüldine koosolek. – *Eesti Rahva Museumi 1911. aasta tegevuse ülevaade*. Eesti Rahva Museumi väljaanne nr. 3. Tartu, 1912. Lk 1–9.
- Eisenschmidt, Edgar.** Eesti Rahva Museumi tegevuse ülevaade 1916. ja 1917. aastal. – *Eesti Rahva Museum 1916 ja 1917*. Eesti Rahva Museumi väljaanne nr. 15. Tartu, 1918. Lk 1–19.
- Eisenschmidt, Edgar.** Eesti Rahva Museumi üleüldine tegevuse ülevaade 1914. a. kohta. – *Eesti Rahva Museum 1914*. Tartu, 1915. Lk 6–16.
- Eluaegsed liikmed. Aastaliikmed. – *Eesti Rahva Museum 1916 ja 1917*. Eesti Rahva Museumi väljaanne nr. 15. Tartu, 1918. Lk 60–79.
- Lillemüügi toimekonna aruanne. – *Eesti Rahva Museum 1912*. Tartu, 1913. Lk 15–16.
- Matto, Gustav.** Muinasleiud, mis 1916. a. jooksul Museumi tulnud. – *Eesti Rahva Museum 1916 ja 1917*. Eesti Rahva Museumi väljaanne nr. 15. Tartu, 1918. Lk 19–28.
- Matto, Gustav.** Vanavara korjamine 1915. a. – *Eesti Rahva Muuseum 1915*. Eesti Rahva Museumi väljaanne nr 12, Tartu, 1916. Lk 15–21.
- Toimekondade aruanded. Lillemüügi toimekond. – *Eesti Rahva Museum 1913*. Eesti Rahva Museumi väljaanne nr. 8. Tartu, 1914. Lk 16–18.

KIRJANDUS

- Aru, Krista.** Eesti Rahva Muuseum 100. – *Akadeemia* nr 4 (241), 2009.
- Aru, Krista.** Eesti Rahva Muuseum läbi saja aasta. – *Eesti Rahva Muuseumi pildialbum. Die Postkarten des Estnischen Nationalmuseums. Альбом открыток Эстонского национального музея. The Estonian National Museum in Pictures.* Tallinn: Aasta Raamat, 2008. Lk 6–33.
- Aru, Krista.** Oskar Kallas ja *Postimees*. – *Oskar Kallas. Artikleid Oskar Kallase elust ja tööst.* Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 1998. Lk 189–216.
- Arukaevu, Jaanus.** Avalikkuse ohjamise kavad ja tegelikkus tsaariaja lõpus. – *Seltsid ja ühiskonna muutumine. Talupojatihiskonnast rahvusriigini.* Artiklite kogumik. Toimetajad Ea Jansen, Jaanus Arukaevu. Tartu, Tallinn: Eesti Ajalooarhiiv, TA Ajaloo Instituut, 1995 Lk. 152–175.
- Asmer, Vilve.** Karl Eduard Sööt ja Tartu. – *Tartu Linnamuuseumi Aastaraamat. Tartu City Museum Yearbook VIII.* Tartu: Tartu Linnamuuseum, 2002. Lk 35–58.
- August Pulst.** *Vanavara kogumisretkedelt 2.* Koostaja, eessõna Piret Õunapuu. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 2006.
- Boldt, R.** *Kodumaa tundmaõppimise korraldamine Soomes.* Eesti Rahva Muuseumi väljaanne nr. 6. Tallinn, 1914.
http://www.britishmuseum.org/the_museum/history_and_the_building/general_history.aspx.
Külastatud 5.2.2011.
- Eesti avalikud tegelased. Eluloolisi andmeid.* Toim. R. Kleis. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, 1932.
- Eesti biograafiline leksikon.* Akadeemilise Ajaloo-Seltsi toimetised II. Peatoimetaja A. R. Cederberg. Tartu: Loodus, 1926–1929.
- Eesti biograafilise leksikoni täiendusköide.* Peatoimetaja P. Tarvel. Akadeemilise Ajaloo-Seltsi toimetised X. *Academicae Societatis Historicae Scripta X.* Tartu, Tallinn: Loodus, 1940.
- Eesti Kirjanduse Seltsi liikmed. – *Eesti Kirjanduse Seltsi Aastaraamat VII (1914).* Eesti Kirjanduse Seltsi Toimetused nr. 14. Tartu: Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus, 1915. Lk 163–195.
- Eesti NSV muuseumid.* Koost. Irene Rosenberg. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1961.
- Eesti Rahva Muuseumi juhataja puuasjade näituse puhul.* Eesti Rahva Muuseumi väljaanne nr. 14. Tartu, 1916.
- Eesti Rahva Muuseumi 100 aastat.* Koost. Piret Õunapuu. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 2009.
- Eesti Rahva Muuseumi asutamiskirjandus. – *Akadeemia* nr 4, 2009. Lk 658–664.
- Ehrlich, Eduard.** Eesti Üliõpilased Riias. – *Tartu üliõpilaskonna ajalugu: seoses Eesti üliõpilaskonna ajalooaga.* Tartu: Tartu Üliõpilaskond, 1932. Lk 145–161.
- ERMi pildikirjastus I (1911–1935). – *Eesti Rahva Muuseumi pildialbum. Die Postkarten des Estnischen Nationalmuseums. Альбом открыток Эстонского национального музея. The Estonian National Museum in Pictures.* Tallinn: Aasta Raamat, 2008. Lk 218–223.
- Ernits, Villem.** *Vabaõhu muuseumid.* Eesti Rahva Muuseumi väljaanne nr 7. Tartu, 1914.
- Gellner, Ernest.** <http://gellnerpage.tripod.com/SmithLec.html>
- Gustav Matto.** *Vanavara kogumisretkedelt 4.* Koostaja, eessõna Piret Õunapuu. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 2007.

- Henrik Visnapuu. Vanavara kogumisretkedelt 7. Koostaja, eessõna Piret Õunapuu. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 2009. Lk 5–18.*
- Hinnov, Virve.** Eesti Rahva Muuseumi kunstikogu. – *Etnograafiamuuseumi aastaraamat XXXIV.* Tallinn: Valgus, 1984. Lk 11–28.
- Hobsbawm, Eric J.** *Nations and Nationalism since 1970.* Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
- Hooper-Greenhill, Eilean.** *Museums and the Shaping of Knowledge.* London and New York: Routledge, 1997.
- Härö, Mikko.** *Suomen muinaismuistohallinto ja antikvaarinen tutkimus. Muinaistieteellinen toimikunta 1884–1917.* Helsinki: Museovirasto, 1984.
- Härö, Mikko.** Maan museotoimen kivijalka eli Museoviraston ja Suomen kansallismuseon historia. – *Suomen museohistoria.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2010. Lk 129–152.
- Ilomets, Indrek.** Märkusi Eesti Rahva Muuseumi pildikirjastuse väljaannete (1911–1935) ning loterii kohta. – *Eesti Rahva Muuseumi pildialbum. Die Postkarten des Estnischen Nationalmuseums. Альбом открыток Эстонского национального музея. The Estonian National Museum in Pictures.* Tallinn: Aasta Raamat, 2008. Lk 42–50.
- Jakob Hurt 1839–1907.* Koost. M. Laar, R. Saukas, Ü. Tedre. Tallinn: Eesti Raamat, 1989.
- Jansen, Ea.** *Eestlane muutuv asjas.* Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2007.
- Jansen, Ea.** Kultuuriline murrang. – *Eesti ajalugu V. Pärissorjuse kaotamisest Vabadussõjani.* Tartu: Ilmamaa, 2010. Lk 382–395.
- Johannson, Alma.** *Taimevärvid kodukäsitöös.* Eesti Rahva Muuseumi väljaanne nr. 14. Tartu, 1916.
- Julius Kuperjanov, Leopold Laurson. Vanavara kogumisretkedelt 5. Koostaja, eessõna Piret Õunapuu. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 2008.*
- Kaelep, Kairi.** Eesti Rahva Muuseum Esimese maailmasõja aastail. – *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat XLV.* Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 2001. Lk 11–36.
- Kaelep, Kairi.** Johannes Pääsukese elukäigust ja koostööst Eesti Rahva Muuseumiga. Johannes Pääsuke – the Story of Life and Cooperation with the Estonian National Museum. – *Johannes Pääsuke. Mees kahe kaameraga. Man with Two Cameras.* Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 2003/2008. Lk 81–93.
- Kallas, Oskar.** Jutt neist kahest, kes välja läksivad vanavara korjama. – *Eesti Üliõpilaste Seltsi album.* Esimene leht. Tartu, 1889. Lk 140–157.
- Kallas, Oskar.** Seltsid, aineline vanavara korjamisele! – *Eesti Kirjandus 6.* Tartu, 1913. Lk 254–256.
- Kangro-Pool, Rasmus.** *Kristjan Raud. 1865–1943.* Tallinn: Eesti NSV Kunst, 1961.
- Kannike, Anu.** *Rahvuslik rahvakultuur. – Etnoloogia ja muuseumid. Ethnology and Museums. Pro Ethnologia 2.* Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 1994. Lk 7–16.
- Karjahärm, Toomas.** Eestlaste lootused. – *Eesti ajalugu V. Pärissorjuse kaotamisest Vabadussõjani.* Tartu: Ilmamaa, 2010. Lk 399–400.
- Karjahärm, Toomas.** Rahvusküsimus suvel. – *Eesti ajalugu V. Pärissorjuse kaotamisest Vabadussõjani.* Tartu: Ilmamaa, 2010. Lk 417–418.
- Karjahärm, Toomas, Väino Sirk.** *Eesti haritlaskonna kujunemine ja ideed, 1850–1917.* [Tallinn]: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 1997.
- Kiipus, Merike.** Eesti Kirjandusmuuseumi arhiivraamatukogu kroonika. – *Varamu lummuses. Eesti rahvuslik arhiivraamatukogu 100.* Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 2009. Lk 229–250.

- Kopisto, Sirkka.** *Suomen Kansallismuseo. Kansallisromanttisen kauden rakennusmonumentti.* Helsinki: Museovirasto, 1981.
- Kostet, Juhani.** Onko suomalaisella museolla aatteellista perustaa? – *Suomen museohistoria.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2010.
- Kõpp, Johan.** *Eesti Üliõpilaste Seltsi ajalugu. 1, 1870–1905.* Uppsala: Eesti Üliõpilaste Selts, 1953.
- Künnap, Ago.** Eesti keel. Humanitaarteadused. Teaduse areng Tartu ülikoolis XIX sajandil. – *Tartu ülikooli ajalugu 1632–1982. II. 1798–1918.* Koost. Karl Siilivask. Tallinn: Eesti Raamat, 1982. Lk 177–181.
- Laar, Mart.** „Jäe igas riides ja iga nime all eestimeheks...” Rahvusluse avaldumisvormidest ärkamisajal. – *Akadeemia* nr 8. Tartu, 2003. Lk 1571–1589.
- Laar, Mart.** Rahvuslus ja eelärkamisaeg. – *Eesti ajalugu V. Pärissorjuse kaotamisest Vabadussõjani.* Tartu: Ilmamaa, 2010. Lk 219–233.
- Laar, Mart.** *Äratäjad. Rahvuslik ärkamisaeg Eestis 19. sajandil ja selle kandjad.* Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2005.
- Laar, Mart.** Ärkamisaja algus. – *Eesti ajalugu V. Pärissorjuse kaotamisest Vabadussõjani.* Tartu: Ilmamaa, 2010. Lk 234–245.
- Lamp, Ene.** Kunstikultuur. – *Eesti kunsti ajalugu 5. 1900–1940. History of Estonian Art 5. 1900–1940.* Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2010. Lk 13–32.
- Latvijas muzeji. Museums of Latvia.* Sast. Jānis Garjāns. Rīga: Latvijas Muzeju asociācija, 1993.
- Lauk, Epp.** Eesti ajakirjanduse süsteemi kujunemine. – *Eesti ajakirjanduse ajaloost 10.* Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 1996. Lk 5–36.
- Leete, Art, Ülo Tedre, Ülo Valk, Ants Viires.** Uurimislugu. Varaareng. – *Eesti rahvakultuur.* Teine, täiendatud trükk. Koostanud ja toimetanud Ants Viires ja Elle Vunder. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 2008. Lk 15–17.
- Leimus, Tiit.** Näitused ja messid – Eesti majanduse motivaator 1920.–1930. aastatel. – *Räägime asjast.* Eesti Ajaloomuuseumi teaduskonverentsi materjale. Varia historica II. Tallinn: Eesti Ajaloomuuseum, 2008. Lk 72–99.
- Leinbock, Ferdinand.** Eesti Rahva Muuseum 1909–1934. – *Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat IX–X.* Tartu: Sihtasutus Eesti Rahva Muuseum, 1934. Lk 1–48.
- Levin, Mai.** *Ühest sajandist teise. Kristjan ja Paul Raud. From One Century to the Next. Kristjan and Paul Raud.* [Tallinn]: Eesti Kunstimuuseum, 2006.
- Linde, Bernhard.** Eesti kunstimuuseumi mõtte areng ja Tallinna Eesti Muuseumi Ühing. – *Eesti Kunstimuuseumi aastaraamat I.* Tallinn: Tallinna Eesti Muuseumi Ühing, 1931. Lk 5–32.
- Linde, Bernhard.** Reisi-päevaraamatu märkused (Vabaõhu muuseumidest). – *Sirvilauad. Eesti Rahva Tähtsaamat 1911.* Tartu: Eesti Üliõpilaste Selts, 1910. Lk 23–40.
- Linnus, Ferdinand.** Etnograafia. – *Õpetatud Eesti Selts 1838–1938. Lühike tegevusülevaade. A brief survey of the activities of the Learned Estonian Society 1838–1938.* Tartu: Õpetatud Eesti Selts, 1938. Lk 29–33.
- Linnus, Jüri.** Vabaõhumuuseumi rajamise kavatsusi Eestis. – *Suitsutare.* Vabaõhumuuseumi uurimused 1957–1972. Tallinn: Valgus, 1976. Lk 41–52.
- Livrustkammaren.** Welcome to the oldest museum in Sweden!
<http://www.livrustkammaren.se/default.asp?id=4788&refid=2800>. Külastatud 12.4.2011.

- Loginova, Olga.** Formation of the Museum and its development from 1773 to 1940. – *Rīgas Vēstures un Kuģniecības Muzejs 1773–1973*. Rīga: Zvaigzne, 1973. Lk 268–270.
- Luts, Arved.** Etnograafia. Humanitaarteadused. Teaduse areng Tartu ülikoolis XIX sajandil. – *Tartu ülikooli ajalugu 1632–1982. II. 1798–1918*. Koost. Karl Siilivask. Tallinn: Perioodika, 1982. LK 162–163.
- Manninen, Ilmari.** *Eesti rahvariiete ajalugu*. Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat III. Tartu, 1927.
- Meister, Vladimir.** *An evening by the fire-place. A visit to the Estonian State Ethnography Museum*. Tallinn: Perioodika, 1981.
- Meister, Vladimir.** *Ein Abend am Kamin. Eindrücke aus dem Staatlichen Ethnographiemuseum der Estnischen SSR*. Tallinn: Perioodika, 1981.
- Miller, David.** Rahvusluse kaitseks. – Eva Piirimäe (koost). *Rahvuslus ja patriotism. Valik kaasaegseid filosoofilisi võtmetekste*. Tartu: Tartu Ülikooli eetikakeskus, 2009. Lk 197–224.
- Moora, Harri.** Muuseum. – *Õpetatud Eesti Selts 1838–1938. Lühike tegevus-ülevaade. A brief survey of the activities of the Learned Estonian Society 1838–1938*. Tartu: Õpetatud Eesti Selts, 1938. Lk 52–54.
- Moora, Harri.** Üks varema raua-aja kalm Põhja-Eestis. – *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat II*. Tartu, 1926. Lk 187–200.
- Museology – a Field of Knowledge. Museology and History. Muséologie – un Champ de Connaissance. Muséologie et Histoire. Museología – un Campo del Conocimiento. Museología e Historia. International Symposium, organized by ICOFOM, ICOFOM LAM (Latin America and the Caribbean) and ICOFOM SIB (Siberia/Russian Federation). Museo Nacional Estancia Jesuítica de Alta Gracia y Casa del Virrey Liniers and Universidad Nacional de Córdoba/Argentina, October 5–11, 2006. ICOFOM Study Series – ISS 35. Munich and Alta Gracia: ICOFOM, 2006.*
- Mägi, Jaan.** Eesti Rahva Muuseum ja Eesti põllutöömuuseum. – *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat IX–X*. Tartu: Sihtasutus Eesti Rahva Muuseum, 1934. Lk 102–104.
- Neggio, Helmi.** *Johann Reinhold Patkul. „Kõige suurem liivlane”*. Tallinn: Varrak, 1920.
- Neggio, Helmi.** *Eesti rahvakunstist*. Eesti Rahva Muuseumi väljaanne nr. 16. Tartu, 1918.
- Neggio, Helmi.** Eesti rahvakunstist. – *Eesti. Maa. Rahvas. Kultuur*. Eesti Kirjanduse Seltsi toimetused 19. Tartu: Haridusministeerium, 1926. Lk 219–227.
- Nikolai Triik, Eduard Pedak. Vanavara kogumisretkedelt 3*. Koostaja, eessõna Piret Õunapuu. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 2007.
- Nordiska museet under 125 år.** Redaktion Hans Medelius, Bengt Nyström och Elisabet Stavenow-Hidemark. Stockholm: Nordiska museet, 1998.
- Nõmmela, Marleen.** Rahvusmuuseum rahvusriigis. Eesti Rahva Muuseum 1920–1940. – *Eesti Rahva Muuseumi 100 aastat*. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 2009. Lk 104–183.
- Nyström, Bengt.** Att göra det förflunta levande. – *Nordiska museet under 125 år*. Stockholm: Nordiska museets förlag, 1998. Lk 53–87.
- Oskar Kallas. Vanavara kogumisretkedelt 1*. Koostaja, järelsõna Piret Õunapuu. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 2006.
- Oskar Kallase bibliograafia. Koostanud Merike Kiipus. – *Oskar Kallas. Artikleid Oskar Kallase elust ja tööst*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 1998. Lk 283–364.

- Ots, Loone.** Oskar Kallas ja Eesti haridus. – *Oskar Kallas. Artikleid Oskar Kallase elust ja tööst.* Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 1998. Lk 99–130.
- Paatsi, Vello.** Gustav Mootselt ja tema mälestustest. – *Tuna* nr 3. Tartu, 2003. Lk 114–115.
- Palm, August.** *Villem Reiman. Saavutusterohke rahvuslik võitleja.* Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, 1937.
- Pearce, Susan.** The collecting process and the founding of museums in the sixteenth, seventeenth and eighteenth centuries. – *Encouraging Collections Mobility – A Way Forward for Museums in Europe.* Helsinki: Finnish National Gallery, 2010. Lk 12–33.
- Pearce, Susan M.** *Museum, Objects and Collections: A Cultural Study.* Washington, D.C.: Smithsonian Institution Press, 1993.
- Peterson, Aleksei.** *75 aastat Eesti NSV Riiklikku Etnograafiamuuseumi.* Tallinn: Eesti NSV Kultuuriministeerium, 1984.
- Peterson, Aleksei.** *Eesti NSV Riiklik Etnograafiamuuseum.* Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1964.
- Peterson, Aleksei.** Eesti NSV Teaduste Akadeemia Etnograafia Muuseum. – *Eesti NSV muuseumid.* Koost. Irene Rosenberg. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1961. Lk 113–124.
- Peterson, Aleksei.** *Varaait.* Tallinn: Valgus, 1986.
- Pihlak, Eevi.** Ants Laikmaa Eesti kunsti elu keskse kujuna sajandi esimestel aastakümnetel. – *Kristjan Raud. Ants Laikmaa. Kogumik Kristjan Raua, Paul Raua ja Ants Laikmaa 100. sünni-aastapäevale pühendatud teaduslike konverentside ettekannetest 1965–1966.* Tallinn: Kunst, 1970. Lk 77–88.
- Pihlak, Evi.** Kristjan Raud eesti kunsti elu organisaatorina käesoleva sajandi alguses. – *Kristjan Raud. Ants Laikmaa. Kogumik Kristjan Raua, Paul Raua ja Ants Laikmaa 100. sünni-aastapäevale pühendatud teaduslike konverentside ettekannetest 1965–1966.* Tallinn: Kunst, 1970. Lk 48–60.
- Pihlak, Evi.** *Nikolai Triik inimese kujutajana.* [Album]. Tallinn: Kunst, 1985.
- Pihlak, Evi.** *Nikolai Triik, 1884–1940.* [Monograafia]. Tallinn: Kunst, 1969.
- Pino, Veera.** Oskar Kallas ja EÜS. „Fraternitas Viliensise” lugu. – *Oskar Kallas. Artikleid Oskar Kallase elust ja tööst.* Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 1998. Lk 67–76.
- Pino, Veera.** Oskar Kallase noorusaeg, õpingud ja töö algus. – *Oskar Kallas. Artikleid Oskar Kallase elust ja tööst.* Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 1998. Lk 13–66.
- Pärdi, Heiki.** Eesti etnoloogide aukartus elu ees. Estonian Ethnologists’ Awe of Life. – *Allikad ja uurimused. Sources and Research. Pro Ethnologia 3.* Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 1995. Lk 67–86.
- Pärdi, Heiki.** Eesti Rahva Muuseum – „eesti rahva sümbol” ja muuseum. (ERMi kaas-aegsest retseptisioonist). – *Etnoloogia ja muuseumid. Ethnology and museums. Pro Ethnologia 2.* Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 1994. Lk 30–50.
- Pärdi, Heiki.** Muuseum – kultuurinähtus ja kultuuriuurimise allikas. Magistritöö. Tartu, 1995. Käsikiri ERMi raamatukogus.
- Raisma, Mariann.** Muuseumi magus võim. – *kunst.ee* nr 1. Tallinn: Kultuurileht, 2006. Lk 66–69.
- Raisma, Mariann.** Muuseumi mõte. Eesti muuseumide identiteedimuutustest 19.–20. sajandil. – *Akadeemia* nr 4, 2009. Muuseumiaasta erinumber. Lk 774–796.

- Raisma, Mariann.** Uus mälu. Eesti Vabariigi muuseumipoliitika 1919–19124. – *Mälu. Eesti Kunstiakadeemis toimetised 20*. Muinsuskaitse ja restaureerimise osakonna väljaanded 5. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2011. Lk. 7–72.
- Raud, Kristjan.** *Eesti muinastööst*. Eesti Rahva Muuseumi väljaanne nr 4. Tartu, 1912.
- Reiman, Helmi.** Eestlaste matusekombed. – *Eesti Kultura IV*. Tartu: Postimees, 1915. Lk 123–163.
- Reiman, Helmi.** Naisten puvut Kolga-Jaani pitäjässä Wiljandin maakunnassa Liivinmaalla. – *Suomen Museo. Finskt Museum XXI*. Helsinki, 1914. Lk 16–25.
- Reiman, Villem.** *Jaan Adamson*. Tartu: Postimees, 1913.
- Rīgas Vēstures un Kuģniecības Muzejs 1773–1973*. Rīga: Zvaigzne, 1973.
- Romanova, Galina.** History of the Ethnographic Museum's Building. – *Russian Museum of Ethnography 1902–2002*. St Petersburg: Slavia, 2001. Lk 13–17.
- Roos, Jaan.** K. E. Sööt Eesti avaliku elu tegelasena. – *Eesti Kirjandus*. Eesti Kirjanduse Seltsi kuukiri nr 12. Tartu, 1937. Lk 584–602.
- Rosenberg, Irene.** Eesti muuseumide arenemistest. – *Eesti NSV muuseumid*. Koost. Irene Rosenberg. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1961. Lk 7–32.
- Rosenberg, Irene.** Eesti NSV Teaduste Akadeemia Etnograafia Muuseum. – *Eesti NSV muuseumid*. Koost. Irene Rosenberg. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1961. Lk 113–124.
- Rosenberg, Tiit.** Deutsche und estnische Ausstellungen in Dorpat (Tartu) 1857–1913. – *Steinbrücke 1*. 1998. *Estnische historische Zeitschrift*. Tartu: Ajalookirjanduse Sihtasutus Kleio, 1998. Lk 171–197.
- Rosenberg, Tiit.** Väljaränne. – *Eesti ajalugu V. Pärissorjuse kaotamisest Vabadussõjani*. Tartu: Ilmamaa, 2010. Lk 66–70.
- Розенберга Велта.** Первоснова Музея Истории Латвийской ССР – отдел этнографии и научное использование его фондов в наши дни. – *Muzeja 100 gadu jubilejas sesijas. Referātu tēzes. Tezisy докладов. Сессии, посвященной 100-летию музея*. Rīga: Latvijas PSR Vēstures muzeja, 1969. Lk 30–35.
- Russian Museum of Ethnography 1902–2002*. St. Petersburg: Slavia, 2001.
- Ränk, Gustav.** Eesti Rahva Muuseum 75. – *Tulimuld* nr 3, 1984. Lk 20–27.
- Rönkkö, Marja-Liisa.** Museon idea ja historia. – *Museologia tänään*. Suomen museoliiton julkaisuja 57. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy, 2007. Lk 70–92.
- Schvindt, Theodor, Uno Taavi Sirelius.** *Suomen ylioppilasosakuntain kansatieteellinen museo vv. 1876–1893*. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja XXXIII. Hämeenlinna: Suomalainen Kirjapaino OY, 1922.
- Selkokari, Hanne.** Talvi Berliinissä. Eliel ja J. R. Aspelinin kirjakeskustelut kansallismuseohankkeesta talvella 1893–1894. – *Taidehistoriallisia tutkimuksia 31*. Helsinki: Taidehistorian Seura, 2005. Lk 41–54.
- Shangina, Isabella.** Origins and Plans. – *Russian Museum of Ethnography 1902–2002*. St Petersburg: Slavia, 2001. Lk 12.
- Sihvo, Pirkko.** Kansallismuseon kotimaisten kansatieteellisten kokoelmien syntyvaiheita. – *Ethnologia Fennica. Finnish Studies in Ethnology*. No. 1–2. Vol. 7. Helsinki: Seurasaari Foundation, 1977. Lk 47–61.
- Sild, Hilja.** Gustav Matto ja tema pärand. – *Etnograafiamuuseumi aastaraamat XXVIII*. Tallinn: Valgus, 1975. Lk 239–244.
- Sild, Hilja.** Kristjan Raud ja vanavara suurkogumine. – *Kristjan Raud. Ants Laikmaa. Kogumik Kristjan Raua, Paul Raua ja Ants Laikmaa 100. sünniaastapäevale pühendatud teaduslike konverentside ettekannetest 1965–1966*. Tallinn: Kunst, 1970. Lk 61–76.

- Sild, Hilja.** Kunstnike kaasabist Eesti Rahva Muuseumi rajamisel ja vanavara kogumisel. – *Tartu Riikliku Kunstimuuseumi almanahh III*. Tartu: Tartu Riiklik Kunstimuuseum, 1972. Lk 60–68.
- Smith, Anthony D.** *Myth and Memories of the Nation*. Oxford: Oxford University Press, 1999.
- Smith, Anthony D.** <http://gellnerpage.tripod.com/SmithLec.html>
- Stryk, Friedrich von.** *Eesti rahvakunsti algus ja tulevik*. Eesti Rahva Muuseumi väljaanne nr. 9. Tartu, 1914.
- Summatavet, Kärt.** Mõningaid mõtteid kunstist, Kristjan Rauast ja vanavara kogumisest. – *Mäetagused* nr 37. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, Eesti Folkloori Instituut, 2007. Lk 7–44.
- Sörlin, Sverker.** Artur Hazelius och det nationella arvet. – *Nordiska museet under 125 år*. Stockholm: Nordiska museets förlag, 1998. Lk 17–38.
- Zetterberg, Seppo.** *Eesti ajalugu*. Tallinn: Tänapäev, 2009.
- Taal, Kersti.** Eestlased Õpetatud Eesti Seltsis XIX sajandil ja XX sajandi algul. – *Lee 12*. Eesti Rahva Muuseumi Sõprade Seltsi väljaanne. Tartu, 2006. Lk 37–50.
- Taal, Kersti.** Õpetatud Eesti Selts: rahvavalgustuslikust seltsist teadusseltsiks kujunemine. Magistritöö. Tartu Ülikool. 2006.
- Taal, Kersti.** „Õpetatud Eesti Seltsi muuseumist”. Ettekanne 16. sept. 2009 Eesti Ajaloomuuseumi konverentsil „Provintsiialmuuseum 145 ja muuseumitraditsiooni algus Eestis”. Käsikiri autori valduses.
- Tael, Tiina.** Eesti Rahva Muuseumi fotokogu. Ettekanne 26. mail 2000 Eesti Kirjandusmuuseumis. Käsikiri.
- Talve, Ilmar.** *Eesti kultuurilugu. Keskaja algusest Eesti iseseisvuseni*. Tartu: Ilmamaa, 2004.
- Tamm, Marek.** Muuseum rahvuslikul mäluvaastikul. – *kunst.ee* nr 1. Tallinn: Kultuurileht, 2006. Lk 70–71.
- Tedre, Ülo.** Kommentaarid. – Jakob Hurt. *Mida rahvamälestustest pidada. Artiklite kogumik*. Tallinn: Eesti Raamat, 1989. Lk 156–172.
- Tedre, Ülo.** Oskar Kallas folkloristina. – *Oskar Kallas. Artikleid Oskar Kallase elust ja tööst*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 1998. Lk 131–188.
- Токарев С. А.** *История русской этнографии. (Дюктябрьский период)*. Москва: Hayka, 1966.
- Tuglas, Friedebert.** *Eesti Kirjameeste Selts. Tegevusolud, tegelased, tegevus*. Tartus: Eesti Kirjanduse Selts, 1932.
- Tvauri, Andres.** *Museoloogia ja muinsuskaitse*. <http://www.muuseum.viljandimaa.ee/galerii/tvauri01.doc>
- Vaga, Alfred.** *Nikolai Triik*. Tartu, Tallinn: Loodus, 1939.
- Vahtramäe, Ell.** Kogumistöö initsiaatoritest seoses muinasjutuvaramuga Eesti Rahvaluule Arhiivi kogudes. – *Kogumisest uurimiseni. Artikleid Eesti Rahvaluule Arhiivi 75. aastapäevaks*. Eesti Rahvaluule Arhiivi Toimetused 20. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 2002. Lk 62–81.
- Veski, Johannes Voldemar.** Eesti Kirjanduse Seltsi tegevus 1914. a. – *Eesti Kirjanduse Seltsi Aastaraamat VII (1914)*. Eesti Kirjanduse Seltsi Toimetused nr. 14. Tartu: Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus, 1915. Lk 72–75.
- Viires, Ants.** Kristjan Raud ja eesti rahvakunst. – *Ümin. Lee 4*. Eesti Rahva Muuseumi Sõprade Seltsi väljaanne. Tartu, 1997. Lk 17–25.
- Viires, Ants.** Muuseumi sünn. – *Kultuur ja traditsioon*. Tartu: Ilmamaa, 2001. Lk 287–309.

- Viires, Ants.** Muuseumi süünd. – *Looming* nr 4, 1984. Lk 508–519.
- Viires, Ants.** Sõnumit otsimas. Mõtteid rahvakunstist ja selle uurimisest. – *Kultuur ja traditsioon*. Tartu: Ilmamaa, 2001. Lk 334–341.
- Viiraja, Lehti.** *Kristjan Raud 1865–1943. Looming ja mõtteavaldused*. Tallinn: Kunst, 1981.
- Voldemar Haas. Vanavara kogumisretkedel 6.* Koostaja, eessõna Piret Õunapuu. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 2008.
- Walsh, Kevin.** *The Representation of the Past. Museums and Heritage in the Post-modern World*. London, New York: Routledge, 1992.
- Õpetatud Eesti Seltsi Põhikiri. II Eesmärgid ja ülesanded.
<http://www.ut.ee/OES/Pohikiri.html#Anchor-21479>. Külastatud 20.4.2011.
- Õunapuu, Piret.** Eesti Rahva Muuseumi algaastate suurogumised. – *Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat L*. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 2007. Lk 11–42.
- Õunapuu, Piret.** Eesti Rahva Muuseumi majaehituse lugu 1909–1918. – *Mäetagused* nr 20, 2003. Lk 146–161.
- Õunapuu, Piret.** Eesti Rahva Muuseumi rajamisest. – *Akadeemia* nr 5 (122), 1999. Lk 967–974.
- Õunapuu, Piret.** Helmi Reiman-Neggo kui etnograaf. – *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat XLVIII*. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 2004. Lk 47–80.
- Õunapuu, Piret.** Läänemaa enne esimest ilmasõda Eesti Rahva Muuseumi vanavara korjajate pilgu läbi. Läänemaa – as seen through the eyes of antiquity collectors from the Estonian National Museum before World War I. – *Läänemaa muuseumi toimetised XIII. Proceedings of the Läänemaa Museum*. Haapsalu: Läänemaa Muuseum, 2010. Lk 96–116.
- Õunapuu, Piret.** „Mis täna veel saada on, seda homme enam ei leidu!” Vanavara kogumisest Eesti Rahva Muuseumi algaastail. – *Akadeemia* nr 4, 2009. Lk 665–683.
- Õunapuu, Piret.** Mõte sai teoks. – *Eesti Rahva Muuseumi 100 aastat*. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 2009. Lk 38–101.
- Õunapuu, Piret.** National museum as memory bank. – *Annual Conference of the International Committee for Museology/ICOFOM (28). Alta Gracia / Córdoba [Argentina]. October 5–11, 2006*. ICOFOM Study Series 35. Munich: ICOM, 2006. Lk 410–414.
- Õunapuu, Piret.** Oskar Kallas ja Eesti Rahva Muuseum. – *Oskar Kallas. Artikleid Oskar Kallase elust ja tööst*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 1998. Lk 77–98.
- Õunapuu, Piret.** Postkaardid № 1–342. – *Eesti Rahva Muuseumi pildialbum. Die Postkarten des Estnischen Nationalmuseums. Альбом открыток Эстонского национального музея. The Estonian National Museum in Pictures*. Tallinn: Aasta Raamat, 2008. Lk 51–202.
- Õunapuu, Piret.** Sissejuhatuseks. – *Eesti Rahva Muuseumi 100 aastat*. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 2009. Lk 10–37.
- Õunapuu, Piret.** Tegelaskond, kes kujundas Eesti Rahva Muuseumi. – *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat XLVII*. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 2003. Lk 11–46.

PERIOODIKA

- A. Th.** Eesti laadi maitse edendamiseks. – *Postimees* nr 1, 2. jaanuar 1904.
Bibliograaf Jakob Muide 70 aastane. – *Postimees* nr 120, 4. mai 1935.
Eesti III kunstinäituse üleskutse. – *Päevaleht* nr 64, 19. märts 1910.
Eesti Rahva Museumi mõte. – *Postimees* nr 35, 12. veebruar 1911.
Eesti Rahva Museumi näitusel. – *Postimees* nr 59, 14. märts 1911.
- Hurt, Jakob.** Kiri ja palve teaduse sõpradele. – *Postimees* nr 103, 13. mai 1894; *Olevik* nr 20, 16. mai 1894; *Eesti Postimees* nr 21, 21. mai 1894; *Linda* nr 24, 17. juuni 1894.
- Hurt, Jakob.** Paar palvid Eesti ärksamaile poegadele ja tütardele. – *Olevik* nr 8, 22. veebruar 1888, nr 9, 29. veebruar 1888.
- Hurt, Max.** Vanavara asjus. – *Postimees* nr 4, 5. jaanuar 1907.
- Jakobson, Mär.** Weel Eestirahwa sadikute teerisist Peterburgi. (Lõppkõne). – *Eesti Postimees* nr 27, 6. juuli 1866.
- Kallas, Oskar.** Eesti muuseumi asjus. – *Postimees* nr 144, 5. juuli 1894; *Eesti Postimees* nr 28, 9. juuli 1894; *Olevik* nr 28, 11. juuli 1894.
- Kallas, Oskar.** Eesti Rahva Muuseumi algaegadelt. – *Postimees* nr 132, 20. mai 1923, nr 158, 17. juuni 1923.
- Kallas, Oskar.** Rahvusteaduslistest kogudest. – *Postimees* nr 24, 29. jaanuar 1902.
- Kallas, Oskar, Karl Eduard Sööt.** Kõikidele Eesti seltsidele. – *Postimees* nr 21, 25. jaanuar 1913.
Kodumaalt. – *Postimees* nr 174, 10. august 1984.
Kohalikud sõnumid. – *Postimees* nr 49, 3. märts 1894.
Kohalikud sõnumid. – *Postimees* nr 140, 30. juuni 1894.
Kohalikud sõnumid. – *Postimees* nr 192, 28. august 1904.
Koosolek arupidamiseks kuidas Dr. Hurti töösid jätkata ja rahvale kättesaadavaks teha. – *Postimees* nr 8, 11. jaanuar 1907.
Kuulutus. – *Postimees* nr 35, 12. veebruar 1911.
Läbirääkimine kodu-käsitöö edendamise ja käsitöö-museumi asutamise üle Eesti näitusel 1904. – *Postimees* nr 194, 31. august 1904.
- Matto, Gustav.** Kristjan Raud. Lahkunud suurestlase mälestuseks. – *Põhja Kodu* nr 59, 27. mai 1943.
- Nagel, Georg.** Väikesed märkused. Väikesest augukesest siidi suka sees. – *Tallinna Teataja* nr 219, 24. november 1911.
- O. K. [Oskar Kallas].** Vabaõhu muuseumi. – *Postimees* nr 146, 1. juuli 1913.
- Pulst, August.** Eesti rahva riided ja kirjad (mustrid). – *Päevaleht* nr 239, 17. oktoober 1915.
- Pulst, August.** Meie esivanemate mälestused. – *Tallinna Kaja* nr 46, 21. november 1915.
- Raud, Kristjan.** Eesti Rahva Museum. Ainelise vanavara korjamisest. I. – *Postimees* nr 126, 10. juuni 1909.
- Raud, Kristjan.** Eesti Rahva Museumi lill. – *Postimees* nr 182, 16. august 1911.
- Raud, Kristjan.** Hurti muuseumi asjus. – *Postimees* nr 22, 27. jaanuar 1907.
- Raud, Kristjan.** Kunstnikud – Tartu! – *Postimees* nr 181, 13. august 1909.
- Raud, Kristjan.** Museumi korjamisest. – *Postimees* nr 120, 3. juuni 1911.
- Raud, Kristjan.** Tükike Soome sõidust. – *Postimees* nr 120, 3. juuni 1909.
- Reiman, Helmi.** Kontrastid. – *Postimees* nr 59, 25. märts 1916.

- Reiman, Villem.** Eesti Rahva Museum I. – *Postimees* nr 91, 24. aprill 1909.
- Reiman, Villem.** Eesti Rahva Museum II. – *Postimees* nr 92, 25. aprill 1909.
- T. P.** Moskva etnograhi näitus. – *Eesti Postimees* nr 10, 8. märts 1867.
- Tulekahju, mis Eesti Rahva Museumi kogusid ähvardas. – *Postimees* nr 24, 30. jaanuar 1917.
- Tõramaa, Helmi.** Muinsuse uurimisest. – *Postimees* nr 286, 24. detsember 1919.
- Uuemad sõnumed. – *Olevik* nr 45, 8. november 1893.
- Õppereis Soomes. – *Postimees* nr 141, 25. juuni 1913.
- Õpetatud Eesti Seltsi koosolek. – *Postimees* nr 100, 4. mai 1906.
- Õpetatud Eesti Seltsi rahvateadusline muuseum. – *Postimees* nr 131, 18. juuni 1894.
- Ülevenemaaline kodukäsitöö näitus. – *Meie aastasada* nr 39, 1913.

SUMMARY

Foundation and Evolution of the Estonian National Museum

The museum concept is closely connected with both time and culture, and is based on the continuously changing treatment of what the world has been and is like. The museum holds in itself silent knowledge comprising all the physical, intuitive, mythical, archetypical and empirical knowledge, which cannot be expressed in words. Each era creates its own museums. Faith in the power of cultural heritage increases in critical situations. New museums are born when people wish to record fading phenomena, remember *good old times* or not to forget misdemeanours.

The first museums in the modern meaning of the word were established in Europe in the 15th–17th centuries. In the second half of the 18th century, when interest in archaeology and history increased under the influence of enlightenment ideology, museums started to be opened to the general public. Modernism in its essence originates in the Renaissance and is a modern science that discovers truths and facts, or rather confirms that objective truth about the world is possible, also trying to define an individual's position in it. At that time museums were a phenomenon characteristic of modern times and they have remained so until today.

In Estonia the history of museums dates back to the first decade of the 19th century, when the first ones were established at the University of Tartu; however, these were, above all, academic collections.

In the second half of the 19th century we could already speak about the first museum boom. While in 1860 there were about 90 museums in the world, then in 1880 the number amounted to approximately 180 already, the reason for this being a new understanding and experience about time and space.

The museum movement introducing indigenous culture, which was initiated by Artur Hazelius and others in Sweden, also spread into neighbouring countries and gave rise to the establishment of a number of national ethnographical museums: in Stockholm in 1873, in Helsinki in 1876, in Copenhagen in 1879, in Berlin in 1888, in Oslo in 1894, etc.

Until today the museum phenomenon as the valuator of the indigenous culture in the context of the awakening national consciousness has deserved little attention, presenting a good opportunity to study the trends prevailing in society at different levels. The evolution of the idea of the Estonian National Museum (ENM) and its realization reflects the story of Estonian people maturing into a nation.

The museum was born on the initiative of a few dedicated and progressively-minded persons and it took long before people understood that the Estonian National Museum was actually the museum of Estonian people. The main purpose of this research is to ascertain how in the initial years of the museum

relations developed between people and the museum and what were the museum strategies in declaring its objectives.

The aim of this research is, above all, to investigate the evolution story of the Estonians' own museum, with the emphasis on the relations between the museum and people. The temporal borders are marked, on the one hand, by the foundation of the first museums, which aimed at collecting the material and intellectual heritage of Estonian people, and, on the other, by the proclamation of the Republic of Estonia. The reason why we should date the beginning so far back from the establishment of the ENM lies in the observation of the evolution of the museum as a process in historical context. First there was the idea that developed throughout years, until it was eventually realized.

The author here endeavours to analyse the reasons why and how the museum concept became formulated and also demonstrate how complicated and cumbersome the process was. Just like the Estonian nation was not uniform and unanimous, neither was the idea of the museum clear-cut. It was formed during a long period and had different forms of expression throughout times. The author here uses the notion *proto-museum* to mark groups of societies and organizations that served as the foundation for the ENM. These were actually collections of material heritage. The Estonian people, first and foremost, country people, whose personal property was preserved there, had no inkling about these museums.

What was the attitude towards *heritage* of our first Estonian-origin intellectuals who came from peasant families? Was it only through inner understanding that their respect towards their own people's culture increased or did it happen also due to following the example of other peoples, above all, the Finns and Russians? The Finns, different by their political status but close to us by their national culture, served as an inspiring example for us with their museum ideas.

Undoubtedly, in any greater action the proportion of people concentrating around it and shaping it is extremely important. In the case of the ENM this also constituted a part of the evolution story of the Estonian intelligentsia and cultural activities.

From the attempts to arrange an *Estonian museum*, only the collections of the Learned Estonian Society (LES) and the Estonian Students' Society (ESS) can be regarded as more or less successful. The former showed mainly scientific interest in heritage collection and rather aimed at preserving the existing exotica. Work in the society gained impetus before 1896, when the 10th All-Russian Archaeological Congress took place in Riga, where Estonian and Latvian ethnographical exhibitions were also supposed to be staged. Later on, with no interest from the public, they disappointedly gave up. A few Estonian-minded voices were overcome by the German spirit prevailing in society.

The museum of the Estonian Penmen's Society was a completely random and unsystematic collection, which merged with the museum of the LES.

The ESS got started slowly, but, with the national-mindedness gradually gaining ground and following the example of Finnish students, the museum began to rev up.

A person of some renown at the birth of the *Estonian museum* was Oskar Kallas, who collected both oral and material heritage for the LES, was a zealous initiator of the museum and the library of the ESS as well as the curator of the Estonian Museum under the protection of the Tartu Farmers' Society in the early 20th century. By virtue of his enthusiasm and systematic action two of these three museums were successful. Kallas did not care so much about the organization who ran the museum and collected heritage, but for the fact that items were collected and preserved for future generations.

In comparison with the awakening period, the attitude towards popular culture had changed by the first decade of the 20th century. Traditional peasant culture had started to fade rapidly, and new modern phenomena had gained ground in more and more different spheres. People did not wear folk costumes or eat porridge from wooden bowls any more. A temporal distance helped to value the old. The era itself shifted to the foreground the inevitable necessity to engage in national culture. Here artists were in the vanguard of heritage propagation, Kristjan Raud definitely being the most influential one among them.

The direct incentive for the foundation of the Estonian museum was the death of Jakob Hurt at the end of 1906. This dismal event converged the keenest members of the then society for the sake of a common idea. Hurt had managed to inspire about 1400 co-workers to collect folklore, and his collections comprised more than 261,000 folklore items in all genres. The death of such a man imposed a moral obligation on the living. The meeting held on the day of the funeral marked the dawn of the new museum.

After the official foundation of the ENM in 1909 the museum narrative can be divided into two parts. First, work inside the museum, which meant the compilation and arrangement of collections. This was, above all, the work of the collection committee and meant organizing heritage collection trips.

Collections constitute the basis of a museum – therefore the primary and most important task of the established museum was the collection of heritage items. The collections were started right after the foundation of the museum; within the first ten years approximately 20,000 items were collected, whereas about two thirds of them in the years 1911–1913. The phenomenon that a museum where people worked mainly without a salary for the benefit of their homeland, set as the aim to empty the whole Estonia of heritage items parish by parish and succeeded in engaging dozens and dozens of people for this work, was probably exceptional in world history. As a result, the museum acquired not only voluminous but also valuable item collections, which reached the museum before the devastating First World War. The first official heritage collectors of the Estonian National Museum were Eduard Pedak and Nikolai Triik – both relatively young men, full of enthusiasm and willing to rescue heritage from destruction. However, their lives and destinies were very different. About

Nikolai Triik, a recognized artist, three monographs have been published, one of them even during his lifetime; Pedak, on the contrary, died after a few years and his spontaneous wish to collect heritage items for the Estonian National Museum was his only chance to record himself in history.

Serious and extensive systematic heritage collection started in 1911. Collection expeditions were novel and exciting ventures for many an art and culturally minded youngsters, at the same time serving as encounters with something old from somewhere in the past. The museum appealed mainly to university students and art pupils who were free in summer, but also teachers, writers, journalists and other intellectuals. These first collectors were certainly not professionals and their knowledge and skills left to be desired. Yet, they were enthusiastic and this work was an enjoyable patriotic adventure for them. They were intellectuals or mainly those who were striving to become one. As student organizations were also eager to contribute, the majority of heritage collectors came from among university students.

The reports and diaries that were handed over after the collection expedition are of inestimable value as a source for the then village life explorers. In addition to general descriptions they also comprise stories of people's attitudes towards the collectors, about the latter's adventures during their expeditions as well as the writers' contemplations about life in Estonia.

What was the vision of heritage collectors about Estonia before the First World War? More often than not a young person analysed the things that they saw from a bystander's position. In reality it was not any more the emotional *I and my homeland and people are all one*. A certain impetus was also given by the museum, as they had recommended the collectors to describe both people, their appearances, characters and abodes. The expected ethnological description made the collectors assume the position of a distant viewer.

What did people think about the ENM that was interested in the preservation of their dear keepsakes from olden times or their old clutter? From the point of view of many country people heritage collection seemed to be an incomprehensible activity and the collectors themselves aroused suspicion. Only a few of those whom the collectors encountered during these years had been to the museum. The nation was not uniform yet; each man's understanding started from their own home yard and grew gradually from there – first to the village level, then the parish and only finally the whole country. But this was a long way to go. The footholds of heritage collectors were often local intellectuals – pastors, schoolteachers, etc. In case the pastor had admonished people from his pulpit on Sunday to welcome heritage collectors and find some old things for them, the result was always positive. Art student August Pulst had a smart idea to stage exhibitions of these things on the spot. Human nature is eager to compare his *treasures* with others and so it was possible to get better and more beautiful things for the museum while the exhibition was discussed locally.

The timing was favourable. There were enough old artefacts left, although most collectors complained in their diaries that there was nothing interesting to

be found any more. However, the majority of the artefacts were collected before the war as in wartime much of the heritage was destroyed.

Patriotism was at its culmination and heritage had to be rescued for the good of the nation, to ensure that our artefacts would not be bought up and taken abroad like Dr. Ban did to Hungary, Gahlnbäck to St Petersburg or Põrk to Moscow. The danger was quite real as in Saaremaa women had sold off their clothes at a fair and gone back home, wrapped in blankets.

Contacts between the museum and the public were established and gradually intensified. Step by step people developed an understanding about the museum idea – owing to recognized authorities, newspapers and certainly also the enthusiastic heritage collectors and the overview exhibitions of the collected artefacts organized by them.

These 20,000 artefacts had been collected by people without any special education; however, they granted an excellent foundation for the researchers-to-be for fostering our ethnological research.

For the general public it was old artefacts through which the museum lodged itself into people's consciousness; it was *heritage* that was rescued by the ENM. Heritage became the foundation of the museum's identity.

Yet, besides other undertakings, oral heritage for which the museum had actually been established, remained in the background. Hurt's collections were still in Finland and at that moment there was even no room for them in Estonia.

Since the establishment of the museum it had been expected that the library of the ESS, to which O. Kallas had laid the foundation already in his student years, would be handed over to the museum. Kallas was obsessed with the idea of building up a regular archival library and now he was engaged in the arrangements from both the ENM and the ESS. Initially the library also comprised not only publications, but also manuscripts. The establishment of a central library at the Estonian National museum was similar to heritage collection. Just like in rural areas, there were people who readily donated their old artefacts; there were also people among intellectuals who donated voluminous collections to the museum. It has to be admitted that the results were excellent. Within the first decade the museum acquired approximately 30,000 volumes. This was an achievement equalling that of the artefacts collection.

The starting point of the museum's photographic or, as it was called then, picture collection, was in 1909. In 1912 the museum organized an all-Estonian photography competition or the so-called contest of the pictures of homeland. In 1913 Johannes Pääsuke, a young talented photographer, was sent on a long photographic expedition. In addition to photographing, he also shot films during his journey. First, there was the photo as a document of genuine reality and for this, old photos were collected, pictures were taken on collection expeditions and concrete thematic photos were ordered from professional photographers. Second, the museum also regularly recorded their own activities, taking pictures of museum events, first and foremost, participation in the exhibitions of agricultural societies both in Tallinn and Tartu, as well as organized benefits like a

Setu wedding performance, and so on. Third, the museum was very good at moneymaking with the photos, publishing postcards in big volumes and by doing it, also introduced the museum.

Discussions about the collection of Estonian art took place already at the foundation meeting of the ENM, where they were overshadowed by the heritage and library issues. Fortunately or unfortunately, the art department of the ENM did not become the leading collector of Estonian art; later on this task was overtaken by the Estonian Art Museum, which had grown out of the Tallinn branch of the ENM. The art collection of the ENM, which comprised mainly Baltic German art, continued this trend.

The statutes of the Estonian National Museum stipulated that the museum must exist as an association. According to the statutes, the institution comprised a managing board, an executive assembly, a general assembly and an auditing commission. Despite the twelve board members who were elected at the first meeting, a core group comprising O. Kallas, Kristjan Raud and Karl Eduard Sööt took the initiative in organizing museum activities. These three charismatic men very different by their characters became responsible for the whole organizational work at the museum. Kallas was the chief ideologist of the establishment of the museum. He had come a long way from the Museum of the ESS to the ENM. The fact that he was elected chairman of the board was self-evident with no alternatives. Being a systematic person, he was able to build up a logically operating organization and his authority had an extremely positive effect on the image of the museum. Raud, a recognized artist himself, had a strong passion for folk art. As a chairman of the collection committee he was responsible for heritage collection. The excellent results that the museum achieved during the first few years can be regarded as his merit. Sööt was not the creator of new ideas and neither did he set new goals; yet, due to his organizational work and bookkeeping everything functioned smoothly.

Only after a few years the museum was also allocated paid staff. Gustav Matto's main task was to take care of museum collections, whereas Edgar Eisenschmidt was employed as a museum secretary. Their everyday work kept the museum running.

In 1915 Helmi Reiman (from 1916 Neggo), the first Estonian professional ethnographer, daughter of Villem Reiman, one of the greatest figures of the awakening period, started work at the museum. Her work rendered a most essential – scientific – aspect to the museum. For the first time in museum history the collected heritage was systematically elaborated. Neggo was the first to apply research methods in folk art. Her work has been used by all the researchers of Estonian folk art in later periods.

Another direction was work targeted outside the museum. This sphere covered the introduction of the museum, informing the Estonians that they had a museum of their own, and explained cultural values to people in all possible ways. The thesis about the singularity of Estonian national culture and its value was the reason and justification of the museum's existence. This side can be

called both ideological and intellectual. Besides, the aim of the work targeted at the general public was to obtain both artefacts and financial support for the museum. Above all, they expected to increase the membership to get support in the form of membership fees. Brisk introduction work engaged many people, above all, active youth. Exhibitions started to be staged of the collected artefacts, parties organized in behalf of the museum, stump speeches were given, and so on.

Different aspects of museum work were managed by different committees, which comprised active members, who were connected with these particular spheres due to their professional knowledge and interests. The most essential committee for museum work was the collection committee, which had been founded when the museum was established. Also the housing committee for solving space issues as well as the membership committee were set up during the first year. In 1911 the committee of modern art and the auditing committee were added and in 1912 – the flower-selling committee, which in 1916 was renamed a celebration committee. 1913 was the beginning of the speech committee and 1916 – the handicraft committee. The formation of committees gives a good survey of the development trends at the museum. While initially the museum was gaining strength and collecting artefacts, then gradually it established more and more active contacts with the general public, which resulted in the necessity to establish the corresponding committees coordinating both the organization of museum parties and delivering speeches all over the country.

The membership comprised the part of Estonians who considered the evolution of the museum as essential and who, besides moral support, also agreed to provide with money. A great part of the members also acted as on-site collectors and trustees. Within eight and a half years the membership amounted to 707 people. In 489 cases the member's occupation has also been mentioned, which enables us to draw conclusions about the supporters' fields of activities. At the same time it also gives a good survey of the composition of educated Estonians. Educationalists were the most numerous represented group among museum members. They lived all over Estonia and also abroad. In 1915, for instance, one third of the members lived outside Estonia. The number was especially large in St. Petersburg, where the biggest Estonian colony outside homeland was located. From Estonian towns, Tartu, Tallinn and Viljandi could boast the highest numbers. Trustees lived in sixty different places in Estonia and also in St. Petersburg, Moscow and Riga.

The membership of the ENM cannot be treated separately from the then progressive intelligentsia in general. The Estonian Literary Society (ELS) established in 1907 and the ENM together formed an institutional basis for it. A feature common to them was the nationally interpreted humanitarian activity. The membership of the ENM together with the members of the ELS constituted an all-Estonian network, which served as a key factor for both cultural and political developments. New circumstances and the spontaneity of events assembled and united people. The ENM was an organization whose

development had started from grass-root level. These people had been brought together not only through heritage collection but contacts were also established on the basis of intellectual values and, as such, acquired more and more profound influence, whereas the activity became more and more broad-based. People's organization served as the basis for politicising and the development of civic initiative in Estonia.

In order to get a wider response, the museum involved in its activity various societies, as on national basis social activities gradually became a more and more popular cooperation form. Appeals were sent to all Estonian societies, whose number amounted to nearly one thousand, to become members of the museum.

The first few years proved that the course taken was right, and this gave an impetus to the introduction of the museum on a wider scale. It was done by organizing parties, selling the museum flower heather, participating in agricultural exhibitions, etc. In 1912 and 1913 more parties took place all over Estonia, as well as in Finland. The idea behind it was that the whole or part of the income from the party was allocated for the support of the ENM. In addition to this, professional cultural undertakings were organized; above all, concerts in support of the museum. It was the first time ever that an idea like this had brought together under one umbrella nearly all Estonian university students.

Exhibition activity constitutes one of the main tasks of each museum and a direct form of communication with the public. In the autumn of 1911 a decision was made to open museum rooms to visitors for a couple of hours per week. This can be regarded as the first permanent exposition of the ENM. Beginning from here the museum started to fulfil all the main tasks designated to this institution at that time: to collect, study and exhibit. Active exhibition activity took place within the framework of Estonian exhibitions in Tartu, Tallinn and Viljandi. Besides the exposition, the museum was also engaged in flower and postcard selling. It was not always that the authorities gave permission for participation.

In 1913 the first exhibition abroad was opened, and the museum also participated in the all-Russian handicraft exhibition in St Petersburg.

From among local special exhibitions the ones of pictures of Old Tartu and about war events in 1915 were especially popular. The success proved that the museum's strategies in communicating with the general public had been correctly chosen. Exhibitions widened the museum's sphere of activities as well as improved understanding about the objectives of the ENM. Until then the museum's characteristic features had been only the past, old artefacts and heritage. Instant reaction to historical events proved that the museum of Estonian people supported the nation both in good and bad. This expansion of the paradigm brought many new members and supporters to the museum even from among those who were not especially interested in *the old*. However, the war impressions and photos of war scenes were close to everyone's heart.

The museum devised several plans to establish separate divisions. One of the frequently discussed but still unrealised ideas was the foundation of an open-air museum. Here the example of the Skansen Museum in Sweden was followed. A suitable plot was searched for and promises were received about giving it to the museum as a present.

Another plan that was put forward was the foundation of an agricultural museum, which would exhibit, besides tools, also a selection of agricultural products, fertilizers, and so on. The future museum should have been realized as a joint project of the ENM and the agricultural societies in Tartu and Tallinn.

The third division would have been the one for handicraft, for which a separate committee was formed in 1916.

Yet, these plans were not realized mostly due to the war.

The establishment of the Estonian National Museum formed a basis not only for the systematic collection of cultural heritage, but also for the endless fight for the conditions necessary to preserve it. Where was the museum situated after it had been officially founded? During the first couple of years, board meetings were held in the rooms of the Estonian Students Society, the Livonian City Mortgage Society, the editor's office of the newspaper *Postimees* (Postman) and, most often, in Vanemuine theatre. The first artefacts that were brought to the museum were stored in K. Raud's apartment and also in the rooms of the painting classes, in O. Kallas's apartment and the rooms of K. E. Sööt's printing house. Later on some space was obtained on the second floor of Vanemuine theatre and in an apartment in Gildi Street. It is strange that in the history of the Estonian National Museum it has mainly been sad events that have initiated great deeds. In late January 1917, there was a fire in the building in Gildi Street, where the collections were stored; this event gave an unprecedented impetus to the support of the museum as well as money raising for its benefit. As a result, donations started pouring in from near and afar all over the world, wherever Estonians lived. The number of donators living far from their homeland was surprisingly high. Obviously it was abroad that people felt most obliged to support the ideals of their homeland. So through organized collectors money came from twenty-six places outside Estonia. Money raising proceeded in full swing also in Estonia and receipt books were in much higher demand than the museum was able to provide.

Due to the war the Tallinn branch of the Estonian National Museum was founded, and it happened mainly on the initiative of A. Pulst, a young heritage collector, who was not able to make it to Tartu with the artefacts that he had collected and went to Tallinn instead, displaying them at an exhibition there. His active work had raised people's interest in the museum. R. Hurt, one of the ENM board members, convened those who were interested in the museum, the trustees of the ENM and its members in Tallinn, in order to discuss how to develop museum activities in the capital. Due to the idea of establishing their own branch, the membership of the ENM in Tallinn doubled in 1916. The branch was opened on May 12, 1918. In the long run a more established labour

division developed between the Estonian National Museum and the Tallinn Estonian Museum and eventually the latter was bestowed, above all, with the tasks of an art museum.

In conclusion we can say that during the initial nine years of its existence the ENM underwent a change in its paradigm. From an enthusiastic undertaking of nationally minded intellectuals the museum developed into significant support to the Estonians' national identity. Within the period under discussion the ENM developed into a bank of historical memory of the Estonian nation, which comprised the collections of both material and intellectual culture. During the first period the emphasis was laid on collection work; yet, a more extensive intellectual potential for scientific elaboration of these results was still lacking. On the other hand, this provided unique and magnificent collections for the future researchers in the field.

The museum had grown to become worthy of its name. It was widely known and considered as one's own, a kind of weapon in the ideological fight for Estonianism. On the other hand, it also boasted a museological side with splendid collections, exhibitions and publications. The museum had grown and spread from Tartu to Tallinn. It was people who had made it possible, as the museum operated on their money.

CURRICULUM VITAE

Piret Õunapuu

Sünniaeg ja -koht: 19.08.1955, Tallinn, Eesti
Kodakondsus: Eesti
Aadress: Eesti Rahva Muuseum, Veski 32, Tartu 51014, Eesti
Telefon, e-post: 735 0412; 52 77; piret.ounapuu@gmail.com

Haridus

2005 doktorantuur, Tartu Ülikool
2003 *Magister Artium*, kirjandusteadus, Tallinna Pedagoogikaülikool
1979 ajaloolane, Tartu Riiklik Ülikool

Keelteoskus

eesti keel – emakeel
inglise keel – kesktase
vene keel – kesktase
soome keel – kesktase

Teenistuskäik

1997– teadur-kuraator, Eesti Rahva Muuseum
1980–1997 teadur, Eesti Rahva Muuseum
1979–1980 teadur, Eesti Riiklik Vabaõhumuuseum

Akadeemiline tegevus

Peamised uurimisvaldkonnad: Eesti Rahva Muuseumi ajalugu, eesti pärimuslik kombestik, taluarhitektuur ja mööbel, rannarootslaste rahvakultuur.

Lepingulised loengud eesti etnoloogiast Eesti Kunstiakadeemia ja Tartu Kõrgema Kunstikooli üliõpilastele.

2007–2011 teaduskonverentsi *Tee eesti muuseumini* korraldamine ERMis

Osalemine uurimisprojektides:

2006–2009 – Riiklik programm *Eesti keel ja rahvuslik mälu*. Vanavara kogumismatkade päevikute publitseerimine. Vastutav täitja.

2011 – *Research and introduction of Johannes Gahlnbäck's heritage*. Koostöö Vene Etnograafiamuuseumiga.

2011 – Raadi mõis ja Liphartide kunstikogu. ETF 7445. Kaastäitja.

Kuulumine erialastesse organisatsioonidesse

- Muuseuminõukogu liige, teaduskomisjoni esimees
- Eesti Muuseumiühingu juhatuse esimees
- ICOM Eesti Rahvuskomitee
- Eesti Instituudi nõukoja liige
- Ajakirja *Muuseum* peatoimetaja
- Õpetatud Eesti Seltsi liige

Rahvusvahelised organisatsioonid:

- Network of European Museum Organisations (NEMO)
- World Association of Museum Organisations (WAMO)
- International Committee for Museology (ICOFOM)

CURRICULUM VITAE

Piret Õunapuu

Date and place of birth: 19.08.1955, Tallinn, Estonia
Citizenship: Estonian
Address: Estonian National Museum, 32 Veski St, Tartu 51014,
Estonia
Telephone, e-mail: +372 735 0412; 527 7854; piret.ounapuu@gmail.com

Education

2005 doctoral student, University of Tartu
2003 *Magister Artium*, literary studies, Tallinn Pedagogical University
1979 historian, Tartu State University

Languages

Estonian – native language
English – intermediate
Russian – intermediate
Finnish – intermediate

Professional employment

1997– researcher-curator, Estonian National Museum
1980–1997 researcher, Estonian National Museum
1979–1980 researcher, Estonian State Open Air Museum

Academic activity

Main research spheres: history of the Estonian National Museum, Estonian hereditary customs, farm architecture and furniture, folk culture of Coastal Swedes.

Contractual lectures on Estonian ethnology for students of the Estonian Academy of Arts and Tartu Higher Art School.

2007–2011 organizer of scientific conference *Way to Estonian Museum* at the ENM

Participation in research projects:

2006–2009 – National programme *Estonian Language and National Memory*.
Publication of diaries from collection expeditions. Executive.

2011 – *Research and introduction of Johannes Gahlnbäck's heritage*. Cooperation with the Russian Ethnography Museum.

2011 – Raadi Manor and the Lipharts' art collection. ETF 7445. Co-executive.

Membership of professional organizations

- Member of Museum Council, Chairwoman of Science Commission
- Estonian Museum Association, Chairwoman of the Board
- ICOM Estonian National Committee
- Estonian Institute, member of council
- Magazine *Museum*, editor-in-chief
- Learned Estonian Society, member

International organizations:

- Network of European Museum Organisations (NEMO)
- World Association of Museum Organisations (WAMO)
- International Committee for Museology (ICOFOM)

Doktoriväitekirjaga seotud publikatsioonid Additional publications, related to the PhD thesis

1. The Tallinn Department of the Estonian National Museum: History and Developments. – *Folklore. Eelectronic Journal of Folklore* 47. Tartu: Folk Belief and Media Group of ELM, 2011. Ilmumas.
2. Läänemaa enne esimest ilmasõda Eesti Rahva Muuseumi vanavarakorjajate pilgu läbi. – *Läänemaa Muuseumi toimetised XIII. Proceedings of the Läänemaa Museum*. Haapsalu: Läänemaa Muuseum, 2010. Lk 96–116.
3. Eesti Rahva Muuseum Raadil. – *Raadi raamat. Pildid sündinud asjadest*. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 2010. Lk 104–203.
4. Masking and mumming from the perspective of the Estonian tradition. – *Folklore. Electronic Journal of Folklore* 41. Tartu: Folk Belief and Media Group of ELM, 2009. Lk 242–244.
5. „Mis täna veel saada on, seda homme enam ei leidu!” Vanavara kogumisest Eesti Rahva Muuseumi algaastail. – *Akadeemia* nr 4, 2009. Lk 665–683.
6. Matthias Johann Eisen kui Eesti Rahva Muuseumi juhatuse esimees. – *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat* 52. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 2009. Lk 12–29.
7. СобираТЕЛЬские кампании на заре существования Эстонского национального музея. – Грусман В. М., Коновалов А. В. (ред.). *Полевые этнографические исследования. Материалы Восьмых Санкт-Петербургских этнографических чтений*. Санкт-Петербург: Российский Этнографический музей, 2009. С. 149–151.
8. Õunapuu, Piret (koostaja). *Eesti Rahva Muuseumi 100 aastat*. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 2009.
9. *Henrik Visnapuu. Vanavara kogumisretkedelt* 7. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 2009.
10. Muuseumikogud – kas vaikiv varakamber või elav kultuuripärand? – *Mäetagused* nr 39. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 2007. Lk 137–144.
11. Eesti Rahva Muuseumi asutamisest ja algusaastatest. – *Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamat*. Tartu: Õpetatud Eesti Selts, 2008. Lk 259–261.
12. *Julius Kuperjanov, Leopold Laurson. Vanavara kogumisretkedelt* 5. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 2008.
13. *Voldemar Haas. Vanavara kogumisretkedelt* 6. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 2008.
14. Eesti Rahva Muuseumi algaastate suurtkogumised. – *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat* L. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 2007. Lk 11–42.
15. *Gustav Matto. Vanavara kogumisretkedelt* 4. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 2007.
16. *Nikolai Triik. Eduard Pedak. Vanavara kogumisretkedelt* 3. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 2007.

17. National museum as memory bank. – *Annual Conference of the International Committee for Museology/ICOFOM (28). Alta Gracia / Córdoba [Argentina]. October 5–11, 2006.* ICOFOM Study Series 35. Munich: ICOM, 2006. Pp. 410–414.
18. *August Pulst. Vanavara kogumisretkedelt 2.* Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 2006.
19. *Oskar Kallas. Vanavara kogumisretkedelt 1.* Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 2006.
20. Ilmari Manninen. Mapping the Study of Material Culture. – Kristin Kuutma, Tiiu Jaago (eds.). *Studies in Estonian Folkloristics and Ethnology. A reader and reflexive history.* Tartu: Tartu University, 2005. Pp. 305–315.
21. Helmi Reiman-Neggo kui etnograaf. – *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat XLVIII.* Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 2004. Lk 47–80.
22. Eesti Rahva Muuseumi majaehituse lugu 1909–1918. – *Mäetagused* nr 20. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 2003. Lk 146–161.
23. Tegelaskond, kes kujundas Eesti Rahva Muuseumi. – *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat XLVII.* Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 2003. Lk 11–46.
24. Ja siis tuli Soomest noor mees Ilmari Manninen... [Soome etnograafi mõtetest ja tööst seoses muuseumidega ja eelkõige Eesti Rahva Muuseumiga]. – *Paar sammukest XVIII. Eesti Kirjandusmuuseumi aastaraamat.* Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 2001. Lk 115–136.
25. Eesti Rahva Muuseumi rajamisest. – *Akadeemia* nr 5, 1999. Lk 967–974.
26. Enne Eesti Rahva Muuseumi. – *Lee* 5. Tartu: Eesti Rahva Muuseumi Sõprade Selts, 1999. Lk 7–10.
27. Eesti Rahva Muuseumi koht kultuurimaastikul sajandi lõikes. – *Eesti Rahva Muuseumi 40. konverents „Maa ja linn“.* Tartu, 14.–15.04.1999. *Teesid.* Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 1999. Lk 10–14.
28. Oskar Kallas ja Eesti Rahva Muuseum. – *Oskar Kallas. Artikleid Oskar Kallase elust ja tööst.* Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 1998. Lk 77–98.
29. Oskar Kallas ja Eesti Rahva Muuseum. – *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat XXXVIII.* Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 1990. Lk 155–169.